

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

KÜRESELLEŞME, ENERJİ VE DIŞ POLİTİKA: RUSYA’DA
DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ VE GAZPROM

Yüksek Lisans Tezi

Mühdan SAĞLAM

Ankara 2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

KÜRESELLEŞME, ENERJİ VE DIŞ POLİTİKA: RUSYA'DA
DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ VE GAZPROM

Mühdan SAĞLAM

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlhan UZGEL

Ankara 2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**KÜRESELLEŞME, ENERJİ VE DIŞ POLİTİKA: RUSYA’DA
DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ VE GAZPROM**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İlhan UZGEL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (...../...../200...).

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
TABLolar VE HARİTA DİZİNİ.....	vi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

PUTİN DÖNEMİNDE RUSYA’NIN SİYASAL DÖNÜŞÜMÜ: DİKEY İKTİDARIN İNŞASI

1. Siyasal Partiler Reformu ve Siyasi Partilerin Kontrol Altına Alınması	20
A) Siyasi Partiler Reformu ve Birleşik Rusya Partisi’nin Yükselişi	21
B) Birleşik Rusya’nın Baskın Parti Haline Gelmesi	25
2. Oligarkların Kontrol Altına Alınması.....	28
A) Oligarkların Ortaya Çıkışı ve Devleti Vesayet Altına Almaları.....	28
B) Putin Dönemi Oligarklarla İlişkiler	30
a. Yukos Davası Sonrası İkinci Anlaşma.....	34
3. Yerelden Merkeze Güç Aktarımı: Valilerin Kontrol Altına Alınması	37
A) Yerel Yöneticilerin Yükselişi	37
B) Putin Dönemi: Merkezin Kontrolü Ele Geçirmesi.....	38

4. Medyanın Kontrol Altına Alınması.....	42
A) Yeltsin Dönemi: Medya İmparatorluğu	42
B) Putin Dönemi: Devletin Medya'yı Kontrol Altına Alması	45
5. Siyaset İktidar- Gazprom İlişkisi.....	49

II. BÖLÜM

PUTİN DÖNEMİ EKONOMİK DÖNÜŞÜM

1. Kapitalizme Doğru: <i>Perestroyka</i>	54
2. Yeltsin Dönemi: Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş.....	59
A) Washington Uzlaşması ve Şok Terapi.....	59
B) Yıkım Politikası: Şok Terapi Uygulamaları	61
C) Bir Ülke Dönüşüyor Gazprom Özelleşiyor	71
D) 1998 Asya Krizi ve Rusya Ekonomisi.....	73
3. Putin Dönemi Rusya Ekonomisi	77
A) Rusya Ekonomisine Dair Tartışmalar	77
B) Genel Ekonomik Görünüm	81
C) Ekonomik Toparlanmanın Başlaması: Makroekonomik Adımlar	82
D) Ekonominin Motoru: Enerji ve Rusya Ekonomisinde Enerjinin Rolü85	
a. Petrol Piyasası ve Uluslararası Alanda Değişen Dengeler	85
b. Rusya İç Piyasasında Enerjinin Rolü	88
i. Putin'in Akademik Metinleri ve Rusya	88
ii. Plandan Eyleme: Gazprom ile Başlayan Dönüşüm.....	91

iii. Gazprom ve Rusya Ekonomisi	96
E) Devlet Kontrolünün Artışı ve Bürokratik Sınıfın Yükselişi.....	99
a. Stratejik Sektörlerde Devletin Yükselişi	99
b. Yükselen Yeni Sınıf: Kremlin Klanları.....	102

III. BÖLÜM

RUSYA DIŞ POLİTİKASI VE ENERJİ İLİŞKİSİ

1. Arayış: Yeltsin Dönemi Rusya Dış Politikası	107
A) Dış Politikada Etkili Gruplar	107
B) Yeltsin Dönemi Rusya Dış Politikası'ndaki Gelişmeler	111
2. Yeltsin Dönemi Enerji Politikası.....	114
3. Taşlar Yerine Oturuyor: Putin Dönemi Rusya Dış Politikası	116
A) Kaynayan Kazan: Putin Dönemi Rusya Dış Politikasına Dair Tartışmalar	116
B) Putin Dönemi Rusya Dış Politikasının Temel Özellikleri.....	122
C) Rusya ve Diğer Ülkeler Arasındaki Politik İlişkiler	129
4. Vana Diplomasisi: Putin Dönemi Enerji Politikası.....	140

IV. BÖLÜM

RUSYA DIŞ POLİTİKASINDA GAZPROM

1. Gazprom'un Yeni Stratejisi ve Rusya Dış Politikası İlişkisi.....	147
2. Gazprom - Avrupa İlişkiler.....	152

A) SSCB Dönemi Batı Avrupa- SSCB Enerji İlişkisi.....	152
B) Avrupa'nın Gözde Tedarikçisi: Gazprom	157
3. Gazprom-ESBC İlişkisi	164
A) Yükselen İşbirliği: Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan	166
B) Batı Yakası: Baltık Devletleri.....	173
C) Sorunlu Yolcuk: Ukrayna, Polonya, Belarus	174
4. Küreselleşen Dünya Küreselleşen Gazprom: Asya, Afrika, Latin Amerika	177
A) Gazprom Asya'da (Çin, Japonya, Hindistan)	178
B) Amerikan Kıtasında Yükselen İşbirliği: Gazprom Latin Amerika'da	183
C) Afrika: Libya, Cezayir, Nijerya	185
SONUÇ.....	189
KAYNAKÇA	198
ÖZET.....	230
ABSTRACT	231

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeleri Teşkilatı
RF	: Rusya Federasyonu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
BM	: Birleşmiş Milletler
IMF	: Uluslararası Para Fonu
WB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
ESBC	: Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri
BP	: British Petroleum
IOCs	: Uluslararası Petrol Şirketleri
NOCs	: Ulusal Petrol Şirketleri
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
Bcm	: Milyar metreküp
Tcm	: Trilyon metreküp

TABLÖLAR VE HARİTA DİZİNİ

Sayfa No:

Tablo 1. Gazprom'un Dünya Doğal Gaz ve Rusya Ekonomisindeki Payı	96
Tablo 2. Rusya için Ortalama Gaz Fiyatı (dolar/1000 metreküp)	98
Tablo 3. 1982 Batı Avrupa Gaz İthalatı (milyon metreküp)	156
Tablo 4. Rusya'nın 2012 Avrupa Gaz İhracatı (milyar metreküp)	158
Harita 1. Gazprom'un Orta Asya'daki Boru Hattları	168

GİRİŞ

SSCB'nin 1991'de dağılması ve sonrasındaki süreç akademik alanda pek çok disiplinin ilgi konusu olmuştur. Dağılma sonrasında ortaya çıkan Rusya Federasyonu (RF) bu bağlamda en çok ilgi çeken ülkeler arasında yer almıştır. Dağılmanın yarattığı kaos ortamında çıkış çabalarına karşın, Moskova, 1990'lar boyunca ekonomik ve siyasi olarak iç ve dış politikada kan kaybetmeye başlamıştır. Boris Yeltsin dönemi ile birlikte “şok terapi” olarak adlandırılan siyasi ve ekonomik dönüşümden geçen Rusya, 1998 Kriziyle adeta dibe vurmuştur. Rusya'nın 2000'lerdeki toparlanması mercek altına alındığında ise genel olarak enerji kaynaklarının ekonominin onarılmasında ve ülkenin uluslararası alanda söz söyleme alanını genişletmesinde vazgeçilmez olduğu anlaşılmaktadır. Enerji kaynaklarının bu derece vazgeçilmez oluşu, ister istemez bu alana ilişkin özel politika ve uygulamaların gündeme gelmesine neden olmuştur. Öyle ki Rusya'nın enerji alanındaki politika ve uygulamaları ele alındığında bu alanın büyük oranda ülkenin dönüşüm simetrisini sunduğu görülmektedir. Şöyle ki Putin dönemiyle birlikte enerji kaynaklarının Rusya için hem ekonomik hem siyasi olarak iktidarın iç politikada ve uluslararası siyasette elini kuvvetlendiren araçlar haline geldiği söylenebilir.

Bu çerçevede tezin temel araştırma sorusu, Rusya'nın neoliberal küreselleşme ile kurduğu ilişkide Gazprom'un devlet kontrolünde bir şirket olarak hangi zemine oturduğu ve şirketin işgal ettiği zeminin 21. yüzyıl dünya düzeninde Rusya'ya dair araladığı okuma kapısıdır. Yine bu süreçte Rusya'da siyasi, ekonomik ve dış politika alanlarında yaşanan bu dönüşüm, bir takım soruları da beraberinde getirmektedir. Özellikle siyasi dönüşümde Gazprom'un iktidarla nasıl bir ilişki kurduğu temel analiz noktalarından bir tanesidir. Ekonomi alanına baktığımızda neoliberal uygulamalar sonucunda ekonomisi sarsılan Rusya, Putin döneminde bu alana yönelik farklı bir politika uygulamış mıdır? Şayet özel bir ekonomik kalkınma reçetesi söz konusu ise neoliberal uygulamalar bu reçetede nasıl bir karşılık bulmuştur? Putin yönetimi ekonomik kalkınmada enerji kaynaklarına ve Gazprom'a özel bir misyon yüklemiş midir? Dış politika alanında ise Rusya dış politikası nasıl bir değişimden geçmiştir ve bu değişimde 21. yüzyıl dünya düzeni algısının zemini

nedir? Gazprom'un yurtdışındaki faaliyetleri ve enerji ilişkileri ile Rusya'nın dış politika hedefleri arasında bir bağlantı var mıdır?

Söz konusu soruların yol göstericiliğinde tezin temel varsayımı, Rusya'nın Putin dönemindeki dönüşümünde neoliberal küreselleşmeyle kendine özgü bir ilişki kurduğuna ve Gazprom'un bu ilişkiyi kolaylaştıran bir araç olmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda tez çalışması Rusya'nın küreselleşmeyle kurduğu ilişkiyi, Rusya gerçekliğiyle ele almayı hedeflemektedir.

Rusya'da Vladimir Putin'in Boris Yeltsin'den iktidar bayrağını devraldığı 2000'den bu yana eski süper gücün hızla toparlanmasını konu alan bu dönüşüm süreci akademik alanda pek çok farklı disiplin tarafından inceleme altına alınmıştır. Siyaset bilimi, iktisat, uluslararası ilişkiler, karşılaştırmalı siyaset, tarih, sosyoloji gibi çeşitli bilim dalları Putin dönemi boyunca Rusya ile birlikte bölge ve uluslararası politikadaki dengelerin içinden geçmekte olduğu süreci farklı analiz boyutlarıyla analiz etmişlerdir. Enerji kaynaklarını ve özelde Gazprom'u odağa alan çalışmalar ise şirketin etkinliklerinin büyük resimde ifade ettiği anlama odaklanmaktan ziyade şirketi, parçalı ve özel politikaların uzantısında ele almışlardır. Buna karşın, Gazprom'un iç politikada Putin iktidarının sadık bir neferi gibi hareket etmesi, ekonomiye olan katkısı ve küresel düzeyde yürüttüğü faaliyetlerle Moskova'nın dış politika elini kuvvetlendirmesi, Gazprom'a yönelik parçalı bir analizin yeterli olmayacağını göstermektedir. Bu çerçevede, Rusya'nın dönüşümünün yansıması olan Gazprom'un analizinin siyaset, ekonomi ve uluslararası ilişkileri de kapsayan bütüncül bir çerçevede ele alınması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda, Gazprom'u bir analiz nesnesi olarak bu üç disiplinin kesişiminde değerlendirmek bu tezin ilgili yazına yaptığı orijinal katkısı olacaktır.

Bu tez çalışması kapsamında ilk olarak akademik kaynaklar kullanılmıştır. Araştırmanın objektif bir biçimde gerçekleşmesi için de Rusyalı akademisyenlerin yanı sıra Rusya dışında da konuyla ilişkili makale, kitap, rapor ve konferans bildirileri incelenmiştir. Bunun yanında Rusya siyasetinde etkili olan siyasi liderlerin ve bakanların kitap, makale, konferans bildirileri, konuşma metinleri, gazete ve televizyonlara verdikleri mülakatlardan da yararlanılmıştır. Bu bağlamda Mihail

Gorbaçov, Andrey Kozirev, Boris Yeltsin, Sergey Karaganov, Vladimir Putin, Igor Ivanov, Yevgeni Primakov ve Sergey Lavrov çalışmaları incelenen isimler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte incelenen konu bağlamında kanunlar, yasa tasarıları, dış politika konseptleri, enerji strateji belgeleri resmi kaynak olarak ele alınmış ve Rusya resmi makamlarının internet adreslerinden temin edilmiştir. Gazprom'a dair veriler şirketin resmi internet adresleri, şirket tarafından yayınlanan gelişme ve faaliyet raporlarından derlenmiştir. Ayrıca, şirketin rezervlerine ilişkin veriler ve faaliyetleri ele alınırken sadece Gazprom'un kendi verileri değil, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), BP enerji indeksleri de kullanılmıştır. Ekonomik değerlendirme için kullanılan veriler ise hem Rusya'nın ilgili kurumlarının kaynakları hem de Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) raporları ışığında ele alınmıştır.

Rusya'nın küreselleşmeyi tam anlamıyla içselleştirmedeği buna karşın, küreselleşmeyi dışlamayı tercih etmediği ve uluslararası eğilimleri gözeterek kendi yol haritasını oluşturduğu Putin Rusya'sına dair bu tezin temel hareket noktası olmuştur. Bu kapsamda, tez boyunca kullanılan kavram setine bakmak yerinde olacaktır.

Küreselleşme kavramı 20. yüzyıldan bu yana literatürde en fazla tartışılan kavramlardan arasında yer alır. David Harvey, kapitalizmin çalışma disiplininin zamanı belirlediğine vurgu yaparken, kapitalizmin, mekânı iktidarı altına tutmasının hayatiliğine dikkat çeker. Zamanı, parayı ve mekânı toplumsal iktidarın temel bileşeni olarak ele alan Harvey tarafından küreselleşme, zaman ve mekânın sıkışması olarak tanımlanmıştır¹. Kenichi Ohmae'nin sınırların kalktığı bir dünya olarak ele aldığı küreselleşme², gelişmiş kompleks bir biçimde ekonomi, finans ve emek süreçlerinin uluslararası ölçekte bütünleşmesi ve ulusal ekonomiler arasında karşılıklı bağımlılığın artması olarak ele alınabilir³. Küreselleşme tartışmaları ve küreselleşmenin boyutları dikkate alındığında küreselleşmenin anlık bir olgu olmanın

¹ David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Blackwell, 1989, s. 8.

² Kenichi Ohmae, *The Borderless World: Power and Strategy in the Global Marketplace*, London, HarperCollins, 1992, s. 14.

³ Peter Dicken, *Global Shift: The Internationalization of Economic Activity*, London, Guilford Press, 1992, s.1.

ötesinde tarihsel devamlılık ışığında ilerleyen bir süreç olduğu söylenebilir. Bu çerçevede yapılan analizlerde küreselleşme olgusu süreklilik göstermekle birlikte, değişime uğrayan ya da sonlanan küreselleşme kavramına yüklenen anlamdır. Fakat Küreselleşmenin tek bir boyutla ele alınması kavramın yeterli netlikte anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda literatür taraması yapıldığında küreselleşmenin büyük oranda ekonomik, siyasi ve ideolojik olmak üzere üç boyutta ele alındığı görülmektedir⁴.

Ekonomik küreselleşme, ticaretin önündeki coğrafi sınırların kaldırılması ve uluslararası finans piyasalarının bütünleşmesi olarak tanımlanmıştır⁵. Coğrafi sınırların aşınmasıyla dünya, özel girişimcinin yeni alanı olarak tanımlanmıştır. Ekonomik küreselleşmenin dikkat çeken diğer bir özelliği devletin ekonomideki rolünün yeniden yapılandırmasıdır⁶. Devlet endüstri, ticaret ve emek sektöründeki korumacı rolünü ulusal ve uluslararası piyasa ve aktörlerle paylaşır. Bunun sonucunda piyasa koşulları ekonomilere küresel ölçekte rehberlik etmeye başlar. Bu yeniden yapılanma karşısında özellikle 1980’lerde hız kazanan doğrudan yabancı yatırımlar ile çok uluslu şirketlerin ulusal ve uluslararası belirleyiciliğinin arttırdığı dikkat çeker. Susan Strange, 1980’ler ve 1990’larda küresel ekonomide çok uluslu şirketlerin artan rolünün devletlerden bu şirketlere iktidar geçişiyle noktalanacağına vurgu yapmıştır⁷.

Politik küreselleşme, siyasi iktidar, hukukun formu ve siyasal otorite gibi alanlarda meydana gelebilecek değişiklikleri kapsamaktadır. Politik küreselleşmenin karakterine bakıldığında siyasi ilişkilerin ulusal ve uluslararası gelişmelere bağlandığı görülür⁸. Robert Keohane ve Jossep Nye, hükümetler arası ve hükümet dışı örgütlerin (NGOs), etnik grupların devletin siyasi alandaki otoritesine etki

⁴ Küreselleşme kavramına dair detaylı bir analiz yapıldığında tez kapsamında ele alınan üç boyutun dışında emeğin(işgücünün), kültürün, savunmanın küreselleşmesi gibi boyutlar da söz konusudur. Buna karşın tez çalışması için ele alınan üç boyutun kapsayıcı olduğu düşünülmüştür. Detaylı bilgi için bkz: R. Robertson, *Globalization*, London, New Bury, Sage Publications, 1992; Antony Giddens, *Beyond Left and Right*, London, Polity Publication, 1994; Susan Strange, *The Retreat of the State: Diffusion of Power in the World Economy*, New York, Cambridge University Press, 1996.

⁵ Proedrou, a.g.y., 2008, s. 5

⁶ Susan Strange, *The Retreat of the State: Diffusion of Power in the World Economy*, New York, Cambridge University Press, 1996, ss. 86–87.

⁷ Susan Strange, “The Erosion of the State”, *Current History*, n. 613, 1996, s. 365.

⁸ Nilüfer Karacasulu Göksel, “Globalization and the State”, s. 6.

ederek “kompleks bir bağımlılık” yaratacağını iddia edilmişlerdir ⁹. Böylece devlet, sadece ulusal değil, uluslararası alanda da küresel siyasetin bir uzantısı haline gelir¹⁰. Özü itibariyle küreselleşmenin, devlet merkezli iktidarın yeni paydaşlar ve farklı merkezler arasında dağılımını hedeflediği söylenebilir¹¹. Bunun sonucunda ekonomide olduğu gibi devletin siyasi alandaki egemenliği de sınırlandırılır.

İdeolojik küreselleşmenin hem ekonomik hem de siyasi olarak liberalizmin çocuğu olduğu söylenebilir¹². Liberalizmin temel savlarını alan neoliberal küreselleşme, bu çerçevede siyasi olarak bireye odaklanır. Ekonomi alanında ise piyasa en makul ve mantıklı mekanizma olarak gösterilir. Dahası, küreselleşme ideolojisi ile birlikte piyasanın üstünlüğü ve düzenlenmemiş ekonomi dogmasının, ulusal sınırlara dayanan Westphalia düzenini ilga ederek sınırlar üstü bir sistemin önünü açacağı iddia edilmektedir ¹³.

Neoliberal küreselleşme bir süreç olarak ele alınacaksa, tarihsel olarak temellerinin 1970’lerde atıldığı söylenebilir. 1970’lerde petrodolar zengini ülkelerin ellerindeki sermayeyi sanayileşmiş ülkelerin finans kuruluşları aracılığıyla içe dönük sanayileşme stratejisi uygulayan ülkelere yönlendirmiştir. Bunun sonucunda uluslararası özel finans kuruluşları bu dönemde ithal ikameci sanayi stratejisinin devamlılığını sağlamıştır. Dahası, bu politika, özel finans piyasalarının önemini arttırarak küreselleşmenin son dalgasının öncüsü olmuştur. 1970’lerin ortalarından itibaren ardarda yaşanan borç krizleri sonucunda Bretton Woods sisteminin sürdürücüsü olan uluslararası kuruluşlarca neoliberal reçetelerin az gelişmiş ülkelere dayatılmasıyla neoliberal küreselleşme uygulanmaya konmuştur.

IMF ve WB’nin fiili ekonomiyi yönlendirmeye yönelik uygulamalarının resmi doğrular haline gelerek Washington Uzlaşması (Washington Consensus) adıyla

⁹ Robert Keohane ve Joseph Nye, *Power and Interdependence*, New York, Harper Collins, 1989.

¹⁰ Proedrou, ag.y., 2008, s. 6

¹¹ Jan Art Scholte, *Globalization: A Critical Introduction*, 2. Edition, New York, PalgraveMacmillan, 2005, s.188.

¹² Proedrou, ag.y., 2008, s. 7.

¹³ Robert Keohan, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, London and New York, Routledge, 2002, ss. 72–74.

uygulanmasıyla neoliberal küreselleşme resmiyet kazanmıştır¹⁴. Söz konusu neoliberal reçetelerin özünü beş temel bileşenle özetlemek mümkündür. Özel mülkiyet edinme hakkı, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, serbestleştirme, devletin dağıtım kanalındaki pozisyonunun zayıflatılması ve ekonominin yabancı yatırıma açılması beş bileşeni oluşturmaktadır¹⁵. 20 yüzyıl küreselleşme dalgası, 1980’lerden itibaren IMF ve WB kurumları öncülüğünde, “başka seçenek yok” önermesiyle Latin Amerika’dan dağılma sonrası Sovyet Cumhuriyetleri’ne kadar dalgalar halinde dayatılmıştır. Bunun yanı sıra siyasi küreselleşme olarak isimlendirilen süreçle liberal demokrasi modeli demokrasi kavramının altını boşaltmış ve bu model yukarıdan talimatla söz konusu ülkelerde uygulanmaya konmuştur. SSCB’nin ardılı Rusya da Washington Uzlaşması uygulamalarının ana üslerinden birisi haline gelmiştir. Ancak 1998 Asya Krizi’nin patlak vermesiyle neoliberal küreselleşme ekseninde disipline edilmeye çalışılan ülkelere bu politikalara yönelik sert eleştiriler gelmeye başlamıştır. Neoliberal küreselleşmenin yol haritasını oluşturan Washington Uzlaşması başta olmak üzere IMF ve WB gibi kuruluşlar eleştirilmiş ve söz konusu ülkeler Washington’un kalkınma politikalarını dengelemeye, hatta meydan okumaya varan yeni bir küreselleşme dalgasına geçmiştir.

Küreselleşmenin söz konusu karakteri ve boyutları göz önüne alındığında Rusya’nın dönüşümünün neoliberal küreselleşme ile örtüşmediği görülmektedir. Bu argümanın kendi içinde üç gerekçesi vardır. Birincisi, 20. yüzyılda çağın fenomeni haline gelen neoliberal küreselleşme, devletlerin siyasi alandaki rolünü yönetmek yerine yönetim kavramı ile tırpanlamakta, merkezi yönetimin güçlenmesi yerine yerele yetki ve iktidar aktarımı yapan bir zeminde merkezin yetkilerini yerel lehinde aşındırmaktadır¹⁶. Kapsayıcı anlamıyla devletin yeniden icat edilişindeki bu eğilim, yönetimin merkeziliğinden yönetimin merkezsizleşmesine bir kayıttır¹⁷. Bu varsayım karşısında Putin döneminde, yürütmenin yasama karşısında gittikçe gücünü

¹⁴ Elisa Van Wayenberge, “Washington Mütebakatı’ndan Washington Sonrası Mütebakata: Kalkınma Yanılsamaları”, Fikret Şenses(Der.), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar*, Çev. Elif Karaçimen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 315.

¹⁵ David Lane, “Revolution, Class and Globalisation in the Transition from State Socialism”, *European Societies*, c. 7, n. 1, s. 154.

¹⁶ Bob Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, Betül Yapar, Alev Özkazanç (Der.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 312.

¹⁷ A.g.y., s. 317.

arttırması ve liberal demokrasiye karşı egemen demokrasinin yükselişle geçmesi incelemenin odak noktasıdır. Ayrıca, valilerin merkezden belirlenmesi, Kremlin tarafından atanan Başkanlık Temsilcileri'nin merkeze bilgi aktarımı ve yerelde Kremlin'i temsilen geniş yetkilerle donatılması, merkezi iktidarı sarsma ihtimali olan elit grubun tasfiyesi veya itaate zorlanması Rusya'nın neoliberal küreselleşmenin politik doğrularına karşı devletin egemenliğini pekiştirmeyi tercih etmesidir. Gazprom ekseninde Moskova'nın yürüttüğü politikalar dikkate alındığında şirkette devletin hisse oranlarının artırılması, yönetim değişikliğine gidilmesi ve şirketin uygulamalarında Kremlin'in etkisinin hissedilmesi, neoliberal küreselleşmenin şirketleri önceleyen yaklaşımının Rusya'da devlet eliyle yeniden tanımlandığı ve devlet şirketlerinin öncelenmesi biçiminde karşılık bulduğu görülmektedir.

İkincisi, neoliberal küreselleşme, ekonomide devletin pozisyonunu piyasaların lehine daraltılmasını ve devletin serbest piyasanın sorunsuz işlemesi için işleyen bir mekanizmaya dönüştürülmesini öngörür. 2000'ler Rusyası'na mercek tutulduğunda ekonominin devletin liderliğinde yeniden yapılandırıldığı dikkat çeker. Başta enerji alanı olmak üzere metaller, ulaştırma, maden sektöründe devlet özel sektörle rekabet eden bir piyasa aktörü haline gelmiştir. Bununla birlikte neoliberalizmin Rusya içinde tamamen tasfiye edildiği iddia edilemez. Devletin stratejik olarak tanımladığı alanlar dışında piyasadan geri çekildiği dikkat çeker. Otomotiv sektörü bu bağlamdaki en önemli örneklerden birisidir. Genel olarak Rusya'nın neoliberalizmle çelişen bazı uygulamaları olmakla birlikte, bu uygulamaların kapitalizme meydan okuduğu da iddia edilemez. Şayet bir tanımlama yapılacaksa, hibrit ekonomi modeli, gerek neoliberalizmden kopuşları taşıması gerekse süreklilik göstermesi bakımından neoliberal küreselleşmeyi seçici bir perspektiften ele aldığını gösterir. Buna örnek olarak, Gazprom'un hisse dağılımında devletin payı artmakla birlikte şirketin yabancı yatırıma kapatılmaması, her platformda Gazprom'un çıkarlarının korunmasına karşın uluslararası alanda yabancı yatırımlarının desteklenmesi, yurt içinde uluslararası enerji şirketleriyle ortaklıklar kurulması gösterilebilir.

Üçüncüsü, dış politika alanında neoliberal küreselleşmenin politik uygulamaları dikkate alındığında devletin geri çekilmesiyle birlikte başta çok uluslu

şirketler ve NGO'ların ve yerel yapıların öne çıkması beklenmiştir. Buna karşın, Rusya'da 2000'lerde yaşanan dönüşüm devletin dış politika alanında biricik aktör olma özelliğini pekiştirmiştir. Bunun yanında Rusya'daki NGO ve şirketler büyük oranda, devletin küresel siyasetteki hedeflerine ulaşmasını sağlayan birer aktöre dönüşmüş ve jeo-ekonomik anlamda Moskova'nın söz söyleme alanını genişletmiştir. Bu noktada tezin inceleme konusu olan Gazprom'un devlet eliyle yapılandırılması, strateji ve projelerinin devlet politikalarıyla olan uyumu neoliberal küreselleşmeyle uyumsuz olan diğer bir başlıktır.

Rusya'nın Putin döneminde küreselleşme ile kurduğu ilişki, özgün bir yol haritası olup, neoliberal küreselleşme ile uyumsuz pek çok özellik taşımaktadır. Fakat Rusya'nın dönüşümünün belirli açılardan neoliberal dinamikleri tamamen dışladığı iddia edilemez. Bu noktada Rusya'nın özgünlüğü göz ardı edilmeksizin, küresel siyasette neoliberalizmle kurulan ilişkinin yeni eğilimlere gebe olduğu Latin Amerika'dan Asya'ya yaşanan ekonomik ve politik dönüşümle paralel olarak önemli ipuçları sunmaktadır. Dünya genelindeki söz konusu eğilimleri açıklamaya çalışan yaklaşımlara yer vermek Rusya siyasetini, dahası, küresel sistemdeki değişimlerin izlenebilmesi için önemli ipuçları sunacaktır.

Uluslararası düzendeki dönüşümler ele alındığında genel olarak söz konusu yaklaşımların küreselleşme kavramını ötelemedikleri, bunun yerine kavrama yüklenen anlamı dönüştürdükleri görülür. Bu çerçevede 21. yüzyılda da devam eden küreselleşme kısaca, neoliberal küreselleşme araçlarını devletlerin lehine kullanmasıyla Washington'un uluslararası politikada konumunu zayıflatan gelişmeler silsilesi olarak ele alınabilir. 21. yüzyıl küreselleşmesine ışık tutulduğunda 20. yüzyıldaki küreselleşmeden farklı nitelikler taşıdığı görülmektedir. Devletlerin pozisyonlarının yeniden tanımlanması ve devlet-şirket ilişkisi, farklı ticari merkezlerin yükselişe geçişi, zayıflamış bir hegemonya ve yükselen biçimde çok kutupluluk 21. yüzyıl küreselleşmesinin temel özellikleri olarak işaretlenebilir¹⁸. Bununla birlikte 21. yüzyıl küreselleşmesinin hala şekillenmekte olduğu göz önüne alınarak bu yeni eğilim beş boyutta özetlenebilir.

¹⁸ Jan Nederveen Pietersen, "Dynamics of Twenty-first Century Globalization: New Trends in Global Economy", Berch Berberoglu (Ed.), *Globalization in the 21st Century*, New York, Palgravemacmillan, 2010, s. 9.

İlk olarak 21. yüzyıl küreselleşmesinde devletlerin eğilimlerindeki değişime bakmak yerinde olacaktır. Jerry Harris'e göre neoliberal küreselleşmenin devletlerin şirketler karşısında önceliklerini ikincilleştirmesinin aksine 21. yüzyılda devletler, kendi şirketleriyle küresel ekonomide boy göstermeye başlamıştır¹⁹. Dahası, şirketlerin uluslararası ekonomideki etkilerini dikkate alan devletler, kendi tarihsel gerçeklikleri ışığında devlet denetimdeki şirketlerin etki alanlarını artırmaya çalışmışlardır²⁰. Harris tarafından “devletçi küreselleşme” olarak isimlendirilen bu eğilimlerle, devlet iç politikanın en önemli öznesi haline gelirken, yine devletlerin denetimindeki şirketler de küresel ekonomide etkin olmaya başlamıştır²¹. Ulusötesi kapitalizmin yeni öznesi söz konusu devlet şirketleri, sistemin küçük paydaşları olmanın ötesinde dünya ekonomisinin en cazip ve etkili aktörleri olarak işaret edilmiştir²². Bu bağlamda devlet yöneticileri, adeta birer şirket yöneticisine dönüşerek hem devletin hem de şirketin çıkarını aynı potada eritmeye başlamıştır²³.

21. yüzyıl küreselleşmesi çerçevesinde ticari ilişkilere ışık tutulduğunda, ticaretin daha öncekinden farklı olarak kuzey-güney yönlü değil, iki yönlü olarak “Güney-Güney”, “Doğu-Güney” rotasından ilerlediği söylenebilir. Çin ve Hindistan'ın Güney Afrika ile olan ticari ilişkileri, Brezilya'nın Ortadoğu ve Asya ile ticari anlaşmalar yapması, Rusya'nın Latin Amerika'daki enerji atılımları ve ticaret anlaşmaları, Hindistan-Çin-Rusya arasında artan ticaret bu duruma verilebilecek örnekler arasındadır²⁴. Kurumsal anlamda bu duruma 1980–2000 arasında DTÖ, APEC ve NAFTA'nın ticaretteki baskın statüsünün, Latin Amerika'da Mercosur, Asya'da ASEAN+3, Avrasya'da ŞİÖ'nün ekonomiye yönelmesi ve ticari işbirliği zeminini güçlendirme gayreti örnek olarak gösterilebilir²⁵.

¹⁹ Jerry Harris, *The Dialectics of Globalization, Economic and Political Conflict in a Transnational World*, Newcastle, Cambridge Scholars Press, 2008.

²⁰ A.g.y., s. 2.

²¹ Alan J. Spector, “Neoliberal Globalization and Capitalist Crises in the Age of Imperialism”, Berch Berberoglu (Ed.), *Globalization in the 21st Century*, New York, Palgravemacmillan, 2010, s. 54.

²² A.g.y., ss. 54–55.

²³ Harris, a.g.y., 2009, s. 139.

²⁴ Carolyn Whelan, “Developing Countries's Economic Clout Grows”, *International Herald Tribune*, 10-11 Temmuz 2004, http://www.carolyn-whelan.com/Developing_Countries/text.html (15 Temmuz 2013).

²⁵ A.g.y.

Neoliberal küreselleşmenin alanını genişlettiği finans piyasasında da bir dönüşüm yaşanmaktadır. Batı'nın finansal piyasalarının başat rolüne karşı, 2000'lerde farklı merkezlerin ortaya çıkması bu çerçevede ele alınabilir. Özellikle 2000'lerde yükselen petrol fiyatlarıyla, petrodolarla kasaları dolan ülkelerin New York, Londra borsalarının yanında Doğu- Doğu işbirliği olarak nitelendirilebilecek şekilde, Suudi Arabistan ve Dubai'ye yönelmesi ile dünyadaki finans merkezlerinin arasına Hong Kong ve Şanghay'ın katılması bu duruma örnek verilebilir.

21. yüzyıldaki bu değişim ve dönüşüm uluslararası kurumlara olan bakış açısını da etkilemiştir. 1990'larda neoliberal politikaların disipline edici kurumları arasında yer alan IMF, WB ve DTÖ'nün 2000'lerde kırılganlığının arttığı söylenebilir. 1997–1998 Asya Krizi'yle Latin Amerika ve Rusya ekonomilerinin dibe vurması, 2001'de Arjantin'de sosyal patlamaya yol açan krizin sonucunda IMF “felaket ustası” olarak anılmaya başlanmıştır. Benzer biçimde WB yolsuzlukla mücadele, yoksulluğun azaltılması gibi konularda neoliberalizmin insani yüzü olarak politika yürütmeye çalışmıştır. Ancak bu politikaların teoride kalması ve neoliberal reçetelerin özünde yoksullaşmaya neden olması bu kurumların prestij ve güven kaybetmesine neden olmuştur. Böylece, Washington Uzlaşması'nın disiplin rejimi, hükmünü kaybetmiştir. Uzlaşmanın kurumsal yapıları, Güney Afrika, Latin Amerika ve 1998 kriziyle birlikte Rusya ve Asya'da büyük bir fiyasko yaşamıştır. Bunun sonucunda Washington Uzlaşması'nın dogması, “makroekonomik istikrar” “kim için ve ne için istikrar” soruların altında ezilmiştir. Uluslararası alanda itibar kaybına uğrayan IMF ve WB, toparlanma gayretiyle Washington Uzlaşması'nın mucidi John Williamson'un yeni iki türde uzlaşma modelleri birisinden birisini “Post-Washington Uzlaşması” olarak uygulamaya sokmuştur. Ancak bu toparlama gayreti, yeteri kadar ilgi görmemiş, Dani Rodrik gibi pek çok akademisyen, sorunun Washington Uzlaşmasının kendisinden ve Washington merkezli kalkınma politikalarından kaynaklandığını ifade etmiştir²⁶. Dahası Rodrik gibi pek çok isim, yeni uzlaşmalar için Washington'un başöğretmenlikten vazgeçmesi gerektiğinin altını çizmiştir²⁷. Bu bağlamda küresel eğilimlerden en akılda kalanı Çin'in ekonomik kalkınmasında

²⁶ Dani Rodrik, “Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform”, *Journal of Economic Literature*, c. 44, n. 4, 2006, s. 975.

²⁷ A.g.y.

önemli rol oynayan “Pekin Uzlaşması”dır. Tepeden formülasyonların reddini içeren bu uzlaşmanın en önemli ilkelerinden birisi söz konusu ülkelerin kalkınma politikalarında tarihsel koşullarına yapılan vurgudur²⁸. Bunun yanında devletin ekonomideki belirleyiciliğini savunan Pekin Uzlaşması, sosyal adalet konusunu da gündemine almasıyla dikkat çeker²⁹. Benzer biçimde Latin Amerika’da 2000’lerde sosyalist eğilimli liderlerin iktidara gelmesi, bölgede 21. yüzyıl sosyalizmi olarak isimlendirilen sosyal adalete dayalı yeni ekonomik programlara zemin yaratmıştır. Nihayetinde bölge ve ülkelerin kendi tarihsel koşulları çerçevesinde tek merkezden çıkan politikalara karşı kendi kaderlerini tayin etmeye başladığı bir dönemin kapıları aralanmıştır. Fakat, bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, her ne kadar Washington merkezli ekonomik ve politik dayatmalara sırt çevirme söz konusu ise de küresel ekonomi dinamikleri meydana okumaları da içerecek şekilde süreklilikler taşır. Finans kapitalin yönündeki değişim ve ticarete yeni merkezler eklenmiş olmasına karşın bu eğilimler, uluslararası kapitalizmin dinamiklerini yeniden formüle etmektedirler. Bunun sonucunda öznesi devletler olacak şekilde kapitalizmin ekonomik gündeminin ulusal ve uluslararası politikalarda belirleyiciliği devam etmektedir.

21. yüzyıl küresel düzeninde dönüşümün ayak seslerinin duyulduğu bir diğer alan ABD ve onun tek kutuplu dünya düzeni tasavvurudur. ABD’nin, neoliberal politikaların bayraktarlığıyla baskın statüsünü devam ettirme eğilimi, ulusal-küresel ölçekte yaşadığı ekonomik dar boğaz, uluslararası alanda 11 Eylül sonrasındaki işgal ve müdahaleleri ve uluslararası hukuka yönelik buyurgan tavrı gücünün sınırlarını göstermesi söz konusu eğilimine sınırlamalar getirmiştir. Ekonomi alanında yaşanan değişim karşısında çeşitli ülkelerin ekonomideki işbirliğine güvenlik politikalarını ekleme yöneliminde olmaları, ABD’nin konumunu gittikçe zayıflatmaktadır. Bu bağlamda ABD’yi dengeleme politikasının iki yönelimle gerçekleştirildiği söylenebilir³⁰. İlk yönelim, ABD ile askeri ve ekonomik işbirliğine devam etmekle birlikte her konuda ABD’yi desteklemeyen ülkelere oluşur. Irak müdahalesine

²⁸ Toplamda 10 maddeden oluşan Pekin Uzlaşması için bkz: Xin Li, “Redefining Beijing Consensus: Ten Economic Principles”, *China Economic Journal*, c.2, n. 3, 2009.

²⁹ Xin Li, “Redefining Beijing Consensus: Ten Economic Principles”, *China Economic Journal*, c.2, n. 3, 2009, ss. 301-307.

³⁰ Jan Nederveen Pieterse, “Twenty-First Century Globalization: A New Development Era”, *Forum for Development Studies*, c.39, n. 1, 2012, s. 14.

karşı olan, Kyoto Protokolü'ne hayat veren Avrupa ülkeleri bu duruma örnek verilebilir. İkinci grup ise tek kutuplu dünya düzenine karşı olan ve bunu açıkça destekleyen ülkelerden oluşmaktadır. Bu grupta politik tutumları ışığında kendi içinde ikiye ayrılabilir. Hali hazırda ABD tarafından düşman olarak etiketlenen Venezüella, İran, Sudan, Küba açıkça bu karşıtlıklarını ortaya koymaktadırlar. İkinci grup ise farklı politikalar ve pazarlıklarla ABD'yi dengeleme stratejisi içinde olan Rusya, Çin ve diğer ŞİÖ üyelerinden oluşmaktadır³¹. Bu ülkelerin ise ABD'ye karşı cevap niteliğinde farklı stratejiler uyguladığı söylenebilir. Güney ve Doğu'yla ticarete hız vermenin yanında DTÖ üyelikleri ve ABD ile ticarete devam etmeleri buna örnek gösterilebilir. Ayrıca, diplomatik alanda BM Güvenlik Konseyi'nde ABD eksenli kararların veto edilmesi, Orta Asya'da ABD'nin etkisizleştirilmesi ve İran'a destek olunması diğer stratejilerdir.

Rusya'nın küreselleşme ile özgün bir ilişki kurarak geçirdiği dönüşümü Gazprom'u odağa alarak ele alan bu tez, giriş ve sonuç bölümlerinin dışında dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Gazprom'un, Rusya'daki siyasi iktidarın dönüşümündeki ve güçlenmesindeki pozisyonu ele alınacaktır. Kremlin'in Rusya siyasî yaşamında iktidarın yegâne sahibi haline gelmesinde, hukuksal düzenlemeler, merkezin güçlendirilmesi ve Birleşik Rusya Partisi'nin(BRP) bu dönüşümdeki rolüne odaklanılacaktır. Açıktır ki her iktidar, derinliği değişmekle birlikte siyasal sistemde bir dizi dönüşümü gerçekleştirirken çeşitli kırımları da üstlenir. Değinilen noktalar ışığında bu bölümde ilk olarak Rusya'nın siyasal dönüşümü ele alındıktan sonra Gazprom'un Rusya'daki iktidara yönelik konumlanışı ele alınacaktır. Bu incelemede şirketin iktidarla kurduğu ilişkinin izleri Rusya genelindeki tabanı, merkezî siyaset, yerel parlamentolar ve medya bağlantısı çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

İkinci bölümde Putin döneminde uygulanan ekonomi politikalarına, Rusya ekonomisinde toparlanmayı sağlayan temel iç etkenlere (vergi reformu, bütçe kanunu, merkezi otoritenin güçlendirilmesi..) ekonomik iyileşme ve istikrarın sembolü olan enerji alanındaki gelişmelere yer verilecektir. Bunun yanında özellikle 2001'den itibaren enerji odaklı ekonomide devletin piyasa üzerindeki kontrolünün

³¹ A.g.y., 15.

artması ise uluslararası platformlarda petrol devi ülkeler arasında yükselen bir eğilim olduğu yönündeki görüşler ışığında incelenecektir. Ayrıca devletin bir yandan belli sektörlerde kontrolünü arttırırken, yine aynı sektörlerde özelleştirme yanlısı bir tutum takınmasının sermaye sınıfı-devlet arasındaki denge üzerindeki etkisine ve Rusya’da kapitalizmin uygulanış tarzına olan yansımalarına odaklanılacaktır. Gazprom’un Rusya ekonomisine olan katkısı ve fiyat politikasının ekonomik kalkınmadaki rolü, ulusal veriler ve ihracat verileri üzerinden analiz edilecektir. Ekonominin temel belirleyici olduğu argümanı, çalışma içinde sınıfsal değişime yansımaları önemli alt başlıklardan birisidir. Bu bağlamda Rusya’nın dönüşümünde devlet ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkide Gazprom’a yüklenen sembolik anlama değinilecektir. Ayrıca Putin yönetimiyle Yeltsin döneminden kalan kapitalist sınıfla devlet arasındaki gerilime ve bu sınıfın yerini alan yeni sınıfla Gazprom ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Tezin üçüncü bölümü 2000’den itibaren Rusya dış politikasındaki dönüşüme ışık tutmaya çalışacaktır. Rusya’nın 2000’lerde geçirdiği siyasi ve ekonomik dönüşüm dış politika alanında da karşılık bulmuş ve 1990’ların aksine özgüveni artmış bir devlet, uluslararası sistemdeki yerini almıştır. Rusya’nın güçlenerek küresel siyasette söz söyleme alanını genişletmesinde, 21. yüzyıl siyasetini ele alışma biçimi etkili olmuştur. Bu bağlamda dış politikada Rusya’nın küresel siyasete dair hedef ve stratejileri dikkatle incelenmelidir. Söz konusu yönelim ve stratejilerde enerji kaynaklarına yüklenen anlam bu çerçevede incelenebilecek en önemli başlıklar içinde yer almaktadır. Bu çerçevede dış politika konseptleri ve enerji strateji belgeleri ışığında dış politika ile enerji politikası arasındaki bağlantının üzerinde durulacaktır.

Tez çalışmasının dördüncü ve son bölümünde dış politika ve enerji politikası arasındaki bağın Gazprom’un 2000’lerin ikinci yarısından itibaren uyguladığı yeni stratejisine etkisine odaklanacaktır. Bu bağlamda Gazprom’un 21. yüzyılda dış ticarete yöneldiği yeniliklere yer verilecektir. Ardından şirketin bu strateji değişiminin Rusya dış politikasıyla kurduğu bağ, ülkeler ve bölgeler üzerinden ele alınacaktır.

I. BÖLÜM

PUTİN DÖNEMİNDE RUSYA’NIN SİYASAL DÖNÜŞÜMÜ: DİKEY İKTİDARIN İNŞASI

Rusya’nın siyasal dönüşümü, pek çok farklı isimlendirme ile anılmakla birlikte, bu dönüşümün 1990’larda Rusya’ya dayatılan neoliberal politikalar paralelinde liberal demokrasi modelinden farklılıklar taşımasıyla dikkat çeker. Merkezi iktidarın giderek güçlenmesi, yasamanın yürütme karşısında cılız kalması, medyanın büyük oranda kontrol altına alınması ve BRP’nin hızlı yükselişi bu dönemin en önemli gelişmeleridir. Dahası Gazprom, bu siyasi gelişmeler paralelinde siyasi iktidarın yanında konumlanmış ve iktidarı perçinleyecek bir araca dönüşmüştür. 2000’lerle birlikte devletin otoritesinin güçlenmesi, neoliberal küreselleşmenin devletlerin otoritesine ilişkin yaklaşımından bir kopuştur. Ayrıca, Gazprom ve devlet arasındaki ilişkide, şirketin elindeki olanakları, devletin otoritesinin sağlamlaşması için kullanması, benzer biçimde Rusya’da devlet- şirket arasındaki ilişkide neoliberal öngörünün aksi yönünde hareket ettiği de söylenebilir. Bunun sonucunda neoliberal küreselleşme ile Rusya’daki siyasi yapı arasında mesafe koyan bu dönüşüm sürecini incelemek Rusya’nın 2000’lerdeki yönelimine dair ufuk açıcı bilgiler sunacaktır.

2000’de Vladimir Putin’in Boris Yeltsin’den devlet başkanlığı koltuğunu devralması Rusya siyasal hayatında yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönemle, devlet başkanının “otoritenin merkezi” ve “son söz söyleyen olması gerektiği” fikri hızla yaygınlık kazanmaya başlamıştır³². Putin yönetimi tarafından, merkezi devletin güçlendirilmesi, sadakat bağı üzerinden örgütlenmiş dikey iktidarın ülkenin her alanına nüfuz edecek şekilde yayılmasıyla sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu dönüşüm, Vladimir Surkov’un bir konuşmasında dile getirdiği “egemen demokrasi (*sovereign democracy*) kavramını ile Rusya tarafından yaşanan dönüşümü sahiplenilmiştir. Egemen demokrasi kavramındaki egemen, Rusya’nın uluslararası alanda egemenliğine ve bağımsızlığına vurgu yaparken; demokrasi yönetim biçimi

³² Andrew Monaghan, “The Vertikal: Power and Authority in Russia”, *International Affairs*, c. 88, s. 1, 2012, s. 1.

olarak ortaya konmuştur³³. Rusya'nın 1990'lar boyunca Batı'nın müdahaleleri ile toparlanamadığının altını çizen bu kavram, Rusya'nın Batılı kimliğini reddetmemekle birlikte, Rusya'da devletin tüm halkı temsil ettiğine ve devletle halkın özdeşliğine dayanır³⁴. Egemen demokrasi, kavramının dikkat çeken bir diğer noktası, siyasal parti ile devletin de özdeşleşmesidir. Devletin tüm gücünü neredeyse iktidar partisine bırakan söz konusu kavram, devlet başkanını otoritenin tek merkezi ilan ederken, iktidar partisini de başkanın tahakküm aracına dönüştürür³⁵. Egemen demokrasi kavramı derinlikli bir biçimde incelendiğinde kavramın alt yapısında devlet başkanının tepede olduğu dikey bir iktidar modeli üzerinden kurulduğu dikkat çeker. Bu çerçevede, egemen demokrasi kavramının Rusya'da yerleşme sürecini ele almak için ilkin kavramın alt yapısını oluşturan dikey iktidarı, ardından aşamalarla devletin gittikçe güçlenmesini sağlayan gelişmeleri ele almak dönüşümün anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Dikey iktidar yapılanması, aralarında güven ilişkisi olan bir grup ya da sınıfın stratejik olarak görülen bir alanda grup liderinin önderliğinde belirlenen amaca ulaşmakta kullandığı bir yöntemdir³⁶. Dikey iktidar yapılanması, adından da anlaşılacağı üzere, dikey bir biçimde iktidarı kurgular, grup liderinin belirleyici olduğu ve son sözü söylediği bir şekilde örgütlenir. Grup üyeleri, liderin kararları çerçevesinde hep birlikte hiyerarşik bir biçimde örgütlenerek amaçlarına ulaşmaya çalışırlar. Bu siyasal örgütlenme biçimi otoriter denebilecek bir ilişkiler silsilesi kurmasının yanı sıra kaos yerine istikrar zeminini hazırlar³⁷.

Siyasal alanda dikey iktidar yapılanması incelendiğinde bir grubun devlet organlarında etkili olarak iktidarın bir merkezde toplanmasını amaçladığı görülür. Richard Sakwa'ya göre, baskın bir politik güç haline gelen grup, iktidarın

³³ Andrei Okara, "Sovereign Democracy: A New Russian Idea or a PR Project?", *Russia in Global Affairs*, c. 5, n. 2, 2007, ss. 2–10.

³⁴ A.g.y., s. 4

³⁵ A.g.y., ss. 8–9

³⁶ Stephen Hoffman, *The Power Vertical and Its Chilling Effect on Democracy*, Mart 2012 <http://www.rightsinrussia.info/archive/blog/hoffman/power-vertical> (15 Aralık 2012).

³⁷ Dikey iktidar yapılanmasının anlaşılmasını sağlayan en iyi örnek, 1966'da Boris Durov Stanislav Govorukhin yönetmenliğinde çekilen "Vertikal" filmidir. Bu film bir dağcı grubunun tırmanması zor ve riskli bir dağa tırmanması esnasında grup arasındaki ilişki biçimini ortaya koyar.

güçlendirilmesi için çeşitli araçlar kullanır ve dikey iktidarı inşa eder³⁸. Sakwa, bu süreçte bürokratik organların yanı sıra, baskın bir siyasi parti üzerinden de sürecin kurgulandığını ve partiyle devlet arasındaki sınırın belirsizleşmeye başladığını ifade eder³⁹. Bunun yanında, bakın bir parti aracılığıyla hayata geçirilen yasal düzenlemeler üzerinden dikey iktidar alanı genişletilir. Devlet kontrolünün baki kılmasının önünde engel olarak görülen faktörler, çeşitli biçimlerde ya dönüştürülerek tahakküm altına alınır ya da ortadan kaldırılır⁴⁰. Siyasal alanda dikey iktidar, çok seslilik ve liberal temeller üzerine kurulan demokrasiden ziyade homojenleştirici ve otoriter nitelikler taşıdığı söylenebilir.

Dikey iktidarın egemen demokrasiye ulaşmasını sağlamak için belirli bir sınıf ya da grubun siyasal alanda otoriteyle birlikte hareket etmesi, dahası, devlet otoritesini yeniden inşa etmesi gerekir. Putin Rusya'sında söz konusu süreci üstlenenler ise Kremlin Klanları olarak anılan iki gruptur. Bu çerçevede Kremlin Klanları olarak anılan bu grup, merkezi devletin otoritenin tek sahibi olmasını stratejik hedef olarak tanımlamıştır. Söz konusu iki grup, hedefleri çerçevesinde ilk olarak merkezi devletin güçlendirilmesine engel olan faktörleri belirlemiştir. Daha sonra devlet ve siyasi organları kullanarak sorunlu alanlar üzerinde mutlak otoritelerini kurmuştur. Kremlin politikalarının kalbinde yer alan bu grupları tanımak ve Rusya siyasal alanındaki etkilerini ortaya koymak bir bütün olarak yaşanan dönüşümü analiz etmeyi kolaylaştıracaktır.

Dikey İktidarın Aktörleri: Kremlin Klanları

Dikey iktidar yapılanmasının en temel özelliği bir grup ya da yapıdan beslenmesidir. Grup üyeleri belirlenen amaca ulaşmak için var olan sadakat bağı ve amaçları çerçevesinde bir araya gelir. Bu amaç için stratejik olarak görülen yapıların kontrol altına alınması ve bu bağlamda grubun güvenilir üyelerine burada konum verilmesi gerekir. Rusya özelinde dikey iktidarın hedefinde merkezi devletin güçlendirilmesi vardır. Putin'in önderliğinde bu hedefi gerçekleştirenler, Kremlin

³⁸ Richard Sakwa, *The Crisis of Russian Democracy*, New York, Cambridge University Press, 2011, s. 2

³⁹ A.g.y.

⁴⁰ A.g.y., s. 33.

Klanları olarak anılan Silovikiler ve Liberal- teknokratlar olarak anılan iki gruptan oluşmaktadır⁴¹.

Kremlin siyaseti üzerindeki etkileri karşılaştırıldığında Siloviki grubunun Liberal kanada göre daha etkili olduğu söylenebilir. Kelime anlamı olarak Siloviki, “*silovye struktury*” “güç yapısı-yapılanması” anlamına gelmektedir⁴². Siloviki grubu, genel anlamda devletin baskı aygıtlarının (ordu, polis, istihbarat teşkilatı, mahkemeler) farklı birimlerdeki temsilcilerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Ancak, grup üyelerini bir araya getiren, ortak geçmişten ziyade, ortak ideoloji ve hedef doğrultusunda paylaştıkları fikir birliğidir. Bu çerçevede devletin baskı aygıtlarının herhangi birinde çalışmış herkes Siloviki değildir. Siloviki olmak için belirli bir amaç ve ideoloji çerçevesinde birleşmek gerekir⁴³.

İdeolojik olarak Siloviki grubuna bakıldığında grubun ideolojisinin en temel unsurunun güçlü devlet anlayışı olduğu görülmektedir. Bu anlayışa göre, gücün merkezileşmesi ve yürütme erkinin kuvvetlendirilmesi temel hedeftir. Bunun yanında ekonomide ve önemli doğal kaynakların idaresinde devletin kontrolü sağlanmalıdır⁴⁴. Ülkenin doğal kaynaklarının Rusya halkına ait olduğunu savunan Silovikiler, bu sektöre yönelik yabancı yatırımın sınırlandırılması gerektiğini ileri sürerek, ekonomik milliyetçiliğin savunucusu olmuştur⁴⁵. Öte yandan Siloviki ideolojisinin bir diğer unsuru Batı karşıtlığıdır. ABD ve NATO’yu Rus devletini yıkmaya çalışan dış tehditler olarak gören Silovikiler, bundan dolayı Rusya’nın güçlü bir orduya ve silah sanayisine ihtiyaç duyduğuna inanmaktadır. Gruba göre devletin tehditlere karşı

⁴¹ Bettina Renz, “Putin’s Militocracy? An Alternative Interpretation of Siloviki in Contemporary Russian Politics”, *Europe-Asia Studies*, c. 58, s. 6, Eylül 2006, s. 903.

⁴² Ian Bremmer ve Samuel Charap, “The Siloviki in Putin’s Russia: Who They are and What They Want”, *The Washington Quarterly*, Kış 2007, ss. 83-95..

⁴³ A.g.m., s. 86.

⁴⁴ Silovikilerin bu yaklaşımlarının etkisiyle 2001’den itibaren devlet ülkedeki petrol kaynakları üzerindeki egemenliğini arttırmıştır ve petrol kaynaklarının %44’lük bir bölümü doğrudan devletin elinde toplanmıştır. Ebru Kunt Akın, Çağdaş Bayram, “Rusya’da Seçim Rüzgarları ile Yüzeye Çıkan İç Çekişmeler”, *Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz ve Kafasya Araştırmaları Merkezi Karadeniz Bülteni*, Aralık 2007, n. 8, s.9.

⁴⁵ Isan Bremmer ve Samuel Charap, a.g.m., s. 89. Stephen White, “Elite Opinion and Foreign Policy in Post-Communist Russia”, *Perspectives on European Politics and Society*, c. 8, n. 2, Haziran 2007, ss. 153-154.

savunmaya ve yeni silah teknolojilerinin geliştirilmesine bütçede önemli bir pay ayırması gerekir⁴⁶.

Dış politikada Rusya'nın SSCB gibi "süper güç" olması gerektiğini düşünen grup, bu anlamda NATO ve AB ile mesafeli ilişkilerden yanadır. Buna karşılık, "Yakın Çevre" olarak anılan eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın yeniden güçlü bir örgütlenme kurması gerektiğini düşünmektedirler⁴⁷.

Siloviki Grubu 2004'ten sonra sayısını fazlasıyla arttırarak yaklaşık 6000 kişiye ulaşmıştır⁴⁸. Her yapılan reform hareketi grubun sayısında artış sağlamıştır. Sayıları binlerle ifade edilmekle birlikte grubun örgütlenişi hiyerarşiktir. Grubun merkezi, politika yapım ve belirleme sürecinde etkinken; yarı çevre olarak kategorize edilebilecek ikinci halka, özellikle doğal kaynakların kontrolü ve bankacılık alanında; son grup olan üçüncü halka ise çeşitli kurumlarda görev almaktadır⁴⁹.

Merkez grubunu oluşturan önemli isimler, Başkanlık İdaresi Başkan Yardımcısı İgor Seçin, Federal Güvenlik Servisi Başkanı Nikolay Patruşev, Putin'in danışmanı Viktor İvanov, daha önce başsavcı olan 2006 yılı itibariyle Adalet Bakanlığı'na getirilen Vladimir Ustinov, Savunma Bakanı ve Birinci Başbakan Yardımcısı olan Sergey Ivanov ve Dış İşleri Bakanı Sergey Lavrov'dur⁵⁰. Bu isimler bakanlık ve bürokratik kanallar üzerinden politika yapım sürecine doğrudan etki edebilmektedir.

Kremlin politikaları üzerinde etkili olan ikinci grup, Liberal-teknokratlardır. Liberal kanat da devlet otoritesinin sağlanması, güçlü ve merkezi bir hükümetin desteklenmesi konusunda Silovikiler ile aynı görüşü paylaşmaktadır⁵¹. Ekonomi konusunda milli bir ekonominin gerekliliğine inanmakla birlikte grup, yeniden

⁴⁶ Ol'ga Kryshantovskaya ve Stephen White, "Inside the Putin Court: A Research Note", *Europe-Asia Studies*, c. 57, n. 7, Kasım 2005, s. 1072.

⁴⁷ Ol'ga Kryshantovskaya ve Stephen White, "Putin's Militocracy," *Post-Soviet Affairs*, c. 19, n. 4, Ekim 2003, ss. 289-306

⁴⁸ Yapıcı, a.g.y., s. 121.

⁴⁹ Samuel Charap, "Siloviki faction secondary and tertiary members," <http://users.ox.ac.uk/~magd1944/members.pdf> (15 Ekim 2012).

⁵⁰ Kryshantovskaya ve White, "Inside the Putin Court: A Research Note",... s. 1070. Ebru Kunt Akın ve Çağdaş Bayram, "Rusya'da Seçim Rüzgarları İle Yüzeye Çıkan İç Çekişmeler", *Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz ve Kafkasya Araştırmaları Merkezi Karadeniz Bülteni*, s. 8, Aralık 2007, s. 9.

⁵¹ Ol'ga Kryshantovskaya ve Stephen White, "Inside the Putin Court: A Research Note", s. 1069.

millileştirme sürecinin daha yavaş ve hukuka uygun bir zeminde yürütülmesi gerektiğini savunmaktadır. Silovikilere göre daha yumuşak yöntemler benimsemeleri, grubun liberal olarak kategorize edilmesinin de asıl sebebi olmuştur. Zira ideolojik bağlamda liberal olarak kategorize edilmelerine karşın grubun karma ekonomi modelini savunması dikkat çekicidir. Grup, özel sektörün gerekliliğini yadsımamakla birlikte, devletin piyasada bir aktör olarak bulunmasını ve bazı sektörleri kontrol etmesini meşru kabul etmektedir. Dış politika konusunda Silovikiler kadar sert bir tutuma sahip olmayan Liberaller, Batı karşıtlığı yerine Batı'yla dengeli ilişkiler kurulmasını savunmaktadır⁵².

Kısaca görüşlerine değinilen Liberal kanadın en önemli isimleri, 2008'de Devlet Başkan olan ve bundan önce 2000'den 2008 yılına kadar Gazprom'un Yönetim Kurulu Başkanlığı yapan Dimitri Medvedev, 2001'den bu yana Gazprom'un Genel Müdürlüğünü yapan Aleksey Miller, Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanı German Gref ve Ekonomi Bakanı Aleksey Kudrin'dir⁵³. Ekonomi alanında önemli iki bakanın grubun üyesi olması liberal kanadın belirli oranda ülkenin ekonomisine yön verebilme yetkinliğine sahip olduğunu gösterir. Dimitri Medvedev ve Aleksey Miller'in devletin en önemli gaz şirketini 2001'den Gazprom'u yönettikleri göz önüne alınınca, grubun enerji politikasında da etkin olduğunu söylemek gerekir.

Kremlin üzerinde etkileri ve belirleyicilikleri bilinen bu iki grup, dikey iktidar üzerinden devletin güçlendirilmesi konusunda benzer bir paydaşlık içindedir. Silovikiler sayı bakımından fazla olmalarının yanı sıra güvenlik politikaları çerçevesinde de liberallere nazaran daha etkin bir rol üstlenmektedirler. Ancak bu ayrıntının dışında her iki grup da önemli pozisyonlarda devlet politikalarına yön veren birer aktör durumundadır.

Dikey iktidarı tepeden tırnağa devletin her alanında inşa eden bu gruplar kısaca, Başkanlık İdaresi, Başkanlık Temsilciği, Hükümet, Federal Konsey, Duma, Siyasi Partiler, Federe Cumhuriyet Meclisleri, sivil toplum örgütleri, bankalar, ticari

⁵² Yapıcı, a.g.y., s. 113.

⁵³ Bremmer and Charap, a.g.y., s. 85. Sinan Oğan, *Rusya'da Siyaset ve Oligarşi*, Ankara, Asam Yayınları, 2003, ss. 66-67.

şirketler, enerji şirketleri, savunma sanayisi, metal sektörü gibi alanlarda etkin pozisyonlara sahiptirler⁵⁴.

Devlet Başkanıyla beraber güçlü bir devletin inşasını dikey iktidar modeli üzerinden yaratmaya çalışan bu iki grup, Putin iktidarıyla birlikte hedeflerinin önündeki engelleri ya kontrol altına almış ya da ortadan kaldırmıştır. Bu yapılırken de devlet politikalarından, yargı kararlarından, ekonomik ve siyasi baskıdan siyasal reformlara kadar pek çok farklı araçtan faydalanmışlardır. Kremlin Klanlarına göre Rusya siyasal hayatında merkezi otoritenin önünde görülen engellerin ilki, oligarkların bir sınıf gibi hareket etmesi ve devleti vesayet altına almalarıdır. Siyasal alanda Duma'yı ve hükümeti kontrol altında tutacak baskın bir siyasi parti eksikliği grubun ikinci gündem maddesidir. Yeltsin Dönemi'nden gelen bazı ayrıcalıklar silsilesiyle bölge valilerinin birer feodal beye dönüşmesi ve merkezin güç kaybına neden olmaları tehdit olarak görülen diğer bir başlıktır. Son faktör ana akım medyanın oligarkların elinde palazlanmasıyla devlet karışında dördüncü kuvvet gibi hareket etmesi ve toplumu manipüle etmesidir. Kuşkusuz bu engellerin sayısını arttırmak mümkündür, ancak bu çalışma kapsamında yukarıda değinilen dört faktör mercek altına alınacaktır.

1. Siyasal Partiler Reformu ve Siyasi Partilerin Kontrol Altına Alınması

Putin döneminde “dikey iktidarın” ve kurumsallaşmanın adım adım yayıldığı ilk alan yasama ve yürütme erklerinin kontrol altına alınmasıdır. 1993 Anayasasının devlet başkanına yasama karşısında tanıdığı ayrıcalıklı konum, 2000'den sonra da Kremlin'in Rusya siyasal hayatını kontrol etmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum yani, Devlet başkanının bu ayrıcalıklı pozisyonu, Siyasi partiler ve Seçim Kanunu Reformları üzerinde ve Birleşik Rusya Partisi'nin (BRP) siyasal alanda giderek güçlenmesinde etkili olmuştur. Bu reformlar silsilesi Başkanın gücünü perçinlemesinin ötesinde dikey iktidarın yasama sürecinde BRP eliyle belirleyici olmasını sağlamıştır.

⁵⁴ Eberhard Schneider, “ The Russian Federal Security Services under Putin”, Stephen White (ed.), *Politics and Ruling Groups in Putin's Russia*, New York, Palgrave MacMillan, 2008, s. 54.

A. Siyasi Partiler Reformu ve Birleşik Rusya Partisi'nin Yükselişi

Yeltsin döneminden Putin'e kalan miras, seçimler öncesi kurulan ve sayıları üç yüzü bulan kısa ömürlü parti ve bloklardı. Bunun yanında vekiller siyasi partilerle organik bir bağ kurmuyordu. Temsilcilerin siyasi partilere bağlılık duymaması kolaylıkla Duma içinde parti değiştirmeleriyle sonuçlanıyordu. Bunun yanı sıra seçimlere rekor düzeyde parti katılıyor ancak, pek çoğu %5'lik seçim barajını geçemiyordu. Son olarak farklı bloklar arasında yaşanan kısa ömürlü ittifaklar, çok partili bir demokrasiden ziyade "seçimli bir kaos" ortamına zemin hazırlıyordu⁵⁵.

Putin, 18 Temmuz 2000'de yaptığı bir konuşmada seçim öncesi yaşanan parti enflasyonuna ilişkin rahatsızlığını dile getirmişti. Putin bu konuşmasında iki ya da üç partinin yarıştığı bir seçim sisteminin Yeltsin döneminde uygulanan sistemden daha istikrarlı ve tercih edilebilir olduğunu ifade etmişti⁵⁶.

Putin'in siyasi partiler düzenindeki keşmekeş ve parti enflasyonuna ilişkin tutumu, literatürde demokratik bir rejimde kaç siyasi parti olur tartışmalarını alevlendirmiştir⁵⁷. Akademik yayınların geneli çok partili bir seçim sisteminin daha demokratik olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan Rusya'da 1990'larda gerçekleşen seçimlerin ne kadar demokratik olduğu konusunda bir fikir birliği söz konusu değildir. Bu çerçevede Putin tarafından önerilen ve Haziran 2001'de Duma tarafından onaylanan Siyasal Partiler Kanunu, Rusya siyasi hayatında yeni bir dönemin başlangıcıdır. Kabul edilen yasa, Putin'in konuşmasında işaret ettiği parti enflasyonunu önleyici şartlarla sistemi daha az partili hale getirmiştir.

Yeni kanun ilk olarak bir partinin seçime katılabilmesi için üye sayısının en az 10.000 kişi olması şartını getirmiştir⁵⁸. Partilerde aranan üye sayısı, küçük partilerin seçimlere katılımını önlenmiştir. Aynı yasa, seçime katılacak siyasi

⁵⁵ Richard Rose, William Mishler, Neil Munro, *Popular Support for an Undemocratic Regime*, New York, Cambridge University Press, 2011, s. 54.

⁵⁶ Richar Sakwa, *Putin: Russia's Choice*, Routledge, London and New York, 2008, s. 320.

⁵⁷ M.S. Fish, *Democracy Derailed in Russia: The Failure of Open Politics*, Cambridge University Press, 2005, s. 226. A. Schedler, "Authoritarianism's Last line of Defense", *Journal of Democracy*, c. 21 s.1, 2010, ss. 72-74. Sakwa, 2011, s. 33-34.

⁵⁸ Edwin Bacon, a.g.y., s. 38.

partilerin Rusya'daki 89 eyaletin en az yarısında örgütlü olmasını zorunlu hale getirmiştir⁵⁹. Yasanın bu maddesi seçimler öncesinde yerel bölgelerde örgütlenen ve bu bölgelerdeki yöneticilerin çıkarlarını koruyan siyasi partileri seçim sürecinin dışına itmiştir⁶⁰. Böylece seçimler, ulusal partiler arasında bir yarışa dönüşmüştür.

Küçük ve yerelin çıkarlarına hizmet eden partilerin sürecin dışına çıkarılmasına ek olarak yeni yasanın bir diğer önemli özelliği, partilerin niteliği ve ekonomik kaynaklarına yönelik getirdiği düzenlemelerdir. Yasa, partilerin niteliği bakımından hiçbir siyasi partinin dil, din, etnisite, meslek gibi ayrımcı özellikler üzerinden örgütlenemeyeceğini açıkça ortaya koyar. Yasanın bu maddesiyle ulusal düzeyde faaliyet gösteren siyasi partilerin tüm ulusun çıkarlarına hizmet etmesi ve geneli kapsaması amaçlanmıştır⁶¹.

Siyasi Partiler Kanunu'nun düzenlediği diğer bir alan, partilerin mali kaynaklarına ilişkindir. Partilerin ekonomik kaynaklarına ilişkin bu düzenlemeye göre her siyasi parti şeffaf bütçeye sahip olmak zorundadır. Ayrıca partiler, vergi otoritelerine gerekli belgeleri sunmak ve kendilerine hibe edilen varlıkları açıklamak ile yükümlü kılınmışlardır⁶². Yasanın diğer bir önemli düzenlemesi siyasi partilerin dışarıdan alacakları özel desteklere getirilen sınırlamalardır. Buna göre partiler, belirli bir oranda dışarıdan ekonomik destek alabilirler. Ancak %3 barajını geçen partilere aldıkları oy oranında devlet desteği sağlanacağı belirtilmiştir. Bu madde, beraberinde iki kamplı bir tartışmayı tetiklemiştir. Yasanın bu düzenlemesini olumlu bulan kanada göre, bu düzenlemeyle ilk olarak siyasi partiler kendilerine bağış yapan kişilerin vesayetinden kurtarılmıştır⁶³. İkinci olarak partilerin belli bir çıkar grubuna hizmet etmesi engellenmiştir. Öte yandan tartışmanın diğer tarafları, devletin partilere verdiği finansal desteğin sadece parlamentoda olan partileri kapsayacağını

⁵⁹ Rusya Federasyonu Partiler Kanunu hakkında detaylı bilgi için bkz: [http://www.venice.coe.int/docs/2012/CDL-REF\(2012\)001-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2012/CDL-REF(2012)001-e.pdf) (12 Aralık 2012).

⁶⁰ Siyasi Partiler Kanunu değişikliği ve Seçim Kanunu reformuyla daha önce 48 partinin yarıştığı 2003 seçimlerinin aksine 2007'de 15 parti seçimlere katılmış, bu sayı 2011'de ise radikal bir düşüşle 7 partiye inmiştir. European Commission for Democracy Thorough Law (Venice Communion), *Opinion on the Law on Political Parties of the Russian Federation*, Strazburg, Mart 2012, s. 8. www.venice.coe.int (15 Kasım 2012).

⁶¹ Rusya Federasyonu Partiler Kanunu, [http://www.venice.coe.int/docs/2012/CDL-REF\(2012\)001-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2012/CDL-REF(2012)001-e.pdf) (29 Kasım 2012).

⁶² Yapıcı, a.g.y., s. 219.

⁶³ Cameron Ross (der.), *Russian Politics under Putin*, Manchester, Manchester University Press, 2004, s. 40.

ifade etmektedirler. Zira finansal destek için %3'lük barajın konulması, %7 seçim barajını geçen siyasi partilerin mali yardıma ulaşmasını kolaylaştırırken, daha az oy olan partilerin kaynak sıkıntısıyla yüz yüze kalmasına neden olmuştur. Bu tartışmaların ötesinde, bu madde, özellikle oligarkların siyasi partileri ekonomik destekle tahakküm altına almasını önlemiştir.

Rusya siyasi yaşamındaki bir diğer önemli değişiklik 2002 Haziran'ında Seçim Kanunu reformuyla gerçekleşmiştir. Söz konusu reformla, bölge parlamentolarına seçilecek üyelerin yarısının nispi temsil sistemine göre belirlenmesine karar verilmiştir. Daha önce yerel meclis vekil seçimleri dar bölgesel çoğunluk sistemiyle yapılmaktaydı. Bu kanun karma bir seçim sistemine gidilerek, yerel parlamentoların valilere karşı güçlendirilmesini amaçlar⁶⁴. Yasanın diğer bir maddesi seçimlere katılacak siyasi partilere ilişkindir. Bu maddeye göre yerel seçimlere katılacak partiler için genel seçimlerde yerine getirilmesi gereken şartlar yerel seçimler için de aynen geçerlidir. Yani, yerel seçimler, ulusal partilerin katılımıyla yapılmaktadır. Bu düzenlemeyle Kremlin, bölge parlamentolarında partilerin etkili olmasını sağlamaya çalışmıştır. Özellikle 2001'den itibaren BRP'nin ülke genelinde giderek güçlenmesi bu kanunla Duma'da olduğu gibi bölge meclislerinde de çoğunluğu ele geçirmesine zemin hazırlamıştır⁶⁵.

2005'te Siyasi Partiler Kanunu'nda yapılan revizyon, otoriterleşme sinyali olarak ele alınabilecek düzenlemeleriyle dikkat çeker. Yasada yapılan reform, 2001'de hazırlanan kanuna göre daha sert önlemler taşımaktadır. İlk olarak 1991'den beri Duma seçimleri için kullanılan seçim barajı %5'ten %7'ye yükseltilmiştir. Buna ek olarak, seçime katılan partilerde aranan üye sayısı 10.000'den 50.000'e çıkarılmıştır⁶⁶. Yasanın dikkat çeken diğer önemli maddesi, bağımsız adaylığı ortadan kaldıran düzenlemesidir. Kanuna göre, Duma'da vekil olmak için mutlaka bir partinin seçim listesinden aday olmak gerekir. Bağımsız olarak Duma'ya girmek

⁶⁴ Yapıcı, a.g.y., s. 220

⁶⁵ Kenneth F. Greene, "Dominant Party Strategy and Democratization", *American Journal of Political Science*, c. 52, s. 1, Ocak 2008, s. 18.

⁶⁶ 2012'de yapılan değişiklikte partinin sahip olması gereken en az üye sayısı, ilk olarak 45.000'ine ardından 40.000'ine indirilmiştir. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), *Opinion on the Law on Political Parties of the Russian Federation*, Strazburg, Mart 2012, s. 7.

yasaklanmıştır. Nispi çoğunluk sistemi bu yasada da söz konusu olup, meclisteki sandalye dağılımında alınacak oy oranının belirleyici olduğu açıkça ifade edilmiştir⁶⁷.

Batı literatüründe siyasi alanda yapılan bu reformlar ve sonuçları “yönetilen demokrasi” (managed democracy) olarak isimlendirilmiştir. Rusya özelinde sıklıkla kullanılan yönetilen demokrasi kavramı, parlamento, yargı, parti sistemi, düzenli seçimler, bağımsız medya ve sivil toplum gibi unsurları içermekle birlikte, bu unsurların merkezi otorite tarafından düzenlendiği, kontrol altında tutulduğu ve sınırlandırıldığı bir sistemi tanımlamaktadır⁶⁸. Kremlin, kendisine yönelik kullanılan “yönetilen demokrasi” tanımına “egemen demokrasi” (sovereign democracy) kavramıyla cevap vermiştir. Moskova’ya göre, egemen demokrasi, Batının ısrarla üzerinde durduğu liberal demokrasinin Rusya koşullarına uyarlanmasıdır⁶⁹. Ülkelerinin Norveç ya da Danimarka gibi ülkelerden farklı bir deneyim sürecinden geçtiğini söyleyen Rus yöneticiler, demokraside kendilerine uygun olan yöntemi kullanma haklarının kendilerinde olduğunu ifade etmişlerdir⁷⁰.

Bu tanımların ötesinde Putin yönetimi tarafından gerçekleştirilen bu düzenlemelerle Rusya’da demokrasinin bir yönüyle istikrara kavuşturulduğu söylenebilir. Özellikle partilere üye sayısı şartı konulması, ülke çapında örgütlenme şartı, ayırıcı unsurların propaganda aracı olarak kullanılmasının engellenmesi, Rusya demokrasisi açısından olumlu adımlar olarak yorumlanabilir. Buna karşın, bu düzenlemeler dikkatli bir okumadan geçirildiğinde demokrasi için tehlikeli bir boyut da taşımaktadır. İlk olarak seçim barajı, pek çok ülkede olduğu gibi Rusya için de azınlıkların, ayırımcılığa uğrayan kitlelerin temsilini ortadan kaldırır. Ayrıca, siyasi partilerin seçime katılması için aranan üye sayısının sürekli artırılması, kitleleri politize etmekten ziyade belirli bir parti programı çerçevesinde homojenleştirir. Bağımsız adaylığın tamamen ortadan kaldırılması ve bununla beraber vekilliğin parti listeleri üzerinden yapılması demokrasiyi yaralayan bir gelişmedir. Kimin vekil olacağı böylece bir liderin ya da partinin çıkar ve kararlarına bırakılır. Bu durum

⁶⁷ Stephen White, *Understanding Russian Politics*, Cambridge University Press, New York, 2011, s. 38.

⁶⁸ Sakwa, 2011, s. 239. Yapıcı, a.g.y., s. 264.

⁶⁹ Richard Rose, William Mishler, Neil Munro, 2011, s. 62.

⁷⁰ A.g.e., s. 63.

adaylara lider sultasını veya partinin neredeyse tüm kararlarını kabul ettirmek anlamına gelir. Sonuç olarak parlamenterin meclisteki varlığı, iktidardaysa partisinin yasasını onaylayan, muhalifse reddeden koşullu bir noterlik hizmeti şeklini alır. Bu düzenlemelerin bir diğer özelliği Yeltsin döneminden bu yana iktidara en sert muhalefetin geldiği Duma'nın da kontrol altına alınmasını sağlamasıdır. Federal Konsey'e nazaran daha zor kontrol altına alınan Duma'nın muhalif duruşu, yasal düzenlemelerle aşındırılmış ve çok sesliliğini kaybetmiştir. Ancak, demokrasi ve istikrar arasında sıkışan Putin Yönetimi'nin 1990'lar deneyimi göz önüne alındığında tercihlerini istikrara kavuşturulmuş demokrasiden yana kullandıkları söylenebilir.

Özetle devleti dikey iktidar zemininde güçlendirmek isteyen bir yönetimin yaptığı reformlar ve attığı siyasi adımlar, demokrasi açısından tartışmalı olmakla birlikte istikrarlı ve tutarlıdır denebilir.

B) Birleşik Rusya'nın Baskın Parti Haline Gelmesi

Baskın parti rejimi, pek çok ülkede iktidar sahiplerinin demokrasi algısıyla ülke genelinde sağlanan başarının devamlılığı için kullanılan temel araçlarından biridir. Büyük oranda devlet eliyle kurulan baskın parti, ülke siyasetinin belirli bir grup tarafından kontrol altına alınmasını ve yasama organlarında tahakkümü pekiştiren bir araçtır⁷¹. Bunun yanı sıra, baskın parti, devlet kaynaklarına ulaşmayı ve çeşitli imtiyazlarla bu kaynakların belirli bir biçimde dağıtılması sağlar. Baskın parti, aynı zamanda yasal düzenlemeler ve devletin baskı aygıtlarının kullanarak kazanılan zaferi güvence altına alır⁷². Baskın parti rejiminde üzerinde durulması gereken diğer bir nokta, devletle parti arasında kurulan ilişkinin dikkat çeken boyutta birleşmeye başlamasıdır. Buna bağlı olarak bir süre sonra parti ve devlet ilişkisinin “devletin aracı haline gelen parti” yönüne evrildiği görülür.

Rusya'da Siyasi Partiler Kanunu'nda yapılan reformlar, Kremlin taraftarı bir parti olmaksızın yürütülmesi pek olanaklı olmayan bir durumdur. Rusya özelinde baskın bir partinin varlığı Moskova yönetimine önemli avantajlar sağlar. Benzer bir

⁷¹ Ora John Reuter ve Thomas F. Remington, “Dominant Party Regimes and the Commitment Problem the Case of United Russia”, *Comparative Political Studies*, s. 42, Aralık 2009, s. 501.

⁷² Ora John Reuter, “The Politics of Dominant Party Formation: United Russia and Russia's Governors”, *Europe-Asia Studies*, c. 62, s. 2, Mart 2010, s. 295.

algıyla hareket eden Putin yönetimi parti aracılığıyla, ilk olarak gerek Duma'da gerekse yerel parlamentolarda kendilerine sorun çıkarmayacak sadık üyelere önemli görev verilir. Böylece yasama faaliyetlerinin, yürütmenin ve bölge parlamentolarını kontrol altında tutmayı sağlayacak bir adım atılmıştır. Ayrıca Kremlin bu hamleyle kendisine sadık olan politikacıları ödüllendirerek, önemli siyaset adamlarını kendisiyle işbirliğine davet etmiş olur⁷³. Baskın parti rejiminin Putin yönetimi için ikinci anlamı, seçim sürecinde desteklenen politik partinin Kremlin'in yüzü haline gelmesi ve seçmenlerin parti üzerinden aslında Kremlin'e oy verir bir şekle bürünmesidir.⁷⁴ Böylece devlet politikalarının halk üzerindeki etkisi seçimler üzerinden ölçülmüş olur⁷⁵. Son olarak parti, politikacılar arasındaki görev dağılımını üstlenir. Yani Kremlin'in müdahalesi olmadan hangi politikacı yerel parlamento listesinde hangisi Duma'da yer alacak buna görünürde parti organları karar vermiş olur⁷⁶.

1999 seçimlerinde mecliste sandalyesi olan iki parti, Birlik Partisi ve Anavatan Rusya Partisi, devletin iç ve küresel siyasette oynayacağı rol konusunda benzer eğilimler taşımaktaydı. Her iki siyasi grup da pek çok alanda devletin başat rolünün sağlamaştırılması gerektiğine savunuyordu. İki partinin devlete yüklemiş olduğu anlamın Kremlin yönetiminin yol haritasına uymasının da etkisiyle bu partiler 2001'de Kremlinin desteğiyle birleşmiştir⁷⁷. 2003'te Birleşik Rusya Partisi (*Единая Россия*) adına alan bu grup, Kremlin'in ihtiyacı olan baskın partinin adresi olmuştur⁷⁸.

Putin yönetimince hazırlanan siyasal reformlar, partiye rakip olabilecek ya da elini zayıflatacak unsurları resmi olarak rekabet ortamının dışına itmiştir. Devletin

⁷³ Thomas F. Remington, "Parliament and the Dominant Party", , Stephan Wegren ve ,Dale R. Herspring, *After Putin's Russia: Past Imperfect Future Uncertain*, Rowman & Littlefield Publisher, New York, 2010, ss. 46–47.

⁷⁴ 2007 Seçimlerinde BRP üyesi olmadığı halde Putin üzerinden propaganda yapmıştır. Seçim kampanyasında sık sık "Putin'in Planı" sloganına yer veren parti, rejimle olan sıkı ilişkisini seçim için bir silah gibi kullanmış ve seçimde %63'lük bir başarı yakalamıştır. Boris Kagarlitski, *Bugünkü Rusya: Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon*, Çev. Fatma Arıkan, Serkan Arıkan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008, s.461.

⁷⁵ Remington, a.g.y., s. 47

⁷⁶ A.g.y.

⁷⁷ Popüler Support kitabı

⁷⁸ Carl Holmberg, *Managing Elections in Russia: Mechanisms and Problems*, FOI, Stockholm, 2008, s. 27.

dolaylı desteğiyle Rusya çapında örgütlenen parti kısa sürede Rusya'nın en önemli partisi haline gelmiştir⁷⁹.

İlk olarak seçim barajı, partinin rakibi siyasi oluşumlara karşı meclisteki tüm partiler gibi BRP'yi de cazip hale getirmiştir. Partilere üye taban sınırı koyan diğer bir madde, kısa sürede Rusya genelinde örgütlenen partiyi güçlendirmiştir. İkinci olarak seçime katılım için aranan en az 83'ün eyaletin yarısında örgütlenme şartı da hem BRP'nin elini güçlendirmiş hem de ona rakip olabilecek küçük ve yerel partileri seçim dışına itmiştir. Böylece parti sadece genel seçimlerde değil, yerel parlamento seçimlerinde de baskın bir pozisyon elde etmiştir. Ayrıca devletin %3 seçim barajını geçen partilere sağladığı finansal desteğin, alınan oy oranı üzerinden dağıtılması, bu yardımın büyük bir kısmının BRP'ye gitmesini ve BRP'nin ekonomik olarak da güçlenmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak Putin tarafından hazırlanan yasa önerileri BRP kanalıyla kolaylıkla Duma'dan geçmiştir. Putin yönetiminin çerçevesini kabul eden ve başkana sadık bir biçimde hareket eden parti, 2007'nin sonunda Rusya genelinde egemen hale gelmiştir. Özellikle 2003'ten 2013'e kadar Duma'nın büyük çoğunluğu, 83 validen 78'i, bölgesel elitlerin büyük bir bölümü BRP saflarında yer almaktadır. Ayrıca Duma'daki komisyon başkanlarının tamamı, yerel parlamentoların büyük bir kısmı, bürokrat olarak bilinen pek çok isim BRP'ye üyesi konumundadır⁸⁰.

Partinin yaşadığı dönüşüm ve seçim zaferleri dikkate alındığında BRP'nin pozisyonunun hep seçim kazan bir siyasal partiden öte olduğunu söylemek gerekir. SSCB'nin ideoloji çerçevesinde kurduğu parti-devlet ilişkisinin farklı bir biçimi 21. yüzyıl Rusya'sında Putin'in yolu denebilecek bir yöntemle Rusya siyaseti alanına egemen kılınmıştır. Dikey iktidar çerçevesinde devleti güçlendirmek isteyen Putin, bu bağlamda literatürde üçüncü yol olarak anılan biçimde bir siyasal parti üzerinden iktidarını sağlamlaştırmıştır. Partinin Duma'daki güçlü pozisyonu, Putin yönetiminin yasama sürecinde sorun yaşamadan dikey iktidarı kurmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca bölge valilerinin pek çoğunun BRP saflarına katılması, yerel parlamentoların BRP kontrolüne girmesi, Kremlin'in istediği biçimde yereli kontrol etmesini de

⁷⁹ A.g.y.

⁸⁰ Reuter, ag.y., 2010, s. 294.

olanaklı kılmıştır. Sonuçta Putin yönetimi, parti eliyle Rusya'nın genelini kontrol altına almıştır.

2. Oligarkların Kontrol Altına Alınması

Rusya gerçeğinde dikey iktidar yapılanmasının ilk hedefi, Oligarklar olarak bilinen işadamlarının kontrol altına alınmasıdır. İş dünyasının Yeltsin iktidarı süresince aktif olarak siyaseti baskı altına alması, devleti güçsüzleştirmiş ve devlet otoritesi bu sınıfın faaliyetleri yüzünden yara almaya başlamıştı. İş dünyasının siyasetin dışına itilmesi ve Oligarklar olarak anılan bu grubun çıkarlarının devletin çıkarlarıyla uyumlulaştırılması çeşitli görüşmeler ve operasyonlarla gerçekleştirilmiştir. Yeltsin Dönemi'nde ekonomi alanında gerçekleştirilen liberal reformları fırsata çeviren ve özelleştirme dalgalarıyla zenginleşen bu grubun ilk olarak yükselişi ve siyasal alanda oynadığı role değinilecek, ardından da Putin döneminde bu sınıfın kontrol altına alınması sürecine mercek tutulacaktır.

A) Oligarkların Ortaya Çıkışı ve Devleti Vesayet Altına Almaları

Oligarşi, Antik Yunan'da devletin küçük bir grup eliyle idare edilmesi anlamında kullanılmaktadır⁸¹. Buna karşın Rusya ve Ukrayna'da oligark kelimesi, oligarşiye atıf yapmakla birlikte, aşırı zengin ve devlet başkanıyla yakın ilişkileri olan işadamlarını tanımlamak için kullanılmaktadır⁸². Oligark olarak anılan bu grup, birikimini ilk olarak Gorbaçov döneminde *perestroyka* politikaları kapsamında çıkarılan devlet işletmelerine bağlı kooperatiflerin kurulmasının önünü açan kanuna borçludur. Bu kanundan yararlanan bazı yöneticiler de kurdukları kooperatiflere devlet işletmelerinden para aktararak ayrı bir sermaye birikimi elde etti. Buna ek olarak Komünist Parti'de çeşitli düzeylerde pozisyon sahibi pek çok kişi, SSCB'nin dağılmasıyla partiye ait varlıkları yağmalayarak oligark grubuna dâhil oldu⁸³. Ancak oligarkların tam anlamıyla işadamına dönüşmesini sağlayan gelişme 1990'larda uygulanan serbest ekonomi politikalarıdır. 1990'larda Yegor Gaydar'ın yürütücüsü

⁸¹ Oligarşi ve Oligarkların tanımı için bkz. Oxford Sözlüğü, <http://oxforddictionaries.com/definition/english/oligarchy?q=oligarchy> (15 Kasım 2012).

⁸² Anders Aslund, "Comperative Oligarchy: Russia, Ukraine and the United States", *Case Conferences: Europe After the Enlargement*, 8-9 Nisan 2005, s. 1.

⁸³ David E. Hoffman, *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia*, New York, Public Affairs, 2003, s. 289.

olduğu “şok terapi” politikası ile birlikte devletin elindeki varlıklar hızlı bir biçimde özelleştirildi. Böylece büyük devlet işletmelerinin yöneticileri bir anda işadamları statüsüne kavuştu.

Oligarkların sermaye birikimlerini ve nüfuz alanlarını arttırmalarını sağlayan bir diğer durum, 1994–1995 yılları arasında hayata geçirilen nakit karşılığında özelleştirme ve hisse karşılığı kredi⁸⁴ politikasıdır. Bu süreçle servetlerini katlayan grup, petrol ve metal gibi kritik öneme sahip devlet mülklerini bankaları aracılığıyla ele geçirmiştir⁸⁵.

Oligarkların finans ve enerji gibi stratejik sektörlerdeki pozisyonları, Rusya’nın ekonomik ve siyasal olarak evrimini kendini çıkarlarına göre şekillendirebilmelerinin de önünü açmıştır. Ekonomik olarak giderek güçlenen grup bir süre sonra siyasete de el atmıştır. Oligarkların siyasi alandaki etkilerini açıkça ortaya koyan en iyi örnek 1996’da yapılan başkanlık seçimidir. Başkanlık seçimlerinde Komünist Parti adayının başkan seçilme ihtimaline karşı, Yeltsin’e destek veren grup, başta medya olmak üzere pek çok kanaldan aktif olarak Yeltsin’e destek kampanyası yürütmüştür. Oligarkların da katkısıyla Yeltsin’in ikinci defa devlet başkanı seçilmesi, iş dünyası ve siyaset arasındaki ilişkinin boyutları açısından önemli bir kırılmadır. İlk olarak işadamlarının devlet başkanının seçim kampanyasında doğrudan rol alması iş dünyası ile siyaset arasındaki güçlü bağı su yüzüne çıkarmıştır. Ancak burada belirtilmesi gereken, bu bağın karşılıklı bir bağımlılıktan ziyade, iş dünyasının siyaset üzerinde kurduğu vesayet olduğudur⁸⁶. İkinci olarak seçim kampanyasından elde edilen başarı oligarkların medya aracılığıyla toplumu manipüle edebilme güçlerini açıkça ortaya koymuştur.

⁸⁴ Thane Gustafson, *Capitalism Russian-Style*, New York, Cambridge University Press, 1999, s. 43.

⁸⁵ “2003’teki Yukos operasyonu ile dikkatleri üzerine çeken Mikhail Hadarkovski de “Kredi karşılığında hisse” uygulamasından yararlanan isimlerden birisidir. Hadarkovski, sahibi olduğu Menatep Bankası aracılığıyla Gazprom’dan sonra Rusya’nın en büyük şirketi olan Yukos’un %80 ‘nin ele geçirmiştir. Hadarkovski kadar önemli bir diğer isim olan Vladimir Potanin de Oneksimbank aracılığıyla Norilsk Nikel’in tamamını ve Rusya’nın en büyük dördüncü enerji şirketi Sidanco’nun %51’lik hissesini ele geçirmiştir. “Yapıcı, a.g.y., s. 58.

⁸⁶ Olga Kryshstanovskaya ve Stephen White, “The Rise of the Russian Business Elite”, *Communist and Post-Communist Studies*, c. 38, s. 3, Eylül 2005, ss. 294-295.

Nitekim Yeltsin'in seçim sonrasında kendisine destek veren Berezovski'yi Güvenlik Konseyi Başkan Yardımcılığı'na, başka bir destekçisi olan Potanin'i Başkan yardımcılığı koltuğuna getirmesi, seçim sürecinde su yüzüne çıkan ilişkiyi gösterir. Ayrıca Yeltsin, kendisine destek olan gruba pek çok devlet ihalesi vermiş ve onları vergiden muaf tutmuştur.

Yeltsin'in ikinci kez başkan seçilmesi, Oligarkların siyaset sahnesinde elde ettikleri güçlü rolün en bariz göstergesi olmuştur. Öte yandan bu grup, 1990'ların başından beri de devlet politikalarını farklı araçlarla yönlendirebilmekteydi⁸⁷. Bu çerçevede kullanılan bazı yöntemler, Yeltsin'in yakın çevresine nüfuz etme, Duma'daki bağımsız adaylara finansal destek vererek kendilerine bağımlı bir Duma yaratma, yargıç ve savcılar satın alma, bakan ve bürokratlara rüşvet verme, son olarak da etkin biçimde medya araçları üzerinden toplum ve yöneticilerin manipüle etme şeklinde sıralanabilir. 1995–1998 yılları arasında oligarkların hükümet içinde kendi bakanlarını ve görevlilerini barındırması, bu grubun ekonomide olduğu kadar siyasette de güçlerinin ulaştığı boyutu gösterir⁸⁸.

B) Putin Dönemi Oligarklarla İlişkiler

Putin Dönemi'nde iş dünyasının siyaset üzerindeki vesayeti yavaş yavaş ortadan kaldırılmış ve devlet iş dünyası üzerinde daha etkili hale gelmiştir. Çeşitli stratejilerle devletin yeniden sürecin belirleyicisi haline geldiği bu dönem, ilk olarak operasyonlar üzerinden oligarklara gözdağı verilmesiyle başlamıştır. Operasyonların gölgesinde gerçekleştirilen görüşmelerle de grup, büyük oranda kontrol altına alınmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, sanıldığı gibi aksine Putin yönetimi, bu grubu tamamen ortadan kaldırmayıp, sadece muhalif biçimlerde devlet politikalarını engellemelerinin önünü kesmiştir.

⁸⁷ Anders Aslund, *Comperativ Oligarchy: Russia, Ukraine and United States*, 2005, s. 2. hawk.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/108852/...0dcc.../296.pdf (27 Kasım 2012).

⁸⁸ Yapıcı, a.g.y, s. 63.

“Sermaye etkisini iktidara dayatanlar, bir sınıf gibi davranmaktan vazgeçsinler”⁸⁹. 2000’de Putin tarafından seçim kampanyası sırasında sarf edilen bu sözler, Oligarklara yönelik stratejinin ilk defa dillendirilmesi bakımından önemlidir.

Putin seçim kampanyasında sarf ettiği sözlere sadık kalarak 2000’de iktidara gelir gelmez oligarklara yönelik operasyonlar için yeşil ışık yakmıştır. Bu bağlamda hedef tahtasına oturtulan ilk isim, seçim kampanyası sürecinde Putin’e muhalefet eden ve NTV televizyonun yanı sıra Media Most olarak bilinen yayın grubunun da sahibi olan Vladimir Gusinski’dir.

Putin’in Gusinski ile olan anlaşmazlığı, medya patronu oligarkın 1999 Duma Seçimleri’nde Primakov ve Lujkov’un liderliğindeki Kremlin muhalifi “Anavatan Tüm Rusya Hareketi”ne destek vermesiyle başlar⁹⁰. Putin’in seçim kampanyası sırasında Putin aleyhine yaptığı yayınlar ve Putin’in rakibi Grigori Yavlinski’ye açıktan destek vermesi ise ikili arasındaki gerilimi tırmandıran diğer bir etmen olmuştur⁹¹. Gusinski’nin Putin’in devlet başkanı olması sonrasında muhalif tavrını sürdürmesi de bardağı taşıran son damla olmuştur. Öyle ki Gusinski’nin elindeki medya organları, Putin’in Rusya siyasetinde etkin Berezovski ve Aile’nin ittifakı sonucu başkan seçildiğini, gerçek bir halk desteğinden bahsedilemeyeceğini vurgulayan eleştirel yayınlar yapmayı sürdürmüştü.

Bu çerçevede Mayıs 2000’de vergi kaçırma ve Gazprom’a olan borçlarını ödememe gerekçesiyle polis tarafından Medya-Most ofislerine baskın düzenlenmiştir. Kısa süreli gözaltının ardından Gusinski yurtdışına kaçmış ve borçlarına karşılık olarak Gazprom tarafından sahibi olduğu medya kuruluşlarına el konulmuştur⁹².

Kremlin operasyonlarının hedefindeki ikinci isim, Vladimir Berezovski’dir. Gusinski ile benzer biçimde, büyük bir medya imparatorluğunu elinde bulunduran

⁸⁹ Tellal, a.g.y., 2010, s. 200.

⁹⁰ Yapıcı, a.g.y., s. 88.

⁹¹ Stephen White, Sarah Oates ve Ian McAllister, “Media Effects and Russian Elections, 1999–2000”, *British Journal of Political Sciences*, c. 35, s. 2, Nisan 2005, s. 200.

⁹² Thomson, a.g.e., s. 184

Berezovski, 1999 Duma seçimlerinde Birleşik Parti'yi desteklemiştir. Ayrıca başkan seçilene kadar da Putin ile iyi ilişkiler içerisindeydi.

Öte yandan Berezovski'nin Putin göreve geldikten sonra ORT televizyonu ve diğer medya araçları üzerinden iktidara yönelik takındığı sert ve eleştirel tutum, Kremlin'in şimşeklerini üzerine çekmesine neden olmuştur. ORT bu dönemde sık sık Putin'in II. Çeçen Savaşına ilişkin tavrını eleştiren yayınlarla gündeme yer etmiştir. Bunun yanı sıra Berezovski, 2000'de Rus nükleer denizaltısı Kursk'un Barents Denizi'nde batmasını ve denizaltıdan kimsenin sağ çıkmasını eleştiri malzemesine dönüştürmüştür⁹³. Kremlin ile Berezovski arasında gemilerin yakılmasına neden olan gelişme ise, merkezin yerel yönetimler karşısında gücünü arttıran yasa tasarısının Duma'ya sunulmasıyla yaşanmıştır⁹⁴. Bu tasarının gündeme gelmesi üzerine 2000 Temmuz'unda Duma'daki vekilliğinden istifa eden Berezovski, Kremlin'in politikalarını sert biçimde eleştiren protesto gösterisine imza atarak, kendi sonunu hazırlamıştır. İktidar karşıtı eylemleriyle Kremlin'in şimşeklerini üzerine çeken Berezovski'nin Rusya macerası Kremlin'in hakkında soruşturma açması ve borcu karşılığında mal varlığına el koymasıyla noktalanmıştır⁹⁵.

Bununla birlikte, iktidarının ilk yılında Putin'le girdikleri mücadeleden yenik çıkan iki oligark, yolsuzluk ve vergi kaçırma suçları konusunda mensubu oldukları ekonomik elitlerden daha fazla suçlu değildirler⁹⁶. Buna karşın, Berezovski ve Gusinski'nin kurban olarak seçilmesinin başlıca nedeni, bu ikilinin ellerindeki medya gücüyle iktidarı toplum karşısında itibarsızlaştırma girişimleridir. Ancak Putin iktidarının ilerleyen zamanlarda oligarklara yönelik tutumu göz önüne alındığında bu ikiliye yönelik operasyonlar silsilesinin, oligarkların güçsüzlüğüne gönderme yapan bir gözdağı stratejisi olduğu da söylenebilir.

⁹³ Peter Rutland, "The Oligarchs and Economic Development", Stephan Wegren ve Dale R., Herspring (eds.), *After Putin's Russia: Past Imperfect Future Uncertain*, Rowman & Littlefield Publisher, New York, 2010, s. 166.

⁹⁴ Gregory Feifer, "Russia's Real Rulers", *World Policy Journal*, c. 17, s. 3, Güz 2000, s. 79

⁹⁵ A.g.y., 80., Yapıcı, a.g.y., s. 89.

⁹⁶ Richard Sakwa, "Putin and Oligarchs", *New Political Economy*, c. 13, s. 2, 2008, s. 186.

Kremlin'in hem Gusinski hem de Berezovski'yi bu kadar kolay tasfiye edebilmesinin nedeni oligarkların 1990'larda yasadışı yollarla edindikleri mal varlıklarıdır. Bu durum aynı zamanda Putin döneminin Oligarkları devirmeye yönelik stratejisinin de temelini oluşturmuştur. Oligarkların şaibeli biçimde edindikleri mallarının her an kamulaştırılabilme ihtimali, grubu devlet karşında güçsüzleştirmiştir⁹⁷. Bu bağlamda 28 Temmuz 2000'de Rusya'nın önde gelen 21 işadamları Putin'in gerçekleştirdiği görüşmede bu tehdidin ciddi bir etkisi vardır. Putin bu görüşmede, işadamlarına vergilerini verdikleri ve siyasal alandan uzak durdukları takdirde kendilerine 1990'larda edindikleri şaibeli servetleri konusunda soruşturma açılmayacağını ifade etmiş ve 21 işadamı da bu şartlara uyacakları konusunda söz vermiştir⁹⁸. Devlet başkanıyla oligarklar arasında yapılan bu anlaşma işadamlarının siyasi alandan uzak durmaları şartı üzerine kurulmuştur. Ancak Sibneft'in sahibi Abramoviç'in gelir bölgelerinden Çukotya'ya vali olarak gönderilmesi, Kremlin'in siyaset yasağından kastının muhalif siyaset olduğunu akla getirmektedir⁹⁹.

Oligarklarla 28 Temmuzda yapılan bu anlaşma öncesinde Berezovski ve Gusinski'nin yaşadıkları, devletin yeniden yapılandırıldığının güçlü sinyalleri olarak görülebilir. Kremlin'in yeni sakinleri, iş başına gelir gelmez, Rusya'da bazı şeylerin eskisi gibi olmayacağını eylemleriyle net olarak ortaya koymuştur. 1990'larda devlet organlarının oligarklarla olan karşılıklı menfaat ilişkisinin, bu dönemde devlet lehine değişim geçirmeye başladığı söylenebilir. Gerek Gusinski gerek Berezovski'nin kısa bir sürede derdest edilmesi sürecinde Kremlin lehine politize olmuş polis, savcı ve yargıçların etkisi de göz ardı edilemez. Yani Kremlin, tehdit ve operasyonların

⁹⁷ Marshall H. Golman, "Under Unto Ceasar: Putin and the Oligarchs", *Current History*, Ekim 2003, s. 77.

⁹⁸ William Tompson, "Putin and the Oligarchs: A Two-Sided Commitment Problem ?", *Leading Russia*:

Putin in Perspective: Essays in Honour of Archie Brown, Oxford University Press, 2005, s. 177.

⁹⁹ Peter J.S. Duncan, "'Oligarchs', Business and Russian Foreign Policy: From Yel'tsin to Putin", *SSEES UCL*

Centre for the Study of Economic and Social Change in Europe: Economics Working Paper, s. 83, Ocak 2007, s. 11.

yanında oligarkların devlete karşı kullandığı araçları kendilerine çevirerek de iktidarının tek sahibi olduğunu göstermiştir¹⁰⁰.

a. Yukos Davası Sonrası İkinci Anlaşma

2 Temmuz 2003'te Uluslararası Finans Ajansı Başkanı Platon Lebedev, 1994'te devlete ait en büyük suni gübre şirketi üzerinden hesabına para geçirmekten tutuklanmıştır. Bundan dört ay sonra ise Rusya'nın Gazprom'dan sonraki en büyük enerji şirketi Yukos'un sahibi Mihail Hadarkovski gözaltına alınmıştır. Dört ay arayla yaşanan bu gözaltılar, iktidarla oligarklar arasında yaşanan kırılmanın derinleşmesine yol açmıştır¹⁰¹.

Bu kırılma, sözleşmeden kısa bir süre sonra Kremlin ve Hadarkovski arasında iplerin gerilmesiyle başlamıştır. Hadarkovski, tutuklanmadan önce, Yukos ile Sibneft'i birleştirerek, Rusya'nın Gazprom'dan sonraki en büyük enerji şirketinin sahibi olmuştur. Bu hamleden sonra, devlete ait Transneft'in kontrolündeki boru hatlarının dışında Yukos'a ait petrol boru hattı inşa etme planını hayata geçirmeye başlamıştır. Bu hat üzerinden Çin'e petrol satmayı planlayan Hadarkovski, aynı zamanda ABD'nin en büyük enerji şirketlerinden *ExxonMobil* ile anlaşma yaparak şirket hisselerinin %25'ini satmıştır. Ancak bu satış akti, Putin tarafından veto edilmiştir. Kremlin tarafından Hadarkovski'nin ekonomik alanda güç kazanması yakından takip edilmekle birlikte, Hadarkovski'ye karşı 2003 Duma seçimlerine kadar herhangi bir harekette bulunulmamıştır. Ancak 2003 Duma seçimlerinde Hadarkovski'nin muhalefet partilerine ekonomik destek sağlaması ve 2008'de devlet başkanlığına aday olacağını açıklaması Kremlin'in güçlü devlet modeline bir meydan okuma olarak görülmüş ve Hadarkovski'nin ipini çekmek için harekete geçilmiştir¹⁰². Hadarkovski'ye yönelik bu hamle siyasal açıdan, yeniden güçlü bir devlet

¹⁰⁰ Peter Rutland, a.g.y.,2010, s. 168.

¹⁰¹ Richard Sakwa, "Putin and Oligarchs", *New Political Economy*,c.13, s. 2, 2008, s. 187.

¹⁰² Hadarkovski, 2003 Duma seçimlerinde Liberal Yabloko ve Kominist Parti'den pek çok adayı ekonomik anlamda finanse etmiştir. Sakwa, Putin and Oligarchs...s.187. Yapıcı, a.g.y, s.90,. Marshall I. Goldman, "The Yukos Affair", *Current History*, c. 103, s. 675, Ekim 2004, s. 32. Peter, Rutland, a.g.y.,... s. 6. <http://prutland.web.wesleyan.edu/Documents/Wegren%20chapter.pdf> (12 Ekim 2012).

yaratmak isteyen Kremlin'in muhalif cephe üzerinde kendisini engelleyebilecek unsurları bertaraf etmesi olarak okunabilir¹⁰³.

2003 Duma seçimlerinde Kremlin Partisi Birleşik Rusya'nın (*Единая Россия*) mecliste gücünü arttırması ve Vladimir Putin'in 2004'te yeniden devlet başkanı olarak seçilmesi¹⁰⁴, iş dünyası karşında Kremlin'in elini daha da güçlendirmiştir. Kremlin'in bu güçlü pozisyonuna karşın Yukos operasyonu ile Kremlin'in yol haritasından sapan işadamlarına yönelik soruşturma ve tutuklamalar silsilesi oligarkların Berezovski ve Gusinski'ye olanları hatırlamalarına neden olmuştur. Bu hafıza tazelemesi, devletin giderek güçlenmesi karşında oligarkların pozisyonlarının kırılabilirliklerini yeniden gözden geçirmelerine ve bu çerçevede yeni bir anlaşma için başkanla görüşmelerine neden olmuştur¹⁰⁵.

Kremlin kamusal alanda iş dünyasıyla yeni bir anlaşmaya gitmeyeceğini ifade etmişse de kısa süre sonra Rus ekonomisinde oligarkların rollerini göz önüne alarak oyunun yeni kurallarını belirlemek üzere masaya oturmuştur¹⁰⁶. Yeni anlaşmaya göre, bir önceki anlaşmada altı çizilen iş dünyası- siyaset ilişkisine dair madde aynen kabul edilmiştir. Buna ek olarak iş dünyasından devletin sosyal politikalarına destek olunması istenmiştir. Kremlin'in "sosyal sorumluluk" olarak tanımladığı bu yeni şart, eğitim, sağlık, sosyal haklar ve askeri reformlar konusunda iş dünyasının devletin yanında olmasını öngörmektedir. Ayrıca iş dünyasının üzerine düşen sosyal

¹⁰³ Yukos Davası, Putin Döneminde RF'deki sadece siyasal değil, ekonomik dönüşüm bağlamında da önemli bir dönemeçtir. Operasyonun ekonomik boyutu ve enerji politikasına ilişkin devlet düsturundaki yeri " Putin Dönemi Rusya'nın Ekonomik Dönüşümü" bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

" When Powers Collide: Putin vs. Khodorkovsky", *Businessweek*, 30 Mayıs 2004.

<http://www.businessweek.com/stories/2004-05-30/when-powers-collide-putin-vs-dot-khodorkovsky> (20 Kasım 2012).

¹⁰⁴ BRP, 2003 seçimlerinde %37 oy aldı. Bu çerçevede 240 vekil çıkaran BRP, bağımsız adayların kendisine katılmasıyla Duma'daki sandalye sayısını 300'e çıkardı. 2004'te ikinci defa devlet Başkanı seçilen Putin bu seçimde %71.3 oranında oy aldı. <http://www.rusya.ru/IcveDisPolitika.htm> (7 Kasım 2012).

¹⁰⁵ . Golman, a.g.e., s. 76.

¹⁰⁶ Luke Harding, *Twinlight of Oligarchs*, *Guardian*, 25 Ekim 2008, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/oct/25/russian-oligarchs-oleg-deripaska> (25 Kasım 2012).

sorumluluğu yerine getirmemesi ya da isteksiz davranması halinde Kremlin'in "gereğini yapacağı" da özellikle vurgulanmıştır¹⁰⁷.

Oligarklarla yapılan bu yeni anlaşma, dikey yapılanmanın sirayet ettiği alanlara bir yenisinin eklendiğini gösterir. 2000'den itibaren devletin iş dünyasına yönelik politikası, iş dünyasının doğrudan kontrol altına alınmasından ziyade devletin yeniden güçlendirilmesine engel olmamalarını hedeflemektedir. 2000'deki anlaşmada oligarklara getirilen siyaset yasağı, yapılacak reformların sabote etme potansiyeline karşı iş dünyasını kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Her reform hareketiyle otoritesini aşamalı olarak arttıran devlet, bu bağlamda medyayı, polisi, adli mercileri, yeniden kontrol altına almıştır. İktidara bu dönemde karşıt politikalar yürüten ya da buna niyet eden işadamları, egemenlik altına alınan diğer araçlarla hem siyasal hem de ekonomik alanda izolasyona maruz kalmıştır. Buna karşın yönetimle uyumlu ilişkiler kuran ve itaatkâr bir tutum takınan Abramoviç gibi isimler de vali koltuklarına oturtularak ödüllendirilmiştir. Yukos Davasıyla oligarklara sınırlarını yeniden hatırlatan Kremlin, yeni bir anlaşmayla devletin oligarklar üzerinde de hâkim olduğunu gösterir. Zira 2000'deki ilk anlaşmada oligarklardan herhangi bir destek ve yardım talep edilmezken, son anlaşmada sosyal sorumluluk adı altında kendilerinden maddi- siyasi destek talep edilmiştir. Bu durum, Putin döneminde devletin en güçlü aktör olarak son sözü söyleyen konumuna geldiğini gösterir. Ayrıca son anlaşmadaki talepler dikkate alındığında görülür ki oligarklardan artık sadece muhalefet etmemelerini değil, iktidar lehine konumlanmaları da beklenmektedir.

Sonuç olarak, 1990'larda Rusya'da iş dünyası ve devlet arasındaki sınırın görünmez hale gelmesi ve devletin ayrıcalıklı bir sınıfın temsilcisi haline gelmesi, devlet kapitalist niteliklerini korumasına karşın bir sorundur. Karl Marx'ın "Louis Bonapart'ın 18 Brumaire"i isimli eserinde ifade ettiği üzere nasıl ki Louis Bonapart küçük tarla sahibi sınıfın temsilcisi olarak ortaya çıkmış ve uzun vade de kapitalist sınıf ile devlet arasındaki sınırı yeniden tanımlamışsa¹⁰⁸ Rusya'da da böyle bir gelişme yaşanmıştır. Ve tıpkı Bonapart gibi Putin de söz konusu sınıfın kapitalist

¹⁰⁷ Thomsan, a.g.y., s. 192. Rutland, 2010, s. 174.

¹⁰⁸ Karl Marx, Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i, Sol Yayınları, s.

niteliğinden değil, devletle kendilerini özdeşleştirmelerinden rahatsızlık duymuştur. Bu çerçevede devlet kısa vadede kapitalist sınıfın zararına olacak bir dizi politika ve eyleme girişmişse de uzun vadede kapitalist sınıfın palazlanmasının da önünü açmıştır. Benzer bir hattın bu bağlamda Rusya içinde geçerli olduğu söylenebilir. Kremlin için sorun olan, oligarkların sınıfsal nitelikleri değil, siyaset ve ekonomi arasındaki hattı hiçe saymalarıdır. Özetle Putin iktidarı, devletin kılıcı yerine yargı mekanizmasını devreye sokarak kapitalist sınıfla devlet iktidarı arasındaki hattı yeniden tanımlamıştır.

3. Yerelden Merkeze Güç Aktarımı: Valilerin Kontrol Altına Alınması

Putin döneminde merkezi hükümet iktidarının yayıldığı diğer bir alan federe bölgelerdir. Hali hazırda 83 Federasyon, 21 Cumhuriyet, 11 Otonom Bölge (*obruks*), 49 Eyalet (*Oblast*) ve 6 birimden oluşan ülkede merkezi iktidarın sağlanması, sadece ekonomik kalkınma için değil, 1991'deki dağılmanın bir benzerinin yaşanmaması için de önemlidir.¹⁰⁹ Bu çerçevede Putin döneminde bu alana ilişkin yapılan reformlarla hem merkezi devletin ulusal anlamda belirleyicili olması sağlanmış hem de bu bölgeler kontrol altına alınarak olası bir dağılma ihtimali bertaraf edilmiştir¹¹⁰.

A) Yerel Yöneticilerin Yükselişi

Yeltsin dönemi, Rusya'nın gerek siyasal gerek ekonomik olarak en kırılgan ve güçsüz olduğu dönemdir. Yeltsin iktidarının ikinci dönemi, bölge valilerine geniş yetkiler veren iki anlaşmalarla dikkat çeker¹¹¹. Bu anlaşmalarla bölgeler, kendi dış politikalarını oluşturabilme, yabancı devletlerle özel ilişkiler kurma, kendi bankalarını kurma, kendi bütçelerinde planlama yapma gibi pek çok hak elde

¹⁰⁹ 1999-2002 yılları arasında gerek siyasal kulislerde gerek uluslararası medyada Rusya Federasyonu'nun yapılanma biçimi üzerine pek çok senaryo gündeme gelmiştir. Bunlardan en ünlüsü, hali hazırdaki federal sistemin bir krize gireceği ve RF'nin de tıpkı SSCB gibi bir dağılma yaşayacağı yönündeydi. H.E. Hale., T. Taagepera, "Russia: Consolidation or Collapse?", *Europe-Asia Studies*, c. 54, s. 7, 2002, s. 1108. Cristian Collina, "Cooperating with a Vertical Partner: Central Power and Regional Governors in Putin's Russia", *Russia on the Eve of Elections*, EU-Russia Centre Press, Brussels, 2011, s. 14.

¹¹⁰ David J. Keeling, "Putin's Reality is Russia's Geography", <http://www.amegeog.org/newsrelease/AGS-OpEd-putin.pdf>, (23 Kasım 2012).

¹¹¹ Nikolay Petrov ve Darell Slider, "Regions under Putin and After", *After Putin's Russia*, Stephen K. Wegren & Dale R. Herspring (eds.), Washington, Londra, Rowman, Littlefield Publisher, 2010, s.59

etmişlerdi. Ayrıca Rusya Parlamentosu'nun üst kanadı Federal Konsey'in, bölgelerin yasama ve yürütme başkanlarının katılımından oluşması yerel yöneticileri güçlü kılan bir diğer unsurdur. Şöyle ki, bölge liderleri, kendi bölgeleri için avantajlı olmayan, ancak RF'nin genel anlamda çıkarına olabilecek yasaları burada veto edebilmekteydiler. Bunun yanı sıra Federal Konsey'in bu yapısı bölgelerde yürütme görevini üstlenen idarecilerin, Konsey kanalıyla dokunulmazlık zırhı edinmelerine zemin hazırlamıştır.¹¹² Yeltsin dönemi açısından merkezi yönetimi, bölgeler karşısında güçsüz bırakan bir diğer unsur, federe bölgelerin ve cumhuriyet yöneticilerinin bölgelerde yapılan genel bir seçimle belirlenmesidir. Bölgede zaten nüfuzlu olan yöneticiler, nüfuzlarını kullanarak ve pek çok usulsüzlüğe imza atarak seçim kazanabiliyordu. Rusya'dan ayrılma sloganlarının olağanlaştığı bu süreçte, Moskova federe bölgeler karşısında ciddi anlamda kan kaybetmişti.

B) Putin Dönemi: Merkezin Kontrolü Ele Geçirmesi

Valilerin ve yerel birimlerin merkez karşısında çok güçlü olduğu bir ortamda başkanlık koltuğuna oturan Vladimir Putin, merkezin tekrar belirleyici bir pozisyon kazanması ve olası bir dağılmanın önüne geçmek için yerel yönetimlere ilişkin bir dizi reforma imza atmıştır.

Orta Çağ Avrupa'sındaki feodal beylik sisteminin benzeri bir yapıya doğru evrilen bu ortamda Kremlin'in yaptığı ilk düzenleme 13 Mayıs 2000'de bir kararname ile 89 federe birimden oluşan ülkeyi askeri sınırlar çerçevesinde 7 bölgeye ayırmak olmuştur. Bunu takip eden diğer bir adım, bu bölgelerin idaresinde sorumlu başkanlık temsilcilerinin bölgelere atanması olmuştur.¹¹³ Doğrudan başkan tarafından bölgeye atanan temsilciler geniş yetki ve görevlerle donatılmıştır. Anayasa ile federal yasaların doğru bir biçimde bölgede uygulanmasını sağlama, bölgenin bütçesini ve ekonomik programını yönetme, federal memurlarının görev dağılımını ve yöneticiliğini üstlenme, ulusal çıkarlara göre bölge politikalarına yön verme ve

¹¹² Yapıcı, a.g.y., s. 219.

¹¹³ Yedi bölgeye atanan başkanlık temsilcilerin en dikkat çeken yönlerinden biri, yedi temsilciden beşinin emeki asker ya da güvenlik servisi çalışanı olmasıdır. Elaheh Koolae, "Russian Federalism, Changes and Developments", *International Politics*, c. 3, s. 4, Yaz-Sonbahar 2010, s. 15

son olarak bölgedeki askeri kuvvetlere danışmanlık yapma temsilcilerin sorumluluğuna bırakılmıştır¹¹⁴.

Bölgede hemen hemen her alanda söz söyleme hakkına sahip olan bu temsilciler, siyasal olarak başkan yardımcısı pozisyonuna denk gelen bir yerde bulunmaktadır. Bunun yanında idari anlamda da federal yönetici yardımcısı konumu ile çifte bir pozisyona sahiptirler. Bu çerçevede bölgedeki başkanlık temsilcileri hem federal yönetim toplantılarına, hem hükümet toplantılarına hem de Güvenlik Konseyi ve Başkanlık Yönetimi toplantılarına katılma hakkına sahiptirler¹¹⁵.

Başkanlık temsilcileri, merkeze bilgi akışının sağlanması, ulusal çıkarların bölgelerde korunması, yerel medyanın kontrolünün, merkezin kararlarının bölgelerde sistemli bir şekilde uygulanmasının garantörleri ve sorumlusu olmuşlardır¹¹⁶. Bunun yanı sıra yer aldıkları konsey toplantıları, Güvenlik Konseyi ve federe parlamentolardaki varlıklarıyla da merkezin gölgesi gibi ağırlıklarını bölgelerde hissettirmektedirler¹¹⁷.

Putin yönetiminin merkezin gücünü arttırmak için yaptığı ikinci reform, federal parlamentonun üst kanadını oluşturan Federal Konsey'in yapısında yapılan düzenlemedir. Yeltsin döneminde Federal Konsey, bölge liderlerinin ulusal düzeyde temsil edildiği bir merci olarak çalışıyordu. Federal Konsey'in üyeleri de 89 federe birimin yürütme ve yasama başkanlarından oluşuyordu¹¹⁸. Böylece, Federal Konsey, bölge liderlerinin yürütme organları için hem merkezi atamalarda söz sahibi olmalarını sağlıyor hem de yasama organlarında yer olmaları sebebiyle kuvvetler ağırlığının alenen çiğnenmesine olanak veriyordu. Ayrıca Federal Konsey üyeliği

¹¹⁴ Cristian Collina, "Cooperating with a Vertical Partner: Central Power and Regional Governors in Putin's Russia",...s.15. hawk.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/143457/.../Chapter+2.pdf, (22 Kasım 2012).

¹¹⁵ A.g.e., s. 16.

¹¹⁶ Elaheh Koolae, a.g.y, 2010, s. 15.

¹¹⁷ Robert Sharlet, "Resisting Putin's Federal Reforms on the Legal Front", Demokratizatsiya, c. 11, s. 3, Yaz 2003, s.336.

¹¹⁸ Anayasa atfı

bölge yöneticileri için aynı zamanda dokunulmazlıkla donatıldıkları bir zırh işlevi görüyordu¹¹⁹.

Federal Konsey'in bu işlevinde ve işleyişinde rahatsızlık duyan Putin yönetimi, Temmuz 2002'de hazırladığı bir yasa önergesi ile Konsey'in yapısında değişikliğe gitmiştir. Federal Konsey'de bölgelerin yasama ve yürütme başkanları değil, onlar tarafından seçilecek iki temsilcinin yer alması kararlaştırılmıştır¹²⁰.

Yapılan bu reformla, yürütme görevini üstlenen kişilerin aynı zamana yasamada da yer alması önlenmiştir. Ayrıca, valiler, kurumsal olarak lobi yaptıkları alanlarını ve parlamenter dokunulmazlıklarını kaybetmişlerdir. Bölge valileri için bu reformun diğer bir anlamı, merkezin yasalarına uymadıkları takdirde kendilerine yargı yolunun açılacağına dair net mesajdır¹²¹. Bu çerçevede Federal Konsey'in yapısında yapılan bu değişikliğin merkezin gücünü perçinleyen önemli bir adım olduğu söylenebilir. Ayrıca yine bu bağlamda başkanın bölge meclislerini ve yürütme başkanını görevden almasını sağlayan yasa merkezin elini kuvvetlendiren diğer bir aşamadır. 2000'de Duma tarafından kabul edilen yasaya göre, açıkça anayasayı ve federal yasaları ihlal eden bölge valileri ve meclislerin görevden alınması başkanın yetkisi kapsamına alınmıştır. Hiyerarşik bir biçimde ulusal iktidarın başı olarak başkanın valileri görevden alabilmesi gibi, valiler de benzer ihlallere imza atan belediye başkanları ve belediye meclisi üyelerini görevden alma hakkına sahip oldu¹²². Bu sürecin dikkat çeken diğer bir unsuru, Putin yönetiminin federal anlamda reformları hayata geçirirken bölge liderlerini doğrudan karşısına almıyor olmasıdır¹²³.

Ard arda yapılan reformlarla dokunulmazlık zırhından mahrum kalan, lobileri faaliyetleri ellerinden alınan valiler, yasal olarak da merkeze bağlanmıştır. Böylece Kremlin dikey iktidar aktarımında valilerin en önemli kalelerinden birisini ellerinden

¹¹⁹ Gordon M. Hann, "Putin's Federal Reforms: Reintegrating Russia's Legal Space or Upsetting the Metastability of Russia's Asymmetrical Federalism", *Demokratizatsiya*, c. 9, s. 4, Sonbahar 2001, s. 500.

¹²⁰ Sharlet, a.g.y., s. 337.

¹²¹ Ross, Cameron, *Federalism and Democratisation in Russia*, Manchester, Manchester University Press, 2002, s. 409.

¹²² A.g.e., s. 224.

¹²³ Yapıcı, a.g.y., s.222.

olarak, bölge yöneticilerini kendisine tabi kılmıştır. Ayrıca valilerin başkanın kararıyla görevden alınabilmesi, merkezi tek belirleyici ve son sözü söyleyen konumuna taşmıştır. Böylece valiler yasalarca çerçevelendirilmiş politikaların yerel uygulayıcılarına dönüşmüştür.

2004'te Rusya ile birlikte tüm dünya gündeminde üst sıralarda yer alan Beslan'daki bir okula yapılan terörist saldırı, bölge valileri için yeni bir reformun zeminini oluşturmuştur. Kremlin, terörist saldırıda bölge valisi ve yöneticilerinin zafiyet gösterdiklerini ve yeteri kadar etkin olamadıkları açıkça ifade etmiştir. Ardından da merkezi iktidarı perçinleyecek biçimde doğrudan valilik seçimi uygulamasına son veren bir reform paketi hazırlanmıştır¹²⁴.

Yeltsin döneminde bölge valileri, oligarklarla işbirliği yaparak, valilerin bölgede yapılacak seçimle işbaşına gelmesini sağlamıştı. Ancak Putin iktidarı için bu durum, merkezin dikey iktidarını kurmasını engelleyen ciddi bir tehdittir. Bu engelin ortadan kaldırılması için 2004 'te yeni bir yasal düzenleme hazırlanmıştır. Bu yasaya göre başkan tarafından atanan temsilciler, Başkana iki vali adayını önerir, daha sonra Başkan seçtiği adayı bölge parlamentosunun onayına sunar. Şayet parlamento iki defa üst üste Başkanın önerdiği vali adayını reddederse, başkan bölge parlamentosunu dağıtma hakkına sahip olur¹²⁵.

Bu yasal düzenleme sonrasında Putin'in ilk atamalarda bölge elitleriyle iyi ilişkileri olan kişileri vali olarak seçtiği görülmüştür. Ancak takip eden atamalarda Putin'in, BRP'ye üye olan kişileri vali olarak atadığı dikkat çeker. Başkanın politik tercih üzerinden yaptığı bu atama sonrasında 2008'de Rusya'daki 83 validen 78'u BRP saflarında yer almıştır¹²⁶.

Rusya iç politikasında merkezle federe bölge yöneticileri arasındaki çekişme ve ayrılıkçı hareketlere varan farklılaşma, sekiz yıllık Putin İktidarı boyunca kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Kremlin, bölgeler üzerinde dikey iktidarını kurmak için

¹²⁴ Elaheh Koolaee, 2010, s. 18. Alexander Libman, "Russian Federalism and Post- Soviet Integration: Divergence of Development Paths", *MPRA Papers*, No.12944, 2010, s. 206 <http://mpa.ub.uni-munchen.de/12944/> (12 Aralık 2012).

¹²⁵ Collina, 2011, s. 18.

¹²⁶ O. J. Reuter, 2010, s. 294. Collina, 2011, s. 19.

2000'den başlayarak bir dizi reforma gitmiştir. Yapılan reformlar sonucunda merkez, özelde Başkanın şahsında, federe bölgelerin yöneticileri üzerinde ciddi bir otorite kurmuştur. Bu çerçevede çeşitli mevkilerde pozisyon verilen yöneticilerin ön plana çıkan özellikleri, merkeze sadakatle bağlı olmaları ve politik olarak BRP saflarında yer almalarıdır.

3. Medyanın Kontrol Altına Alınması

2000'de Vladimir Putin, gerek elitlerin gerekse yoğun bir halk desteğini arkasına alarak iktidar koltuğuna oturmasıyla beraber ajandasındaki iki başlık hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu gündem maddelerinden ilki devletin 1990'larda bulunduğu kaos ortamı ve çok başlılıktan uzaklaştırılmasıdır. İkinci gündem maddesiyle ilkiyle bağlantılı olarak karşılaşılabilecek engellerin, devletin gücü ve ağı kullanılarak kontrol altına alınmasıdır¹²⁷. Bu çerçevede çalışmanın dördüncü ve son bölümünde bu iki maddenin en etkin olarak kullandığı medya alanına mercek tutulacaktır.

A) Yeltsin Dönemi: Medya İmparatorluğu

SSCB'nin dağılmasından önce Gorbaçov döneminde devletin yapısal bunalıma yönelik bir dizi politika hayata geçirilmiştir. Bu politikalardan birisi olan *glasnost* (açıklık) ile düşünce ve ifade özgürlüğünün önündeki engeller kaldırılmış ve bu bağlamda gazete ve dergilerde sistemi eleştiren yazı ve makaleler yayınlanmaya başlanmıştır. Ayrıca Rus gazeteciler, mesleklerinin önemine ilişkin düşünsel alt yapıyı yine bu dönemde kavramaya başlamışlardır. Bu dönemde SSBC sınırları içerisinde artan gazete ve dergi sayısı, medyadaki bu uyanışın simgesidir.¹²⁸

SSCB'nin dağılmasından sonra sekiz yıl iktidarda kalan Yeltsin yönetiminin uyguladığı liberal politikalar medya alanına da sirayet etmiş ve medya organlarının

¹²⁷ Andrei Ryabov, "The Mass Media", Michael McFaul, Nikolai Petrov ve Andrei Ryabov (eds), *Between Dictatorship and Democracy: Russian Post-Communist Political Reforms*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C., 2004, s.189.

¹²⁸ Glasnost politikası'nın 1985'te uygulanmaya başlanmasıyla birlikte ülke genelinde gazete ve dergi sayısında yüzde yüzlük bir artış yaşanmıştır. 1980'de 2,488 olan gazete dergi sayısı 1990'da 5,010'a çıkmıştır. Michael Waller, *Russian Politics Today*, Manchester University Press, New York, 2005, s. 214.

özelleştirilmesine yeşil ışık yakılmıştır. Rusya basınının Putin iktidarına kadar olan bu süreci, özelleştirme dönemi ve oligarklaşma dönemi olarak ikiye ayrılabilir.

İlk olarak 1990’da çıkarılan Basın ve İfade Özgürlüğü Yasası’yla resmen basın üzerindeki sansür ve devlet denetimi kaldırılmıştır. Aynı yasayla birlikte özerk basın örgütlerinin kurulmasının da önü açılmıştır¹²⁹. Yeltsin döneminde bu uygulamaya basın organlarının özelleştirilmesi de eklenmiştir. Böylece devlet desteği gazete ve televizyonlardan çekilmiş ve basın kuruluşları anonim şirketlere dönüştürülmüştür.

Medyada özelleştirme dönemi, devlet dışında aktörlerin medya alanında faaliyet göstermesiyle başlamıştır. Bu dönemde pek çok gazete ve yayın kuruluşu daha önce gazetecilik faaliyeti yürüten kişilerin idaresine geçmiştir. Ayrıca bu dönemde dikkat çeken bir diğer gelişme bölge yöneticileri de bu dönemde yerelde kendilerine bağlı basın kuruluşlarını oluşturmalarıdır. Ne var ki, medyanın bir güç olarak kendisini keşfettiği bu süreç, ülkenin yaşadığı ekonomik bunalım sebebiyle sarsıntılı geçmiştir¹³⁰. Devletin elindeki basın kuruluşlarını özelleştirmesi, basın kuruluşlarına olan ekonomik desteğini geri çekmesi ve döneme damgasını vuran ekonomik krizler sonucunda basılı yayınların takibi bir lüks tüketime dönüşmüştür. Bunun sonucunda pek çok dergi ve gazete 1995 yılına gelindiğinde yayın hayatına son vermiştir¹³¹. Özellikle 1990’lardaki ekonomik krizler sonucunda daha önce yazılı basını özenle takip eden halk, tercihini basılı kaynaklara göre daha az masraflı olan televizyondan yana kullanmıştır. Böylece beyaz pencere neredeyse insanlara hükmeden bir egemenlik aygıtına dönüşmüştür.

Bununla birlikte oligarklaşma olarak anılan dönem, özelleştirme sürecinin bir parçası olarak ele alınabilir. Medya kuruluşlarının bir süre sonra belli isimlerin elinde toplanması ve bunun ekonomik rant için kullanıldığı göz önüne alındığında bu dönemin medyanın oligarklaşması adlandırılması daha uygundur. 1993’te Vladimir Gusinski’nin “ NTV” isimli ilk özel televizyonu kurmasıyla oligarklaşma süreci de

¹²⁹ Michale Waller, 2005, s. 214.

¹³⁰ Laura Supjeva, “Russian Television under Putin”, <http://www.globalpolitics.cz/clanky/russian-television-under-putin> (15 Aralık 2012).

¹³¹ 1990’ların başında 5,010 olan basılı yayın sayısı, 1995’te 299’a inmiştir. Michael Waller, s.214.

başlatılabilir. Media Most isimli media grubunu kuran Gusinski, NTV'nin yanı sıra *Segodnya* gazetesi, *Itogi* isimli dergi ve *Ekho Moskvy* isimli radyoyu kurmuştur. Özellikle I. Çeçen Savaşı sırasındaki eleştirel yayınlarıyla dikkat çeken Media Most, devlet kontrolündeki medya organlarından daha fazla ilgi görmeye başlamıştır¹³².

Kısa süre sonra Gusinski gibi diğer oligarklar da medya alanında etkin olmaya başlamıştır. Ancak diğer oligarklar Gusinski'den farklı olarak medya kuruluşu satın almak ya da kurmak yerine Kremlin ile olan yakın ilişkileri çerçevesinde devlet kontrolünde olan yayın kuruluşlarından hisse almayı ya da bu yayın kuruluşlarının kontrolünü ele geçirmeyi tercih etmişlerdir. Pek çok oligark bu yolu tercih etmekle birlikte bu kişiler arasında en dikkat çeken isim, Yeltsin'e yakınlığıyla bilinen Boris Berezovski'dir. Berezovski, Rusya'nın en büyük televizyon kanalı olan ORT'nin kontrolünü ele geçirmekle kalmamış ve ORT'ye göre daha küçük olan TV 6 üzerinde de söz sahibi olmuştur.

Medya alanına bir süre sonra küçük finans grupları ve enerji şirketlerinin el atması da oligarklaşma bağlamında ele alınabilecek bir diğer gelişmedir. Çünkü gerek küçük finans grupları ve enerji şirketleri bu dönemde dolaylı ya da doğrudan bu oligarkların kontrolü altındaydı. Dönemin en büyük enerji şirketi, Lukoil ve ONEXİM-Bank *Izvestiya*'yı almıştır. Yine aynı dönemde Rusya'nın en önemli gaz şirketi Gazprom, *Trud*, *Rabochaya Tribuna* gazeteleri ve *Profil* dergisini satın almıştır¹³³.

Medya alanında faaliyet göstermeye başlayan iş dünyası, medyanın dördüncü kuvvet olarak devlet üzerindeki etkisinin farkındaydı. Siyasal ve ekonomik alandaki liberalleşme, medyanın etki alanını genişletmiştir. Rus toplumunun televizyonlardan ülke gündemini takip etme ve kanaat geliştirme algısının farkında olan medya kuruluşu sahipleri bir süre sonra ellerindeki araçları toplumu manipüle etmekte kullanmaya başlamışlardır. Bu bağlamda 1996'daki Devlet Başkanlığı seçimleri medyanın elindeki gücün siyasallaşmasının en önemli göstergelerinden birisidir. Bu

¹³² Maria Lipman ve Michael McFaul, "The Media and Political Development", Stephan Wegren ve Dale R. Herspring, (eds.), *After Putin's Russia: Past Imperfect Future Uncertain*, Rowman & Littlefield Publisher, New York, 2010, s. 112.

¹³³ Ryabov, a.g.y., s. 182.

süreçte Komünist Parti'nin Rusya'da tekrar yükselişe geçmesi ve başkanlığın RFKP Başkanı Züganov'a kaptırılabilceği endişesi Gusinski ve Berezovski'yi Yeltsin'i destekleme konusunda birleştirmiştir. Bu çerçevede kitle iletişim araçları üzerinden Yeltsin lehine propaganda yapılmaya başlanmıştır. Yeltsin'e saatler ayrılan prime time kuşağında diğer adaylara neredeyse beş dakikalık süre tanıyan yayınlar sürecin en dikkat çeken özelliğidir. Sonuç olarak medya oligarklarının katkısıyla Yeltsin tekrar başkan seçilmiştir¹³⁴.

Başkanlık seçimiyle, medya ordusuna sahip oligarklar ellerindeki gücün etkisini daha iyi kavramışlardır. Böylece başkanlık seçimi sonrasında başlayan ve Bankerler Savaşı olarak anılan dönemde, medya kuruluşları daha çok ihale kazanması istenen adaylara hizmet etmeye başlamıştır. Bu konseptte, 1996–2000 yılları arasında medya dördüncü kuvvet olarak iş dünyasının emrine girmiştir¹³⁵. Ayrıca yerelde de bölge yöneticilerinin sahip olduğu medya kuruluşları seçilmelerinin garantörü haline gelmiştir.

Benzer bir durum Yeltsin'in veliahdı Putin'in seçim sürecinde de yaşanmıştır. Putin'le yakın ilişkiler kuran Berezovski, yayın organlarını müstakbel başkanın emrine sunmuştur. Özellikle 2. Çeçen Savaşı'ndaki başarısı ön plana çıkarılarak yayın organlarında sık sık Putin'in propagandası yapılmıştır¹³⁶.

Özetle, basın organlarının 1991'den sonra özelleştirilmesi, iş dünyası ve siyaset arasındaki ilişkide iş dünyasının Kremlin üzerindeki bir baskı aracına dönüşmüştür. Büyük bir ihaleyi almak, özelleştirmeden daha fazla pay sahibi olmak, etkin siyasal kontrole kavuşmak gibi sebepler medya silahının devreye girmesinin başlıca nedenleri arasında yer almaktaydı.

B) Putin Dönemi: Devletin Medya'yı Kontrol Altına Alması

Putin yönetimi, iktidara geldiğinde medyanın elindeki gücün politize olduğunun farkındaydı. Bu gücün her an Kremlin aleyhine dönebileceği endişesi Putin yönetiminin medyanın kontrolüne yönelik çeşitli stratejileri hayata geçirmesine

¹³⁴ Michael Waller, *Russian Politics Today*, Manchester University Press, 2005, s. 214.

¹³⁵ Ryabov, a.g.y., s. 185.

¹³⁶ Rutland, a.g.y., 2010, s. 165.

neden olmuştur. Bu bağlamda ilk olarak yasal düzenlemelerle medyanın geneli üzerinde kontrol artırılmıştır. İkinci aşamada muhalif oligarkların elindeki yayın organlarına el konulmuş ve el konulan medya kuruluşları Kremlin'e sadık kişilere teslim edilmiştir. Son olarak da özellikle önemli televizyon kanallarının genel müdürleri üzerinde kontrol sağlanarak Kremlin'in direktifleri ölçüsünde yayın akışları hazırlanmıştır.

Devletin medyaya yönelik yasal olarak aldığı ilk önlem, 1990'daki Basın ve İfade Özgürlüğüne ilişkin yasaya kısıtlama getiren “ Bilgi Güvenliği Doktrini”dir¹³⁷. Bu doktrinle bireylerin bilgi edinme hakkı devletin ve toplumun güvenliği adına sınırlandırılmıştır. Özellikle Rus Denizaltısı Kurks'un Barents Denizi'nde 12 Ağustos 2000 tarihinde batması doktrinin ilk uygulama alanı olmuştur. Kursk ile ilgili bilgi akışı sadece devlet televizyonu RTV aracılığıyla halka duyurulmuştur. Yine aynı doktrin çerçevesinde 200'de kabul edilen bir yasayla çifte vatandaşlığı olan kişilerin bir medya kuruluşlarının %50'sinde fazlasına sahip olamayacağı ilkesi kabul edilmiştir¹³⁸. Böylece dışarıdan destek alan kişilerin medya üzerindeki kontrolü sınırlandırılmıştır.

Yerel basınının valilerin emrinde birer araca dönüşmesine çözüm bulmak isteyen Kremlin, yerel reformlar çerçevesinde bölgeye gönderilen başkanlık temsilcilerinin yerel basından sorumlu kılarak, yerel medyayı kontrol altına almıştır¹³⁹.

Yine bu dönemde İletişim İlişkilerinden Sorumlu Bakanlık, gazeteciler için yeni akreditasyon kuralları koymuş ve var olan akreditasyon kurallarını yenilemiştir. Bunun yanında gazetecilerden bağımsız olarak ilk defa medya kuruluşları için de lisans şartları getirildiği görülmektedir. Bakanlığın bu dönemde basına yönelik aldığı

¹³⁷“Bilgi Güvenliği Doktrini”nin tam metni için bkz.: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/2deaa9ee15ddd24bc32575d9002c442b!OpenDocument> (2 Ocak 2013).

¹³⁸ Laura Belin, “Politics and the Mass Media under Putin”, Cameron Ross (Ed.), *Russian Politics under Putin*, 2004, Manchester University Press, s. 137.

¹³⁹ Waller, a.g.y., s. 218.

diğer önemli tedbirler, kısıtlayıcı yasal düzenlemeler, finansal açıdan sıkı kontroller, müdahale, kısıtlama ve yargı mekanizmalarının devreye sokulmasıdır¹⁴⁰.

Rusya halkının 1990'lerden itibaren televizyonu ana haber kaynak olarak kullanması Putin yönetiminin televizyonlara ilişkin özel tedbirler ve stratejiyle hareket etmesine neden olmuştur. Bu stratejinin ilk adımı muhalif oligarkların televizyon alanından temizlenmesidir. Bu çerçevede ilk olarak Rusya'nın ilk özel televizyonunu kuran Gusinski'nin Media Most'u hedef alınmıştır. Yayınlarında devlet politikalarına eleştirel biçimde yaklaşan Media Most, devleti tek güç haline getirmek isteyen Kremlin için öncelikli hedef olmuştur. 1990'lardaki özelleştirme sürecinde yolsuzluklu yaptığı gerekçesiyle Gusinski suçlanmıştır. Ayrıca Gusinski'den borcunu talep eden Gazprom tarafından, Media Most'a borcu karşılığında el konulmuştur. Operasyon sonunda NTV'nin kontrolü Gazprom'a geçmiştir. Gazprom, Media Most'un yeni sahibi sıfatıyla ilk olarak muhalif yayın yapan kadroların neredeyse tamamını işten çıkarmıştır. Gusinski'nin sahip olduğu *Segodniya* gazetesi kapılmıştır. Radyo istasyonu *Ekho Moskvyu* da NTV gibi muhalif kadrosu değiştirilerek yayın hayatına devam etmiştir¹⁴¹.

Medya oligarklarına yönelik yapılan ikinci operasyonun hedefi Vladimir Berezovski olmuştur. Berezovski Gusinski gibi Putin'e muhalif bir geçmişe sahip olmamasına karşın, 2000'den sonra Kremlin politikalarına ilişkin takındığı muhalif tutum sebebiyle Kremlin'in şimşeklerini üzerine çekmiştir. Ayrıca Media Most'ta muhalif yayın yapan gazetecilerin Berezovski tarafından işe alınması ve benzer yayınlara burada devam edilmesi Berezovski için sonun başlangıcı olmuştur¹⁴². Gusinski'nin soruşturma sürecinin bir benzer Berezovski için başlatılmıştır. İlk olarak mahkeme kararıyla TV-6'nın kapatılmıştır. Buna ek olarak Rusya'nın en büyük televizyon kanalı, ORT'nin kontrolü yeniden devlete geçmiştir ve devlet ilk iş olarak kanalın adı Kanal 1 olarak değiştirmiştir¹⁴³.

¹⁴⁰ Belin, a.g.y. ss.137–146.

¹⁴¹ Lipman ve McFaul, a.g.y., s.115

¹⁴² Ryabov, a.g.y., s. 190.

¹⁴³ Davit M. Kotz, Fred Weir, “ Yeltsin'den Putin'e: Gücün Yeniden Kremlin'de Toplanması”, *Gorbaçov'dan Putin'e Rusya'nın Yolu*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, s. 428.

Oligarkların medya alanından tasfiye edilmesinin yanı sıra Putin Dönemi'nin diğer bir strateji, önemli medya kurumlarının Kremlin'e sadakatini ispatlayan oligarklara verilmesidir. Ancak yapılan iki operasyon Kremlin ile sorunları olan oligarkları zaten medyadan uzak tutmaya yetmiş görünmektedir. Sonuç olarak önemli medya kuruluşları ya doğrudan Kremlin'in eline geçmiş ya da Kremlin dostu oligarkların kontrolüne verilmiştir¹⁴⁴.

Putin iktidarının medya üzerindeki kontrolünü arttıran bir diğer strateji, basın kuruluşlarının üst düzey yöneticilerinin kontrol altına alınmasıdır. Özellikle Rusya genelinde yayın yapan Rossiya (devlete ait), Kanal 1 (devlete ait) ve NTV (Gazprom'a ait) Rusya'daki en önemli haber kanallarıdır. Bu kanalların üst düzey yöneticileriyle devlet başkanı her hafta düzenli olarak toplantı yapmakta ve en önemli gündem maddelerini değerlendirmektedir¹⁴⁵. Böylece bu yayın kuruluşlarının hangi haberleri nasıl verecekleri doğrudan Başkan tarafından belirlenebilmektedir. Putin yönetimin bu stratejisi medya üzerinde tahakküm kurmakla kalmayıp, aynı zamanda medyanın bir propaganda aracı olarak kullanılmasını da sağlamıştır¹⁴⁶.

Putin dönemi, Rusya'nın politik olarak merkezileşmeyi ve dikey iktidar yapılanmasını yeniden inşa ettiği bir süreçtir. Güçlü devlet yapılanmasının kurulması ve toplumun bu çerçevede yeniden şekillendirilmesi yönetim için öncelikli olmuştur. Dikey iktidar inşasının en yoğun hissedildiği alanlardan birisi de basın kuruluşlarıdır. Yeltsin dönemindeki özelleştirme ve özgürlükçü politikaların aksine, toplumsal desteğin sağlanması için medya bu sefer devletin elinde bir silaha dönüşmüştür. Kremlin güçlü devletin dikey iktidarını medya alanında önce sağlama almış, daha sonra da bu alanı kendi propagandası için kullanmıştır.

¹⁴⁴ Waller, a.g.y., s. 224.

¹⁴⁵ Scott Gehlbach, "Reflections on Putin and the Media", *Post-Soviet Affairs*, 2010, c. 26, s. 1, s. 79.

¹⁴⁶ Oleg Panfilov, *Putin and the Press: The Revival of Soviet-style Propaganda*, Foreign Policy Center Press, London, 2005, s. 30.

4. Siyaset İktidar- Gazprom İlişkisi

Rusya'nın Putin dönemi boyunca siyasal dönüşümü dikkate alındığında siyasi otoritenin yeninden Moskova'da toplandığı, yürütmenin yasama karşısında gittikçe güç kazandığı dikkat çeker. Şuana kadar ele alınan faktörlerin, Rusya'nın 2000'lerdeki dönüşümünün neoliberal öngörülerin devlete yüklediği anlamı taşımadığı söylenebilir. Bunun paralelinde söz konusu dönemi incelenmeye değer kılan bir diğer unsur, neoliberal teorilerin devlet ve şirket ilişkine yüklediği anlamdaki dönüşümdür. Şöyle ki, daha önce üzerinde durulduğu üzere neoliberal teoriler uyarınca devletin siyasi alanda da yetkisinde bir daralma söz konusu olacak ve şirketler gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte iktidarın kararlarına etki edebilecek güce erişecekti. Oysa tezin inceleme konusu olan Gazprom şirketi ile devlet arasındaki ilişki incelendiğinde devletin şirketi iktidarını perçinleyen bir araca dönüştürdüğü söylenebilir. Gazprom'un Putin döneminde siyasette kurduğu ilişki daha önce değinilen başlıklar bağlamında ele alındığında söz konusu varsayım netlik kazanacaktır.

Gazprom özelinde devlet iktidarını perçinleyen ilk adım şirket yönetiminin değiştirilmesidir. Kremlin'in aktif katılımıyla gerçekleştirilen yönetim değişikliği ve peşi sıra yönetime getirilen isimler, siyasi iktidarla bağı olan kişilerden oluşmaktadır. Bu isimlerden en dikkat çeken 2000'deki Başkanlık Seçimi'nde Putin'in seçim kampanyasını yürüten Dimitri Medvedev'dir¹⁴⁷. Medvedev, 2000'de şirketin yönetim kurulu başkanlığına atanmakla kalmayıp, ayrıca aynı yıl Birinci Başkan Yardımcısı olarak da iktidarın en önemli isimlerinden birisi olmuştur¹⁴⁸. Ancak Medvedev'i dünya siyasetinde Rusya'yı temsil edecek isim haline getiren gelişmeler 2007'de yaşanmış ve Medvedev, Putin tarafından adeta halef olarak işaret edilmiştir.

Dimitri Medvedev'in şahsı üzerinden Gazprom ile siyasi iktidar ilişkisi üzerine yapılacak analizde bazı noktalar üzerinde durmak gerekmektedir. Birincisi, Gazprom yönetim kurulu başkanlığına getirilen Medvedev, Kremlin'in şirketi

¹⁴⁷ Boris Nemtsov ve Vladimir Milov, *Putin and Gazprom: An Independent Expert Report*, Çev. Dave Essel, Moskova, 2008, s.

¹⁴⁸ Milov ve Nemtsov, a.g.y., 2008, s. Dimitri Medvedev hakkında detaylı bilgi için bkz: <http://eng.damedvedev.ru/biography> (10 Haziran 2013).

kontrol altında tutmasını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda şirketin devlet çıkarları çerçevesinde politika yürütmesini kolaylaştırmıştır¹⁴⁹. İkinci olarak, Medvedev'in bir taraftan Gazprom'un yönetiminin başındayken bir yandan da Başkan Yardımcılığı görevinde bulunuyor olması, Rusya'da politikacıların bir yandan iktidardayken bir yandan da şirket yöneticiliği yapmalarına örnek bir durumdur. Bu durum, devletin hisse sahibi olduğu pek çok enerji şirketinde yaşanan bir gelişmedir. Bilindiği üzere, Rosneft'in başında bulunan Igor Seçin 1999-2008 arası Başkan Yardımcılığı, 2008-2012 arasında da Başbakan Yardımcılığı görevinde bulunmuştur¹⁵⁰. Böylelikle, siyasi iktidarın isteklerine göre politika yürüten bu dev şirketlerin başındaki isimler, şirket politikalarını belirlerken sıkı bir biçimde iktidara bağlanmıştır.

Yönetim değişikliğinin dışında Gazprom'un Rusya siyasetinde Kremlin'le kurduğu bağın üç boyutu bulunmaktadır. İlk olarak, daha önce değinildiği üzere şirketin eski yönetim kurulu başkanı Dmitri Medvedev'in aktif siyasetteki pozisyonuyla ilişkilidir. Şirketin en tepedeki ismi Medvedev'in Devlet Başkanlığı koltuğunu Vladimir Putin'e devrettikten sonra BRP'ye üye olması ve bu çerçevede Başbakan olarak görevine devam etmesi, Gazprom'un parlamentoda da yönünün tayin edildiğinin açık göstergesidir. 2008'e kadar Medvedev ile mesai arkadaşı olan yönetim kurulu üyeleri ve diğer üst düzey yöneticiler açık ya da örtük biçimde BRP Rusya Partisini desteklemişlerdir. Her ne kadar Çernomırdin dönemindeki kadar Gazprom'un finansal desteği açık biçimde ortaya konmamışsa da şirket yöneticilerinin siyasal duruşları ve Kremlin'in şirket üzerindeki nüfuzu dikkate alındığında şirketin örtük biçimde BRP'yi desteklediği söylenebilir¹⁵¹.

Gazprom'un Rusya siyasal yaşamındaki etkisinin ikinci boyutu şirketin medya holdingi üzerinden iktidarın olumlanmasına yaptığı katkıdır. Gazprom, Putin yönetiminin oligarklara yönelik operasyonları sonrasında özellikle ulusal yayın yapan televizyon kanallarının, radyo ve gazetelerin yeni patronu olmuştur. Şirket bugün Rusya genelinde yayın yapan üç televizyon kanalı, beş radyo istasyonu ve 7

¹⁴⁹ Robert W. Orttung ve Indra Overland, "A Limited Toolbox: Explaining the Constraints on Russian Foreign Policy", *Journal of Eurasian Studies*, n. 2, 2011, s. 75.

¹⁵⁰ Igor Seçin hakkında detaylı bilgi için bkz: <http://www.rosneft.com/about/management/igor-sechin/> (10 Haziran 2013)

¹⁵¹ Jonathan P. Stern, *The Future of Russian Gas and Gazprom*, New York, Oxford University Press, 2005, s. 174.

gazete-dergiye sahiptir¹⁵². Gazprom Medya'nın 2000'den itibaren bir medya imparatoruna dönüşmesi, Kremlin'in basın organlarına yönelik stratejisine de ayna tutar. Toplum nezdinde iktidarın imajının olumlanması ve toplumsal iktidara destek sağlanması için yayın kuruluşlarının seferber edilmesinin en canlı örneği Gazprom Medya'dır.

Gazprom'un ülke siyasetindeki rolünü gösteren bir diğer gelişme, şirketin yerel seçimlerde gittikçe artan etkisidir. Gazprom'un tüm Rusya'yı saran boru hatları, bunun yanında araştırma ve üretim yaptığı bölgelerdeki konumu şirketin yerelde önemli bir aktör olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda yapılan araştırmalar, özellikle Yamalo-Nenets bölgesinde Gazprom yöneticilerin bölge parlamentolarındaki ağırlığına dikkat çekmektedir¹⁵³. Yamalo-Nenets bölgesi Kuzey Sibirya'da yer almakta olup, Gazprom'un üretiminin %80'nini gerçekleştirdiği yerdir¹⁵⁴. Ayrıca, bölge bütçesinin yaklaşık %70'i Gazprom'un ödediği vergilerden sağlanmaktadır. Buna bağlı olarak şirket yöneticileri, ekonomik güçlerini siyasete de aktarmıştır. Bölge parlamentosunda ağırlık BRP'dedir; ancak Gazprom yöneticilerinin bir kısmı doğrudan BRP'den aday olmak yerine seçimlere bağımsız olarak katılarak parlamentolarda yer almışlardır¹⁵⁵. Gazprom'un bölgelere yönelik BRP ve bağımsız adaylar üzerinden yürüttüğü stratejinin bölgesel iktidar mücadelesinde Moskova'nın elini güçlendirme üzerine kurulması ise durumun en dikkat çekici yanıdır¹⁵⁶. Bu stratejiyle şirket yöneticileri, bir şekilde Kremlin'in bölgelerdeki kontrolünü attıracak şekilde yerel örgütlenmeden pay alarak Moskova'nın otoritesini güçlendiren yeni bir kanal açmışlardır.

Sonuç olarak Rusya'nın 2000'lerde yaşadığı siyasal dönüşüm, Kremlin tarafından merkezi devletin yeniden güçlendirilmesi üzerine kurulmuş, neoliberal politikaların devleti tanımladığı teorik çerçeve "egemenlik" kavramıyla ötelenmiştir.

¹⁵² Detaylı bilgi bkz: Gazprom Media: <http://www.gazprom-media.com/en/about.xml> (8 Haziran 2013).

¹⁵³ Julia Kusznir, "Gazprom's Role in Regional Politics: The Case of the Yamalo-Nenets Autonomous Okrug", Russian Analytical Digest, no.1, Haziran 2006, s.

¹⁵⁴ A.g.y., s. 10.

¹⁵⁵ Robert Orttung, "Centralized Power and the Prospects for Sustainability in the Russian Arctic", http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/Orttung_TheArcticinCenterPeripheryIssues.pdf (8 Haziran 2013).

¹⁵⁶ A.g.y.

Ayrıca siyasi iktidarın merkezi yönetimi güçlendirme politikası sadece sorunlu alanların düzeltilmesiyle sınırlı kalmamıştır. Moskova, devlet ve şirket arasındaki etkileşimini devlet lehine yeniden örgütleyerek, şirket politikalarına yön vererek siyasi iktidarını pekiştirme aracına dönüştürmüştür.

II. BÖLÜM

PUTİN DÖNEMİ EKONOMİK DÖNÜŞÜM

Putin döneminde, Rusya sadece politik olarak değil, ekonomik olarak da ciddi bir değişim sürecinden geçmiştir. Devletin enerji kaynakları başta olmak üzere genel anlamda ekonomide önemli bir aktöre dönüşmesi, ekonomi alanında Rusya'nın neoliberalizmi dışlayan ve öteleyen bir yolda ilerlediğini gösterir. Bu çerçevede Rusya'nın ekonomik dönüşümüne ışık tutmak, ekonomi alanında Rusya'nın küreselleşme ile kurduğu özgün ilişkinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

2000'den bu yana Rusya'nın geçirdiği ekonomik dönüşümü anlamak için süreci biraz geriden almak ve ülkenin kapitalist gelişimine odaklanmak gerekir. Rusya Federasyonu SSCB'nin ardılı olarak hayat bulmuş bir devlettir. Miras alınan Sovyet sistemiye pek çok açıdan kapitalist ekonomiden farklı özelliklere sahiptir. Sovyet mirası dikkate alındığında en önemli farklardan birisinin ekonomi alanında olduğu söylenebilir. Sovyetler Birliği'nin uzun tarihi boyunca uygulanan bu ekonomik modelin Rusya'nın kapitalistleşme sürecine ciddi etkileri olmuştur. Bu nedenle Rusya'da bugün uygulanan ekonomi politikalarının, toplumsal yansımaları ve toplumsal sınıflar üzerindeki etkisi göz ardı edilerek incelenmesi pek olanaklı değildir. Benzer biçimde Yeltsin döneminde neoliberal politikalar hızla uygulanmış ve Putin dönemindeki ekonomi politikalarının yönünün tayinin de kritik bir rol üstlenmiştir. Buna bağlı olarak bu bölümde ilk olarak Perestroyka politikasına, ardından Yeltsin dönemi şok terapi uygulamalarına mercek tutulacaktır. Putin döneminde uygulanan ekonomi politikalarına, Rusya ekonomisinde toparlanmayı sağlayan temel iç etkenlere (vergi reformu, bütçe kanunu, merkezi otoritenin güçlendirilmesi..) ve ekonomik iyileşme ve istikrarın sembolü olan enerji alanındaki gelişmelere yer verilecektir. Bunun yanında özellikle 2001'den itibaren enerji odaklı ekonomide devletin piyasa üzerindeki kontrolünü arttırdığı görülmektedir. Bu durumun uluslararası platformlarda petrol devi ülkeler arasında yükselen bir eğilim olduğu yönündeki görüşler ışığında incelenecektir. Ayrıca devletin bir yandan belli sektörlerde kontrolünü arttırırken, yine aynı sektörlerde özelleştirme yanlısı bir tutum takınmasının sermaye sınıfı-devlet arasındaki denge üzerindeki etkisine ve Rusya'da kapitalizmin uygulanış tarzına olan yansımalarına odaklanılacaktır.

1. Kapitalizme Doğru: *Perestroyka*

SSCB, Kapitalist ekonomi modelinden farklı olarak tüm ekonominin tek merkezden belirlendiği, planlı bir ekonomi modeline sahipti. Ancak 1970’lerde başlayan ekonomik durgunluğun 1980’lerde yerini ekonomik gerilemeye bırakmıştır.

Gorbaçov, *Perestroyka* adlı eserinde 1985 yılı itibariyle Sovyet Rusya’sının ekonomisine dair şu değerlendirmede bulunmaktadır:

“Durumu tahlil ederken önce ekonomik büyümenin yavaşladığını gördük. Son beş yıl içinde gelir büyüme oranları yarı yarıya düşmüştür. 80’li yılların başında ekonomi tıkanma denebilecek bir düzeye inmişti. Bir zamanlar dünyanın ileri ülkeleriyle arasındaki açığı hızla kapama sürecinde olan ülke, birçok alanda kan kaybetmeye başlamıştı. Üretimde etkinlik, ürünlerin kalitesi, bilimsel teknolojik gelişme, ileri teknoloji üretme ve ileri teknikler kullanmaktaki açık aleyhimize büyümekteydi¹⁵⁷ .

Gorbaçov döneminde bu ekonominin verimsizliğinin, kayıt dışı ekonominin gözle görülür varlığının altı çizilmiş ve ekonomik reform paketi (*perestroyka*) hazırlanmıştır. 1986’de başlatılan bu reform programı sosyalist sistem içerisinde kalarak yeniden yapılanmayı amaçlamaktadır¹⁵⁸. Gorbaçov’un bu reform paketiyle Rusya’da piyasa sosyalizmini kurmayı hedeflediği söylenebilir¹⁵⁹.

Bu dönemde dünyada önemli oranlarda hammadde, enerji zenginlikleri, çelik gibi metallere sahip olan SSCB, kaynakların verimsiz kullanımı yüzünden bu alanlarda dahi yokluk çekmiştir. Yine aynı dönemde en büyük tahıl üreticilerinden olan ülke, tarımda verimsizlik sebebiyle hayvan yemi olarak kullanılacak milyonlarca ton ürününün ithalatına başlamıştır¹⁶⁰. Sosyalist devlet yapısının başlıca gereği olan vatandaşın ücretsiz yararlandığı hizmet sektöründeysen aksaklıklar daha da artmıştır¹⁶¹. Uzay teknolojisinde ileri bir noktada olan Sovyetler Birliği, tüketim ürünlerindeyse dünya standartlarının çok gerisinde üretim yapar bir noktada

¹⁵⁷ . Mihail Gorbachev, *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World*, New York, Harper and Row Publishers, 1987, s. 83.

¹⁵⁸ A.g.y., ss. 20-21

¹⁵⁹ A.g.y., ss. 17-18.

¹⁶⁰ Simon Pirani, *Change in Putin’s Russia: Power, Money and People*, New York, Pluto Pres, 2010, s.

¹⁶¹ Gorbachev, a.g.y., s. 21. Thane Gustafson, *Crisis Amid Plenty: The Politics of Soviet Energy under Brezhev and Gorbachev*, Princeton, Princeton University Press, 1989, s. 183.

bulunmaktaydı. Karaborsa her çeşit ürünü kapsar bir çeşitlilik kazanmış, kayıt dışı bir ekonomi döngüsü oluşmuştu. Tüm ekonomik verimsizliğe dair veriler, halkın yaşam standartlarının düştüğünün de göstergesi olmuştu. Nihayetinde bu koşullar toplumda değişime yönelen bir hareketlenme başlatmıştı¹⁶². Toplumda yaşanan hareketlenme sonucunda Gorbaçov döneminde hayata geçirilen *perestroyka* olarak anılan reformlarla piyasa sosyalizmi kurularak sistemin onarılmasına çalışılmıştır. Fakat söz konusu reformlar, sistemin çözülmesine zemin yaratmanın yanı sıra sonuçları itibariyle de Yeltsin döneminde ülke içinde kapitalizmin yayılmasında kilit rol oynamıştır. Bu sebeple *perestroyka* reformlarına kısaca bakmak, Rusya'nın kapitalizme geçiş sürecindeki sancılarını ve toplumsal dönüşümdeki tıkanma noktalarının analizini kolaylaştıracaktır.

Perestroyka reformlarının ilki, üreticilerin piyasayla buluşmasına olanak tanıyan düzenlemedir. Bu düzenlemeye göre şayet üreticiler hedeflenenin üzerinde üretim yaparlarsa, bunu iç piyasada kendi inisiyatiflerine göre satabilme hakkına sahip olacaklardır¹⁶³. Yani bu reformla, üreticiye üretimi artırma ve tüketici ihtiyaçlarını karşılama inisiyatifi verilmiştir¹⁶⁴. İkincisi, dünya ekonomisiyle bütünleşmek için, üretim fazlasının dış piyasaya satışının önünün açılmasıdır. Sovyet sisteminin toparlanmasını ve gerekli teknolojinin yurt dışından alınmasını sağlamaya dayanan bu düzenleme beklenenin aksi yönünde sonuçlar vermiştir¹⁶⁵. Birincisi, üretim fazlası ürünün iç ya da dış piyasada satışının önünün açılması, üreticilerin bu satışlardan kâr elde etmesine zemin hazırlamıştır. İkincisi, dış ticaret atağıyla dünya ekonomisine eklemlenme çabası, üreticileri bu kanalla yüksek kârlı satışlara yöneltmiş ve bu satışlardan devlet yeteri kadar pay alamamıştır. Üçüncü olarak, bu politika bir başka açıdan da Sovyet sisteminin altını oymuştur. Üreticiler açısından daha cazip hale gelen iç ve dış piyasaya satış, devletin merkezi arz sistemini tıkanma noktasına getirmiştir. Son olarak, piyasa sisteminin adım adım yerleşmesi devlet kontrolünün sarsılmasına neden olmuş ve bununla da kalmayıp kapitalist gelişimin

¹⁶² Stephen Kotkin, *Armageddon Averted: The Soviet Collaps: 1970-2000*, Oxford, Oxford University Press, 2001, ss. 15-17.

¹⁶³ David Lane, *Elites and Class in the Transformation of State Socialism*, New Brunswick, London, Transaction Publishers, 2011, s. 149.

¹⁶⁴ Simon Clarke, *Globalization and the Development of Capitalism in Russia*, 2000, s. 12. http://www.nodo50.org/cubasigloXXI/congreso/clarke_10abr03.pdf (20 Ocak 2013).

¹⁶⁵ A.g.y.

de önünü açmıştır. Böylece sistemin kalbinde yer alan yönetim kontrol sistemi çöküşe geçmiştir. Artık kaynakların arzı ve artı ödeneğin dağıtımı devlet inisiyatifinden çıkmış ve kurum yöneticilerinin, üreticilerin eline geçmiştir. Böylece devlet artık, kaynakları ve arzı değil, sadece fiyatları kontrol eder bir noktaya gelmiştir¹⁶⁶.

Gorbaçov döneminde temelleri atılan diğer düzenleme, özelleştirmeye yöneliktir. *Perestroyka* kapsamı içinde bu reform hareketi, işletmelerin özerkliklerinin geliştirilmesi ve var olandan farklı mülkiyet ilişkilerinin yaygınlaştırılmasını konu edinir. 1987’de kabul edilen “Devlet İşletmeleri Kanunu”, devlet mülkiyetindeki işletmelere ve yöneticilerine önemli ölçüde özerklik sağlarken, üretim düzeyinin ve bazı fiyatların kontrolünü merkeze bırakmaktadır¹⁶⁷. Yapılan bu düzenleme bir anlamda işletme yöneticilerinin mülk sahibi olarak konumlanması biçiminde yorumlanmıştır¹⁶⁸. Dahası, 1988 yılında yürürlüğe giren Kooperatifler Kanunu, özel mülkiyeti tamamen yasallaştırmasa da, kooperatifler şeklinde yeni firmaların oluşturulmasına olanak sağlamakta ve küçük ölçekli bireysel mülkiyet alanını genişletmektedir¹⁶⁹. Özellikle ticaret ve finansman alanında faaliyet gösteren kooperatifler Sovyet sisteminin kontrollü fiyat yapısını kullanarak özel birikimlerini arttırmıştır.

Kooperatif işletmeleri kontrollü fiyatlar üzerinden aldıkları ürünleri yüksek fiyatlardan satarak kapitalist bir işletme gibi davranmışlardır. Bunun yanı sıra *perestroyka*da yer alan reformlar, merkezi planlama içinde kararların yerleşmesinin ve bir çeşit piyasa düzenlemesi olarak tanımlanabilecek işletmeler arası sözleşmeye dayalı ticari ilişkilerin artmasının önünü açmıştır. Devlet işletmelerine mali özerklik tanınması kararı bu gelişmede etkili olmuştur. Mali özerklik ilkesinin benimsenmesi, işletmelerin bir muhasebe birimi olarak yasal özerklik kazanması, ticari ve finansal sözleşmeler yapılabilmesi için yasal bir kimlik kazanması anlamına gelmektedir. Reformların işletmelerin mali özerkliğinin genişletilmesini öngörmesi, elde edilen karların işletme bünyesinde kalmasını sağlamıştır. Mali özerkliği artan devlet

¹⁶⁶ Simon Clarke, *Globalization and the Development of Capitalism in Russia*, 2000, s. 12.

¹⁶⁷ Menaf Turan, “SSCB’de Toprak Mülkiyeti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 66, s. 3, 2011, s. 323

¹⁶⁸ A.g.y.

¹⁶⁹ Clarke, a.g.y., ss. 11–12.

işletmelerinin yasal olarak mülkiyetinin kooperatiflere bağlı anonim şirkete ve limitet şirkete dönüşümünün gerçekleştirilmesi amacıyla 1990 yılında mülkiyet haklarına ilişkin bir yasa çıkarılmıştır. Bu yasaya karşın devlet işletmelerinin yöneticilerinin mevcut konumlarına bağlı olarak elde ettikleri ticari sermayeye dayalı birikim nedeniyle var olan yapının korunması eğilimi güçlü biçimde kendini göstermiştir. Dolayısıyla 1990 yılında çıkarılan mülkiyet hakları yasası uygulama alanı bulamamış, bürokratik karar düzeyinde kalmıştır. Buna rağmen bu dönemde devlet işletmeleri faaliyetlerini fiili olarak, kooperatiflere dayalı biçimde sürdürmüştür. Bu durum, işletmelerinin yöneticilerinin devlet işletmelerinin ürettikleri ürünleri önce resmi fiyattan kendilerine bağlı olan kooperatiflere satmaları ardından bu ürünleri kooperatif aracılığı ile ve daha yüksek karlar ile piyasaya satmaları şeklinde gerçekleşmiştir¹⁷⁰.

Devlet işletmelerinin faaliyetlerini fiili olarak kooperatiflere ve küçük işletmelere dayalı olarak sürdürmeleri, spontan özelleştirme (kendiliğinden gelişen özelleştirme) sürecini tanımlamakta ve özel mülkiyetin maddi herhangi bir bedel ödemeksizin gelişiminde önemli bir araç niteliği taşımaktadır. Spontan özelleştirme olarak tanımlanan bu sürecin bir diğer özelliği, devlet işletmelerinin küçük işletmelere ve kooperatiflere yaptıkları mali yardımlardır. Bu yardımlar, merkezi planlama örgütünün finansal akımlar ve ücretler üzerindeki kontrolünü ortadan kaldırmanın ve vergiden kaçınmanın bir yolu olarak kullanılmıştır. İşletme yöneticileri merkezi planlama örgütünden aldığı yetkilere bağlı olarak merkezi idareden devlet işletmelerine aktarılan gelirlerin bir kısmını ve devlet işletmelerinin üretim faaliyeti sonucunda elde ettikleri karları, üretim kooperatiflerine ve ticari-finansal kooperatiflere kaydırarak, devlet varlıklarını özel birikimleri için kullanmışlardır¹⁷¹. Devlet işletmeleri ürünlerini, kooperatifler yoluyla piyasa fiyatından satabildiklerinden ve kooperatif biçimde örgütlenmiş küçük işletmelerin birikimleri, devlet sektörüyle yaptıkları sözleşmelere bağlı olduğundan, bu çeşit üretim ve pazarlama süreci bu dönemde üst düzey yöneticiler tarafından elde edilmiş özel servetin büyük bir bölümünü oluşturmuştur¹⁷². Dolayısıyla spontan özelleştirme

¹⁷⁰ Yapıcı, a.g.y., s. 78

¹⁷¹ Pirani, a.g.y., s. 35.

¹⁷² M. Lane Brune, "Taming 'Wild' Capitalism", *Discourse & Society*, c. 13, n. 2, 2002, s. 179.

süreci, kapitalist üretim ilişkilerinin bir özelliği olan sınıf ilişkilerini yerleştirmek anlamında zengin bir sınıfın oluşumuna kaynaklık etmiştir. Ayrıca, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) 1991 yılında çözülmesiyle birlikte, partinin mallarını ve finansal varlıklarını ele geçiren eski komünist partisi yöneticileri, finansal alanını piyasalaşmasıyla birlikte finans spekülörleri haline gelmiştir. Bu grup, finansal kaynak desteği ile yönetici grubun zenginleşmesini sağlamıştır.

Yalçın Küçük'e göre işletmelerin özerkliklerinin arttırması ve kooperatifler şeklindeki örgütlenme *Perestroyka*'nın öngördüğü özelleştirmeyi gizleme stratejisi olarak okunmalıdır¹⁷³. Simon Clarke'a göreyse aslında bahsi geçen reformlar, ekonomik dönüşüm gö zönüne alındığında işletme sahiplerine zaten sahip olduklarından fazlasını vermemiştir¹⁷⁴. Şöyle ki, özellikle işletmelerin üretim, dağıtım ve satışta inisiyatif alır hale gelmesi, zaten gayri resmi olarak işletme yöneticilerini mülk sahibi konumuna getirmiştir. Son düzenlemeler ise devletin, artık işletmelerin sorumluluğunu da yöneticilere bırakması ve sadece fiyat belirleyen konumuna itilmesi olarak ele alınabilir¹⁷⁵.

Rusya'da dönüşüm sürecinin başlamasının ardından üzerinde en fazla tartışılan konu özelleştirme olmuştur. Bunun en geçerli sebebiyse uygulanan özelleştirme politikasının, yeni yapılanmada sermaye birikim kaynaklarının ve ulusal sermaye sınıfının oluşum biçimini belirlemesidir¹⁷⁶. Başka bir anlatımla, sermaye sahibi sınıfın sahip olduğu birikim kaynakları, kapitalist üretim ilişkilerinin nasıl yerleştirildiğinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Bu yönü ile Rusya'da özelleştirme, üretim araçlarının özel mülkiyete devrini içeren salt teknik bir süreç olmayıp, *perestroyka* sürecinde işletme özerkliğinin artışına bağlı olarak gayri resmi biçimde oluşturulan özel sermaye birikiminin resmi bir biçim almasını sağlayarak, kapitalizme özgü sınıfsal ilişkilerin kurulması anlamına gelmektedir¹⁷⁷. Rusya'da ve sistem dönüşümü yaşayan diğer ülkelerde özelleştirme, toplumun üretim araçlarının

¹⁷³ Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*, İstanbul, Tekin Yayınevi, s. 191.

¹⁷⁴ Simon Clarke, Privatization and the Development of Capitalism in Russia, *New Left Review*, 1992, c. 1, n. 196, s. 7.

¹⁷⁵ A.g.y.

¹⁷⁶ Susan George, "Neoliberalizmin Kısa Tarihi", Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın, *Neoliberal İktisatın Marksist Eleştirisi*, İstanbul, Kalkedon, 2009, ss. 42-43.

¹⁷⁷ Clarke, a.g.y., 2000, s. 13. Özügurlu, a.g.y., 2005, s.

mülkiyetine sahip sermaye sınıfı ile üretim araçları mülkiyetinden yoksun emekçi sınıf olarak ayrışmasının en önemli aracı olmuştur. Bu bakımdan, eski merkezi planlı ekonomilerde özelleştirmenin temel amacının kapitalist bir sınıf yaratmak olduğu söylenebilir¹⁷⁸.

Bu faktörler dikkate alındığında özellikle Yeltsin döneminde ortaya çıkan genç girişimciler ve sanayi lobisinin sermaye birikimini nereden sağladığı da anlaşılır. Zira bu gruplar içindeki genç girişimciler, Gorbaçov döneminde faal biçimde çalışan Komsomol'un gelecek vaat eden üyeleridir. Bunun yanı sıra sanayi lobisi olarak RF'de hayat bulacak grupsa, spontan özelleştirme döneminde işletmelerin mali özerklik kazanmasıyla piyasaya kendi hesaplarına satış yapan, kooperatif kurarak yasal biçimde elde edikleri sermayeyi yasa dışı biçimde biriktirenlerdir. Yeltsin dönemi birinci tur özelleştirmeleri sürecinde özelleştirilen işletmelerin büyük bir kısmını sanayi lobisi olarak anılan grup ele geçirmiştir. Komsomol'un genç üyeleriye, özellikle 1990'ların ortasında yükselişe geçen ve Rusya kapitalizmine damgasını vuran oligarkların yetiştiği yerdir.

2. Yeltsin Dönemi: Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve iki yıl sonra SSCB'nin dağılmasını içeren süreç ekonomistler de dâhil geniş bir kitlenin ilgi odağı olmuştur. Bu dağılmanın ardından sosyalist ekonominin sonlandığı açık bir gerçek olarak görülürken sürecin devamında nasıl bir ekonomik modelin uygulanacağı ve ne şekil bir uygulamaya geçileceği belirsiz kalmıştır. Geniş bir kabul çerçevesinde kısa bir geçiş sürecinin ardından ulaşılmak istenen nokta kapitalist sisteme tam entegrasyon olarak belirlenirken sosyalist sistemden serbest piyasa ekonomisine geçişe dair bir tecrübe olmadığı için bu süreç tartışmalı bir konu olmuştur.

A) Washington Uzlaşması ve Şok Terapi

Sovyet Birliği sonrası merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçecek ülkelerde başarılı bir ekonomik geçiş için rehber olması amacıyla daha önce Latin Amerika'da uygulanan ve başarısı tartışmalı Washington Uzlaşması

¹⁷⁸ Clarke, a.g.y., 1992, s. 7.

(*Washington Consensus*) çerçevesinde politika oluşturulmasına karar verilmiştir¹⁷⁹. Neoliberalizm olarak da adlandırılan Washington Uzlaşması Rusya’da IMF rehberliğinde tatbik edilmiştir. Bir başka ifadeyle, makro ekonomik istikrarın ana hedef olarak ele alındığı program çerçevesinde IMF, bu programların hazırlanması ve uygulanmasında öncü bir rol üstlenmiştir. IMF programlarının, her ülkenin kendine özgü niteliklerini dikkate aldığı ifade edilmekle birlikte¹⁸⁰, Rusya dâhil birçok geçiş ekonomisinde uygulanan bu programların temelde bileşenleri, özel mülkiyet edinme hakkı, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, serbestleştirme, devletin dağıtım kanalındaki pozisyonunun zayıflatılması ve ekonominin yabancı yatırıma açılmasından oluşmaktadır¹⁸¹.

Federal Rusya ve eski Sovyet bloğu ülkelerinde Washington Uzlaşması’nın genel ilkeleri özelleştirme (*privatization*), serbestleştirme (*liberalization*) ve istikrar (*stabilization*) üç ortak ve tamamlayıcı bileşeni içerecek şekilde hazırlanan reform programları çerçevesinde uygulanmaya başlanmıştır¹⁸².

Washington Uzlaşması çerçevesinde Rusya’da kapitalistleşme yöntemi olarak şok terapi seçilmiştir. Şok terapi işlevsel piyasaların kurulması işletmelerin yeniden yapılandırılması ve piyasa mekanizması için gerekli olan koşulların sağlanması için çok hızlı hareket edilmesine dayanan bir yöntemdir¹⁸³. Buna karşın başlangıç koşullarının çok zorlu olması ve piyasa mekanizmasını destekleyecek kurumların olmayışı makro ekonomik istikrar açısından programın çelişkisidir. Şok terapi programının temel özellikleri dikkate alındığında program beş bileşeni etrafında özetlenebilir: Fiyatların serbest bırakılması; makro ekonomik istikrarın sağlanması; ve bunun için kamu harcamalarının kısılarak denk bütçeye ulaşılması, sıkı para ve

¹⁷⁹ Washington Uzlaşması hakkında detaylı bilgi için bkz: <http://www.iie.com/publications/papers/williamson0204.pdf> (15 Ocak 2013).
<http://www.cid.harvard.edu/cidtrade/issues/washington.html> (15 Ocak 2013).

¹⁸⁰ Esra Güler, “Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Rusya: Nasıl Bir Kapitalizm?”, *Business and Economics Research Journal*, c. 3, n. 3, 2012, s. 103

¹⁸¹ David Lane, “Revolution, Class and Globalisation in the Transition from State Socialism”, *European Societies*, c. 7, n. 1, s. 154.

¹⁸² John Williamson, “A Short History of the Washington Consensus”, *“From the Washington Consensus towards a new Global Governance (CIDOB for a conference paper)*, 24-25 Eylül 2004, s. 3.

¹⁸³ David Lipton and Jeffrey Sach, “Prospect for Russian Economic Reforms”, William C. Brainard ve George L. Perry (eds.), *Brookings Papers on Economic Activity* 2, Washington D.C., Brookings Institution, 1993, s. 75.

kredi politikalarının uygulanması; kamu kurumlarının özelleştirilmesi ve merkezi planlamadan arta kalan öğelerin tamamen ortadan kaldırılması; uluslararası mal ve sermaye akışının önündeki engellerin kaldırılması¹⁸⁴.

B) Yıkım Politikası: Şok Terapi Uygulamaları

Rusya’da Yegor Gaidar’ın lideri olduğu ve Chicago Boys¹⁸⁵ olarak anılan grup, kendilerine dayatılan şok terapi reçetesinin amaçlarını kısaca etkin bir piyasa ekonomisi yaratmak, ekonomik anlamda özgür vatandaşlar yaratmak, son olarak Rusya’yı dünya ekonomisiyle bütünleştirerek büyük Rusya’yı yaratmak olarak kamuoyuna duyurmuşlardır¹⁸⁶. Amaçları ilan edilen şok terapinin ilk uygulaması fiyatların serbest bırakılmasıdır. Ocak 1992’de bir gece içinde perakende fiyatlar üzerindeki kontrol %90 oranında kaldırılırken, ticaret ve faiz oranları da hızlı bir şekilde serbestleştirilmiş, özellikle savunma harcamalarında öngörülen %68’lik bir indirimle devlet bütçesinde kısıntıya gidilmiş ve devlet teşvikleri büyük oranda azaltılmıştır. Ancak fiyatların serbest bırakılması enflasyon sorununu da beraberinde getirmiş, üstelik Rusya Merkez Bankası’nın izlediği gevşek para politikası bu sorunun daha da büyümesine neden olmuştur¹⁸⁷.

Şok terapi uyarınca fiyatların serbest bırakılması, Rusya toplumu için adeta bir 20. yüzyıl trajedisine dönüşmüştür. Fiyatların serbest bırakıldığı 1992’de enflasyon %2400’ye yükselmiş ve ancak takip eden yılda sadece %896’ya

¹⁸⁴ Peter Murrel, “What is Shock Therapy? What Did it Do in Poland and Russia”, *Post-Soviet Affairs*, c. 9, n. 2., 1993, ss. 122-123.

¹⁸⁵ İktisat tarihi içinde Chicago Okulu olarak anılan ekol, 1950’lerde temelleri Milton Friedman ve arkadaşları tarafından atılan iktisat felsefesinin sembolüdür. Bu yaklaşıma göre enflasyonla mücadele ancak sıkı bir para politikasıyla sağlanır. Devlet bu süreçte piyasadan olabildiğince çekilmeli ve piyasanın kendi dengesine kavuşması sağlamalıdır. Bu yaklaşımın ürünü olan para politikası 1980’lerde başta ABD ve İngiltere olmak üzere pek çok ülkede uygulanmaya başlandı. Keynesyen iktisat anlayışına cevap olarak okunabilecek bu yaklaşım, IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla başta Latin Amerika olmak üzere pek çok ülkede uygulatılmıştır. Bugün neoliberalizm olarak anılan bu yaklaşım ve yöntemleri, başta Rusya olmak üzere pek çok ülkeyi abluka altına almıştır. Şok terapinin Rusya’da uygulayan bu gruba bu ismin verilmesinin nedeni de Rusya’nın ekonomik dönüşümüne ilişkin reçetelerin Milton Friedman’ın da mensubu olduğu Chicago Üniversitesinde hazırlanmış olmasıdır. Pirani, a.g.y., 2010, s.24.

¹⁸⁶ Alesksei Ulyukaev, “Reforming the Russian Economy 1991-1995”, *The Center for Research into Post-Communist Economies*, n. 15, 1996, s. 41.

¹⁸⁷ Theodore P. Gerber ve Michael Hout, “More Shock than Therapy: Market Transition, Employment, and Income in Russia, 1991–1995”, *The American Journal of Sociology*, c. 104, n. 1, Temmuz 1998, s. 4.

inebilmiştir¹⁸⁸. Enflasyonla mücadele ise Rusya’da ancak 1996’de iki haneli rakamlara görebilmiştir. Gaidar Hükümeti, ekonomide istikrar için yüksek vergi, faiz oranları ve kamu harcamalarının azaltılması yöntemine yönelmişse de bunlar ekonomik ölçekte yetersiz kalmış ve Rusya için alarm zilleri çalma başlamıştır. Bu yöntemler sonucunda Rusya’nın üretim hacminde ciddi bir daralma meydana gelmiştir. Sanayi üretimi 1992- 1995 arasında her yıl ortalama %10 civarında düşmüştür¹⁸⁹. Bu politikanın diğer bir yansıması işletmeler üzerinde olmuştur. Pek çok küçük işletme ekonominin dışına itilmiştir. Bunun yanında orta ölçekli pek çok işletmeye iflas noktasında gelmiştir. Buralarda çalışan binlerce kişinin maaşları ya küçük oranlarda ödenebilmiş ya da hiç ödenmemiştir¹⁹⁰. Simon Clarke göre şok terapinin fiyat serbestleştirme politikasıyla devlet kuruluşlarını piyasa mekanizması içinde disipline etme amaçlanmasına karşın; bu politikalar, piyasanın devlet tekelindeki sektörlerle itaatiyle sonuçlanmıştır¹⁹¹.

Şok terapinin dikkat çeken bir diğer unsuru toplumsal tahribat boyutudur. Dört yıllık bu zaman diliminde toplumun geneli yoksullaşmıştır. Milyonlarca insan yetersiz beslenme ve hastalıklar yüzünden yaşamını kaybetmiştir. Bugün Rusya’nın sorunlarının başında gelen nüfus oranlarındaki düşüşte şüphe yok ki şok terapinin yarattığı tahribatın payı büyüktür¹⁹².

Şok Terapi çerçevesinde Rusya’da uygulanan diğer bir ekonomi politikası makro ekonomik istikrardır. Makro ekonomik istikrar politikasının temel uygulamalarını dengeli bir bütçeye ulaşmak için hükümet harcamalarının azaltılması ve para ve kredilerde sıkı para politikasının izlenmesi iki bölüme ayırmak mümkündür.

¹⁸⁸ Brune, 2002, s. 171.

¹⁸⁹ C. Williams, “Economic Reform and Political Change in Russia, 1991–1996”, C. Williams, V. Chuprov ve V. Staroverov (eds.), *Russian Society in Transition*, Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1996, s. 13.

¹⁹⁰ McFaul, a.g.y., 1995, s. 203.

¹⁹¹ Simon Clarke, “Privatisation and the Development of Capitalism in Russia”, S. Clarke, P. Fairbrother, M. Buraway ve P. Krotov (Eds.), *What about the Workers? Workers and the Transition to Capitalism in Russia*, London, New York, Verso, 1993, s. 243.

¹⁹² Pirani, a.g.y., 2010, s. 40. Brune, a.g.y., s. 172. David Kotz ve Fred Weir, *Gorbaçov’dan Putin’e Rusya’nın Yolu: Sovyet Sisteminin Çöküşü ve Yeni Rusya*, Cemile Çakır(Çev), İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012, s. 279.

Makro ekonomik istikrarın, IMF tipi geçiş programlarının temel bileşenlerinden birisi olması gerek yurtiçi fiyat liberalizasyonu ve gerekse dış ticaret liberalizasyonu ile ortaya çıkan yüksek oranlı fiyat artışlarından kaynaklanır¹⁹³. Rusya’da temel olarak makro ekonomik istikrar politikası, enflasyonla mücadele ederek, düşük enflasyon oranlarını hedeflemektedir. Bu çerçevede makro ekonomik istikrar politikanın hükümet bütçesi ve merkez bankasının para ve kredi politikası olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Dengeli bütçeye ulaşmak için askeri harcamalar, devlet işletmelerinin desteklenmesi, sosyal programlar, eğitim ve kamu yatırımları gibi pek çok alanda hükümet harcamalarının azaltılması öngörülmektedir. İstikrar programının ikinci ayağı, merkez bankasının hızlı bir biçimde para basımını azaltmasına ve sağladığı kredileri keskin bir biçimde kesmesine dayanmaktadır¹⁹⁴.

Makro ekonomik istikrara ilişkin ilk politika 1992’de hükümet harcamalarına yönelik olmuştur. 1992’nin ilk çeyreğinde bütçe açığında %0,9’luk bir artış gözlenmesi üzerine hükümet harcamaları %40 azaltılmıştır¹⁹⁵. Bir bütün olarak da 1992’nin hükümet harcamalarının GSYİH’deki payı %38,7’e düşürülmüştür. 1993-1994’te harcamalar GSYİH’nin %35 olarak kalmıştır. 1995’te bu rakam %34,5’e gerilemiştir¹⁹⁶.

Hükümet harcamalarında düşüş sağlamak için uygulanan yöntemlerin başında yasalar çerçevesinde harcamaları reddetmek gelmektedir. Hazine kendi gelirleri ve ilave olarak sağlayabildiği finans kaynaklarının dışındaki harcamaları reddetmiştir. Bu politika, hazineden yardım alan pek çok işletme ve kurumun ciddi sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur¹⁹⁷.

Bütçe açığının kapatılması için hükümet harcamalarının yüksek oranlarda azaltılmasına karşı bütçe açığı beklenenin üzerinde çıkmıştır. Bu durumun önemli nedenlerinden birisi devletin vergi toplamada yeterli kadar başarılı olamamasıdır. IMF verilerine göre SSCB’nin kaotik yılı 1991’de bütçede gelirleri %28

¹⁹³ Boris Federov, “Macro-economic Policy and Stabilization in Russia”, Ander Aslund (ed.), *Russia’s Economic Transformation in the 1990’s*, London, Pinter, 1997, n. 10. Güler, 2012, s. 104.

¹⁹⁴ Kortz ve Weir, a.g.y., 2012, s. 246.

¹⁹⁵ IMF, *Economic Review 1993: Russian Federation*, s. 93. IMF, aynı raporda şayet bu tahminin banka finans sistemine göre yapılırdı, açığın %2.3 civarını olduğunu ifade etmektedir.

¹⁹⁶ IMF, *Economic Review 1995: Russian Federation*, s. 20.

¹⁹⁷ IMF, *Economic Review 1994: Russian Federation*, s. 18.

civarındayken, 1993'ten itibaren vergi gelirleri bu oranın da altında seyretmiş ve ortalama %25'e gerilemiştir¹⁹⁸.

Makro ekonomik istikrarın ikinci uygulaması merkez bankası politikalarına yöneliktir. Şok terapi, fiyatların serbest bırakılmasıyla birlikte hiperenflasyon gerçeğine karşı bu programı uygulayan ülkelerin merkez bankalarından sıkı para politikası uygulamalarını beklemektedir. Bu çerçevede, Rusya Merkez Bankası özellikle 1992 çok sert bir sıkı para politikası uygulamıştır. 1992'de tüketici fiyatları %250 yükselirken Banka, para arzını sadece %32 oranında artırmıştır. Aynı zamanda bu dönemde para arzını gerçek değeriyle %79 oranında düşürmüştür¹⁹⁹. 1992'de toplumdan ve siyasi çevrelerden gelen baskılar çerçevesinde para fiyatlardan daha çok artmıştır. Ancak 1992 yılı genel ortalamasında fiyatlar %31.2 oranında artarken para arzı %17.7 kalmıştır²⁰⁰. Takip eden yıllarda da zaman zaman Merkez Bankası para arzını arttırsa da genel anlamda bu dönemde sıkı bir para politikası izlenmiştir. 1995 'te fiyat artışı belli oranda istikrara kavuşarak %10 civarında artmasına rağmen para arzı %8.5 ile sınırlı kalmıştır.

Rusya'da şok terapi reçetesinin diğer bir uygulama alanı dış ticaret ve yatırım politikalarına ilişkindir. Şok terapi içerdiği politikaların eş zamanlı olarak uygulanmasına dayanmaktadır. Buna bağlı olarak dış ticaret ve yatırıma ilişkin serbestleştirme politikası da 1992'de başlatılmıştır. Ocak 1992 yılında ithalat sistemi tamamen liberalleştirilmiş ve yılın temmuz ayında kadar tüm ithalat tarifeleri ortadan kaldırılmıştır. Temmuz ayında ithalata ilişkin bazı tarifeler konulmuş olmakla birlikte, ithalat için herhangi bir kota ve ruhsat aranması söz konusu olmamıştır. IMF bu dönemde yayınladığı ekonomi raporunda memnun bir biçimde Rusya'da ithalat rejiminin tüm engellerin arındığını ifade etmiştir²⁰¹. Yabancı yatırımı teşvik etmek bu dönemde hükümet politikalarının gündeminde olan bir diğer konudur.

Dış ticaret bağlamında politika değişimine gidilen bir diğer konu ihracattır. Rusya'nın ihracatı, sertifika, kota ve merkezi ihracat işlemleri nedeniyle bu dönemde

¹⁹⁸ IMF, Russian Federation –Statistical Appendix, *IMF Country Studies Report 95/ 107*, 1995, s. 21.

¹⁹⁹ Kortz ve Weir, a.g.y., 2012, s. 257.

²⁰⁰ IMF, a.g.y.,1995, s. 26.

²⁰¹ IMF, *Economic Review: Russian Federation 1992*, 1992, s. 40.

sınırlamalarla karşı karşıya kalmıştır²⁰². Ancak her durumda liberalizm savunusu içinde olan şok terapi ekonomistleri ihracattan ziyade ithalatı ön plana çıkarmışlardır. Hükümet de benzer bir biçimde var olan kısıtlamalara ilişkin önemli bir adım atmamıştır. Ancak bu kısıtlamalar devam etmesine karşın özellikle Rusya’da filizlenen sermaye sınıfı, yurtdışına ciddi oranda para aktarmıştır²⁰³.

Dış ticaret üzerinde ithalat odaklı düzenlemelerin yapılması ve ihracat konusunda herhangi bir adım atılmaması uzun vadede Rusya ekonomisi açısından yıkıcı sonuçlara neden olmuştur. 1992 yılından itibaren özelleştirme uygulamaları ve makro ekonomik istikrar programını lehlerine kullanan oligarklar, ilk olarak ithalata yüklenmişlerdir. Ardından üretim odaklı olmayan ihracat politikası başlamıştır²⁰⁴. Enerji ve hammadde odaklı ihracat hamleleri uzun vadede Rusya sanayisine ağır bir darbe vurmuştur. Boris Kagarlitski’ye göre bu durum, Rusya’nın dünya düzeninde çevre ülke olarak konumlanmasının sonucu olarak ele alınabilir. Bu çerçevede Rusya şok terapi uyarınca IMF politikalarına neredeyse harfiyen uymuş, hammadde ve enerji ihracatı, yüksek oranlı ithalatıyla tam bir çevre ülke davranış biçimi kazanmıştır²⁰⁵.

Şok terapi uyarınca Rusya’da uygulamaya konulan son politika özelleştirmedir. 1992–1995 yılları arasında resmen başlatılan özelleştirme programı beraberinde çelişkili sonuçlar getirmiştir. Rusya’dan bağımsız olarak özelleştirme, kapitalist sistem içinde sermaye birikimi krizini aşmak ve özel sermayenin kârlılığının yükseltilmesini hedefler. Bunun yanında üretim ve tüketim kararları piyasa mekanizmasına bırakılarak neoliberalizme uygun bir ekonomik yapılanma gerçekleştirilmiş olur²⁰⁶. Ayrıca eski merkezi planlı ekonomilerde gerçekleşen özelleştirme süreci, toplumda ekonomi temelli yeni bir sınıfın doğmasına bilinçli olarak yardım eder²⁰⁷. Rusya özelinde Pinar Bedirhanoglu, özelleştirme politikasıyla

²⁰² Kotz ve Weir, a.g.y., 2012, s. 260.

²⁰³ Boris Kagarlitski, *Çevrenin İmparatorluğu: Rusya ve Dünya Sistemi*, Esin Soğancılar (çev.), Ankara, Phoenix, 2007, s. 481.

²⁰⁴ Kagarlitski, a.g.y., 2007, s. 477.

²⁰⁵ Kagarlitski, a.g.y., 2007, s. 478.

²⁰⁶ Harvey B. Feigenbaum ve Jeffrey R. Henig, “Privatization: Political and Economic Challenges”, *Journal of International Affairs*, c. 50, n. 2, Kış 1997, s. 341.

²⁰⁷ Hilmiye Yasemin Özügürlü, “Eski Merkezi Planlı Ekonomilerde Özelleştirme: Rusya Örneği”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, c. 2, n. 2, 2004, s. 153.

neo-Gramşiyen anlamda pasif bir devrim stratejisi üzerinden eski *Nomenklatura* üyelerinden bir burjuva sınıfı yaratılmaya çalışıldığına dikkat çeker²⁰⁸.

Yeltsin döneminde uygulanan özelleştirme sürecini kendi içinde üç döneme ayırmak mümkündür. 1992- 1994 yılları arasındaki ilk özelleştirme dalgasında tarım, hizmet ve sanayi sektöründeki küçük ve orta ölçekli işletmeler özel girişimcilere ve işletme çalışanlarına kupon (*voucher*) üzerinden verilmiştir. 1995'te başlayan ikinci özelleştirme aşamasında devlet kontrolündeki bazı büyük ve kârlı işletmelerin yönetimi, bütçe açığını finanse etmek amacıyla kredi karşılığında (*loan-for share*) bankalara satılmıştır. 1997'deki son aşamadaysa devlet kontrolündeki işletmeler belirli bir ön hazırlık aşamasından sonra tek tek (*case by case*) satışa çıkarılmaya başlanmıştır²⁰⁹.

Devlet işletmelerinin yasal olarak özelleştirilmesiyle ilgili ilk uygulama yerel ve bölgesel işletmelerin Federal Mülkiyet Fonu'na devredilmesiyle olmuştur. Böylece 1987-1991 yılları arasındaki spontan özelleştirmelerin dışında yasal olarak mülkiyet dönüşümünü içeren geniş ölçekli özelleştirme programları 1992 yılında "Devlet Mülkiyet Komitesi" yönetiminde, blok satış yöntemiyle başlamıştır²¹⁰. Blok satışla yapılan özelleştirmenin ilk adımını, özelleştirme kapsamındaki orta ve büyük ölçekteki devlet işletmelerinin hisse senetlerinin (kuponların-*voucher*) halka satılması oluşturmaktadır. Hisse senedi sahipleri, senetlerini doğrudan yatırım fonlarında değerlendirme olanağına sahip oldukları gibi ikincil piyasalarda da satabilmektedirler. Ayrıca senet sahipleri Federal Mülkiyet Fonu'na devredilen işletmelere de yatırım yapabilmektedirler. Federal Mülkiyet Fonu bu dönemde kendisine devredilen işletmeleri halka açmış ve birer anonim şirkete dönüştürmüştür. Anonim şirketlerin özelleştirme yöntemlerinden biri, şirket yöneticilerine ve çalışanlarına tercihli fiyatlamayla pay sahibi olma hakkının verilmesidir²¹¹. Uygulanan diğer bir yöntem ise, çalışanların geçmişteki şirket kârlarının

²⁰⁸ Pınar Bedirhanoglu, "The Nomenklatura's Passive Revolution in Russia in the Neoliberal Era", Leo Mccann(Ed.), *Russian Transformation's: Challenging the Global Narrative*, New York, Routledge Cruzon, 2004, s. 24.

²⁰⁹ Bedirhanoglu, a.g.y., s. 32.

²¹⁰ Özügurlu, a.g.y., s. 154.

²¹¹ David Kotz ve Fred Weir, *Revolution from Above: The Demise of the Soviet System*, Londra, Routledge, 1997, s. 172.

birikiminden oluşan işçi hissesi fonu (*employee shareholding fun*) yoluyla fona devredilen işletmenin %5–10 ‘una sahip olmasıdır. Halka açılan şirket paylarının %30’unun açık arttırmayla halka satışı öngörülmüşse de toplumda yeterli sermaye olmadığı için bu uygulamadan çok verim alınamamıştır²¹². Blok özelleştirmenin dışında uygulanan diğer bir özelleştirme yöntemi, anonim şirketlere dönüştürülmüş işletmelerin hisselerinin ihaleyle açık arttırma yoluyla satılmasıdır. Uygulanan program çerçevesinde işletme paylarının %18’i açık arttırma yöntemiyle satılmıştır. Anonim şirket özelleştirmelerini yaklaşık %75’i çalışanlarına satış yoluyla gerçekleştirilmiştir. 1994’te devlet işletmelerinin 2/3 ‘ü gerek halka arz gerekse çalışanlarına devir yoluyla özelleştirilmiştir. Böylece işletmelerin mülkiyetinin yasal biçimi devletten özel sektöre kaymıştır²¹³. Bunun sonucu olarak, 1994 sonunda sanayi üretiminin yaklaşık %78’i ve toplam istihdamın %69’u devlet işletmeleri dışındaki işletmeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte devlet, her yıl azaltılmakla birlikte özelleştirilen işletmelere sübvansiyonları sürdürmüştür²¹⁴.

Bu dönemdeki özelleştirmeyle işletmelerin %70’i işletme çalışanlarına ve yöneticilerine geçmiştir. Buna karşın işletme üzerinde tahakkümü olan yöneticiler, kısa sürede ikincil piyasalardan çalışanların hisselerini de toplayarak işletme sahibine dönüşmüşlerdir²¹⁵. Böylece Yeltsin yönetimi sanayi lobisini karşısına almadan neredeyse her işletme yöneticisinin birer iş adamına dönüşmesini sağlamıştır²¹⁶.

1994’te son bulan birinci özelleştirme turundan sonra, 1995’te ikinci dalga özelleştirme süreci başlatılmıştır. 1995’in ilk yarısında nakit karşılığında henüz özelleştirilmemiş işletmelerin ve kısmen özelleştirilmiş, işletmelerdeki devlet hisselerinin satışı, bütçeye hükümetin beklediği ölçüde bir katkı sağlayamamış ve alternatif özelleştirme yöntemleri gündeme gelmiştir. Nihayetinde Başkan’a ve çevresine yakın birkaç büyük bankaya kredi karşılığında özelleştirilen şirketlerdeki

²¹² Özügürlü, a.g.y., s. 158.

²¹³ P. Gregory ve R. Stuart, *Russian and Soviet Economic Performance and Structure*, Addison-Wesley: Educational Publishers, 1998, ss. 300-301.

²¹⁴ G.H. Broadman, “Competition and Business Entry in Russia”, *Finance and Development*, Haziran 2001, s. 24

²¹⁵ Dusan Pokorny, “Economy and Society in Russian Reforms, *International Journal of Political Economy*, c. 24, n. 1, Sonbahar 1994, s. 82.

²¹⁶ O. Blanchardo, M. Dobrawski ve diğerleri, *Post Communist Reform: Pain and Progress*, Cambridge, Mitt Press, 1996, ss. 39–41. Bedirhanoğlu, a.g.y., s. 26.

devlet hisseleri üzerinde yönetim hakkı tanınması gündeme gelmiş ve Kasım 1995'te çıkarılan bir kararnameyle “kredi karşılığında hisse” (*loans for shares*) uygulamasına başlanmıştır²¹⁷.

Devletin elindeki enerji ve değerli metal şirketlerinin konu alındığı bu özelleştirme süreci belirli finans grubunun Rusya ekonomisindeki egemenliğiyle noktalanmıştır. Bu özelleştirme uygulaması, başlangıçta bankaların devlete kredi vermesi karşılığında çeşitli devlet şirketlerinin hisselerinin bu bankaların kontrolüne verilmesini öngörmektedir²¹⁸. Ancak belirlenen tarihte devletin bankalara borcunu ödememesi durumunda açık arttırmayla bankaların kontrolünde olan hisselerin satılması kabul edilmiştir²¹⁹.

Kredi karşılığında hisse uygulaması henüz başlangıç aşamasında çeşitli çarpıklıklarla malûldür. Birincisi, bu özelleştirme sürecine yabancı yatırımların katılımı yasaklanmıştır²²⁰. İkincisi, süreç Rusya vatandaşlarının katılımına açık gibi görünse de katılım için belirsiz kriterler üzerinden sadece bazı bankalara katılım hakkı tanınmıştır²²¹. Simon Pirani'ye göre Rusya'daki ekonomik durum ve bankaları kontrol eden isimler dikkate alındığında, kredi karşılığında hisse uygulamasının oligarklar için düzenlendiği söylenebilir²²².

1995'te başlatılan kredi karşılığında hisse uygulamasında bankalara borç karşılığında kontrolü verilen şirketlerin hisseleri devlete bir daha dönmemiştir. Pek çok işletme, skandal denebilecek fiyatlarla Komsomol'dan gelen genç finans gruplarının (biznesmen) eline geçmiştir. Bu süreçte en dikkat çeken uygulama Yukos'a ilişkindir. Hadarkovski'nin kontrolünde olan Menatep Bankası, ilk olarak Yukos'un %33'lük hissesini 860 milyon dolara almıştır. Bunun ardından yine benzer bir fiyata şirketin %45'lik hissesi Menatep Bank'a geçmiştir. Böylece Gazprom'dan

²¹⁷ Yapıcı, ag.y., ss. 55-56.

²¹⁸ Thane Gustafson, *Capitalism Russian-Style*, New York, Cambridge University Press, 1999, s. 48

²¹⁹ Blanchardo, Dobrowsk ve diğerleri, ag.y., s. 41.

²²⁰ A.g.y..

²²¹ Gustafson, ag.y., 1999, s. 49.

²²² Pirani, ag.y., s. 34.

sonra Rusya'nın en büyük enerji şirketi, değerinin neredeyse 100 katı altında satılmıştır²²³.

Benzer biçimde Vladimir Potanin'in sahip olduğu Oneksimbank, dünya nikelinin %20'sini üreten Norilsk Nikel'i ve Rusya'nın dördüncü büyük petrol şirketi Sidanco'nun %51'lik hissesini değerinin oldukça altında ele geçirmiştir. Mikhail Fridman'ın Alfa Bank'ı, Tumen Petrol Şirketi'nin büyük bir kısmı üzerinde, Boris Berezovski'nin finans imparatorluğu Logovaz ise, Sibneft Petrol Şirketi ile Aeroflot Havayolu Şirketi üzerinde hak sahibi olmuştur²²⁴. Devletin önemli varlıklarını kolayca ele geçiren bu grup peşi sıra toplumu manipüle etme ve gerektiğinde çıkar maksimizasyonunda kullanılmak üzere medyaya da el atmıştır. Vladimir Gusinski'nin sahip olduğu Most Bank, NTV televizyonu ve *Sivodnya* gazetelerinin yönetimini üstlenirken, ORT ve TV6 kanalları ile *Nezavisimaya Gazeta* ve *Novaya Izvestiya* gazeteleri de Berezovski'nin eline geçmiştir²²⁵. Potanin'in Oneksimbank'ı ise *Komsomolskaya Pravda*, *Izvestiya*, *Ruskii Telegraf* ve *Ekspert* dergi ve gazetelerinin yönetiminde etkin hale gelmiştir²²⁶.

1995–1996 arasında gerçekleştirilen kredi karşılığında hisse uygulamasının bedeli sadece devlet için değil, Rusya toplumu için de ağır olmuştur. Şaibeli bir biçimde başlatılan sürecin temel hedefi bütçe açığının kapatılmasıdır. Ancak süreç sonunda özelleştirilen 17 enerji ve metal şirketinden toplam 17 milyar dolar elde edilmesi gerekirken devletin kasasına sadece 1,4 milyar dolar girmiştir. Pek çok Batılı finans uzmanı ve ekonomist enerji şirketlerinin değerinin bir kaç yüz kat altında satıldığını ifade etmiştir²²⁷.

Üçüncü özelleştirme dalgasının başladığı 1996'da kapitalizmin Rusya'da yerleşme biçimi çarpıklığından bir şey kaybetmeden devam etmiştir. Rakamsal değerlerin ötesinde kredi karşılığında hisse satışı sonuçlarına birkaç farklı açıdan

²²³ A. g. y., s. 35.

²²⁴ Yapıcı, a.g.y., s. 55.

²²⁵ Andrei Ryabov, "The Mass Media", Michael McFaul, Nikolai Petrov ve Andrei Ryabov (Eds.), *Between Dictatorship and Democracy: Russian Post-Communist Political Reforms*, Washington D.C., Carnegie Endowment for International Peace, 2004, ss.188-189.

²²⁶ Maria Lipman ve Michael McFaul, "The Media and Political Development", Stephan Wegren ve Dale R. Herspring (Eds.), *After Putin's Russia: Past Imperfect Future Uncertain*, Rowman & Littlefield Publisher, New York, 2010, s. 112.

²²⁷ Pirani, a.g.y., s. 38.

bakıldığında tablo değişik bir biçimde okunabilir. Birincisi, bu özelleştirme politikası şok terapinin diğer uygulamalarıyla birleştğinde onun toplumda yarattığı yıkımı katmerlendirmiştir. Şöyle ki, hali hazırda sıkı para politikası ve makro ekonomik istikrar politikası, hükümet harcamalarının azaltılması ve destek fonlarının ortadan kaldırılmasıyla noktalanmıştır. Buna ek olarak son özelleştirme dalgasında devletin beklediğinin altında gelir elde etmesi, harcamaların daha da azaltılmasına neden olmuştur. Böylece, toplumda en acımasız biçiminde varlık bulan yoksulluk ve gelir uçurumunu hafifletecek refah devleti, tam anlamıyla oligarkların vesayetinde ve neoliberal değerlerle örölü bir devlete yerini bırakmıştır.

Bütçe açığını kapatma kaygısında olan hükümet, 1997 yılında özelleştirmelere devam etmeyi tercih etmiştir. Kredi karşılığında hisse uygulamasının gerek Rusya toplumunda gerekse IMF başta olmak üzere pek çok Batılı kaynak tarafından eleştirilmesi üzerine bu sefer, açık attırma (*case by case*) yöntemiyle özelleştirmeye devam edilmiştir.

1997'ye kadar Rusya'da özelleştirme politikalarına mercek altına alındığında özelleştirmeden pay alan isimlerin, kendi aralarında küçük sürtüşmeler dışında genel olarak devletle mücadele halinde oldukları söylenebilir. Ancak 1997'de Bankerler savaşı veya oligarklar arasında bölünme olarak kayıtlara geçen gelişme, Syvazinvest telekomünikasyon devinin açık arttırmayla özelleştirilmesi bu grubun bütünlüklü ve birlik içinde hareket etmediğini su yüzüne çıkmıştır. Önemli devlet şirketlerini çok düşük fiyatlarla ele geçirmek dışında bir şey yapmayan bu sınıf, sermaye birikimini devletin yaptığı her özelleştirmeden pay almak üzerine kurmuştur. Bu bağlamda Syvazinvest'in özelleştirilmesi, bu davranış biçiminin bir ürünü olarak okunabilir. Nihayetinde bir tarafında Nemtsov ve Çubais'in desteklediği Potanin diğer taraftaysa iki medya imparatoru Gusinski ve Berezovski'nin olduğu mücadele Potanin'in galibiyetiyle sonuçlanmıştır²²⁸. Ancak bu mücadele galibinden ziyade grup arasında yaşanan kırılma ve bölünme bağlamında önem arz etmektedir.

²²⁸ Yapıcı, a.g.y., s. 65.

C) Bir Ülke Dönüşüyor Gazprom Özelleşiyor

Rusya’da taşları yerinden oynatan şok terapi uygulamaları hızını kesmeden devam ederken, bugün dünyanın sayılı şirketleri arasında sayılan Gazprom da neoliberal politikaların ana üslerinden birisi haline gelmiştir. Bir çırpıda özelleştirilen şirket, Rusya’daki çarpık kapitalizmin adeta özeti olmuştur.

Gazprom, Sovyet Birliği’nin ilk olarak 1961’de doğal gaz kaynaklarına ulaşması ve ardından 1964’te Saratov-Moskova arasında ilk boru hattının inşasından bu yana Sovyet coğrafyasının en önemli yapılarından birisidir²²⁹. 1965–1989 arası Gaz Bakanlığı olarak faaliyet yürürken, 1989’da dönemin Gaz Bakanı Viktor Çernomırdin tarafından “Devlet Gaz İşletmesi Gazprom” adı altına şirkete dönüştürülmesiyle ortaya çıkmıştır²³⁰. Gaz Bakanlığı’nın bu dönüşümünde etkisi olan ve Bakan koltuğundan oturan Çernomırdin, şirketin hem başkanı hem de genel müdürü olarak görevine devam etmiştir.

Bununla beraber SSCB dağıldıktan sonra 1990’lardaki şok terapi özelleştirme programından Gazprom da nasibini almış ve şirket 1992’de anonim şirkete dönüştürülmüştür²³¹. 1992’den 2000’lere kadar devam eden özelleştirme politikaları çerçevesinde 1994’te şirketin hisseleri kupon karşılığında özelleştirme sistemiyle dağıtılmıştır. Bu dağılımla beraber, her ne kadar şirket özelleştirilmişse de devlet petrol piyasasından farklı olarak gaz piyasasında ağırlığını korumuş ve şirketin hisselerinin %38- 40’ı elinde tutmuştur²³². Devlet dışarıda tutulduğunda kalan %60- 62’lik hisselerin %35- 40 arası Gazprom’a bağlı kuruluşların ve Rusyalı şirketlerin kontrolünde, %15- 20 arasında değişen oranlardaki hisseler Gazprom çalışanlarının da içinde bulunduğu şahsi hissedarlarda kalmıştır²³³. Geriye kalan %10- 20

²²⁹ . Stern, a.g.y., 2005, s. 30.

²³⁰ A.g.y.

²³¹ Stanislav M. Menshikov, *The Anatomy of Russian Capitalism*, Washington D.C., EIR News Service, 2007. 2007, s. 168

²³² Gazprom.com

²³³ Oliver Quast ve Catherine Locatelli, “Russian Natural Gas Policy and Its Possible Effects on European Gas Market”, *Energy Policy*, c. 25, n. 2, Subat 1997, s. 125

arasındaki değişen oranlardaki hisse senedi yabancı yatırımcıların kontrolünde yer almıřtır²³⁴.

1990’lar boyunca Rusya’daki özelleştirme politikaları göz önüne alındığında Gazprom özelleştirmesinin belirli sınırlar içinde bir ayrıksı örnek olduğunu belirtmek gerekir. şöyle ki, şok terapi çerçevesinde üç dalga halinde gerçekteştirilen özelleştirme politikası neredeyse her sektörde özelleştirme ve devletin payının sınırlandırılmasını öngörmekteydi. Bu çerçevede enerji piyasasının genelinde de bu politika “başarılı” bir biçimde uygulanmıştır. Öyle ki, doğal gaz kadar önemli olan petrol piyasasında devlet, hızlı bir özelleştirmeye gitmesiyle Sibneft, Yukos gibi petrol devlerinin çıktığı tartışmalı bir özelleştirme süreci yaşanmıştır. Oligark kapitalizminin yükselmesinde kaldıraç görevi üstlenen doğal kaynakların özelleştirilmesinin ayrıksı örneği doğal gaz sektörüne yansımış ve devlet bu alanda daha temkinli hareket etmiřtir²³⁵. Bu kapsamda, doğal gaz sektörünün baş aktörü Gazprom’daki %38- 40 arasındaki devlet hissesi bu duruma kanıt olarak sunulabilir.

Bununla birlikte şirketteki hisse dağılımı dikkate alındığında 1994’te Gazprom’un genel müdürü Rem Vahirev’ in özelleştirmeden elinden kalan varlıklar Gazprom’un ayrıksılığının da bir yere kadar olduğu kanaati oluşturur. Yani, işletme yöneticilerinin fiilen ya da yasal olarak şirket sahibine dönüşme sürecinde Gazprom dışarıda tutulmamıştır. Bilindiği üzere kupon karşılığı özelleştirme sistemiyle özelleştirilen şirketin hisselerinin bir kısmı şirket çalışanlarına dağıtılmış ve bir milyonun üzerinde kişi Gazprom hisselerine sahip olmuştur. Ancak dönem içinde Gazprom çalışanlarının sayısının yüz binlerle ölçölüyor olması, çalışanların şirket politikalarına etkisini sözde kılmıřtır²³⁶. Diğer taraftan genel müdür olmakla beraber kendisi de bir şirket çalışanı olan Vahirev’ in tek başına şirket hisselerinin %6’lık kısmını almış olması, Gazprom’un özelleştirilmesinde yaşanan sıra dışılığın en önemli örneęidir²³⁷. Buna ek olarak, Gazprom’un özelleştirilmesinde dikkat çeken bir diğer unsur, şirket hisselerinin şirket dışındaki yatırımcılara satışı için yönetim

²³⁴ A.g.y.

²³⁵ Goldman, a.g.y., 2003, s. 322.

²³⁶ Stern, ag.y., s. 171.

²³⁷ Yapıcı, a.g.y., s. 62.

kurulundan izin alınması zorunluluğudur²³⁸. Yine aynı dönemde devlet, hisselerinin kontrolünü de Vahirev'e bırakmıştır. Böylece, Vahirev %46'lık hisse kontrolü ve bulunduğu avantajlı pozisyon sayesinde, Gazprom'u kaderine hükmeder hale gelmiştir. Dahası, hisse satışının dolaylı biçimde Vahirev'in kararlarına bağlanması da Vahirev'i neredeyse gaz imparatoru haline getirmiştir. Değerlenen faktörler birlikte ele alındığında, Gazprom'un 1990'lar Rusya'sına damgasını vuran "Nomenklatura pasif devriminin " kalelerinden birisi haline geldiğini gösterir²³⁹.

Gazprom'un 1990'lardaki özelleştirme politikasından sonra şirketin hisse dağılımında 2000'lere kadar radikal bir değişiklik yaşanmamıştır. Bununla beraber, özelleştirme politikalarında doğal gaz alanında daha ihtiyatlı davranılmasına karşın, 1990'larda devlet ve oligarklar arasında vesayet boyutuna varan ilişki dikkate alındığında Gazprom başta olmak üzere diğer doğal gaz aktörlerinin politikleşmesine engel olunamamıştır.

D) 1998 Asya Krizi ve Rusya Ekonomisi

Ağustos 1998'de Asya'da başlayan ekonomik kriz Rusya ekonomisi için adeta çöküşün sembolü olmuştur. Rusya ekonomisindeki çöküş her ne kadar krizle birlikte anılsa da ekonomik veriler ve uygulanan ekonomi politikaları göz önüne alındığında Asya Krizinin sadece bu krizin net olarak su yüzüne çıkmasının aracı olduğu söylenebilir.

Rusya ekonomisinin 1990–1998 arasındaki gelişimine veriler ışığında bakıldığında ekonomik çöküş daha net olarak görülür. 1990- 1998 yılları arasında ülkede hem tarım hem de sanayi üretiminin GSYİH içindeki payı %50 oranında düşmüştür²⁴⁰. Sanayi üretimindeki düşüşün temel nedeni yatırımdaki tıkanmadır. 8 yıllık sürede sanayiye yönelik yatırım %60 oranında azalma göstermiştir²⁴¹. Aynı biçimde GSYİH 1990 yılı 100 olarak kabul edildiğinde 1998 'de %63 oranında kalmıştır. Bu durum Rusya ekonomisindeki daralmayı göstermesi açısından

²³⁸ Menshikov, a.g.y. 2007, ss. 168–169

²³⁹ Bedirhanoglu, a.g.y., s. 21.

²⁴⁰ Lane, a.g.y., 2008, s. 179.

²⁴¹ Clarke, 2010, s. 3.

kritiktir²⁴². Ayrıca 1990'dan itibaren kişi başına düşen GSYİH negatif yönlü olup, bu oran 2003'te bile %- 1,5'tir²⁴³. İnsani kalkınma rakamlarına bakıldığında da Rusya ekonomisi için durumun iç açıcı olmadığı söylenebilir. UNDP'ye göre SSCB 1990'da dünyadaki 31. en büyük ekonomiyken 2001 yılında Rusya sıralamada 62. sıraya gerilemiştir²⁴⁴. Ancak bu anlamda belki de en önemli istatistik bebek ölüm oranlarına ilişkindir. Rusya'da 2000 yılında bebek ölüm oranı %31,6'yken bu oran, İngiltere'de %8,7 civarındadır. 1996- 1999 arasında nüfusun %53'ü yoksulluk sınırı olan günlük 4 Amerikan dolarının altında gelire sahiptir²⁴⁵. UNDP'nin 2002'deki raporundaysa en dikkat çeken unsur toplumsal eşitsizliğe ilişkindir. Gini indeksine göre Rusya'da 1999'da eşitsizlik oranı 48,7'dir²⁴⁶. Gini indeksinin bu verisinin temel sebebi ücrete yönelik politikadır. Ancak belirtilmesi gerekir ki, bu uçurum sınıfsal bir eşitsizliğin ötesindedir. Toplumda belirli bir grubun milyarder olarak bulunmasına karşın, Rusya'da iş yerleri ve çalışılan bölgeye göre de uygulanan ücret politikasında farklılıkları toplumsal eşitsizliği pekiştiren bir diğer unsur olmuştur²⁴⁷.

Rusya ekonomisinde yaşanan bu çöküş, 1992'de uygulanmaya başlanan neoliberal politikaların başarısızlığını gösteren en önemli örneklerden birisidir. Ekonomide yaşanan bu durum literatürde üç yönlü bir tartışmaya neden olmuştur. Tartışmanın birinci tarafında neoliberalizmin uygulamalarını (şok terapiyi) eleştirenler, ikinci tarafında neoliberal reformları savunanlar, son olarak da Rusya'da uygulanan neoliberal politikaları ve küreselleşmeyi sistemsal bir zeminde eleştirenler yer almaktadır.

Neoliberalizmin uygulanma biçimini eleştirenlere göre Rusya ekonomisindeki bu çöküşün temel nedeni uygulanan şok terapidir. Her ne kadar yöntemin adı şok terapiyse de Rusya'ya daha çok şok yaşatılmış, terapiyse neredeyse

²⁴² EBRD, *Transition Report*, 2003, s. 18.

²⁴³ A.g.y., ss. 18-19.

²⁴⁴ UNDP, *Human Development Report 2005*, s. 247. http://hdr.undp.org/en/media/HDR05_complete.pdf (28 Ocak 2013).

²⁴⁵ A.g.y., s. 230. Yine aynı rapora göre 1998'de nüfusun %21,8'nin (yaklaşık 32 milyon kişi) aylık geliri asgari ücretin (423 rublenin (70 Amerikan Doları)) altındadır.

²⁴⁶ UNDP, *Human Development Report 2002*, Oxford University Press, 2002, s. 195. Başta UNDP, EBRD, OECD, IMF gibi kurumlarca kullanılan Gini Endeksi, toplumsal gelir uçurumunu nüfusun toplam geliri çerçevesinde ölçen bir yöntemdir. Gelir uçurumunun olmadığı ya da en az olduğu ülkeler 0-10 arası puan alırken, gelir uçurumu arttıkça alınan bu puan da yükselmektedir. Detaylı bilgi için bkz. http://www.fao.org/docs/up/easypol/329/gini_index_040en.pdf (2 Şubat 2013).

²⁴⁷ Clarke, a.g.y., 2000, s. 4.

uygulanmamıştır²⁴⁸. Şok terapi uygulamasına ilişkin eleştirilerin ilki, enflasyonun bir türlü kontrol altına alınmaması ve fiyat serbestisi paralelinde Rusya sanayisine darbe indirilmiş olmasıdır. İkincisi, ekonomide merkezi sistemin dağıtılmasına bağlı olarak, üretim odaklı bir yapıdan finans odaklı bir kümelenmeye kaymadır. Üçüncüsü, Merkez Bankası tarafından uygulanan sıkı para politikasıdır. Bu politika, kredi ücretlerini yükseltmiş ve kur farkını arttırmıştır. Kur farkındaki bu değişim, dış ticarete ithalata ağırlık verilmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak ithal ürünlerle rekabet edemeyen girişimler sahanın dışına itilmiş ve üretimde büyük bir daralma yaşanmıştır. Son olarak özelleştirme politikası, önce mafya kapitalizmine ardından da devlet işletmelerine hâkim olan finans gruplarının palazlanmasına neden olmuştur²⁴⁹. Rusya'daki kapitalizmin niteliklerine dikkat çeken Stanislav Menşikov'a göre özelleştirme politikası, belirli bir gruba devlet mülklerinin devredilmesinden öte Rusya'daki kapitalizmin oligopol ya da oligarşiye yönelmesine neden olmuştur²⁵⁰. Oligopol haline gelen Rusya kapitalizminde yeni bir yatırım alanı yaratılmadığı gibi belirli alanlarda keyfi uygulamalar baş göstermiştir²⁵¹. Kısacası, Rusya'nın ekonomik çöküşünde birinci sorumlu, Rusya gerçeklerini düşünmeden kapalı kapılar ardında şok terapiyi formüle eden ve bunu Rusya'da sorgulamadan uygulayan yöneticiler olarak gösterilmiştir²⁵².

Rusya'daki ekonomik tabloya rağmen şok terapiyi savunanlara göre Rusya'da planın başarısız olmasının en önemli sebebi, Rusya hükümeti tarafından programın tam olarak uygulanmamış olmasıdır²⁵³. Hükümet yöneticileri kendilerine yönelik iç baskıya dayanamadıkları için, bütçe konusunda yeteri kadar tutarlı davranmamış ve işletmelere yönelik sübvansiyona devam etmişlerdir. İkincisi özelleştirme süreci hatalı olarak uygulanmış ve yolsuzluk, mafya ve torpil üzerinden iş dünyasına ilişkin politikalar yürütülmüştür. Üretimdeki düşüş ve yatırım eksikliğiye, hükümetin yeteri kadar kurumsallaşmayı gerçekleştirememesinden kaynaklanmıştır.

²⁴⁸ Menşikov, a.g.y., 2007, s. 20.

²⁴⁹ Clarke, a.g.y., 2000, s. 6. David Lane, "What Kind of Capitalism for Russia?, A Comparative Analysis", *Communist and Post-Communist Studies*, n. 33, 2000, s. 502.

²⁵⁰ Stanislav Menşikov, "Our Capitalism", *Russian Politics and Law*, c. 46, s. 6, Kasım- Aralık 2005, s. 25.

²⁵¹ A.g.y.

²⁵² Bedirhanoglu, 2004, s. 19.

²⁵³ Anders Aslund, *Russia's Capitalist Revolution: Why Market Reform Succeeded and Democracy Failed*, Massachusetts, Peterson Institute for International Economy, 2007, s. 6.

Son olarak, Rusya ekonomisinde yaşanan gelişmeler ışığında tartışmaya taraf olan son grup, neoliberalizm ve küreselleşme ekseninde süreci mercek altına almıştır. Simon Clarke, David Lane, David Woodruff, Davit Kotz, Naomi Klein, William I. Robinson, Simon Pirani gibi isimlerden oluşan bu gruba göre sorunun kaynağı neoliberalizmin ve Bretton Woods sisteminin kendisidir. Bu gruba göre, 1990’larda Rusya’da benimsetilmeye çalışılan bir yöntemden ziyade bir ideolojidir. Neoliberal-küreselleşme olarak anılan bu ideolojiye göre piyasa mekanizması hem ekonomik hem de sosyal anlamda insanların refahını arttıran en iyi sistemdir²⁵⁴. Neoliberal küreselleşme, ekonomik olarak ticari alanda sınırların kalktığı, finans kapitalin geçişken olduğu, devletin rolünün güvenlikle sınırlandırıldığı ve uluslararası ekonomide çok uluslu şirketlerin egemenliğinin başladığı süreç olarak tanımlanabilir. İlk eleştiri zemininin buradan kurulması süreci daha anlaşılır kılar. Şöyle ki, Yeltsin dönemindeki Rusya uygulamaları küresel gelişmelerden bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Uluslararası ilişkiler çalışmalarında bilinmektedir ki, ulus aşırı sınıflar ve yapılar tarafından 1980’lerden sonra neoliberal ideoloji ve onun yöntemleri Fukayama’nın “Tarihin Sonunu” tezini rehber alırcasına pek çok ülkeye dayatılmıştır²⁵⁵. Genellikle uluslararası ekonomi ve finans kuruluşlarının rehberliğinde dayatılan bu yöntem kapsamında Yeltsin Rusya’sını dışarıda tutmak gerçeği kucaklamayan bir yaklaşım olur²⁵⁶. Bu anlamda neoliberalizmin 1990’larda kapitalist olmayan ülkelere uygulanma biçimine yönelik en önemli eleştiri, Marksist ekolden gelmiştir. Neoliberalizmi kapitalizmin ayrı bir vechesi olarak ele alan David Harvey, William I. Robinson, Chris Harman’a göre ister aşamalı ister şok geçiş olsun başta Rusya olmak üzere eski Sovyetler Birliği devletlerine dayatılan bu yöntemler, kapitalist ülkeler, ulus aşırı kapitalist sınıflar ve küresel ekonomi lehine gerekli dönüşümün sağlanmasını amaç edinir²⁵⁷.

²⁵⁴ Chris Harman, “Neoliberalizmi Yorumlamak”, Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın (Ed.), *Neoliberal İktisatın Marksist Eleştirisi*, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009, s. 78.

Andrew Heywood, *Political Ideologies*, New York, Palgrave McMillan, 2003, s. 68.

²⁵⁵ Brune, a.g.y., ss. 170-171.

²⁵⁶ Behirhanoglu, 2004, s. 20.

²⁵⁷ David Harvey, *Bref History of Neoliberalism*, New York, Oxford Universtiy Press, 2005, ss. 31–32. Chris Harman, “Neoliberalizmi Yorumlamak”... 2009, s. 85. William I. Robinson, *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*, New York, Johns Hopkins University Press, 2004, s. 10.

Bunun yanında Yeltsin döneminde Rusya'ya uygulanan bu politikanın ikinci bir amacı daha olduğu söylenebilir. Başta IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kurumları aracılığıyla uygulanan bu ekonomik geçiş modeli, basit bir ekonomik asistanlığı değildir. Bunun ötesinde Rusya'da yapılan bir daha sosyalizm ya da benzeri bir yapının filizlenmesini önleyecek siyasi ve toplumsal bir ideoloji aşılama politikasıdır. Lane ve Clarke'a göre açıkça ya da dolaylı olarak bu politikaya hayat verildiğinde amaç, bir daha Sovyetler Birliği benzeri bir yapıya dönüş olmayacak biçimde eski kurumların dağıtılma çabasıdır. Buna bağlı olarak da sistemi koordine edecek kurumlara hayat vermek öncelikli olmamıştır. Benzer biçimde Rusyalı akademisyen Menşikov'un Rusya'nın kapitalizm sürecine mercek tuttuğu eserinde bu dönem, "Bolşevizm'i Feshetme" adı altında ele alınmış ve Menşikov, bu politikanın temel amacının Bolşevizm'in izlerinin silinmesi olduğuna dikkat çekmiştir²⁵⁸. Yani şok terapi, ilk olarak Sovyet mirasını ve kurumlarını tamamen ortadan kaldırmayı ve sonrasında kapitalist bir Rusya yaratmayı amaç edinmiştir. Kurumsallaşmadan ziyade var olanı yıkmaya çabası olan bu süreç kurumsuzlaşma politikası çerçevesinde kaotik kapitalizmle sonuçlanmıştır²⁵⁹. Buna bağlı olarak Sovyet sistemi ya da benzer bir sisteme tekrar dönüş olmayacağı hafızalara kazınmış olur. Ayrıca Sovyet sisteminden dönüşün bir an önce sağlanıp kapitalizmin Rusya'da hangi türde olursa olsun yerleştirilme çabası, Rusya'yla birlikte, alternatifsiz bir sistem ve doğrulara varıldığı düsturu tüm dünyaya ilan edilmiş olur²⁶⁰.

3. Putin Dönemi Rusya Ekonomisi

A) Rusya Ekonomisine Dair Tartışmalar

Vladimir Putin'in 2000'de başkanlık koltuğuna oturmasıyla birlikte, Rusya ekonomisinin yönüne dair tartışmalar yeniden başlamıştır. Bu konuda literatür incelendiğinde, üç yaklaşımın söz konusu olduğu söylenebilir.

Rusya ekonomisine dair ilk yaklaşım, Neoliberalizm olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre, Putin yönetimi Makyevelist bir biçimde dış politikasını

²⁵⁸ Menshikov, a.g.y., 2007, s. 5.

²⁵⁹ Lane, a.g.y., 2000, s. 497. Clarke, a.g.y., 2000, s. 6.

²⁶⁰ Pirani, a.g.y., s. 23.

yürütmekte ve piyasa ekonomisi üzerinden Rusya'yı dünya sistemiyle bütünleştirmeye çalışmaktadır. Yaklaşım siyasal rejimden öte piyasa ekonomisi ve küresel ekonomiyle bütünleşmenin liberal prensiplere göre yapılacağını altını çizmektedir. Bu yaklaşıma göre Başkan Putin, St. Petersburg grubu ve Silovilikler arasındaki ekonomiye ilişkin farklı görüşlerin dengelenmesini sağlayan kişidir. Ayrıca, Putin oligarkların varlığından rahatsız olmayıp, sadece siyasal alandan uzak tutulmaları gerektiğini düşünmektedir. Buna kanıt olarak da Yeltsin döneminde gerçekleştirilen özelleştirmelere ilişkin geriye dönük herhangi bir adımın atılmamış olması gösterilmektedir²⁶¹. Öte yandan 2003'te Yukos'a el konulmasıyla başlayan ve stratejik sektörlerde devletin kontrolünü güçlendirmesiyle devam eden politikalar ilk yaklaşımda ayrışmaya neden olmuştur. İki kutuplu olan bu ayrışmanın bir tarafında Putin'in neoliberalizmle başlayıp, otoriter bir devlet kapitalizmine yöneldiğini söyleyenler, diğer tarafındaysa neoliberal yaklaşımın geçerliliğini aynen koruduğunu savunanlarla yer almaktadır.

Neoliberal yaklaşımın süreci açıklamada yetersiz kaldığını düşünenlere göre Putin hiçbir zaman oligarkların varlığından memnun olmamıştır. Siyasal alanda hayata geçirdiği hiyerarşik bir iktidar modelinin bir benzerini ekonomik alanda da yaratmak istemektedir. Bu çerçevede Putin, oligarkları ilk olarak medyadan uzaklaştırmıştır. Ardından başkanlık temsilcileri kanalıyla, oligarkların yereldeki destekçilerini, valileri, kontrol altına almıştır. Son olarak 2003'te liberal partiler üzerinde baskıyı arttırarak oligarkları Duma'nın dışına itmiştir.

Öte yandan ikinci yaklaşımın destekçileri, Yukos Davasını bir istisna olarak ele almaktadırlar. Putin'in bu hamlesinin arka planında piyasa koşullarının rahat işleyebileceği istikrarlı bir siyasal çevre yaratma amacı olduğu destekçilerin en önemli argümanıdır. Yeltsin dönemi özelleştirmeleriyle zenginleşen oligarkların mal varlığına dokunulmamasıysa bu argümanın açık göstergesi kabul etmektedirler. Dahası, Başkanın Mikhail Fridman, Anatolia Çubais, Vladimir Potanin, Roman Abramoviç ile olan ilişkisi dikkate alındığında, Putin'in oligarkların geneline değil, kendisine karşı olanlara yönelik bir sindirme hareketi içinde olduğunu iddia

²⁶¹ Peter Rutland, "The Oligarchs and Economic Development", Stephen K. Wegren, Dale R. Herspring (eds), *After Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, Maryland, Rowman & Littlefield, 2010, s. 178.

etmektedirler. Ayrıca bu gruba göre oligarkların Rusya ekonomisi içindeki payları dikkate alındığında Kremlin'in onlara karşı olması ekonomik kalkınmaya karşı olmak demektir²⁶².

Rusya içinden bu tartışmaya taraf olan Boris Kagarlitski'ye göre Putin döneminde yaşanan ekonomik dönüşüm, devlet kapitalizmi olmayıp neoliberalizmin farklı bir türüdür. "Neoliberalizm, Hegemonya ve Otokrasi" isimli eserinde Kagarlitski, Putin'in Chavez, Hitler ya da Musolini'ye değil, tam anlamıyla neoliberal politikaların Şili'deki uygulayıcısı Pinochet'ye benzediğini belirtmiştir²⁶³.

Putin dönemine ilişkin son yaklaşım devlet destekli kapitalizmi ve melez (hibrit) kapitalizm üzerinedir. Bu yaklaşıma göre Putin iktidara geldiği 2000'den bu yana merkezi iktidarı hem siyasi hem de ekonomik açıdan güçlendirmeye çalışmıştır. Ekonomi politikası üzerine yapılan her çalışma bir biçimde RF'nin son dönem kalkınmasında enerji ihracatından sağlanan gelirin oynadığı hayati role dikkat çekmektedir²⁶⁴. Benzer bir biçimde enerjiden yüksek oranda gelir elde edilmesinin devleti bu sektörü kontrol altına almaya ittiğinin de altı çizilmektedir. Dahası, devletin enerji sektörü başta olmak üzere pek çok sektörde piyasanın başat aktörü olması, devlet destekli kapitalizm (*state-led capitalism*) modeline geçildiği iddialarını beraberinde getirmiştir. Ancak, bu veriler Putin döneminin kesin bir biçimde kategorize edilmesi için yetersizdir. Özelleştirmelerle bazı alanlardan çekilmiş olmakla birlikte, devlet bazı sektörlerde hala sürecin ortağıdır. Buna karşın 2000'den bu yana uygulanan ekonomi politikaları tam anlamıyla devlet kapitalizmine oturmamaktadır. Bu yaklaşımın argümanlarını üç başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi, stratejik denilen sektörlerin dışında devlet hala düzenleyici bir aktör konumunda olup özelleştirmeyi stratejik sektörlerde bile dışlamamıştır. İkincisi, vergi politikalarına bakıldığında Çin gibi yüksek vergiler söz konusu değildir. Özellikle Gref Planı'yla birlikte vergide standartlaşmaya geçilmiştir.

²⁶² Tompson, William, "Putin and the 'Oligarchs: A Two-Sided Commitment Problem'", Pravda, Alex (ed.), *Leading Russia: Putin in Perspective: Essays in Honour of Archie Brown*, New York, Oxford University Press, 2005, ss. 180–181.

²⁶³ Boris Kagarlitski, *Bugünkü Rusya: Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon*, Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan (çev.), İstanbul, İthaki, 2008, s. 476

²⁶⁴ David Lane, "Global Capitalism and the Transformation of State Socialism", *Studies in Comparative International Development*, c. 44, n. 2, 2009, s. 110.

Dahası sanayi sektöründe uygulanan düşük vergi oranları pek çok ekonomist tarafından hala eleştirilmektedir. Üçüncüsü Rusya ekonomisinin küresel dengelerden bağımsız olmadığı yönündedir. Şöyle ki, otomotiv sektörünün yabancı girişime açılması, Gazprom ve Rosneft'in hisselerinin yabancı ortaklara satılması, son olarak Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ye üye olması üzerinde durulması gereken gelişmelerdir. Ayrıca Rusya'nın küresel ekonominin bir parçası olması, G8 bir parçası olması, gümrük vergileri politikası gibi faktörler dikkate alındığında net bir biçimde küreselleşmeden koptuğu söylenemez. Yaklaşımına göre bu veriler ekonomi politikalarının kategorizasyonunu zorlaştırmaktadır. Buna bağlı olarak bu dönemin melez (hibrit) olarak tanımlanması daha doğrudur. Bu yaklaşımın belli başlı savunucuları, David Lane, David M. Kotz, Simon Pirani, David Woodroof, Stanislav Menshikov, Simon Clarke'tır.

David Lane Rusya'da devlet denetimde kapitalizm (*state-led capitalism*) modeline geçildiğini söylemekle beraber ekonomik dönüşümün son durağının bu tam anlamıyla devlet kapitalizmi olarak nitelendirilemeyeceğini ifade etmiştir. Lane bu argümanına kanıt olarak, Rusya ekonomisi incelendiğinde pek çok alanda piyasa mekanizmasının etkin bir biçimde işletilmeye çalışıldığını sunmaktadır²⁶⁵. Bunun yanında Lane göre, devletin bir şirketin hissedarları arasında olması onu diğer ortaklardan ayrıcalıklı da kılmamıştır²⁶⁶. Simon Pirani de benzer biçimde bu kapitalizm modelinin kalkınmaya çalışan bir devletin davranışı olarak normal olduğunu belirtmiştir. Pirani'ye göre devlet, ihracattan ve diğer sektörlerden gerek vergi gerek kar ortağı olarak elde ettiği geliri, aslında yine piyasaya sunmaktadır. Özellikle Rusya'da bankacılık sisteminin Putin dönemiyle birlikte hareketlenmesi, girişimcilere kredi olanaklarının son dönemlerde gerçekleşebilmiştir, ancak bu döneme kadar devlet piyasa için gerekli kredileri sunmak zorunda kalmıştır²⁶⁷. Benzer biçimde Rusyalı ekonomist Stanislav Menşikov, devletin bazı sektörlerde kontrolü yeniden eline almasının Yeltsin döneminde gerçekleşen vahşi kapitalizmden dönüş adına önemli bir hamle olduğunu belirtir. Ancak Menşikov da Lane ve Pirani

²⁶⁵ David Lane, "Global Capitalism and the Transformation of State Socialism", *Studies in Comparative International Development*, c. 44, s. 2, 2009, ss. 97–117.

²⁶⁶ David Lane, "From the Caotic to State-led Capitalism", *New Political Economy*, c. 13, n. 2, Haziran 2008, s. 182.

²⁶⁷ Lane, a.g.y., 2008, s. 186.

gibi bu modelin tam anlamıyla devlet kapitalizmi olmadığını savunmaktadır²⁶⁸. Sonuç olarak Rusya'nın ekonomi politikalarına ilişkin bu tartışmalarda Putin dönemi Rusya'sına en uygun modelin keskin bir kategorizasyondan kaçınan melez (hibrit) ekonomi modeli olduğu söylenebilir.

B) Genel Ekonomik Görünüm

Putin'in iktidar koltuğuna oturduğu 2000'den 2008'e kadar Rusya'nın GSYİH'si %70'lik bir artış göstermiştir. 2006'da GSYİH' de 1990'daki oran yakalanmıştır. Dünya Bankası ekonomi raporlarına göre Putin'in yönetime geldiği 2000'den 2008'e kadar Rusya'nın GSYİH'si ortalama %7 oranında artış göstermiş olup, 2008'de GSYİH'daki büyüme %8,7 olarak gerçekleşmiştir²⁶⁹. Putin'in göreve başladığı 2000'den bu yana Rusya ekonomisinde görülen diğer önemli iki gelişme dış borç ve döviz rezervlerine ilişkindir. 2000'de Rusya'nın Paris Klubü ve IMF'ye olan 47 milyar dolar borcun tamamı 2006'da ödenmiştir²⁷⁰. Dahası, daha önce özel girişimciler ve yabancı bankalardan alınan 84 milyar dolarlık borcun da yaklaşık 50 milyar doları ödenmiştir. Rezervler alanında da olumlu bir seyir yakalanmış olup 2008'de sahip olunan döviz ve altın rezervi 534,4 milyar dolara ulaşmıştır²⁷¹. Rusya ekonomisindeki önemli diğer bir gelişme, küresel ekonomiyle bütünleşmeyi gösteren doğrudan yabancı yatırım miktarıdır. Putin'in yönetime geldiği 2000'den bu yana yabancı yatırım alanında kayda değer gelişmeler yaşanmaktadır. Rusya, 2003'te 6,8 milyar dolarlık yabancı yatırım çekerken bu miktar 2008'de 27,8 milyar dolara ulaşmıştır. 2008'de yabancı yatırımdaki bu artış, Rusya'yı en fazla yabancı yatırım çeken BRICS ülkesi konumuna yükseltmiştir²⁷².

2004'te özellikle uluslararası petrol piyasasında fiyatların yükselişe geçmesi karşında elde edilen gelir devlet tarafından kurulan "İstikrar Fonu"na aktarılmıştır. 2007'de fonda biriken para yaklaşık 150 milyar dolara ulaşmıştır. 2008'de ülkenin

²⁶⁸ .Menshikov, a.g.y.,, 2007, s. 21.

²⁶⁹ World Bank, *Russia Economic Report 16*, Haziran 2008, s. 3 http://siteresources.worldbank.org/INTRUSSIANFEDERATION/Resources/rer16_eng.pdf (10 Şubat 2013)

²⁷⁰ Richard Sakwa, *Putin: Russia's Choice*, London, Routledge, 2004, ss. 182-184.

²⁷¹ Pirani, a.g.y., 2010, s. 47. World Bank, 2008, s. 4.

²⁷² World Bank, 2008, s. 5.

ihtiyaçları çerçevesinde İstikrar Fonu, Rezerv ve Ulusal Refah Fonu olmak üzere ikiye ayrılmıştır²⁷³.

Ekonomik alanda dikkat çeken bir diğer gelişme yaşam standartlarına ilişkindir. 2000–2008 arasında ücretler 5 kat artmıştır. Buna bağlı olarak temel ihtiyaçların karşılanması kolaylaşmıştır²⁷⁴. Pek çok ailenin yaşam standardında artış gözlenmiş ve OECD ülkeleriyle arasındaki fark kapatılmaya çalışılmıştır²⁷⁵. Sağlık, eğitim ve refah seviyesinde 1990'lardaki yıkım büyük oranda giderilmişse de sorunlar devam etmiştir²⁷⁶. Buna karşın 1990'larda toplumsal alanda genişleyen gelir uçurumu giderek büyümüştür. Dünya Bankası'nın 2008'deki ülkelerin eşitsizliklerini gösteren raporuna göre 2008'e kadar kişi başına düşen gelir 10 bin dolar civarına yaklaşmasına karşın Gini endeksine göre gelir dağılımı dikkate alındığında Rusya'nın puanı 2000'deki 39'dan 43'e yükselmiştir²⁷⁷.

Putin dönemi boyunca ekonomideki bu toparlanma iki sebepten kaynaklanmaktadır. Birincisi, siyasi alanda Yeltsin döneminde yaşanan kaos ortamının son bulması ve görece olarak daha istikrarlı bir dönem yaşanmasıdır. İkincisi, otoriter özellikler taşımakla beraber, merkezi yönetimin giderek güçlenmesi ve devletin yönetim olarak toparlanmasıdır.

C) Ekonomik Toparlanmanın Başlaması: Makroekonomik Adımlar

Rusya ekonomisine ilişkin veriler incelendiğinde ekonomik toparlanmanın ilk emarelerinin 1997'de görüldüğü söylenebilir. Ancak ekonominin kırılgan yapısı 98 Asya Kriziyle birlikte çöküşe geçmeye başlamış ve ekonomide kat edilen mesafe yeniden negatif bir seyir izlemiştir.

²⁷³ Boris Kagarlitsi, *Bugünkü Rusya: Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon*, Çev. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İstanbul, İthaki, 2008, ss.478-479.

²⁷⁴ IMF, *IMF Country Report: 09/246*, 2009, s. 4,

Stephen White, *Understanding Russian Politics*, New York, Cambridge, 2011, s. 150.

²⁷⁵ OECD, *Economic Survey of Russian Federation 2004*, Temmuz 2004, s. 11

<http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/1004111ec002.pdf?expires=1361391363&id=id&acname=ocid43023559&checksum=483D77BDDD2247D03AA7CF29DAB79F98> (17 Şubat 2013).

²⁷⁶ A.g.e., s. 12.

²⁷⁷ World Bank, *Gini Index Data 2008*, <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI> (15 Şubat 2013).

98 Krizi sonrasında ekonominin toparlanması için atılan adımlardan ilki, 1990'larda ekonomide yer etmiş takas ekonomisi ve ödenmeyen vergiler üzerine kurulan kısır döngüye yöneliktir. Pek çok ekonomiste göre bu dönemde Merkez Bankası'nın ihracat gelirlerine ilişkin yapmış olduğu düzenleme bu döngünün zayıflatılmasında önemli bir role sahiptir. 98 krizi sonrasında Merkez Bankasının karşılaştığı en önemli sorun devletin borçlarını ödemede yaşamış olduğu döviz sıkıntısıdır²⁷⁸. Banka bu sebeple, ihracatçılara yönelik eski kanunu yeniden düzenlemiştir. Eski kanuna göre, ihracatçılar mal satışından elde ettikleri gelirin en az yarısını rubleye çevirmek durumundaydı. Ancak düzenlemede bir yer gösterilmediği için pek çok kişi, gelirlerini ya yurt dışında ya da Rusya'da sahip oldukları bankalar üzerinden dönüştürmüştü. Eski mevzuatta bulunan bu açık yeni düzenlemeyle büyük oranda giderilmiştir. Yeni düzenlemede döviz ruble dönüştürme işleminin Rusya'da ve Merkez Bankası'nın belirlediği oranlar üzerinde belirtilen noktalarda yapılacağı ilan edilmiştir. Bu politikanın odağında Merkez Bankası'nın yaşadığı döviz sıkıntısını aşma amacı olduğu söylenebilir. Ancak bu politika oligarkların bankalarında ruble yığılmasına neden olmuştur. Buna karşın hesaplarda biriken bu paralar devletin vergi borçlarının tahsilini kolaylaştırmıştır²⁷⁹.

Putin döneminde iç politikada ekonomide toparlanmayı sağlamak için atılan adımlardan ikincisi Temmuz 2000'de Ekonomi Bakanı German Gref'in hazırladığı ekonomi programının bazı noktalarının törpülenerek kabul edilmesidir. Gref Planı'ndaki düşük ve şeffaf vergi politikası kabul edilmesine karşın, sosyal harcamaların azaltılması ve yerel yönetimlere ekonomik yetki aktarımı reddedilmiştir²⁸⁰. Programın kabul edilmesinin ardından bütçe yönetimi, vergi politikası, bankacılık, kara para aklama, sermayenin yurtdışına kaçırılması gibi alanlarda yasal düzenlemeler Duma'dan geçirilmiştir²⁸¹.

²⁷⁸ Pirani, a.g.y., s. 71

²⁷⁹ Michael Berstom, Alvin Rabushka, "Russia's Economic Contradiction and Recovery 1992-2004", Michael Ellman(ed), *Russia's Oil and Natural Gas: Bonanza or Course*, London, Anthem Press, 2006, s. 56.

²⁸⁰ Yapıcı, a.g.y., s. 85.

²⁸¹ Alexander Lukin, "Putin's Regime: Restoration or Revolution?", *Problems of Post-Communism*, c. 48, s. 4, Haziran Ağustos 2001, s. 45. Lukin'e göre Gref planı hükümet harcamaların düşürülmesi, piyasa mekanizmasının güçlendirilmesi, hükümet politikalarının sadece dezavantajlı gruplara uygulanması gerektiği üzerinde duran tam bir neoliberal ekonomi modeli önermekteydi. Ancak gerek

Putin döneminde el atılan bir diğer konu vergi toplamada karşılaşılan otorite boşluğudur. Bu çerçevede 1990'lara damgasını vuran devletin vergileri düzenli toplayamaması sorunu ortadan kaldıran iki önemli hamle ortaya konmuştur. Bunlardan birincisi, federe bölgelerin merkez karşısında giderek güçlenmesi sonucunda merkeze kaynak aktarmayı ikinci plana itmiş olmalarına yöneliktir. İkincisi, Oligarklar olarak anılan iş adamlarının sahip oldukları ilişki ağları üzerinden bir şekilde şirketlerini vergiden muaf tutmalarına ilişkindir.

Putin yönetiminin merkezi ekonomiyi güçlendirmek ve vergi politikasında devleti daha etkin kılmak için attığı ikinci adım, Yeltsin döneminde yükselen ve Rusya ekonomisinde önemli rolleri olan çoğu bir biçimde vergi ödemeyen oligarklara yöneliktir. Bu çerçevede Putin Haziran 2001'de 21 oligarkla görüşmüş vergilerini ödedikleri, siyasal alanda muhalif bir tutum içinde bulunmadıkları takdirde özelleştirme sürecinde yaşanan mülkiyet edinimlerinin soruşturulmayacağını ifade etmiştir²⁸². 2003'te Mihail Hadarkovski'nin Yukos isimli petrol firmasına el konularak Hadarkovski ve ekibinin vergi kaçırmak, yolsuzluk, gibi suçlardan yargılanması, iktidarla oligarklar arasındaki ilişkinin devlet lehine kurulmasına zemin yaratmıştır. Yukos davasından sonra pek çok oligark sıranın kendilerine geleceği endişesiyle kurumsal yönetim kurallarını uygulamaya, vergilerini düzenli ödemeye ve genel anlamda Kremlin'le iyi ilişkiler kurmaya başlamıştır.

Rusya ekonomisi incelendiğinde enerji kaynaklarının GSYİH'deki payının ortalama %25 ile %30 arasında değiştiği görülmektedir²⁸³. Bu veriler karşısında Rusya ekonomisi incelemeleri bir biçimde ekonomide enerjinin rolü ve enerji politikalarına değinmeyi gerekli kılmaktadır. Ancak derinlikli bir inceleme yapıldığında enerji politikalarının, özellikle petrol ve doğal gazın, uluslararası eğilimlerden bağımsız olarak incelenmesi çok olanaklı değildir. Buna bağlı olarak Rusya ekonomisinde enerji politikalarına bakmak için uluslararası alanı incelemek ve Rusya'yı bu vizyonla ele almak sürecin daha net analiz edilmesini sağlamaktadır.

hükümet içinde gerekse Putin'e yakın isimleri itirazları üzerine Putin yine de planda bazı değişiklikler yapmak birlikte bu planı Duma'ya yollamıştır.

²⁸² Marshall I. Goldman, *The Privatization of Russia: Russian Reforms Goes Awry*, London, New York, Routledge, 2003, s. 29.

²⁸³ Edwin Bacon, *Contemporary Russia*, London, Palgrave Macmillan, 2. Baskı, 2010, s. 141.

D) Ekonominin Motoru: Enerji ve Rusya Ekonomisinde Enerjinin Rolü

a. Petrol Piyasası ve Uluslararası Alanda Değişen Dengeler

Rusya sahip olduğu üretim miktarı dikkate alındığında Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın en büyük ikinci petrol üreticisidir²⁸⁴. Petrolün yanında Rusya, sahip olduğu rezervler bakımından dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi ve tedarikçisidir. Rusya'da Putin dönemi boyunca petrol alanında yaşanan gelişmelere geçmeden önce kısaca küresel alanda petrol piyasasında yaşanan gelişmelere değinmek Rusya'yı anlamayı daha kolaylaştıracaktır.

Petrol fiyatlarının hızlı yükselişi, petrol üreten ülkelerin ilk olarak ekonomik olarak gelirlerinin arttırmasını sağlamaktadır. Bunun yanında dış politikada bu devletlerin pazarlık yapabilme güçlerini de arttırmaktadır. Devletlerin pozisyonunu güçlendiren bu durum, bir süre sonra beraberinde daha çok ABD ve Avrupa sermayesi kaynaklı uluslararası petrol şirketlerinin (IOCs), pozisyon kaybetmesine neden olmaktadır. Dünya genelinde önemli petrol rezervlerine sahip olan ülkeler, IOCs yerine doğrudan devlet tarafından kontrol edilen ya da devletle bağı olan ulusal petrol şirketlerini(NOCs) tercih etmeye başlamışlardır.

Petrol üreten devletlerin eğilimlerinin NOCs yönelmeye başladığı dönem 1970'lerdir. Özellikle 1973'te OPEC tarafından petrol fiyatlarının arttırılmasıyla ciddi bir petrol krizine neden olmuştur. Krizin ardındansa petrol piyasasında NOCs'dan yükselişe geçtiği görülmektedir. 1980'lerden itibaren NOCS ve IOCS arası çekişmede IOC'ların kazanan tarafta olduğu söylenebilir. Yeni bin yılla birlikte, Brezilya, Venezüella, İran ve Çin gibi pek çok ülkede yeniden NOC'ların güçlenmiş ve alana hâkim olmaya başlamıştır.

Tarihsel olarak 1970'lere kadar IOC'lar dünyadaki petrol rezervlerinin büyük kısmını kontrol etmekteydiler. 2000'lerle birlikte devlet güdümünde şirketlerin yükselişe geçtiği yeniden gözlemlenmiştir. Bu bağlamda dünya üzerindeki rezervlerin %77'si bugün NOCs tarafından kontrol edilmektedir. Diğer %6'lık kısım

²⁸⁴ International Energy Agency, *World Energy Outlook 2010*, 2010, s. 6, http://www.worldenergyoutlook.org/media/weowebiste/2010/WEO2010_es_english.pdf (12 Şubat 2013)

Rusya’da kısmen ya da tamamen özelleştirilmiş petrol şirketleri tarafından kontrol edilmektedir. IOCs ve NOCs arasındaki rekabeti en iyi ortaya koyan gösterge sahip olunan petrol rezervleridir. *ExxonMobil*, *BP*, *Chevron* ve *Royal Dutch Shell* gibi dünyanın en önemli dört IOC’su rezervler bakımından sırasıyla 14., 17., 19., ve 25.²⁸⁵ sırada yer almakta olup dünyadaki toplam rezervlerin sadece %3’ünü kontrol etmektedirler²⁸⁶. 2000’lerle birlikte devlet odaklı şirketler sadece rezerv zenginlikleriyle değil, petrol piyasasındaki yükselişleriyle dikkat çekerek petrol dünyasında yeni yedi kız kardeşi tanımlamalarını beraberinde getirmiştir²⁸⁷. Enerji piyasasının bu yeni yedi kız kardeşi, Suudi Arabistan Aramco, Venezüella PDVSA, Çin PetroChina, Brezilya Petrobras, İran NIOC, Rusya Gazprom(Sibneft+ Gazprom) ve Malezya Petronas isimli şirketlerdir.

Yakın dönemde en çok tüketilen enerji ürünü doğal gazla bakıldığında rezervlerin Rusya (%25), İran (%16) ve Katar (%14) arasında dağıldığı görülmektedir. Ulusal Enerji Ajansına göre Rusya, doğal gaz alanında toplam üretimin %23’ünün yaparak doğal gaz üretiminde lider konumdadır²⁸⁸.

Gerek petrol gerek doğal gaz alanında devlet merkezli şirketlerin yükselişe geçmesi, IOCların tamamen sistemin dışına itilmesi anlamına gelmemektedir. Devletleri IOClarla iş birliğine yönelten en önemli faktör, bu firmaların rezervlere ulaşma, kaynaktan petrol ya da gazın çıkarılması ve işlenmesi alanında sahip oldukları yüksek ve verimli teknolojidir. Özellikle 2000’lerde petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki artış, kaynak sahibi devletleri sadece ekonomik olarak değil, politik anlamda da güçlendirmiştir. Bu devletler özellikle dış politikada pazarlık güçlerini

²⁸⁵ Young and Professional in Energy(YPE), New and Old Leaders in the Upstream Oil Industry, <http://www.yenergy.org/history/> (10 Ekim 2012).

²⁸⁶ Amy Myers Jaffe, “The Changing Rol of National Oil Companies in International Oil Markets”, *Baker Institute Policy Report no: 35*, Houston, Baker Institute, 2007, s. 8.

²⁸⁷ Carola Hoyos, The New Seven Sisters: Oil and Gas Giants Dwarf Western Rivals, *Financial Times*, 12 Mart 2007, <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/471ae1b8-d001-11db-94cb-000b5df10621.html#axzz2KtXez6lf> (10 Ekim 2012).

²⁸⁸ International Energy Agency, *International Energy Outlook 2011*, Eylül 2011, s. 50 [http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2011\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2011).pdf) (10 Şubat 2013).

arttırmıştır. Ekonomik ve politik olarak eli kuvvetli olan bu devletler, gerek gördükleri takdirde IOC'larla da iş birliği anlaşmaları yapmışlardır²⁸⁹.

Devletlerle uluslararası petrol şirketleri arasında zaman zaman çıkar odaklı anlaşmalar yapılmakla beraber genel anlamda gerilimli bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum Rusya'da da yabancı firmalarla devlet arasında yaşanmaktadır. TNK-BP projesinde yaşanan gelişmeler, Yukos Davası ve diğer Rus menşeli firmalara yönelik devlet politikası bu perspektiften ele alınabilir. Buna karşın Rusya'da yaşanan bu gerilimli ilişkinin sadece Rusya'ya özgü bir biçimde ele alınmaması da gerekir. 2007'de Venezüella Orinaco petrol alanında gerçekleştirilen projelerde devlet destekli firmaların payını arttırmıştır. Benzer biçimde 2007–2008 arasında Libya'nın devrik lideri Kaddafi de Fransız ve İspanyol firmalarıyla yeniden müzakerelere başlamış ve NOC'ların petrol alanındaki payını arttırmıştır. Yine eski Sovyet Birliği devletlerinden olan Kazakistan, Hazar bölgesindeki kaynaklarının işletilmesi konusunda Rusya'dan ziyade ABD ve Avrupalı firmalara öncelik vermekle birlikte, vergi politikası üzerinden IOC'lara yönelik ayrı bir tutum benimsemiştir. Kazakistan, petrol alanında faaliyet gösteren yabancı firmalarla yeniden pazarlık masasına oturduğunda alacağı vergi oranını arttıracaklarını bu şirketler duyurmuştur²⁹⁰. Öte yandan Cezayir doğal gaz çıkarma konusunda İspanyol Repsol firmasıyla anlaşmış ve bunun kendisi için daha karlı olduğunu belirtmiştir²⁹¹.

Özetle, NOClar, Venezüella, İran, Suudi Arabistan, Libya başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde 2000'lerde yükselişe geçmiştir. Putin dönemi mercek altına alındığında Rusya açısından Venezüella kadar sert olmamakla birlikte, millileştirme faaliyetlerinin yürütüldüğünü söylemek mümkündür.

²⁸⁹ Bu iş birliği anlaşmalarına verilebilecek iyi örnekler Aralık 2012'de Rusya'nın en büyük petrol şirketi Rosneft'in %19.6 lık hissesinin İngiliz petrol firması BP'ye satılmasıdır. Detaylı bilgi için bkz: http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/10/121022_bp_rosneft_update.shtml ¶(10 Şubat 2013)

²⁹⁰ Pirani, a.g.y.i 2010, s. 55.

²⁹¹ A.g.y., s. 56.

b. Rusya İç Piyasasında Enerjinin Rolü

i. Putin'in Akademik Metinleri ve Rusya

2000'lerde uluslararası enerji piyasasında devlet güdümlü şirketlerin yeniden yükselişe geçişmesinin en önemli örneklerden birisi Putin Rusya'sıdır. Rusya'da 2000'lerde devletin enerji piyasasında düzenleyici rolünün ötesinde sektörün başat aktörü olmasının temelleri ise hali hazırda devlet başkanı olan Vladimir Putin'in akademik metinlerden aldığını söylemek mümkündür. Putin'in metnlerinin büyük oranda devlet ve enerji şirketleri arasındaki gerilimi konu alması ve buna ilişkin yol haritasının yeni olmadığı söylenebilir. Ancak, bu metinleri özel kılan 2000'ler Rusya'sının enerji piyasası dönüşümünün yol haritasını sunuyor olmasıdır.

Vladimir Putin'in akademik anlamda kaleme aldığı ilk metin “Piyasa Ekonomisi Oluşumunda Bölgesel Kaynakların Planlaması” isimli tezidir. Teze erişim bugün olanaklı olmamakla beraber, 2005'te Harley Balzer bu teze ulaşarak üzerine bir makale yazmıştır²⁹². Balzer'in makalesi çerçevesinde, St. Petersburg Üniversitesi Maden Enstitüsü bünyesinde yazılan bu tez, St. Petersburg ve Leningrad Oblast'ında bölgesinde doğal kaynakların ekonomik kalkınmadaki önemine odaklanır²⁹³.

Her ne kadar Putin'in tezi bölgesel düzeyde doğal kaynakların stratejik değerine ve kalınmadaki önemine değiniyorsa da Putin, 1999'da “ Natural Resources in the Strategy for Development of the Russian Economy (Rus Ekonomisi Kalkınma Stratejisinde Doğal Kaynaklar)” isimli makalesinde bölgesel politikadan sıyrılarak Rusya ekonomisinin geneline yönelmiştir ²⁹⁴. Bu çerçevede Putin'in ekonomide yeniden yapılanma sürecinde enerji şirketlerine ilişkin verdiği tavsiye Rusya'nın 2000'den sonraki enerji politikaları ve uygulamalarının da yol haritası olmuştur²⁹⁵.

²⁹² Harley Balzer, ‘The Putin Thesis and Russian Energy Policy’, *Post-Soviet Affairs*, c. 21, No. 3, July 2005, ss. 210-225.

²⁹³ Harley Balzer, “Vladimir Putin's Academic Writings and Russian Natural Resources Policy”, *Problems of Post-Communism*, c. 53, n. 1, 2006, ss. 48–54.

²⁹⁴ A.g.y., s. 51.

²⁹⁵ Goldman, a.g.y., s. 97.

Gerek söz konusu tez ve gerekse makale dikkate alındığında Putin'in ulusal kalkınma ve enerji kaynakları arasında bir bağ kurduğu görülmektedir²⁹⁶. Putin, makalesi boyunca devletin güçlenmesinin formülünün enerji politikalarından geçtiğine vurgu yapar. Bu çerçevede sunduğu yaklaşım ise şöyle özetlenebilir. Enerji kaynakları devlet için sadece stratejik değil, ekonomik açıdan da kritik bir önem taşımaktadır. Ayrıca, Rusya'nın süper güç olmasını sağlayacak olan da enerji kaynaklarının doğru bir stratejiyle kullanılmasıdır²⁹⁷. Özetle, Putin göre, Rusya'nın süper güç olması enerji alanındaki gücü ve stratejiyle ilişkilidir. Enerji alanında Rusya'nın süper güç olmasını sağlayacak formül ise ulusal ekonomiyi yeniden yapılandırma sürecinde hem ulusal hem de uluslararası alanda rekabet edebilecek şirketlerin kurulmasıdır²⁹⁸.

Bu çerçevede Putin literatürde *national champions* olarak bilinen kavramı kullanmadan ancak kavrama ciddi göndermeler yapan bir reçete hazırlar. Putin'in yol haritasına geçmeden önce *national champion* kavramı tanımlamak metin anlaşılabilirliğini arttıracaktır. *National champion* tanımlaması her ne kadar günümüzde Rusya'daki ekonomi politikalarına ilişkin analizlerin temel konseptleri arasında yer alıyorsa da kavram II. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'da De Gaulle dönemindeki ekonomi politikalarına yönelik kullanımlar hafızalarda yer etmiştir²⁹⁹. Bununla birlikte Rusya özelinde bu kavram, belirli alanda faaliyet gösteren şirketlerin ulusal çıkarlarını kâr maksimizasyonundan üstünde tutmasına dayanır³⁰⁰. Ulusal çıkarın devlet tarafından tanımlandığı bu konseptte, devlete burada biçilen rol sadece piyasanın düzgün bir biçimde işlemesini sağlamakla kalmaz. Devlet hem koordine edicidir, hem de piyasa içinde bir aktördür.

Putin'in metni üzerinden enerji politikasına bakacak olursak, Putin özellikle enerji alanında devletin sadece koordinatör rolü üstlenmesini yetersiz bulmaktadır. Putin'e göre Yeltsin döneminde enerji piyasasının ve büyük şirketlerin büyük oranda

²⁹⁶ Balzer, a.g.y., s. 48.

²⁹⁷ Putin, a.g.y., s. 52. Balzer, a.g.y., s. 48. Goldman, a.g.y., s. 98.

²⁹⁸ Vladimir Vladimiroviç Putin, "Mineral Natural Resources in the Strategy for Development of the Russian Economy", *Problems of Post-Communism*, c.53, n.1, 2006.

²⁹⁹ A.g.y.

³⁰⁰ Kelly, a.g.y., s. 9.

devlet dışı aktörlere bırakılması, bu anlamda yanlış bir politikadır³⁰¹. Doğrudan bir grup insanın enerji alanında faaliyet yürütmesi, ulusal çıkarın korunmasını zorlaştırır. Putin'e göre bir süre sonra kendi çıkarını öncelemeye başlayan bireyler, ulusal çıkara zarar verecek faaliyetler içinde de bulunabilirler. Bu ve benzeri bir biçimde ulusal çıkardan sapmanın önlenmesi ise ancak devletin enerji piyasasında rol üstlenmesiyle sağlanabilir. Bu anlamda, devlet ilk olarak hem yerli hem de yabancı yatırım alanında enerji alanındaki belirleyiciliğini ve koordine edici rolünü doğru kullanmalıdır. Doğru kullanma, Rusya toplumunun çıkarlarının korunmasıdır. Özellikle devlet, şirket çıkarı ve toplumsal çıkar çatışması yaşandığında süreç müdahil olarak hem toplumun hem de şirketin çıkarlarını koruyacak şekilde davranmalıdır³⁰².

Putin'in bu anlamda dikkat çektiği bir diğer unsur, enerji alanında kendi alanlarında uzmanlaşmış şirketlerin varlığının hayati önemidir. Putin'e göre bu yöntemin başarılı olması, ulusal hem de uluslararası alanda rekabet edebilme gücüne sahip şirketlerin piyasada yer almasına dayanır. Bu bağlamda rekabet koşullarına uygun profildeki şirketlerin Rusya'nın ulusal çıkarları uyarında yörgülerek desteklenmesi gerekir. Şöyle ki, Yeltsin dönemindeki uygulamalarda görüldüğü üzere bir grup insanın kontrolüne verilirse Rusya bu konuda başarıya ulaşamaz³⁰³. Bu noktada Putin'in enerjiye biçtiği kritik rol göz önüne alındığında enerji piyasasına ilişkin politikanın sadece piyasa koşullarına bırakılması yetersiz kalacaktır. Putin'in beklentilerine uygun olacak şekilde devletin görünür elinin ekonomi alanında davet edilişi şaşırtıcı olmayacaktır.

Putin'in makalesinde üzerinde durduğu bir diğer konu yabancı yatırım ve Rusya ekonomisidir. Putin'e göre Rusya'nın ekonomide izleyeceği izolasyoncu bir tutum, ülkenin ileri teknolojiyle rekabet etmesini imkânsızlaştıracaktır³⁰⁴. Putin, özellikle 1990'larda yabancı yatırımın önemsenmesinin Rusya'ya olumsuz yansımalarına yer vermiştir. Yabancı şirket ya da devletler Rusya'ya yatırım yapmak istediklerinde bu engellenmemeli, ancak devletin kararları çerçevesinde

³⁰¹ Balzer, a.g.y., s.

³⁰² Putin, a.g.y., s. 53.

³⁰³ Putin, a.g.y., s. 50. Goldman, a.g.y., s. 97.

³⁰⁴ Goldman, a.g.y., s. 99.

düzenlenmelidir. Bununla beraber devlet bu firmaların faaliyetlerini denetlemeli ve koordine etmelidir. Eğer devlet bu sürece dâhil olmazsa şirketler, bir süre sonra rakiplerine zarar verecek politikalara yönelebilir ve Rusya bundan zarar görebilir.

Bu noktada Putin'in enerji piyasasına yönelik savunmuş olduğu bu devlet müdahaleciliği ve sonraki aşamalarda uygulanan politikalar, Nicos Poulantzas'ın devlet müdahaleciliğinin arka planına yönelik tespitlerini Rusya özelinde doğrular kılmaktadır. Putin'in ilk olarak enerji alanı gibi atıl olmayan bir alan ilişkin müdahaleyi meşru görmesi, ilkin devletin sadece verimli olan ve iflas eşiğinde olmayan şirketlere de müdahaleye edilebileceğini doğrular³⁰⁵.

Öte yandan *national champion* kavramı genel olarak devletin %50'den fazlasına sahip olduğu şirketleri konu ediyor gibi görünse de aslında uygulamada ve Rusya özelinde bunun sadece kamu sektörüyle sınırlı kalmadığı belirtilmelidir³⁰⁶. Bu anlamda bu çalışmanın konusu olan Gazprom, kamu sektörüyle kavrama örnek teşkil ederken, Rusya'daki en büyük özel şirket Lukoil bu kavramın özel alandaki örneğidir. Özetle şirkete sahip olmaktan ziyade *national champion* kavramının özü olan devlet çıkarının öncelenmesiyle, kamu ve özel kuruluşları içine alacak şekilde kesişim kümesini genişletmiştir.

Sonuç itibariye Putin, Rusya'nın 2000'lerde kendi başkanlığıyla birlikte enerji alanına dair yol haritasını sunar. Bu anlamda iç piyasaya dair altını çizdiği unsurları karşılayan *national champion* konsepti durumu özetleyecek bir bakış açısı sunar.

ii. Plandan Eyleme: Gazprom ile Başlayan Dönüşüm

Putin'in makalesi çerçevesinde planını ortaya koyduğu ekonominin kalkınma formülü 2000'de Putin'in Rusya'nın bir numaralı ismi haline gelmesiyle uygulanmaya konulmuştur. Enerji piyasasında devletin yeniden güçlenmesini sağlayacak olan bu dönüşüm ilk örneği de “kutsalların en kutsalı” Gazprom'dur.

³⁰⁵ Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Epos Yayınları, 2004, s. 202.

³⁰⁶ Lucy Chernykh, “Profit or Politics? Understanding Renationalizations in Russia”, *Journal of Corporate Finance*, n. 17, 2011, ss. 1238–1239.

Gazprom'un söz konusu dönüşümü 2001'de Vahirev'in Gazprom'dan uzaklaştırılmasıyla ve yerine Putin'in eski arkadaşı Aleksey Miller'in gelmesiyle başlamıştır.. Bununla birlikte Aleksey Miller'le başlayan bu dönüşüm bir filmin ancak fragmanı olabilir. Rusya'nın ekonomik beklentilerinin en güçlü muhatabı Gazprom, 2000'de yeni bir yönetim kurulu başkanı da edinmişti. 2007'de halef ilan edilene kadar uluslararası kamuoyunda tanınmayan bu isim Dimitri Medvedev'den başkası değildir. 2001'den itibaren şirketin devlet çıkarlarına hizmet edecek şekle getirilmesi için Kremlin'e sadık isimler Gazprom'da istihdam edilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede 2005'te dokuz kişilik yönetim kurulunun altı üyesi değiştirilmiş ve tasfiye edilenler yerine ya St.Petersburg grubuna mensup olan ya da Putin'le yakın arkadaşlığı olan kişiler getirilmiştir³⁰⁷.

Gazprom'a yönelik devlet müdahalesini rakamsal anlamda ortaya koyan en önemli gelişme ise 2005'te yaratım süreci olarak bir başka *national champion* olan %100'i devlete ait olan Rosneft'in³⁰⁸ Gazprom'un %10 'luk hissesini almasıyla gerçekleşmiştir. Rosneft'in bu alımıyla birlikte devletin Gazprom üzerindeki kontrolü, tam da Putin'in işaret ettiği gibi %50'nin üzerine çıkarak %50,0002'ye yükselmiştir³⁰⁹.

Gazprom'un devletin kontrolüne alınması enerji alanında devletin güçlendiğinin ilk sinyaliyse de bu politikanın en açık uygulaması Yukos Operasyonudur. 2003'te yaşanan ve sadece Rusya'da değil, uluslararası basında da geniş yankı uyandıran bu davanın hem siyasi hem de ekonomik sebepleri vardır. Siyasi açıdan süreç kısaca şöyle ele alınabilir. Siyasi olarak, Hadarkovski'nin muhalif parti ve grupları finanse etmesi, başlamış ve 2008'de başkanlığa aday olacağını ifade etmiştir. Hadarkovski'nin bu tutumu Kremli rahatsız etmiş olmakla birlikte ekonomik gerekçeler de siyasi gerekçeler kadar müdahaleyi kolaylaştırmıştır.

³⁰⁷ Stern, a.g.y., 2005, s. 172.

³⁰⁸ Rosneft, 1992'den 2012'e kadar tamamı devlet elinde olan bir petrol şirkettir. Bununla birlikte şirketi Rusya'da bir numaralı petrol şirketi konumuna getiren gelişme Yukos'un Rosneft'e devriyle yaşanmıştır. 2012'ye kadar tamamı devlete ait olan şirketin, %19.75lik hissesi Aralık 2012'de BP'ye satılmıştır. Bununla beraber bu çalışmada şirketin tamamen devlet kontrolünde olduğu dönem kullanılmaktadır Rosneft'in detaylı dönüşümü için bkz: Robert C Rickards, " Putin 's New Strategic Tools: Gazprom and Rosneft ", Ulric R Nichol (Ed.), *Politics and Economics of Russia and Eastern Europe*, New York, Nova Science Publishers, 2007, ss. 44-46.

³⁰⁹ <http://eng.gazpromquestions.ru/?id=10> (20 Mayıs 2013).

Ekonomik olarak, Yukos Sibneft'le birleştikten sonra Rusya'nın en büyük petrol şirketi haline gelmiştir. Rusya'daki en önemli enerji şirketlerinden birisi olan Yukos, bir süre sonra ABD'li petrol devi *ExxonMobil*'e anlaşarak bu şirkete %25'lik hisse devri yapmak istemiştir. Buna ek olarak Hadarkovski, devlet şirketi Transneft'in kontrolündeki petrol hatlarına alternatif bir boru hattı inşa ederek Çin de petrol satmak istemiştir. Devletin petrol şirketi Rosneft ve Rusya'nın boru hatları tekeli Transneft, Yukos'un bu atılımından duydukları rahatsızlığı yüksek perdeden dile getirmişlerdir³¹⁰. Kremlin de benzer biçimde Hadarkovski'nin bu atılımını kendi enerji politikasını zedeleyen bir girişim olarak gördüğünü ifade etmiştir³¹¹.

2003'te siyasi ve ekonomik gerekçeler ışığında Kremlin, Yukos'a yönelik operasyon için yeşil ışık yakmıştır. Menatep Bank yöneticilerine ve Hadarkovski'ye, yolsuzluk, vergi kaçırma, devlete olan borçlarını ödememe gibi suçlardan dava açılmıştır. Hadarkavoski tutuklandıktan sonra, Putin şirketin devlete geçmemesi gerektiğini ifade etmişse de Silovikiler kendisini ikna etmiş ve Yukos'un petrol şirketi, Yuganskneftgaz 9,3 milyar dolara Igor Seçin'in kontrolündeki Rosneft tarafından alınmıştır³¹². Rusya için Yukos Davasıyla ilk olarak devlet-sermaye sınıfı arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemiştir. Richard Sakwa'ya göre bu durum, sadece devletle oligarklar arasındaki ilişkileri etkilememiştir. Devletin giderek güçleneceğinin sinyali olan bu davranış, aynı zamanda genel olarak sermaye sınıfına bir meydan okumadır³¹³. Sakwa'nın da işaret ettiği bu durum Rusya'da Siloviki kapitalizmi olarak anılan dönemi başlatmıştır. İkincisi, bu operasyonla devlet şirketi Rosneft, Rusya'daki en büyük petrol şirketi olmuştur. Böylece devlet enerji alanındaki en önemli aktör haline gelmiştir. Üçüncüsü, devlet, enerji alanında kendi izni olmadan yabancı ortaklarla anlaşma yapılamayacağını ve kendi tekellerine zarar verecek bir girişimi kabul etmeyeceğini net bir biçimde ortaya koymuştur.

³¹⁰ Pak K. Lee, "China's Quest for Oil Security: Oil (Wars) in the Pipeline", *The Pasific Review*, c. 18, s. 2, Haziran 2005, s. 276.

³¹¹ Sinan Oğan, *Rusya'da Siyaset ve Oligarşi*, Ankara, ASAM Yayınları, 2003, s. 24.

³¹² Pirani, 2010, s. 73. Aslında ilk başta Yukos'un Gazprom tarafından alınması düşünülmüşse de bunun yabancı hissedarları ürküteceği düşünülerek şirket, Rosneft'e satılmıştır. Rosneft'in Yuganskneftgaz'ı almasıyla Kremlin politikalarında etkili iki grup enerji alanında da ikiye ayrılmıştır. Gazprom'un başında Dimitri Medvedev ve Aleksei Miller St. Grubunu temsil etmekteyken, Rosneft'in başındaysa en güçlü silovikilerden birisi olan Yugor Seçin yer alarak Silovikilerin alandaki sesi olmuştur. Böylece Kremlin'in iki klanı enerji piyasını büyük oranda kontrolleri altına almışlardır.

³¹³ Richard Sakwa, "Putin and the Oligarchs", *New Political Economy*, c. 13, n. 2, Haziran 2008, s. 4.

Rusya ekonomisine dair veriler incelendiğinde Gazprom, RF GSYİH'nin %10'ni oluşturmaktadır. Ayrıca şirket, devlet bütçesinin %25'ni, emeklilik fonuna %20'sini tek başına karşılamaktadır³¹⁴. Üstelik bu iki şirket, ekonomik boyutun yanında, sermaye sınıfı oligarklarla devlet arasında denge unsuru olmuştur. 1990'ların önemli petrol baronları Gusinski, Berezovski, Hadarkovski, Abramoviç ve Potanin petrol alanından uzaklaştırılmıştır. Buna karşın Kremlin'e sadık oligarkların yönetimdeki Lukoil ve Surgutneftegaz ve BP TNK gibi özel petrol şirketleri varlıklarını sürdürmüşlerdir³¹⁵.

Putin döneminde enerji piyasasında yaşanan bir diğer gelişme, oligarkların sahip oldukları petrol şirketlerini ya da hisselerini "gönüllü" olarak devlete satmaya başlamalarıdır³¹⁶. 2003 Yukos davasının etkisiyle pek çok petrol baronu, sıranın kendilerine geleceği endişesiyle petrol hisselerini devlet kontrolündeki şirketlere satmaya başlamıştır. 1990'lardaki *kredi karşılığında hisse* uygulamasıyla adı hafızalara kazınan Potanin, 2005'te Sibirya'nın en büyük petrol sahasında sahip olduğu %26'lık hisseyi Rosneft'e satmıştır³¹⁷. Potanin'in ardından Putin yönetimiyle iyi ilişkiler kuran ve daha sonra vali olarak da görev yapacak olan Abramoviç, Sibneft'i Rusya'nın bir diğer enerji devi Gazprom'a devretmiştir³¹⁸. 2007'de devletin hedef tahtasındaki isim milyarder Mikhail Gutseriyev olmuştur. Putin yönetimiyle başından beri iyi ilişkileri olmayan Gutseriyev vergi kaçırma, yasa dışı ortaklıklar yapma suçlamasıyla mahkeme tarafından yargılanmış ve nihayetinde devletten dolayı yoldan gelen baskılar sonucunda Russneft'teki görevinden ve hisselerinden vazgeçmiştir. Putin dönemi boyunca devletin enerji alanında kullandığı stratejiler sonucunda 2004'te devletin petrol piyasasındaki mülkiyeti 2008'de %54'e ulaşmıştır³¹⁹. Ayrıca, doğrudan devlet kontrolünde olmasa da devlete sadık isimlerin

³¹⁴ Ahmed Mehdi, "Putin's Gazprom Problem", *Foreign Affairs*, 6 Mayıs 2012, <http://www.foreignaffairs.com/articles/137615/ahmed-mehdi/putins-gazprom-problem?> (20 Şubat 2013).

³¹⁵ Pirani, a.g.y., 2010, s. 78.

³¹⁶ Yapıcı, a.g.y., s. 105.

³¹⁷ A.g.y.

³¹⁸ Stefan Hedlund, "Rents, Rights, and Service: Boyar Economics and the Putin Transition", *Problems of Post-Communism*, c. 55, s. 4, Temmuz-Ağustos 2008, ss. 34- 35.

³¹⁹ Philip Hanson, "The Russian Economic Puzzle: Going Forwards, Backwards or Sideways", *International Affairs*, c. 83, s. 5, Eylül 2007, ss. 876- 879.

elinde olduğu düşünölen şirketler de buna eklendiğinde devletin enerji piyasasında neredeyse tek belirleyici aktör haline geldiğı söylenebilir.

Rusya enerji sektöründe faaliyet gösteren bir diğör grup yabancı yatırımcılardır. Putin dönemi boyunca enerji sektöründeki geniş ölçekli değışimden yabancı girişimciler de etkilenmiştir. Kremlin, oligarklara karşı Yeltsin dönemindeki çarpık özelleştirmeleri ve vergi kaçakçılığını suçlarını gündeme taşımıştı. Enerji sektörünün bir diğör aktörü, yabancı yatırımcılara yönelikse “lisans şartlarını yerine getir(e)meme” ve “çevre ihlalleri” argümanını kullanmıştır³²⁰. Yabancı yatırımcılara yönelik baskılar sonucunda Royal Dutch Shell ve Japon ortakları, çevre ihlalleri iddiaları nedeniyle Sakhalin II petrol ve doğđl gaz geliştirme şirketindeki %51’lik hisselerini 2006’da Gazprom’a satmak durumunda kalmıştır³²¹. Benzer bir durum BP-TNK projesinde de yaşanmıştır. BP, lisans şartlarını sağlayamama ve çevre ihlalleri sebebiyle projedeki çoğünluk hisselerini Haziran 2007’de Gazprom’a satmıştır³²².

Putin dönemi boyunca enerji alanında yaşanan bu değışim, kuşkusuz ki petrol tedarikçisi devletler arasında 2000’lerde yayılmaya başlayan IOC ve özel girişimcilere olan bakış açılarından bağımsız ele alınamaz. Rusya, petrol ve enerji tedarikçisi devletler Venezüella, İran, Libya, Brezilya ve Çin, gibi enerji alanında devlet kontrolündeki ulusal şirketlere yatırım yapmayı tercih etmiştir. 2000’den itibaren Gazprom’la başlayan Yukos’la devam eden iki operasyon dalgası sonucunda Kremlin ekonomik ölçekte GSYİH’nın en büyük katkı sağlayıcıları Gazprom (%10) ve Rosneft ekonomiye adeta yeniden hayat vermiştir. 2005’ten itibaren devlet enerji alanındaki varlığı mülkî ve politik olarak artmıştır. Son olarak yabancı yatırımcılar kontrol altına alınmış, bunun sonucunda NOClar karşısında net biçimde IOC’lar kan kaybetmiştir.

Bununla birlikte şirkete yönelik müdahale sadece yönetim ile sınırlı kalmamıştır. Enerji kaynaklarını ekonominin kalkınma formülünde gören iktidar, aynı zamanda iç piyasada düşük fiyat politikasıyla da devletin sosyal rolünü

³²⁰ Yapıcı, a.g.y., s. 106.

³²¹ Primakov, a.g.y., s. 74.

³²² BP-TNK projesindeki gerilim 2012’nin sonuna kadar devam etmiştir. Taraflar arasında varılan son mütebakata göre, BP TNK’de kalan hisselerini Gazprom’a devretmiştir. Bunun karşılığındaysa BP’ye Rosneftin %19’luk hissesi satılmıştır.

güçlendirmiştir. Bu duruma en iyi örneğe tez çalışmasının araştırma nesnesi Gazprom'un uyguladığı fiyat politikasıdır.

iii. Gazprom ve Rusya Ekonomisi

Gazprom'da yapılan yönetim değişikliği ve Putin'in 1999'da national champion konsepti çerçevesinde enerji alanında yaşanan dönüşüm Gazprom başta olmak üzere ekonominin motoru olacak şirketlerin Rusya ve uluslararası piyasada varlık bulmasına olanak tanımıştır. Bu bağlamda eşitler arasında birinci sayılan şampiyonu Gazprom'un Rusya ekonomisine olan katkısına bakıldığında şirketin neden bu kadar önemli olduğu daha net kavranır.

Tablo 1. Gazprom'un Dünya Doğal Gaz ve Rusya Ekonomisindeki Payı³²³

	2004	2005	2006	2007	2008
Dünya Doğal Gaz Rezervi Payı (%)	16	16	16	16	17
Dünya Üretimindeki Payı (%)	19	19	18	17	18
Dünya Doğal Gaz İhracatındaki Payı (%)	25	26	28	28	28
Rusya GSYİH 'de Payı (%)	8	8	11	10	10
Doğal Gaz Üretimi (BCM)	552.2	555.5	590.9	592.1	583.4

Kaynak: Gazprom, *Gazprom in Figures 2004–2008 Factbook*, 2009.

Gazprom yayınladığı raporlar ışığında şirketin Rusya GSYİH' sine katkısı ortalama %8 civarındadır. Benzer biçimde şirket Rusya'nın bütçesine katkısıysa %25 olarak görülmektedir³²⁴. Ancak söz konusu Gazprom olduğunda şirketin Rusya ekonomisine katkısı sadece rakamlarla izah edilemez. Şirketin ortaya koyduğu veriler ışığında aynı zamanda Rusya'daki elektriğin yaklaşık %50'si yine şirket tarafından sağlanmaktadır³²⁵. Dahası Gazprom, bünyesindeki 400 bin çalışanla önemli bir istihdam kaynağıdır³²⁶. Bununla beraber şirketin Rusya ekonomisine en

³²³ Gazprom tarafından Hazırlanan Resmi Rapor, *Gazprom in Figures 2004–2008 Factbook*, 2009, s. 5, <http://www.gazprom.com/f/posts/71/879403/3se.pdf> (10 Mayıs 2013).

³²⁴ Victor, a.g.y., s. 6. Yevsei Gurvich, "Russian Fiscal Policy: Challenges Ahead", *World Bank Newsletter about Refoming Economies*, 2011.

³²⁵ Victor, a.g.y., s. 6

³²⁶ William Browder, "Gazprom Investors are Sold Shor't", *Hermitage Capital Management*, http://hermitagefund.com/newsandmedia/index.php?ELEMENT_ID=65 (20 Şubat 2013).

Gazprom, <http://www.globalenergyprize.org/en/menu/108/text> (20 Şubat 2013).

büyük katkısı, Rusya'ya dair temel eleştirinin de zemini olan iç piyasada uyguladığı fiyat politikasıdır.

Rusya gaz üretiminde dünya birinci olmakla beraber ülkenin nüfusu ve büyüklüğü dikkate alındığında iç piyasada yabana atılmayacak tüketim dikkat çeker. Gazprom'un yayınladığı verilere göre Rusya iç piyasasına 2001–2008 arasında ortalama 300 milyar metreküp gaz sağlanmıştır³²⁷. Gazprom'un bu tarih aralığındaki toplam üretiminin ortalama 580 milyar metreküp olduğu dikkate alındığında şirketin neredeyse %60'lık üretimi iç piyasa gitmektedir³²⁸. Bununla beraber tüketim oranının bu kadar yüksek olduğu Rusya'da Gazprom ülkenin sosyo-ekonomik gerçekleri ve ulusal çıkar çerçevesinde özel bir tarife uygulamaktadır³²⁹.

Gazprom'un Rusya'da özellikle sanayi alanında uyguladığı düzenlenmiş fiyatlar üzerinden gaz arzı, Putin'in akademik çalışmalarıyla yakından ilişkilidir. Her ne kadar Putin'in tüm yazdıklarının uygulamaya geçtiği iddia edilmiyorsa da enerji şirketlerinin ekonomik kalkınmada üstlenecekleri sorumluluk, yazılan metinlerle örtüşmektedir. Zira Gazprom'un ülke içinde uyguladığı fiyat politikası, kâr etme kaygısından öte sanayi kalkınmasına yani ülkenin ulusal çıkarına dayanır.

Bu bağlamda ülkede iki yönlü bir gaz fiyatlandırması konut ve sanayi olmak üzere iki biçimde yürütülmektedir. Bununla birlikte, ülke kendi içinde yedi bölgeye ayrılmış olup fiyatlandırma bölgelerin kaynağa uzaklığına, ulaştırma koşullarına göre belirlenmektedir³³⁰.

³²⁷ Söz konusu veriler Gazprom'un resmi internet adresi ve şirket raporlarından derlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz: <http://www.gazpromquestions.ru/?id=5>, <http://www.gazprom.com/f/posts/55/477129/gazprom-reference-figures-2007-2011-eng.pdf>, <http://www.gazprom.com/f/posts/55/477129/gazprom-reference-figures-2006-2010-en.pdf> (10 Mayıs 2013).

³²⁸ ElŜbieta Czarny, Jerzy Menkes, Patryk Toporowski, "Dominance of A State-Owned Transnational Corporation from the Failing State on A Strategic Market (Case Study of Gazprom)", *European Trade Study Group Paper*, 2010, s. 7, <http://www.etsg.org/ETSG2009/papers/czarny.pdf> (10 Ekim 2010).

³²⁹ Gazprom'un iç piyasadaki fiyat uygulamaları hakkında detaylı bilgi için bkz: <http://www.gazprom.com/about/marketing/russia/> (15 Mayıs 2013).

³³⁰ Stern, a.g.y., s. 35.

Tablo 2. Rusya için Ortalama Gaz Fiyatı³³¹(dolar/1000 metreküp)

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
47	36	42	43	52	67	75	87

Tabloda 6'daki veriler incelendiğinde görülmektedir ki Gazprom iç piyasada kademeli olarak fiyat artışına gitmektedir. Her ne kadar şirket bunun planlanan bir hamle olduğundan bahsetse de bu politikanın kendi içinde üç temel nedeni vardır. Birincisi, ülke içinde sanayi alanının %60'tan fazlasının doğal gaz üzerinden üretim yapması ve kömür, fuoil gibi kaynakların doğal gaza göre daha pahalı olması sebebiyle tercih edilmemesidir. Bu durum Rusya'nın yıllık tüketimi dikkate alındığında ihracat atılımlarında şirketi sınırlandırmaktadır. İhracat oranlarındaki düşüşünse şirketin kâr oranlarına doğrudan olan etkisi vardır³³². İkincisi, özellikle Putin dönemiyle birlikte ülkenin geneli olmasa da hatırı sayılır kısmında görülen gelir artışı, fiyat artışı konusunda devletin elini güçlendirmiştir. Üçüncüsü, Rusya'nın bu konuda gördüğü uluslararası baskıyla ilişkilidir. Başta AB olmak üzere, pek çok uluslararası kurum Rusya'nın içeride uyguladığı fiyat politikasını eleştirmiştir. Hatta bu durum eleştiriden bir adım öteye giderek Rusya'nın DTÖ üyeliğinin olumlanması için bir şart halini almıştır. Bununla beraber, şirketin iç piyasadaki bu politikası sadece artan uluslararası baskının dozuyla ilişkili değildir. Malum olduğu üzere, 2000'lerden bu yana Rusya eleştirileri bir şekilde cevaplamış ve iç piyasaya yönelik politikasından geri adım atmamıştır³³³.

Sonuç olarak denilebilir ki, Rusya'nın fiyat artışı politikası büyük oranda ülkenin iç gelişmeleriyle ilişkilidir. Bununla birlikte, son dönem Rusya dış politikasında ekonominin ve bu doğrultuda enerjinin giderek önem kazanması,

³³¹ Tabloda kullanılan veriler Gazprom'un resmi internet adresi ve Gazprom in Quesitons and Answers Book'tan derlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz: <http://www.gazprom.com/about/marketing/russia/>, Gazprom, *Gazprom in Quesitons and Answers*, 2012, s. 50.

³³² Gazprom'un iç piyasada kâr etmek bir yana, ciddi zarara uğradığı bilinen bir gerçektir. Rusya, bu durumu, sosyal devlet olmanın gereğiyle izah etmekle birlikte, enerji kaynaklarının çeşitlendirilerek fiyatların daha fazla yükseltilmemesi daha tercih edilir görünmüştür. Ayrıca 1998–2003 arasında şirketin yaklaşık 25 milyar dolarlık iç piyasadaki zararının ekonomiye etkisi de kademeli fiyat artışı politikasında etkili olmuştur. Stern, a.g.y., ss. 43–44.

³³³ Yevgeni Primakov, *Rusyasız Dünya*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 136.

devletin Gazprom'u dış politikada daha etkin bir pozisyona taşıma istediği üzerinden de ele alınabilir.

Gazprom'da yapılan bu operasyonlar sonucunda şirketin kâr oranlarında kayda değer bir ilerleme sağlanmıştır. Petrol fiyatlarındaki yükselişiyle³³⁴ Aleksey Miller'in koltuğu oturduğunda şirketin kârı 13,199 milyon rubleden 2007 sonu itibariyle 100,579 milyon rubleye yükselmiştir³³⁵.

Gazprom'a devlet tarafından müdahale edilmesi ve şirketten bir national champion yaratılması, sadece şirketin kar oranlarına etki etmemiştir. Gazprom'la başlayan bu dönüşüm Rusya'da devletin rolünü, devlet ve toplumsal sınıflar arasındaki yeni ilişki biçiminin de ortaya konduğu zemindir. Şöyle ki, bu hamle ile ilk olarak, Yeltsin döneminde devlet kaynaklarını lehlerine kullanan ve bu kaynaklar üzerinden servet kazanan oligarklara net bir mesaj verilmiştir. İkincisi, devletin bu şirket içindeki hisselerini artırmasıyla Rusya ekonomisine damgasını vuran “stratejik sektörlerde devletin görünür eli” politikası resmen başlatılmıştır. Üçüncüsü, şirketin iç piyasada düşük fiyat uygulaması, devletin sosyal rolünü perçinlemiştir. Böylece neoliberal devlet, toplum nezdinde yerini en azından enerji alanında sosyal devlete bırakmıştır. Son olarak şirketin ihracattaki payının %25- 30 oranında olduğu göz önüne alınırsa, enerjinin Rusya için bir dış politika aracı haline geldiği söylenebilir.

E) Devlet Kontrolünün Artışı ve Bürokratik Sınıfın Yükselişi

a. Stratejik Sektörlerde Devletin Yükselişi

Putin döneminde ekonomi uygulamalar incelendiğinde stratejik sektörlerde devletin giderek artan kontrolü dikkat çekmektedir. Devletin kontrol alanını genişlettiği sektörler ana hatlarıyla, havacılık, makine üretimi, madencilik ve otomotivdir. Kremlin ilk olarak, bu sektörlerde doğrudan devlet şirketleri kurmuş veya olanları devralmıştır. İkinci yöntem olarak da kendisine yakın isimleri kurulan

³³⁴

³³⁵Gazprom, 2002 *Gazprom Annual Report*, 2003, s. 4, http://www.gazprom.com/f/posts/78/329698/2ias_2002_eng_final.03.06.03_last.pdf (12 Şubat 2013).
Gazprom, 2008 *Gazprom Annual Report*, 2008, s. 40, http://www.gazprom.com/f/posts/71/879403/1fr_eng_2008.pdf (12 Şubat 2013).

şirketlere ortak etmiş ve özel girişimi dışlamayan bir yöntem uygulamıştır. Devlet eliyle kurulan şirketlerse şöyledir: havacılık alanında, *Tupolev* (Birleşik Hava Şirketi), gemicilik alanında “Birleşik Gemi Yapım Şirketi”, nükleer enerji alanında “*Atomenergoprom*”, nanoteknolojide “*Rosnanotekh*”³³⁶. 2007’de Rusya’nın temel silah ticaret şirketi *Rosoboroneksport* devlet şirketleri kervanına katılmıştır. Bu yeni şirketlere ilişkin üzerinde durulması gereken diğer önemli bir konu şirketlerin yönetim ve ortaklık politikasıdır. Gazprom ve Rosneft devlet elindeki kamu işletmeleri olmakla beraber, dışa kapalı ve özerk politikalar üretemez durumdadırlar. Buna karşın bu yeni şirketlerin önceki örneklerden farklı olarak dışa kapalı ve özerk bir yönetim biçiminin olacağı ifade edilmiştir³³⁷.

Rusya’da devletin adım adım nüfuz alanını genişlettiği bir diğer alan ulaşım ve ulaştırmadır. Deniz, hava ve demir yolu ulaşımı devlet kontrollü şirketlerin güdümünde faaliyetlerine devam etmektedir. Her ne kadar demir yollarının tren teçhizatı sağlayan alt işletmelerinin özelleştirilmesi gündeme gelmişse de devlet bu konuda temkinli davranmış ve ciddi bir özelleştirme hamlesine girişmemiştir³³⁸.

Rusya’da otomotiv sektörü incelendiğindeyse özellikle 2005’ten itibaren bu alanda önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Putin döneminde ekonominin olumlu seyri, otomotiv sektöründe önemli atılımlara zemin yaratmıştır. 2007’de ülkede otomotiv sektöründe 30 milyar dolarlık satış gerçekleşmiştir³³⁹. Bunun yanında 2010’dan bu yana Rusya otomotiv alanında Avrupa’daki ikinci büyük pazar konumunda bulunmaktadır³⁴⁰. Bu pazarın üretim ayağındaysa yaklaşık 600 bin kişi yani işgücünün yaklaşık %1 istihdam edilmektedir³⁴¹. Benzer biçimde Rusya otomotiv piyasası 2012’de dünyada yedinci sırada yer almaktadır³⁴². Ayrıca hafif

³³⁶ Hanson, a.g.y., 2007, s. 878.

³³⁷ Yapıcı, a.g.y., s. 108.

³³⁸ Menshikov, a.g.y., 2007, ss. 175–176.

³³⁹ Libor Krkoska ve Alan Spencer, “Automotive Industry in Russia: Impact of Foreign Investments in Car Assembly Plants on Suppliers’ Entry”, EBRD, 2008, s. 5
<http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/auto.pdf>
(13 Şubat 2013).

³⁴⁰ Turkish Weekly, “Will Russia Remain Europe’s Largest Auto Market or is It just a Fleeting Trend?”,
<http://www.turkishweekly.net/news/142151/will-russia-remain-europe%C3%ADs-largest-auto-market-or-is-it-just-a-fleeting-trend-.html> (13 Şubat 2013).

³⁴¹

³⁴² ERST & YOUNG, *An overview of the Russian and CIS Automotive Industry*, Şubat 2012, s. 5

taşıt satışlarında istikrarlı bir yükseliş söz konusudur. 2005'te %14 olan büyüme oranı 2006'da %36'ya 2007'de %67'ye çıkmıştır³⁴³. Putin dönemiyle birlikte Rusya'da otomotiv sektöründe atılım yapılması bu dönemde yapılan reformlarla yakından ilişkilidir. 2005'ten itibaren devlet, ülkeye yabancı otomobil firmalarının yatırım yapmasını kolaylaştırmıştır. Bunun yanında devlet, kendi markaları üzerindeyse kontrolü elinde tutan bir yaklaşım izlemiştir.

İlk olarak yabancı yatırımı çekmek için vergi oranlarının sabitlenmesi, bürokratik engellerin kaldırılması, alt yapının güçlendirilmesi, gümrük girişlerinin basitleştirilmesi, yatırım garantisi ve danışmanlığın sağlanması, fabrika açıldığı takdirde alt yapıya dair gerekli kolaylıkların sağlanması alanında reformlar gerçekleştirilmiştir³⁴⁴. Bu çerçevede Renault, Wolsvagen, GM, Ford, Toyota gibi pek çok firma Rusya'da fabrika açmıştır.

İç sektöre bakıldığında Rusya'da belli başlı otomotiv grupları, AvtoVAZ, GAZ ve UAZ'dır. Bu firmalar içinde Avtogazvtogaz, Rusya'da devletin otomotiv sektöründeki gölgesi olacak bir biçimde, 2005'ten bu yana kamu işletmesi *Rosoboroneksport* kontrolü altındadır³⁴⁵. GAZ grubunun sahibi ise Kremlin ile kurduğu iyi ilişkilerle tanınan Oleg Deribaşka'dır³⁴⁶. UAZ grubunun başındaysa yine başkan Putin'le iyi ilişkileri olan ve Rusya'da "Demir Adam" olarak bilinen Aleksey Mordashov bulunmaktadır³⁴⁷. Buna karşın diğer sektörle karşılaştırıldığında Putin yönetimi, otomotiv sektöründe sürece dolaylı yoldan müdahil olmaktadır. *Avtogaz* grubu doğrudan devlet kontrolünderken, diğer iki grup, devlete sadakatıyla bağlı olan oligarklar tarafından kontrol edilmektedir. Kremlin, enerji sektöründekine benzer bir stratejiyle otomotiv iç pazarında da belli bir doğrudan grubu kontrol altına

[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Russian_and_CIS_automotive_industry/\\$FILE/Russia%20Automotive_2012.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Russian_and_CIS_automotive_industry/$FILE/Russia%20Automotive_2012.pdf) (14 Şubat 2013).

³⁴³ Krkoska ve Spencer, a.g.y., s. 6.

³⁴⁴ Olga Berezinskaya, *Development Trends and Prospects of Russian Automotive Industry*, INDEUNIS Papers, 2006, ss. 5-6, http://dcenter.ru/science/Berezinskaya_Indeunis-2006-09.pdf (19 Şubat 2013).

Olga Zueva, "Q&A With Aleksey Rahmanov, Deputy Minister of Industry and Trade", *AEB Bussiness Quarterly*, Yaz 2012, ss. 10-14.

³⁴⁵ Yapıcı, a.g.y., s. 108. Menshikov, a.g.y., 2007, s. 109.

³⁴⁶ Oleg Deribaşka Putin'e sadık oligarklar arasında yer almakta olup Rusol alüminyum şirketinin de sahibidir. http://www.deripaska.com/about/Deripaska_Oleg/ (12 Şubat 2013). Menshikov, a.g.y., 2007, 108.

³⁴⁷ Will Smale, "Profile: Alexey Mordashov", *BBC News*, 14 Haziran 2006, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/5019588.stm> (13 Şubat 2013).

almış, diğer grupları da kendisine sadık olan kişilere bırakmıştır. Öte yandan enerji ve diğer sektörlerden farklı olarak bu alan yabancı girişimcilere de açılmıştır. Bu sebeple Putin yönetiminin Rusya otomotiv sektöründe yerli sermayeyle yabancı sermayeye yönelik çift başlı bir politika takip ettiği söylenebilir.

Devletin güçlü bir biçimde etkisini hissettirdiği son sektör maden ve metallerdir. Bu iki sektör için bilinen iki strateji kullanılmıştır. Özellikle maden sektöründe devlet hisse alımı yoluyla sürecin doğrudan paydaşı haline gelirken, metaller (çelik, nikel, demir ve alüminyum) alanında devletin kendisine sadık isimler üzerinden sürece dolaylı katılımı bulunduğu söylenebilir. VSMPO-Avisma dünyanın en önemli titanyum üreticilerinden birisidir. Özellikle ABD uçak firması Boeing'in uçakları için gerekli titanyumun büyük bir kısmını bu firmadan alması, şirkette devlet kontrolünün artmasında önemli bir rolü vardır. 2006'da bu çerçevede yine Rosoboroneksport aracılığıyla bu şirketin %68'lik hissesi devlet kontrolüne geçmiştir³⁴⁸. Benzer biçimde devlet dünyada ikinci sırada yer alan elmas üreticisi Alrosa firmasındaki hisse oranını %37'den %51'e çıkarmıştır³⁴⁹. Kremlin böylece elmas üretimini de kendi kontrol alanına dâhil etmiştir. Öte yandan alüminyum sektörü Putin'e yakınlığıyla bilinen Deribaska'nın Rusal'ın kontrolündedir. Nikel sektörü, yaklaşık %85 oranda Vladimir Potanin'in Norilsk Nikel şirketinin kontrolündedir. Son olarak demir ve çelik sektöründe faaliyet gösteren en önemli grup Evraz'dır³⁵⁰.

b. Yükselen Yeni Sınıf: Kremlin Klanları

Karl Marks'ın "Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i" isimli eserinde ifade ettiği üzere "devlet iktidarı havada asılı durmaz"³⁵¹. 19. yüzyılda Fransa için sarf edilen bu söz, Marks'la birlikte hala güncelliğini korumaktadır. Üstelik Bonapart'ın Fransa'nın

³⁴⁸ Reuters, "Russia Sells Control of World's Top Titanium Firm", 27 Kasım 2012, <http://www.reuters.com/article/2012/11/27/russia-vsmpo-idUSL5E8MR2EM20121127> (10 Şubat 2013).

³⁴⁹ The Economic Times, "Russian State Takes Control of Diamond Giant Alrosa", 23 Haziran 2008, http://articles.economictimes.indiatimes.com/2008-06-23/news/27702212_1_alrosa-diamond-producer-state-control (10 Şubat 2013).

³⁵⁰ Menshikovo, a.g.y., 2007, s. 106.

³⁵¹ Karl Marks, *Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i*, Çev. Erkin Özalp, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2009, s. 117.

en kalabalık sınıfı, küçük tarla sahibi köylülerin temsilcisi gibi görünmesi³⁵², yani bir iktidarın bir sınıfın temsilcisi gibi ortaya çıkması da dünya tarihinde coğrafyalar değişmekle birlikte geçerliliğinden bir zerre dahi kaybetmemiştir. Bu güncelik kapsamında Putin Rusya'sının da olduğu söylenebilir. 2000'den bu yana doğrudan ya da dolaylı biçimde iktidarda olan Putin yönetimi beraberinde iktidarı sahiplenecek bir sınıfı da getirmiştir.

Putin dönemiyle birlikte başlayan dönüşümün ana arterlerinden birisi bilindiği üzere ekonomi alanında yaşanmaktadır. Ekonomi alanında devletin daha görünür bir hal almasıyla izah edilmeye çalışılan bu dönüşümün sınıfsal yansıması beraberinde bir ölçüde devamlılık ve kopuş taşımıştır.

Putin yönetimi, siyasi iktidarı eline aldıktan sonra, ekonomi alanındaki ajandasını da uygulamaya geçirmiştir. Rusya ekonomisinde devlet kapitalizmi tartışmalarına zemin hazırlayan gelişmeler beraberinde sınıfsal anlamda iki özellik taşımaktadır. Bu yapının taşıdığı özelliklerden ilki, kapitalist restorasyon sürecinde her biri birer barona dönüşen oligarkların tasfiyesi ya da kontrol altına alınmasıdır. İkincisi, devlet iktidarının yeni sahipleri olarak ortaya çıkacak olan bürokratik elit ve iktidarla yakın bağları olan yeni isimlerin Rusya ekonomisindeki yükselişleridir.

Putin dönemi ekonomik dönüşümün en önemli simgelerinden olan Gazprom, sınıfsal dönüşüm olarak ele alınan bu gelişmelerin de merkezinde yer almıştır. Şöyle ki, Putin iktidarının ilk yıllarından itibaren Gazprom'un odakta olduğu gelişmeleri üç açıdan özetler. Bu gelişmelerden ilki, 1992'den itibaren Gazprom'un genel müdürü olan Rem Vahirev ve Victor Çernomırdin'in Gazprom'dan tasfiyesinin Oligark devlet hesaplaşmasındaki anlamıdır. İkincisi, Gazprom'un yönetimine getirilen isimlerin Kremlin'le olan bağları ve Putin dönemindeki konumlarıdır. Üçüncüsü, Gazprom'un devasa yapısında kısmi olarak gerçekleştirilen özelleştirme hamlelerinde ihaleleri kazanan isimler ve bu isimlerin Putin yönetimiyle olan bağlarıdır.

³⁵² A.g.y.

Gazprom özelleştirmesi sırasında ve sonrasında gerek Vahirev'in gerekse Çernomırdin'in şirketle kurdukları bağ, kapitalistleşme sürecindeki Rusya gerçekliğinden ciddi izler taşır. Her iki yöneticinin şirketi, politik ve ekonomik çıkarlarının ana üssü haline getirmesi dönem içinde sıradan bir durumun yansıması olarak ele alınmıştır. Bununla beraber bu iki yöneticinin SSCB dönemindeki pozisyonları ve kapitalist restorasyon sürecinde geldikleri nokta dikkate alındığında, bu durum Rusya'daki kaotik kapitalizmin sınıfsal yapısının aynası olma özelliği taşır. Şöyle ki, Çernomırdin, politik kariyeriyle neoliberal politikaların bayraktarlığını üstlenirken, Vahirev, SSCB'nin bürokratik kadrolarının kapitalizmle yoğrulması sonucunda ortaya çıkan sınıfın en önemli mensupları içinde yer almıştır. Bu bağlamda, Putin yönetiminin Rusya'da kapitalist restorasyonla yükselişe geçen bu sınıfa yönelik eylemlerinden Vahirev ve Çernomırdin'in de etkilenmesi Gazprom için kritiktir. Böylece, Gazprom, Rusya'da bir sınıfın tasfiye edilmesi ve yaşanan sınıfsal dönüşümün merkez üslerinden birisi haline gelmiştir.

İkinci olarak Vahirev'den boşalan koltuğa St. Petersburg grubundan olan Aleksey Miller'in getirilmesi, dahası Gazprom yönetim kurulundan yapılan köklü değişiklikler sonucunda Putin'in Başkanlık kampanyasını yürüten Dimitri Medvedev'in yönetim kurulu başkanı olması, Rusya'nın dönüşümünde yükselen yeni bir grubu işaret etmesi açısından üzerinde durulmaya değerdir. Yeltsin döneminde olduğu gibi siyasi iktidarla olan bağları çerçevesinde bu kritik pozisyona getirilen isimler, Rusya'da ekonomi ve siyaset arasındaki bağın yandaşlığın ana ölçüt olması bağlamında bir süreklilik göstergesi olarak ele alınabilir. Bununla birlikte büyük resimde süreklilik olarak okunan bu durum, Marks'ın işaret ettiği üzere, devlet iktidarın Putin dönemindeki yeni sahipleri olma özelliğini de taşır.

Gazprom özelinde Rusya'daki sınıfsal dönüşümün bir diğer boyutu, her kapitalist devletin belirli bir kapitalist grubun yükselişini sembolize etmesidir³⁵³. Bu anlamda Rusya'da Putin döneminde gerçekleşen dönüşüm de bu tespitle paralellik gösterir. Bu durum, Gazprom özelinde incelendiğinde Gazprom'un alt kuruluşlarında gerçekleştirilen özelleştirmeler bu tespite uygun örnekler sunar. Bir başka anlatımla, Gazprom'a bağlı kuruluşların özelleştirilmesi sürecinde ön plana çıkan isimler,

³⁵³ Poulantzas, a.g.y., s. 177.

iktidarın kendisine bağımlı yeni bir kapitalist sınıf inşa ettiğini göstermekle kalmaz, Rusya'daki devlet ve burjuva ilişkisini yeniden üretimini de açık eder.

Bütün bu faktörleri kapsayacak şekilde Gazprom'un alt kuruluşlarının özelleştirilmesine bakıldığında Sogaz Sigorta Şirketi, Gazfond, Gazprombank, Sibur Petro-kimya şirketi, Gazprom Medya ve Sibur özelleştirmesinin dikkat çekecek biçimde Kremlin ile yakın bağı olan insanlar tarafından alındığı görülmektedir³⁵⁴.

Bu çerçevede Gazprom özelinde ortaya çıkan bu gelişmeler dikkate alındığında, Putin'in akademik metnlerinin yol göstericiliğinde, Rusya ekonomisinde siyasi iktidar devletin özellikle enerji gibi stratejik ve ekonomik değeri yüksek olan alanlarda bir özerklik alanı yaratmaya çalışmıştır.

Poulantzas'ın devletin görelî özerkliği kavramıyla ortaya koyduğu üzere, siyasi iktidar, kapitalist sınıfın uzun vadede çıkarlarına hizmet etmekle birlikte, belirli sektörlerde bu sınıfın çıkarlarını kısa vadede göz ardı ederek, ekonominin uzun vadede çıkarlarına hizmet etmeye çalışmıştır³⁵⁵. Bu çalışma kapsamında mercek tutulan Gazprom'da siyasi iktidarın bu alandaki politikasının ana zeminlerinden birisi haline gelmiştir.

³⁵⁴ Boris Nemtsov ve Vladimir Milov, *Putin and Gazprom: An Independent Expert Report*, Çev. Dave Essel, Moskova, 2008.

³⁵⁵ Marx, a.g.y. s.. Poulantzas, *Political Power and Social Classes*, s. 189. İlhan Uzel, *Dış Politika ve Ulusal Çıkar*, Ankara, İmge Yayınevi, 2006, s.

III. BÖLÜM

RUSYA DIŞ POLİTİKASI VE ENERJİ İLİŞKİSİ

Putin'in iktidara geldiği 2000 yılı, Rusya açısından siyaset, ekonomi ve dış politika alanında bir önceki dönemden farklı gelişmelerin yaşanmaya başladığı tarihtir. Putin iktidarıyla birlikte, Yeltsin döneminde bu üç alanda sorun olarak görülen pek çok politikada değişikliğe gidilmiştir. Siyasi alanda merkezi hükümetin iktidarını güçsüzleştiren faktörler bertaraf edilerek Kremlin siyasi otoritenin tek adresi haline gelmiştir. Ekonomi alanı ise hızlı bir toparlanmanın içine girmiş, kaos ortamı ve negatif seyirli ekonomik veriler yerini istikrara ve pozitif bir seyre bırakmıştır. Bunun yanında siyasi ve ekonomik alanda yaşanan bu dönüşüm ya da taşların yerine oturması dış politika alanında da karşılık bulmuş ve özgüveni artmış bir Rusya uluslararası alanda varlık göstermeye başlamıştır. Bu anlamda dış politikada görülen değişimlerden en önemlisi enerjinin etkin bir biçimde araçsallaşmasıdır. Şöyle ki, 1990'ların sonundan itibaren petrol fiyatlarındaki yükseliş, enerjiyi Rusya için hem ekonomik kalkınmada hem de dış politikada devletlerle kurulan ikili ve çoklu ilişkilerde vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir.

Bu bölümde Rusya dış politikasındaki dönüşüm ve enerjinin Rusya dış politikasına etkisi analiz edilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken ilk olarak Yeltsin döneminde dış politikada yaşanan gelişmelere ve enerji alanının görece daha geri planda kalındığının sebeplerine odaklanılacaktır.

Bu bölümün ikinci kısmında ise Putin dönemi Rusya dış politikasında yaşanan gelişmeler 2000'den bu yana uygulanan dış politikanın ana özellikleri değerlendirilerek ele alınacaktır. Bununla birlikte mercek altına alınacak bu gelişmelerin RF dış politikası içindeki anlamı üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ise enerji kaynakları üzerinden yürütülen politikaların Rusya dış politikasındaki yeri analiz edilecektir. Bu çerçevede Rusya'da enerji kaynaklarının çıkarılması, işletilmesi ve satışına ilişkin politikaların yükseldiği zemin, enerji alanında öne çıkan aktörler üzerinden analiz edilecektir.

1. Arayış: Yeltsin Dönemi Rusya Dış Politikası

Yeltsin dönemi Rusya dış politikası Rusya Federasyonu'nun kurulduğu 1992'den itibaren analiz edilmeye çalışıldığında kendi içindeki yönelimler bağlamında üç döneme ayrılabilir. Bu çerçevede bu dönemlerin ilki, 1991'den Dış Politika Konsepti'nin 1993'te yayınlanmasına kadar olan zaman dilimindeki gelişmeleri kapsamaktadır. İlk dönemin temel özelliğinin Batı'yla bütünleşme düsturu üzerine kurulduğunu belirtmek gerekir. 1993–1996 arasındaki ikinci dönem, Dış Politika Konseptinin yayınlanmasından Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in görevden alınmasına kadar olan dönemi içerir. Bu dönem, Batı'yla ilişkilerin yavaş yavaş sorgulanması ve Yakın Çevre olarak anılan eski SSCB coğrafyasının dış politikadaki öneminin artmasıyla dikkat çeker. Yeltsin dönemi dış politikasının son dönemi Yevgeni Primakov'un Dışişleri Bakanı olduğu 1996'dan Putin'in yeni devlet başkanı olduğu 2000'e kadarki gelişmeleri bünyesinde bulundurur. Yevgeni Primakov'un dış politikada etkisinin arttığı bu dönem, Primakov'un 1998'de yerini İgor İvanov'a bırakmasına karşın Primakovcu etkinin dış politikada devam etmesi nedeniyle 2000'de yeni Dış Politika Konseptinin yayınlanmasını dikkate alarak sınıflandırılmıştır.

Her ne kadar Yeltsin dönemi dış politikası ana hatlarıyla dönemlere ayrılıyorsa da bu dönem değerlendirmesinde üzerinden durulması gereken bir diğer nokta Rusya siyasetinde etkili olan gruplardır. Tarihi yüzyıllara yayılan Rusya, bu uzun geçmişinden miras olarak entelektüel birikimi yüksek zümreler almıştır. Üstelik bu toplulukların etkileri zamana göre değişmekle birlikte ülke siyasetindeki etkileri azımsanmayacak boyutlardadır. Özellikle, Yeltsin dönemindeki çekişmeli pozisyonları ve eleştirileriyle Moskova'nın dış politikadaki yönüne etki eden bu gruplara ana hatlarıyla değinmek, Yeltsin dönemi dış politika analizine katkı sunacaktır.

A. Dış Politikada Etkili Gruplar

Rusya siyasal yaşamına mercek tutulduğunda gerek iç gerek dış politikadaki eğilimlerin farklı etiketlerle anılmasının yanında genel olarak, Atlantikçi, Avrasyacı ve Merkezci olarak isimlendirilen kutuplar arasında seyrettiğini söylemek

mümkündür³⁵⁶. Bu veriler ışığında her üç grubun kısaca duruşlarına ve önceliklerine değinmek ülkenin dış politikasının anlaşılmasında ufuk açıcı olacaktır.

İlk olarak Atlantikçiler olarak anılan gruba bakıldığında, bu grubun Liberaller, Demokratlar, Batıcılar ya da Uluslararası Kurumsalcılar olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Politik anlamda demokrasi ve insan haklarının önceliği üzerinde duran bu grup, aynı zamanda güçlü bir piyasa ekonomisinden yanadır³⁵⁷. Rusya'yı Batı dünyasının bir parçası olarak gören Atlantikçiler, bu çerçevede Batı dünyasıyla işbirliği yapılmasını ve Batılı değerlerle bütünleşmeyi savunmaktadır³⁵⁸. Bu grubun 1990'lardaki en önemli isimleri dönemin Devlet Başkanı Boris Yeltsin, dönemin Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev, dönemin Ekonomi Bakanı Yegor Gaydar'dır³⁵⁹. Atlantikçi grubun dış politikayla ilgili duruşları "Soğuk Savaş sonrasında Rusya'ya yönelik herhangi bir ciddi dış tehdidin bulunmaması ve buna bağlı olarak Batıyla bütünleşmeye ağırlık verilmesi" şeklinde özetlenebilir. Atlantikçilere göre, Rusya için en önemli tehdit, barışçıl bir ortamın olduğu dış dünyadan ziyade iç dinamiklerden kaynaklanabilir. Atlantikçilerin önceliklerine ilişkin yol haritası, iç dinamikler ve uluslararası ortam olmak üzere iki öneri üzerine inşa olmuştur. İlk olarak, Rusya'nın toparlanması demokratik bir sistemden ve piyasa ekonomisinden geçmektedir³⁶⁰. İkinci olarak, dış dünya ile bütünleşme RF'nin uluslararası örgütlere üyeliği ve Batı'yla yakın ilişkiler kurmasına dayanır.

Atlantikçilere göre Rusya dış politika alanında yönünü Batı'ya dönmeli ve özellikle başta ABD olmak üzere Avrupa ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmalıdır. Atlantikçi grup, bu noktada nihai hedef olarak Rusya'nın, AB ve NATO üyeliklerini

³⁵⁶ Rusya dış politikasında etkili olan gruplar çeşitli isimler verilerek sınıflandırılmıştır. Bu anlamda Margot Light bu grupları Liberal Batıcılar, Fundamental Milliyetçiler ve Pragmatist Milliyetçiler olarak kategorize etmiştir. Margot Light, "Foreign Policy Thinking", Neil Malcolm, Alex Pravda, Roy Allison ve Margot Light (Eds.), *Internal Factors of Russian Foreign Policy*, Oxford, Oxford University Press, 1996, s. 34.

³⁵⁷ Alla Kassianova, "Russia: Still Open to the West? Evolution of the State Identity in the Foreign Policy and Security Discourse", *Europe-Asia Studies*, c. 53, s. 6, Eylül 2001, ss. 823-824.

³⁵⁸ Andrei P. Tsygankov, "New Challenges for Putin's Foreign Policy", *Foreign Policy Research Institute*, Kış 2006, s.154.

³⁵⁹ Yapıcı, a.g.y., s. 147.

³⁶⁰ A.g.y., s. 144.

de gündemine almasını savunmaktadır³⁶¹. Politik duruşu özetlenen Atlantikçi grup, 1996'da dış işleri bakanlığına Kozirev'in ardından Primakov gelene kadar dış politikada etkisini sürdürmüştür.

Rusya siyasetinde etkili olan ikinci grup, Avrasyacılarıdır. Uzun bir tarihsel geçmişi olan Avrasyacı grup iki temel kanadı tek şemsiye altından toplamıştır. Bu iki kanattan ilki, Rusya'nın SSCB sınırlarına yeniden sahip olması gerektiğini düşünen Komünistlerken, ikincisi Rusya'nın sınırlarını SSCB'nin de ötesine taşıması gerektiğini düşünen yayılmacılar ya da radikal milliyetçilerden oluşmuştur³⁶². Bu çerçevede Avrasyacılık her ne kadar iki temel yapının birleşiminden meydana geliyorsa da gruba adını veren Avrasyacı kanadın da kendi içinde Radikal Avrasyacılar, İlimli Avrasyacılar, Demokratik Avrasyacılar ve Slavofil Avrasyacılar olmak üzere alt gruplara ayrıldığını belirtmek gerekir³⁶³.

Avrasyacılar, genel anlamda liberalizme ve Batılı pek çok değere karşı olumsuz bir duruşa sahip olup, bunun yerine, tarihsel geçmiş üzerinden Rusya'nın farklılığı ve eşsizliğine vurgu yapmaktadırlar³⁶⁴. Avrasyacılar da değinilmesi gereken bir diğer özellik, Atlantikçilerin siyasi ve ekonomik modellerinin aksine, ülke içinde merkezi bir ekonomiyi ve daha otoriter bir rejimi savunmalarıdır³⁶⁵. Rusya'nın yeniden toparlanmasının formülünü Batı, özellikle ABD karşıtlığında arayan Avrasyacılar göre, Rusya'nın güçlenmesi için gerekirse izolasyoncu bir politika da izlenebilir³⁶⁶. Grubun Rusya Federasyonu içindeki en önemli ideoloğu Aleksandr Dugin'dir³⁶⁷. Komünist Parti lideri Gennadiy Züganov da grubun diğer önemli temsilcileri arasında yer alır.

Rusya siyasal yaşamında etkili olan üçüncü ve son grup, İlimli Avrasyacılar, pragmatist milliyetçiler, realistler ya da merkezçiler olarak anılan gruptur. Merkezçi

³⁶¹ Andrei Tsygankov, "From International Institutionalism to Revolutionary Expansionism: the Foreign Policy Discourse of Contemporary Russia", *Mershon International Studies Review*, c. 41, s. 2, Kasım 1997, ss. 250-251.

³⁶² Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği*, 6. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2010, s. 53.

³⁶³ A.g.y., s. 215.

³⁶⁴ Glenn Chafetz, "The Struggle for a National Identity in Post-Soviet Russia", *Political Science Quarterly*, c. 111, n. 4, Kış 1996-1997, s. 764.

³⁶⁵ Dmitry Shlapentokh, "Russia's Foreign Policy and Eurasianism", Eurasianet, Eylül 2005, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav080205a.shtml> (13 Mart 2013).

³⁶⁶ Dugin, a.g.y., s. 53.

³⁶⁷ Dugin, a.g.y., s. 38.

grubun ekonomi, siyasal rejim ve dış politika konusundaki fikirleri incelendiğinde, hem Atlantikçiler'in hem de Avrasyacıların görüşlerini tamamen dışlamadıkları ve daha dengeleyici bir tutum içinde oldukları söylenebilir. Bu bağlamda grubun kısaca politik duruşu özetlenecek olursa, Merkezçiler, ekonomi alanında, piyasa ekonomisine doğrudan karşı olmamakla birlikte, ekonomide devletin rolünün önemli olduğuna vurgu yapmaktadırlar.

Küresel düzende ABD hegemonyasının dengelenmesi gerektiğini düşünen bu grup, bunu dengelenme formülü olarak Çin ve Hindistan gibi ülkelerle kurulacak ilişkileri ve işbirliğini adres olarak görmektedir³⁶⁸. Uluslararası alanda Rusya'nın bağımsız bir aktör olduğunu düşünen gruba göre çok kutuplu bir dünya düzeni Rusya'nın çıkarına en uygun olanıdır. Bu çerçevede Rusya, çok kutupluluğu kendi çıkarları çerçevesinde şekillendirebilmelidir³⁶⁹.

Bu grubun dikkat çeken bir diğer yönü, Rus diasporasının çıkarlarının korunması ve Rusya'nın yaşamsal çıkar alanı olarak gördüğü, eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın etki alanını arttırmasına ilişkin duruşudur. Grubun bu söylemlerinin RF dış politikasında karşılık bulmasıysa bu grubun Rusya siyasetindeki etkisini gösteren örneklerdir³⁷⁰. Merkezci grubun en önemli isimleri 1996'da Dışişleri Bakanlığı, 1998'den başlayarak Başbakanlık yapan Yevgeni Primakov, Savunma Bakanlığı ve istihbarat yetkileri gelmektedir. Merkezçilerin 1996'dan başlayarak Rusya dış politikasındaki etkileri giderek artmıştır. Atlantikçi-Avrasyacı çekişmesi Putin dönemiyle birlikte sonlanmış ve yerini Merkezçilere bırakmıştır³⁷¹.

³⁶⁸ John O'Loughlin, Gearoid O Tuathail ve Vladimir Kolossov, "Russian Geopolitical Culture and Public Opinion: the Masks of Proteus Revisited", *Transactions of the Institute of British Geographers*, c. 30, n. 3, Eylül 2005, s. 331.

³⁶⁹ Tsygankov, "New Challenges for Putin's Foreign Policy"... 2006, s. 154.

³⁷⁰ Yapıcı, a.g.y., s. 160.

³⁷¹ Bacon, a.g.y., 2010, s. 205. Tellal, a.g.y., 2010, s. 197.

B. Yeltsin Dönemi Rusya Dış Politikası

Rusya dış politikasının 1991–1993 arasında şekillenmeye başladığını söylemek mümkündür. Gerek Rusya’nın kuruluş sürecini henüz tamamlamamış olması, gerek SSCB’den arta kalan yapıdaki belirsizlik ülkenin dış politikada Batılı devletlerle ve kurumlarla işbirliğine gitmesinin zeminini yaratmıştır³⁷². Eric Shiraev’in “yönelim belirsizliği” olarak isimlendirdiği bu dönem, Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri’nin (ESBC) geri planda tutularak Batıyla ilişkilerin öncelik kazanması üzerine kuruludur³⁷³.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, 1991–1993 arası, Rusya için ekonomik entegrasyonun ve ülke içindeki siyasi çekişmelerin ön planda olduğu zaman dilimidir. Ayrıca, bu dönemde kuruluş sancılarının devam etmesine bağlı olarak ülkenin ulusal çıkarları da henüz netlik kazanmamıştır. Richard Sakwa’nın da belirttiği gibi iç gelişmelerin gölgesinde geçen iki yıllık bu zaman dilimi için Rusya dış politikasından uyumun ve duygusallığın hâkim olduğu söylenebilir³⁷⁴. Özetle, Moskova, 1993’e kadar dış politikada Gorbaçov’dan miras alınan “ Ortak Avrupa Evi” ideali üzerinden Avrupa ile bütünleşme ve Soğuk Savaş sonrasında liberal değerler etrafında Batıyla bütünleşme çabası içinde olmuştur³⁷⁵.

1993’te yayınlanan Dış Politika Konsepti (Yakın Çevre) ve öncesinde yayınlanan Güvenlik Doktrini³⁷⁶ önceki iki yıldan farklı olarak Rusya ulusal çıkarlarına vurgu yapılması ve eski Sovyet coğrafyasının Rusya’nın etki alanı olarak işaretlenmesiyle yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Pavel Baev bu durumu, Rusya dış politikasında jeopolitiğin başarısı olarak değerlendirmiştir³⁷⁷. Benzer bir

³⁷² Filippos Proedrou ve Christos A. Frangonikolopoulos, “Russia's Re-emergence in the Global System: Globalising or Anti-Globalising Force?”, *Journal of Contemporary European Studies*, c. 18, s. 1, 2010, s. 86.

³⁷³ Shiraev, *Russian Government and Politics...*, 2010, s. 256.

³⁷⁴ Richard Sakwa, *Russian Politics and Society*, 4. Baskı, New York, Routledge, 2008, s. 369.

³⁷⁵ Alexei G. Arbatov, “Russia’a Foreign Policy Alternatives”, *International Security*, c. 18, n. 2, Sonbahar 1993, s. 5.

³⁷⁶ Sergey Karaganov tarafından hazırlanan ve ismiyle anılan bu doktrin, Rusya’nın Monroe Doktrini olarak bilinmektedir. Karaganov doktrini, Eski Sovyet coğrafyasının tamamını Rusya’nın yaşamsal çıkarları alını olarak değerlendirmiştir. Bu konuda Batı ve Rusya arasında öncelik farkı olabileceğine değinen doktrin, Batı’nın tutumu ne olursa olsun, güvenlik açısından bölgenin Rusya için vazgeçilmez olduğu ilan edilmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Tellal, a.g.y., 2010, s. 206. Sakwa, 2008, ss. 369–370.

³⁷⁷ Pavel Baev, *Russian Arm in a Time of Trouble*, London, Sage, 1996.

biçimde özellikle Dış Politika Konsepti'nde Rusya'nın yaşamsal çıkar alanlarının işaretlenmesi, konseptin "Rusya'nın Monroe Doktrini" olarak isimlendirilmesine zemin hazırlamıştır³⁷⁸. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Doktrin'deki güçlü jeopolitik vurguda ve Yakın Çevre'nin ön plana çıkmasında Atlantikçilerle Merkezçiler ve Avrasyacılar arasındaki çekişmenin etkisi vardır. Şöyle ki, Atlantikçilere karşı birleşen bu iki grup, Rusya'nın çıkarlarını korumayan bir dış politika yürütüldüğünü yüksek perdeden dile getirmekle kalmamış, Kozirev'i Batı takıntısıyla suçlamamışlardır³⁷⁹. Bunun yanında Edwin Bacon, Doktrin'in oluşumunda ülke içi grupların çekişmesinin yanında kurumlar arası gerilimin de etkili olduğunu belirtmiştir. Bacon'a göre Dışişleri Bakanlığı ve Güvenlik Konseyi arasındaki mücadelede Güvenlik Konseyi Doktrine etki ederek süreçten galip çıkmıştır³⁸⁰.

Öte yandan Karaganov Doktrini olarak bilinen Güvenlik Doktrini, "Rusya'nın gerektiğinde nükleer silah kullanabileceği" ilkesini kabul etmesiyle Dış Politika Konseptinden özgüven açısından bir adım daha ileriye gitmiştir. Açıktır ki, askeri çevrelerin oluşumda etkili olduğu Güvenlik Doktrini'ndeki bu meydan okuyucu dilde, siyasilerin pasif tavrına yönelik bir tepki de bulunmaktadır.

Bunun yanında yeni Dış Politika Konsepti, 2000'lerde daha sistemli bir biçimde sahiplenilecek olan "Rusya'nın büyük bir demokratik güç olduğu"nu dış politikada telaffuz etmesi açısından da önemlidir. Ancak, dönemin koşulları göz önüne alındığında Konsept'teki büyük güç vurgusunda Batı politikalarına yönelik tepkinin güçlü bir etkisi vardır. Ancak, Rusya'nın Batı'dan aradığını bulamaması ve buna ilişkin tepkisinin pratik örnekleri konseptteki büyük güç vurgusundan daha çok ses getirmiştir. Yeltsin'in, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) Budapeşte Zirvesi'nde "Soğuk Barış Dönemi"ne girildiğini ifade etmesi ve Batı'yla yaşanan gerilimin kavramsal karşılığını sunmaktadır³⁸¹. Batı ve Rusya arasındaki gerilimin uluslararası siyasetteki örneği ise 1992- 1995 arasında süren Bosna Savaşı'na ilişkin Rusya'nın tutumunda yaşanan değişimle kendisini göstermiştir. Şöyle ki Rusya, Batı'yla bütünleşme planları içindeyken NATO'nun Bosna

³⁷⁸ Tellal, a.g.y., 2010, s. 206

³⁷⁹ Sakwa, *Russian Politics and Society*... s. 369.

³⁸⁰ Edwin Bacon, a.g.y. 2010, s. 205.

³⁸¹ Andrei Kozirev, Partnership or Cold Peace, *Foreign Policy*, s. 199, 1995, ss. 3-14.

Savaşı'ndaki tutumuna yönelik sert tepki göstermekten kaçınmıştı. Buna karşın Yeltsin'in Soğuk Barış Dönemini ilan etmesinin ardından, Rusya'nın tavrında bir değişim olmuş ve Bosna'ya ilişkin çözümün adresinin NATO değil, BM olacağı ifade edilmiştir.

Rusya yayınlanan iki doktrin ve uygulamalarıyla Batı'nın kendisine yönelik tutumuna cevap vermiş olmakla beraber bu tutum, kamuoyunun Rusya dış politikasına yönelik rahatsızlıklarını gidermeye yetmemiştir. Devletin dış politikada takındığı pasif tutumdan rahatsız olan ulusal kamuoyu Yeltsin ve hükümete yönelik eleştirilerini hem basın organları aracılığıyla hem de Duma kanalıyla ortaya koymuştur. Yeltsin, kamuoyundan gelen bu eleştirilerin 1996'daki Başkanlık Seçimine etkisi olacağını göz önüne alarak Andrey Kozirev'i görevden almıştır³⁸². Kozirev'in yerine 1996'da işbaşına gelen Yevgeni Primakov, Rusya dış politikasında yeni bir dönemi de başlatmıştır.

Yeni Dışişleri Bakanı Primakov, atandığı dönemde en çok milliyetçiler ve komünistlerden destek görmüştür³⁸³. Primakov'a göre, Rusya dış politikasındaki Batıyla bütünleşme düsturunun temel gerekçesi, sadece Rusya'nın sosyal ve ekonomik gerilemesine bağlanamaz³⁸⁴. Bu durumun bir diğer sorumlusu, süreci eksik analiz eden Rusyalı politikacılarıdır. Bu çerçevede Primakov'un 1996'ya kadarki dış politika konusunda Rusya'nın gerilemesini sadece Batı'nın kurumları ve politikalarıyla değil, Rusya'daki politik ortamla da ilişkilendirdiği görülmektedir. Buna bağlı olarak Primakov'un, basit bir Batı karşıtı politikadan yana olmayıp, Rusya çıkarları çerçevesinde Batı'yla ilişkilerin geliştirilmesini savunduğu söylenebilir. Bunun yanında Rusya'nın Eski Sovyetler Birliği coğrafyasındaki çıkarlarının önceliğine vurgu yapan Primakov, ayrıca Çin, Uzak Asya ve Ortadoğu'yla ilişkilerin yeniden güçlendirilmesi gereğinin üzerinde durmuştur³⁸⁵.

³⁸² Eric Shiraev, *Russian Government and Politics*, New York, Palgrave Macmillan, 2010, s. 256.

³⁸³ Yevgeni Primakov, eski KGB başkanlarından birisidir. Aynı zamanda akademisyen olan Primakov, Ortadoğu uzmanı olarak bilinmektedir. Sovyet rejiminin son dönemlerinde yükselişe geçen Primakov'un Türkçe yayınlanmış iki eseri de bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Yevgeni Primakov, *Politikanın Mayınlı Tarlası*, çev. Fatma Arıkan, İstanbul, Selis Kitaplar, 2008.

³⁸⁴ Yevgeni Primakov, *Rusyasız Dünya*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 23.

³⁸⁵ Thomas F. Remington, *Politics in Russia*, U.S.A, Longman, 2012, 255.

Her ne kadar, Yeltsin bu dönemde Primakov'u Dışışleri Bakanlığı'na getirerek Batı merkezli dış politikasını Primakov'un fikirleri üzerinden çok yönlülüğe kaydırmaya çalışmışsa da 1996–2000 arasında beklediği atılımları yeteri kadar uygulayamamıştır. Dahası, bu dönemin sonlarına doğru uluslararası gelişmeler Rusya'nın dış politika atılımlarını gölgelemiştir³⁸⁶.

Bununla beraber ana hatları çizilmeye çalışılan Primakov dönemi için Rusya dış politikasının öncelikleri dört maddede toplanabilir. Bu ilkeler: Rusya'nın toprak bütünlüğünün korunması, BDT ülkeleri ile yakın ilişkilerin kurulması, bölgesel çatışmaların engellenmesi (BDT ülkeleri ve Yugoslavya örnekleri gibi) ve son olarak kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesidir³⁸⁷. Bunun yanında 1996–2000 döneminde Rusya dış politikasında pragmatizm ve çok kutuplu bir dünya düzeni arayışıyla dikkat çekmektedir. 1998'de Başbakan seçilen Primakov'un yerine İgor İvanov gelmesine karşın, Primakovcu algının dış politikadaki ağırlığının devam ettiği söylenebilir. Özellikle 1999 Kosova Krizi sırasında Rusya'nın takındığı Sırbistan yanlısı tutum bu duruma örnek verilebilir. Primakov döneminde yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeri de bugün Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olarak bilinen yapının temellerinin yine bu dönemde atılmasıdır³⁸⁸. Primakov dönemine ilişkin değinilmesi gereken son nokta, Putin döneminde de sahiplenilerek RF dış politikasının önemli kavramları haline gelecek olan çok kutupluluk, pragmatizm ve çok yönlülüğün temellerinin atılmasıdır³⁸⁹.

2. Yeltsin Dönemi Enerji Politikası

Yeltsin dış politikası döneminin başlarında Rusya'nın Batı'yla bütünleşme ve ABD'yle iyi ilişkilere sahip olma düsturunu takip ettiği söylenebilir. Özellikle dış politikanın ilk dönemlerinde Rusya'nın enerji alanında aktif olamamasının iki nedeni vardır. Birincisi 1990'ların sonlarına kadar petrol fiyatlarının yaklaşık 15 dolar civarında seyretmesi, Rusya'nın enerji alanına yönelmesinde isteksiz davranmasında

³⁸⁶ Shiraev, a.g.y., s. 265.

³⁸⁷ Primakov, a.g.y., ss. 17-18.

³⁸⁸ Shiraev, a.g.y., s. 271.

³⁸⁹ Sevinç Alkan Özcan, "İdeolojiden Pragmatizme Rus Dış politikasının Yeni Parametreleri", *Anlayış Dergisi*, s. 11, Nisan 2004, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=11&makaleid=3397> (20 Mart 2013).

etkili olmuştur³⁹⁰. İkincisi, Rusya'nın kendi içinde yaşadığı ekonomik dönüşümün enerji alanına odaklanmaya engel olmasıdır. Üstelik şok terapi çerçevesinde gerçekleştirilen özelleştirme süreci enerji alanındaki gelişmeyi sekteye uğratmış ve devletin etkinliği sınırlanmıştır.

Değinilen nedenlerin etkisiyle Rusya enerji politikasında yeteri kadar aktif olmamasına karşın, Yeltsin dönemi mercek altına alındığında, Rusya'nın enerjiyle bağlantılı olarak dış politikasına yansıyan en önemli gelişme, Kazakistan ve Azerbaycan'daki enerji kaynaklarının çokuluslu enerji firmalarının akınına uğramasıyla kendini göstermiştir. Bu gelişme Moskova'nın sadece ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik olarak da kaygılanmasına neden olmuştur. Bu anlamda, Rusya'yı devre dışı bırakan Bakü-Tiflis- Ceyhan Petrol Boru Hattı ve "Türkmenistan- Bakü- Tiflis-Erzurum Boru Hattı"³⁹¹ Moskova'nın tepkisini çeken gelişmeler olarak dış politikada karşılık bulmuştur. Dahası, Azerbaycan'ın ve Kazakistan'ın Hazar Denizi kıyısındaki kaynakları yabancı girişime açma projesi bu bağlamda en sert tepkinin gösterildiği bir diğer gelişmedir³⁹². Yeltsin'in, bu gelişmenin hemen ardından Gaidar ve Kozırev'e Hazar kıyısında Rusya çıkarlarının korunması için talimat vermesi ve yürütülen politikalar sonucunda Azerbaycan ve Kazakistan etkisizleştirilmesi enerjinin RF için öneminin kavrandığı önemli bir gelişmedir³⁹³.

Hazar kıyısında Rusya'yı devre dışı bırakan gelişmelerden Moskova rahatsız olmakla birlikte geri planda kalmasının bir diğer nedeni, daha önce bölgede uyguladığı "havuç-sopa" politikasını uygulayamıyor olmasıdır³⁹⁴. Şöyle ki, Rusya

³⁹⁰ James L. Williams, "Oil Price History and Analysis", <http://www.wtrg.com/prices.htm> (10 Nisan 2013).

1990'larda ham petrol fiyatlarındaki değişim için bkz: <http://www.iea.org/media/weowebiste/2008-1994/weo1996.pdf>, <http://www.statista.com/statistics/209641/average-annual-spot-price-of-wti-and-brent-crude-oil/> (10 Nisan 2013). İstatistikler incelendiğinde görülmektedir ki 1990'lar boyunca en yüksek varil başına ham petrol fiyatı 20.7 dolarla 1996'da gerçekleşmiştir. Petrol fiyatlarındaki yüksek tırmanma ise 2003'ten sonra görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz: http://www.ekodialog.com/istatistik/ham_pet.html (10 Nisan 2013).

³⁹¹ Söz konusu iki hattan Bakü-Tiflis- Ceyhan Hattı, aktif olarak bugün çalışmasına karşın, Türkmenistan-Bakü-Tiflis-Erzurum Hattı, sadece proje olarak kalmış ve uygulamaya konmamıştır.

³⁹² Paul Kubicek, "Russian Energy Policy in the Caspian Basin", *World Affairs*, c.166, n. 4, 2004, ss. 208.

³⁹³ Michael Fredholm, "The Russian Energy Strategy & Energy Policy: Pipeline Diplomacy or Mutual Dependence?", *Russian Series 05/41*, Conflict Studies Research Center, 2005, s. 8.

³⁹⁴ Paul Kubicek, "Russian Energy Policy in the Caspian Basin", *World Affairs*, 2004, s. 208.

bölge ülkelerini kendisiyle işbirliğine teşvik ederken ilk olarak ekonomik bağlarını, ekonominin işe yaramaması halinde ise jeopolitik sebepler üzerinden askeri gücünü pazarlık masasında bulunduruyordu. Buna karşın, ülkenin 1990’larda ekonomik yapısının güçsüz ve kırılgan olması, askeri olarak da gücünü kaybetmesi, Rusya’nın daha pasif bir politika izlemesinde etkili olmuştur.

Son olarak değinilmesi gereken nokta, Rusya’nın kendi içinde yaşadığı ekonomik dönüşüm ve bunun ülke içinde enerji politikasına yansımalarıdır. 1992’de uygulanmaya başlanan şok terapiyle birlikte Rusya’daki önemli enerji şirketleri, Yukos, Sibneft ve Gazprom’un (bir kısmı) özelleştirilerek oligarkların eline geçmesi, Rusya’nın enerji politikasında çok başlılığa ve devletin elinin zayıflamasına neden olmuştur³⁹⁵. Ayrıca, benzer bir biçimde Rusya iç piyasasında da enerji alanları ekonomik program çerçevesinde uluslararası enerji şirketlerine açılmıştır. 1995’te “Enerji Kaynaklarının Üretimi ve Dağıtımı Yasası ile de yabancı şirketlerin Rusya enerji kaynaklarına erişimlerinin önü açılmış³⁹⁶, bununla devletin enerji alanında tek sesli bir politika uygulamasını engellediği gibi, uluslararası firmaların çıkarlarına uyum göstermesine de neden olmuştur³⁹⁷.

3. Taşlar Yerine Oturuyor: Putin Dönemi Rusya Dış Politikası

A) Kaynayan Kazan: Putin Dönemi Rusya Dış Politikasına Dair Tartışmalar

Putin dönemi Rusya dış politikası Yeltsin döneminden farklı bir yöne evrilmiştir. Kısaca, Putin dönemiyle birlikte Rusya dış politikada kendisine daha fazla güvenen bir ülke haline gelmiş ve uluslararası siyasetteki etkisi artmıştır³⁹⁸. Rusya’yı bölgesel bir süper güç³⁹⁹ ve enerji devi haline getirme hedefi bu dönem

³⁹⁵ Anders Aslund, “Russia Energy and the European Union: Perspectives on Gazprom”, *Speech in European Parliament, Peterson Institutional Economics*, Mayıs 2008, s. 1. Fiona Hill, *Energy Empire: Oil, Gas and Russia’s Revival*, The Foreign Policy Center, ss. 8-9, <http://fpc.org.uk/fsblob/307.pdf> (10 Kasım 2010).

³⁹⁶ Igor Khripunov and Mary M. Matthews, “Russia’s Oil and Gas Interest Group and Its Foreign Policy Agenda”, *Problems of Post-Communism*, c.43, n. 3, 1996, s. 41.

³⁹⁷ A. g. y.

³⁹⁸ Stephen White, *Understanding Russian Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, s.

³⁹⁹ Andrei Tsgankov’a göre Rusya Putin dönemiyle birlikte, bölgesindeki etkisi bağlamında bir bölgesel güç olma özelliği taşır. Bununla beraber, Rusya’nın da bölgesel güç vurgusu yapmasına

Rusya dış politikasının temel öncelikleri olarak gösterilebilir. Ayrıca, Putin yönetimi yakın çevre olarak adlandırdığı ESBC ve Rusya arasındaki ilişkilerin hayatı olduğu tezini yinelemiş ve bu ülkelerle ekonomi ve güvenlik ekseninde ilişkilerini geliştirmeye ağırlık vermiştir. Rusya, 28 Haziran 2000’de yayınlanan Dış Politika Konsepti⁴⁰⁰ ve pratik uygulama alanlarıyla uluslararası alandaki etkinliğini arttırmaya başlamış, küresel ölçekli gelişmeler karşısında gözlerin çevrildiği merkezlerin arasına Moskova da katılmıştır. Rusya’nın bu hızlı toparlanmasının ardında yatan politik manevralar aynı zamanda Rusya dış politikası konusundaki akademik tartışmaları da yeniden alevlendirmiştir.

Rusya dış politikasına yönelik tartışmalara bakıldığında üç gruba ayrılabilir. Birinci grup Rusya’nın dış politikasının realist teori çerçevesinde ele alınabileceğini savunanlardan oluşmaktadır. Putin döneminin Rusya dış politikasını mercek altına alan ikinci taraf küreselleşme ve Rusya dış politikası ilişkisi arasındaki bağı gündeme getirmektedir. Tartışmanın üçüncü ve son tarafı Rusya dış politikasının tek bir teori üzerinden ele alınamayacağını, buna bağlı olarak teorik kalıpların Rusya’nın anlaşılmasını zorlaştırdığını savunanlardan oluşmaktadır. Bu grup bir teorik söylemden öte, Rusya dış politikasının 21. yüzyıl gerçekleri çerçevesinde mercek altına almış ve var olan teorik söylemlerin eksikliğine odaklanmıştır.

Rusya dış politikası üzerine yapılan tartışmalarından ilki, realist teori çerçevesinde Rusya dış politikasını değerlendirenlerden oluşturmaktadır. Bu yaklaşımın savunucuları, ilk olarak Rusyalı politikacıların dış politikada sıklıkla ifade ettikleri büyük güç vurgusunu ve güç dengesi politikasını güvenlik eksenli yaklaşımların realist teoriden beslendiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca askeri gücü arttırmaya yönelik girişimler, enerji kaynaklarının dış politik araç olarak kullanılması ve ABD yönelik dengeleyici söylem de yine bu anlamda bu grubun üzerinde durduğu

karşı, onu diğer ülkelerden ayıran bölgesel olarak değil, küresel düzene şekil verecek etkinlikte hareket ediyor olmasıdır. Bunun yanında Tygankov, Rusya’nın ekonomik veriler, sahip olduğu nükleer silahlar, nüfusu ve etki alanı bağlamında henüz küresel süper güç konumunda olmasa da etkisini her geçen gün arttırmasına ve küresel olarak en azından örgütler ve BRICS gibi oluşumlardaki rolüne dikkat çekerek, Rusya ve Çin için yeni kavramlarla tanım yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. Andrei Tsgankov, “Russia’s Power and Alliances in the 21st Century”, *Politics*, c.30, n. 1, 2010, ss. 43-44. Andrei Tsgankov, *Russian Foreign Policy*, UK, Rowman ve Littlefield Publishers, 2010,s.

⁴⁰⁰ The Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2000, Haziran 2000. <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm> (20 Mart 2013).

unsurlar olmuştur. Son olarak bu grup, 2008’de Gürcistan’a gerçekleştirilen askeri müdahaleyi, realizmi temel alan dış politikanın pratik örneği olarak göstermiştir⁴⁰¹. Yaklaşımın belli başlı savunucuları, Jeffrey Mankoff, Martin Smith, Rainer Lindner⁴⁰², Peter Cuthbertson⁴⁰³, Sergey Karaganov, Brown Bag Lunch, Jacek Wieclawski⁴⁰⁴, Allen C. Lynch’dır.

Realist teorinin yönelimlerini paylaşanlar, Rusya dış politikasına hâkim olduğunu iddia ettikleri realist yaklaşımın tarihsel kökenine yaptıkları vurgularıyla da dikkat çekmektedir. Martin Smith ve Jeffrey Mankoff, Rusya dış politikasının temellerini Çarlık döneminden aldığı konusunda hem fikirlerdir. Rusya dış politikasında sıklıkla vurgulanan çok kutuplu dünya düzeni ve çok taraflılık söylemini merkeze alan Smith ve Mankoff’a göre bu politik yönelimler temellerini 1856 Kırım Savaşı sonrasında Aleksandr Gorçakov’un Rus Çarlığının dünya düzenine olan bakış açısından almıştır⁴⁰⁵. Smith’e göre 19. Yüzyılda oluşan Avrupa Uyum politikasından Rusya beklediğini alamamış olmakla birlikte, bu sistemin bir parçası olmayı sürdürmüştür. Bununla beraber Rus Çarlığı, kendi çıkarlarını koruyarak farklı merkezler üzerinden gelişimini ve ilişkilerini sürdürmeyi tercih etmiştir⁴⁰⁶. Büyük güç olarak kabul edilmenin kritik olduğu Gorçakovcu yaklaşımda, bunun karşılıklı kabulü süreç açısından önemlidir.

Bu çerçevede Rusya’nın 2000’den sonra güçlü bir biçimde savunduğu çok kutuplu dünya düzeni politikası, Gorçakov’un Rusya’yı Avrupa’da güçlü bir devlet haline getirme çabası ve bu çerçevede özellikle Almanya ve Fransa odaklı dış politika yürütmesine benzetilmiştir. Smith’e göre Gorçakov’un Rusya’nın uluslararası düzende büyük güç statüsünü sürdürme politikasının başarıya ulaşmasının koşulu olan devletin modernizasyonu ve içeride güçlenmesi tezi, 1996–

⁴⁰¹ Charles E Ziegler, “Conceptualizing Sovereignty in Russian Foreign Policy: Realist and Constructivist Perspectives”, *International Politics*, n. 49, 2012, ss. 400–417.

⁴⁰²

⁴⁰³ Peter Cuthbertson, “ Understanding Russia’s Post-Cold War Foreign Policy Towards the EU and USA”, 2008, <http://www.e-ir.info/2008/07/17/post-cold-war-russian-foreign-policy-towards-the-eu-and-usa/> (15 Mayıs 2013).

⁴⁰⁴ Jacek Wieclawski, “Contemporary Realism and the Foreign Policy of the Russian Federation”, *International Journal of Business and Social Science*, c.2, s. 1, Ocak 2011, ss. 170-179.

⁴⁰⁵ Jeffrey Mankoff, “Vladimir Putin and Re-emerge of Russian Foreign Policy”, *International Security Studies Certificate Paper Series 06-02*, 2006, s. 4.

⁴⁰⁶ Martin A. Smith, “Russia and Multipolarity since end of the Cold War”, *East European Politics*, c. 29, n. 1, 2013, s. 38.

1998 arasında Dışişleri Bakanlığı yapan Yevgeni Primakov, 1998–2004 arasında Primakov’dan görevi devralan İgor İvanov ve daha da önemlisi 1999’da “Milenyuma Dönerken Rusya (*Russia at the Turn of the Millennium*)” isimli makalesini yayınlayan ve halihazırda devlet başkanı olan Vladimir Putin tarafından sahiplenilmiştir⁴⁰⁷. Bu çerçevede Putin’in ve Prikamov’un çalışmaları mercek altına alındığında, her iki siyaset adamının da Gorçakov gibi ilk önceliği Rusya’nın modernizasyonuna ve iç dönüşüme verdiği ve uluslararası ilişkileri Rusya’nın bu öncelikleri üzerinden ele aldıkları görülmektedir⁴⁰⁸.

Gorçakovcu yaklaşımın bir diğer ismi, 1993’te yayınlanan “Ulusal Güvenlik Doktrini”ne adını veren Sergey Karaganov’dur. Karaganov’a göre Putin dönemi boyunca Rusya’da devletin siyasal alanda güçlenmesiyle beraber akıllara gelen egemen demokrasi ve devletin ekonomi alanında benzer biçimde daha görünür hale gelmesi, Gorçakovcu etkinin Rusya politikasındaki yerini ortaya koymaktadır.⁴⁰⁹

Rusya dış politikasına ilişkin tartışmanın ikinci tarafı süreci küreselleşme ışığında ele alan isimlerden oluşmaktadır. Bu gruba göre Rusya dış politikasıyla 21. yüzyılın değişen düzenine uyum göstermeye çalışmaktadır. Küreselleşmenin bir süreç olduğunun ve henüz sonlanmadığının altını çizen grup, küreselleşmenin Rusya özelinde etkisi ekonominin yükselen bir biçimde Rusya dış politikası içinde yer bulması olarak göstermektedir⁴¹⁰. Bu çerçevede Rusya ilk olarak küresel ekonomik sistemle bütünleşme konusunda uluslararası örgütlerin ve grupların parçası olma stratejisini uygulamaktadır. Bu duruma G8, G20, WTO, AB, ASEAN ile kurduğu ilişkiler ve üyelikler örnek olarak gösterilebilir. İkincisi, Rusya, ulusal ekonomi ve küresel ekonomi arasındaki bağı, ulusal ekonomisinde sistemli bir büyümenin sağlanması, bunun için de ihracat başta olmak üzere yurtdışına yatırım yapılması ve yabancı yatırımın ülkeye çekilmesi üzerinden sağlaması grubun ikinci

⁴⁰⁷ A.g.y., s. 37-38.

⁴⁰⁸ Vladimir Putin, *Russia at the Turn of the Millennium*, www.government.gov.ru/english/statVP_engl_1.html (10 Nisan 2013). Yevgeni Primakov, “Russia in World Politics: A Lecture Honor of Chancellor Gorchakov, *International Affair* (Moskova), c. 44, s. 3, s. 7-12. Richard Sakwa, *Putin’s Choice*, New York, Routledge, 2008.

⁴⁰⁹ Sergey Karaganov, “Dangerous Relapse”, *Russia in Global Affairs*, c. 4, n. 2, 2006, s. 87.

⁴¹⁰ İgor İvanov, *The New Russian Diplomacy*, Washington D.C., Nixon Center ve Brookings Institution Press, 2002, s. 163. Filippas Proedrou ve Christos A. Frangonikolopoulos, “Russia’s Re-emergence in the Global System: Globalising or Anti-Globalising Force?”, *Journal of Contemporary European Studies*, c. 18, n. 1, 2010, ss. 79-91.

argümanıdır⁴¹¹. Küreselleşmeci yaklaşım, son olarak pek çok ekonomik kurum ve yapının, dış politika oluşumunda Rusya dışişleri bakanlığıyla koordineli biçimde faaliyet yürütmesini örnek olarak sunmuştur⁴¹².

Küreselleşme ışığında Rusya dış politikasını mercek altına alan görüşün üzerinde durduğu bir diğer konu enerji kaynakları ve bunun Rusya dış politikasındaki yeridir. Realist yaklaşımın enerji kaynaklarına ilişkin indirgemeci tutumundan farklı olarak, bu grup, devletin enerji alanında giderek yükselen rolünün sadece Rusya'ya özgü olmadığına dikkat çekmiştir. Dahası bu grup, uluslararası alanda “yeni yedi kız kardeşler” olarak anılan devlet şirketlerinin⁴¹³ yanında Fransa ve Norveç gibi ülkelerin enerji kaynaklarına yönelik devlet politikalarından örnekler sunmuştur⁴¹⁴. Küreselleşme üzerinden süreci analiz eden grup, sunduğu örneklerle Rusya'nın biricikleştirilmesine karşı çıkmanın yanında, enerjinin devlet tarafından kontrol edilmesi ve bunun teşvikinin bir anlamda Rusya'nın küreselleşmeyi kendince yorumlamasının zemini olduğunu da ifade eder.

Öte yandan ülke içinde giderek devletin güçlenmesi, egemen demokrasi söyleminin Rusya siyasal yaşamında etkin uygulanışı Rusya'nın küreselleşmeyle tezat oluşturan politikalarıdır. Bunun yanında özellikle enerji gibi stratejik sektörlerde uluslararası enerji şirketleriyle ilişkilerin kısıtlı tutulmasına karşın benzer alanlarda çalışan devlet şirketleriyle işbirliğine gidilmiştir. Başta Latin Amerika, Pakistan, Çin, Vietnam, Cezayir, Nijerya, Libya gibi farklı ülkelerle yürütülen işbirliği çalışmaları Rusya'nın küreselleşme araçlarını kendi politik çıkarlarına uyumlu olanlarını seçerek, küreselleşmenin sorgulanmadan kabul etmemesi olarak yorumlamışlardır⁴¹⁵. Rusya'nın küreselleşmeyle kurduğu bağın dış politikadaki

⁴¹¹ A.g.y., s. 164.

⁴¹² A.g.y., s. 142.

⁴¹³ Enerji alanının “yeni yedi kız kardeş”i olarak tanımlanan ülkeler Suudi Arabistan, Venezuela, Rusya, İran, Malezya, Çin ve Brezilya'dır.

⁴¹⁴ Filippas Proedrou, “Russia's re-emergence in the global capitalist system: globalizing or anti-globalizing force?”, *Third Pan-Hellenic Conference on International Political Economy: The International Economy in the 21st Century*, Athen, 2008, <http://idec.gr/iier/new/3rd%20Panhellenic%20Conference/PROEDROU-%20RUSSIA'S%20REEMERGENCE%20IN%20THE%20GLOBAL%20CAPITALIST%20SYSTEM-GLOBALIZING%20OR%20ANTIGLOBALIZING%20FORCE.pdf> (21 Nisan 2013).

⁴¹⁵ Filippas Proedrou ve Christos A. Frangonikolopoulos, “Russia's Re-emergence in the Global System: Globalising or Anti-Globalising Force?”, *Journal of Contemporary European Studies*, c. 18, s. 1, 2010, s. 85.

pragmatizm ilkesiyle uyumu, bu küreselleşmeci eğilimin üzerinde durduğu son konu olmuştur. Bu yaklaşımın belli başlı savunucuları, Igor Ivanov, Filippus Proedrou, Christos A. Frangonikolopoulos'dur.

Tartışmanın üçüncü ve son tarafı Rusya'nın dış politikasının tek bir teori üzerinden analiz edilemeyeceğini ifade edenlerden oluşmaktadır. Bu yaklaşımın savunucuları, Rusya'nın uluslararası düzendeki konumu, küresel ilişki ağı, güç dağılımına bakış açısı, Batı'yla kurduğu ilişkiler ve çok yönlü dış politikasını göz önüne alarak sürece daha temkinli yaklaşan isimlerden oluşmaktadır. Yaklaşımın belli başlı savunucuları, Michael McFaul, James Goldeier, Pavel K. Baev, Fyodor Lukyanov, Peter Rutland, Richard Sakwa'dır. Sakwa'ya göre Rusya'nın dış politikasında 2000'lerde yaşanan dönüşüm ve dengeleme üzerine kurulu tutumu klasik realist teori özelliklerini takip etmemektedir⁴¹⁶. Buna bağlı olarak Rusya'yı realist bir yaklaşımla okumak, dış politikanın anlaşılmasında bazı faktörlerin göz ardı edilmesi anlamına gelecektir. Bu yaklaşımın savunucuların dikkat çeken bir diğer özelliği ise özellikle ABD merkezli realist teori temelli dış politika incelemesinin indirgemeciliği ve çelişkilerini ortaya koymak üzerine inşa olmuştur. Peter Rutland, realist okumaları tamamen reddetmemekle beraber, Rusya'nın realist dış politika unsurlarının yanında liberal ve konstrüktivist yönlerinin de bulunduğu dikkat çekmiştir. Rutland'e göre 21. yüzyılda sadece Rusya için değil, küresel sisteminin dönüşümünü ele almak için klasik teoriler eksik kalmakta ve indirgemeciliğe neden olmaktadır⁴¹⁷.

Benzer biçimde, Richard Sakwa'ya göre, Rusya'yı realist perspektiften okumanın, hem Rusya özelinde hem de 21. yüzyıl dünya düzeninin genelinde öngörüsüzlük ve körlüğe neden olmaktadır. Sakwa, dünya dengelerinin değiştiği, yeni politikaların hayat bulmaya başladığı bu iklimde Rusya'nın tek bir teorik perspektifle ele alınamayacağını ifade etmiştir⁴¹⁸. Putin'in politikalarındaki süper güç

⁴¹⁶ Michael McFaul ve James M. Goldgeier, "Russians as Joiners: Realist and Liberal Conceptions of Post Communist Europe", Michael McFaul and Kathryn Stoner-Weiss (eds), *After the Collapse of Communism: Comparative Lessons of Transition*, New York, Cambridge University Press, 2004, ss. 232–56.

⁴¹⁷ Peter Rutland, "Still out in the Cold? Russia's Place in a Globalizing World", *Communist and Post-Communist Studies*, c. 45, s.1–2, ss. 343–354.

⁴¹⁸ Richard Sakwa, "New Cold War' or Twenty Years' Crisis? Russia and International Politics", *International Affairs*, c.84, s. 2, 2008, ss. 241–267.

vurgusuna dikkat çekmekle beraber Sakwa, bunun Soğuk Savaş dönemindeki söylemden farklı olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Sakwa, Rusya'nın ne tek başına neo realizmle ne de liberal teoriyle açıklanabileceğini savunur. Benzer biçimde Michael McFaul da Rusya dış politikasının 21. yüzyıl dünya düzeninin gerçekleri karşısında eski yaklaşımlarla açıklanamayacağını ifade etmiştir⁴¹⁹. McFaul'a göre, Rusya Batı'ya sırtını dönmemiş olup kendi kararlı çerçevesinde hem şirketleri hem de devletleri muhatap olan çok yönlü ilişkiler ağı kurmayı tercih etmektedir. Sonuç olarak bu durumda Rusya dış politikası, realizmden de liberalizmden de unsurlar taşımakta ancak karma politika üzerinden hareket etmektedir⁴²⁰.

B) Putin Dönemi Rusya Dış Politikasının Temel Özellikleri

Rusya dış politikası, Soğuk Savaşın bitiminden bu yana temelde devletin çıkarları olmak üzere Yeltsin döneminde temellendirilmiş, Putin döneminde daha sağlam bir zemine oturtularak son halini almıştır. 2000'de devlet başkanının değişimiyle birlikte hem yeni bir Ulusal Güvenlik Doktrini hem de Dış Politika Konsepti yayınlanmıştır. 2000–2008 arasındaki politikaların ana metni olan Dış Politika Konsepti, Ulusal Güvenlik Doktrini ve Rusya'nın pratik alandaki uygulamaları dikkate alındığında bazı kavram ve algıların Rusya dış politikasına hâkim olduğu görülmektedir. Rusya dış politikası özelinde mercek altına alınan bu kavram ve algılar, sonuçları itibariyle sadece Rusya'yı değil, küresel siyaseti de anlamayı kolaylaştıracaktır.

Çok Kutupluluk

Rusya dış politikası çerçevesinde ele alınması gereken ilk konu Rusya'nın uluslararası sisteme bakış açısıdır. Bu çerçevede hem Dış Politika Konsepti'nde hem de Rusya dış politikasının en tepedeki ismi Vladimir Putin tarafından ifade edildiği üzere, Rusya, Batı tarafından kolektif bir biçimde sunulan ABD merkezli “tek

⁴¹⁹ Michael McFaul ve James M. Goldgeier, “Russians as Joiners: realist and liberal conceptions of Post Communist Europe”, Michael McFaul and Kathryn Stoner-Weiss (eds.), *After the Collapse of Communism: Comparative Lessons of Transition*, New York, Cambridge University Press, 2004, s.233.

⁴²⁰ Sakwa, a.g.y.2008, s. 246.

kutuplu” dünya düzenine karşıdır. Putin’in 2007’deki 43. Güvenlik Zirvesi’ndeki konuşması ya da bilinen adıyla “Münih Konuşması”nda yüksek perdeden dile getirdiği gibi Rusya için uluslararası düzene tek bir devletin hâkim olması ve kendi doğrularını kurduğu örgütlerle dayatması kabul edilemez⁴²¹. Putin’in güvenlik zirvesindeki konuşmasının ardından Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov’un da aralarında bulunduğu pek çok isim, uluslararası düzende tek kutupluluğa karşı olduklarını daha sık biçimde ifade etmiştir⁴²².

Açıktır ki, Rusya’nın çok kutupluluk söyleminde Batı hegemonyasına karşı duyulan rahatsızlık etkili olmaktadır. Bununla beraber, bu kavram basitçe bir Batı karşıtlığına indirgenemez. Gerek Putin’in gerek diğer Rus yetkililerin ifade ettiği üzere Rusya, bir devletin sistemi domine etmesine karşıdır. Bir başka anlatımla çok kutupluluk doğrudan ABD’yi değil, sistemin kendisini hedef almaktadır. Bu çerçevede Rusya dış politikası ışığında çok kutupluluğu şöyle tanımlamak mümkündür: Uluslararası sistemin hiyerarşik olmayan farklı güç merkezlerinin asimilasyondan öte, işbirliğinin çok taraflı bir biçimde demokratik ve egemenliklere saygı etrafında oluşturulmasıdır⁴²³.

Bunun yanında Rusya’nın çok kutuplu sistem arayışında, küresel sistemde gücün dağılımı etkilidir. Şöyle ki, Rusya için uluslararası alanda gücün belirli bir grup ya da merkezde toplanması tehdit edicidir. Özellikle Rusya’nın belli bir merkezde toplanan gücün her an kendisine dönebileceği endişesi çok kutupluluk söylemiyle gücün dağılımı arasında bir bağ kurduğu gösterir⁴²⁴. Susan Turner, Rusya’nın çok kutupluluk söyleminde Çin ile kurulan ilişkilerin ve her iki ülkenin de ABD’nin hegemonyasından duyduğu rahatsızlığın etkili olduğuna dikkat

⁴²¹ Vladimir Putin’in Münih’te gerçekleştirilen Güvenlik Zirvesi’ndeki konuşması için bakınız: http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2007/02/10/0138_type82912type82914type82917type84779_118123.shtml (20 Mart 2013).

⁴²² Sergey Lavrov, “Russia in the 21st-Century World of Power”, *Dış Politika ve Güvenlik Konseyi* 20. Yıl Toplantısı Konuşma Metni, Moskova, 2 Aralık 2012. <http://eng.globalaffairs.ru/number/Russia-in-the-21st-Century-World-of-Power-15809> (10 Mart 2013).

⁴²³ Andrev Makarychev ve Viatcheslav Morozov, “Multilateralism, Multipolarity, and beyond: A Menu of Russia’s Policy Strategy”, *Global Governance*, n. 17, 2011, s. 354.

⁴²⁴ Andrey Makarychev ve Viatcheslav Morozov, “Multilateralism, Multipolarity, and Beyond: A Menu of Russia’s Policy Strategies”, *Global Governance*, n. 17, 2011, s. 356.

çekmiştir⁴²⁵. NATO genişlemesi, AB genişlemesi, ABD'nin Orta Asya'da kalıcı olmasına dair kaygı, Irak işgali, ABD'nin gizli destekleyicisi olduğu düşünülen Renkli Devrimler, bu anlamda Rusya'yı çok kutupluluğu yüksek perdeden dillendirmesinde etkili olan gelişmelerdir. Bu çerçevede özellikle BDT ülkeleri ve Avrupa'da daha etkin bir aktör olma çabası, ABD karşısında etkinliğini arttırma çabası olarak ele alınabilir.

Öte yandan 21. yüzyıl dünya düzenine ilişkin tartışmalarda Rusya'nın çok kutuplu sistem arayışı ve geleceğe yönelik senaryosu başta Immanuel Wallerstein olmak üzere pek çok kişi tarafından doğru bir analiz olarak ele alınmıştır. Wallerstein, 2003'te yayınlanan bir makalesinde dünya sisteminin yeni bir eşikten geçtiğini, karşı hegemonik projelerin yavaş yavaş belirmeye başladığını ifade etmiş, yükselen yeni kutuplar olarak da Çin, Güney Kore, Brezilya ve Rusya'yı işaret etmiştir⁴²⁶. Her ne kadar Wallerstein'in Güney Kore tahmini gerçekleşmemişse de çok kutuplu bir sistemin belirme ihtimaline dikkat çekmesi açısından söylemleri önemlidir.

Çok Yönlülük

Çok kutupluluk gibi çok yönlü dış politika ilkesi de Primakov döneminden Putin dönemine sirayet etmiş bir kavramdır⁴²⁷. 1996'dan itibaren hız verilmeye çalışılan Rusya-Çin ilişkileri bu çerçevede Primakov döneminin çok yönlü dış politikasının ilk örneğini sunmaktadır. Rusya dış politikasının olmazsa olmazı haline gelen çok yönlülüğü çok şöyle tanımlamak mümkündür. Rusya'nın yönünü tek bir bölge ya da ülkeye dönmeden çıkar ve öncelikleri çerçevesinde ikili ya da çok taraflı ilişkiler kurmasıdır⁴²⁸. Bu bağlamda, Rusya'nın AB, ABD, Çin, Hindistan, Küba, Almanya, Fransa, Latin Amerika, Libya, Irak gibi pek çok farklı merkez ve ülkeye ilişki kurması çok yönlülüğün örneklerini oluşturur.

⁴²⁵ Susan Turner, "Russia, China and a Multipolar World Order: The Danger in the Undefined", *Asian Perspective*, c. 33, n. 1, s. 170.

⁴²⁶ Immanuel Wallerstein, "Entering Global Anarchy", *New Left Review*, n. 22, 2003, ss. 25-25

⁴²⁷ Smith, a.g.y., s. 39.

⁴²⁸ The Foreign Policy Concept of Russian Federation 28 Haziran 2000. <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm> (10 Mart 2013).

Dış politikada hayati bir kavram haline gelen çok yönlü dış politikanın uygulanma nedeni ve zamanlaması akademik anlamda çeşitli tartışmalara da neden olmuştur. İlk olarak Lilia Shevtsova göre Putin'in ikinci döneminde Batı'yla ilişkilerde yeniden hayal kırıklığı yaşandığı için farklı merkezlerle ilişki kurmaya ağırlık verilmiş ve çok yönlü dış politika ivme kazanmıştır⁴²⁹. Buna karşın, tartışmanın diğer tarafında yer alan Edwin Bacon, çok yönlü dış politikanın sadece Batıyla kurulan ilişkiler üzerinden okunmasının yarattığı eksikliğe değinmiştir. Bacon'a göre, her ne kadar, Batı'yla yaşanan balayının kısa sürmesi süreci hızlandırmışsa da 2000'de kamuoyuyla paylaşılan Dış Politika Konseptinde çok yönlülük zaten bulunmaktaydı⁴³⁰. Dahası, çok kutupluluğun belli bir dengeyi gözetme üzerine kurulduğuna göz ardı edilmemeli ve Rusya'nın çok yönlü dış politikası bu noktadan analiz edilmelidir⁴³¹.

Benzer biçimde tartışmaya taraf olan Richard Sakwa, Rusya'nın farklı merkezlerle ekonomik, siyasi ve askeri ilişkileri geliştirmeye öncelik veren çok yönlü dış politika atılımlarını, ABD'ye her bölgede güçlü olmadığını gösterme çabası olarak ele almıştır⁴³². Bu bağlamda, "Putin'in Münih Konuşması" nda ortaya koyduğu tek kutuplu dünya düzeni, Batı'nın kendisini tek egemen ve tek yetkili görmesi, Rusya'nın rahatsızlığı açısından malumun ilanı olmuştur. Bu noktada çok yönlü dış politika bu rahatsızlığın pratik alandaki ifadesidir⁴³³.

Pragmatizm

Moskova'nın dış politikada ısrarla üzerinde durduğu bir diğer kavram pragmatizmdir. Rusya dış politikasında çok yönlülüğü etkin bir form halini almasını sağlayan bu ilke konseptlerde vurgulanmakla kalmamış, bunun yanında Rusyalı liderlerin konuşma metinlerinin de ana maddesi olmuştur. Bu bağlamda Putin'in kendi dönemindeki Rusya dış politikasına ilişkin tanımlaması da bu argümanı güçlendirir: "Bizim dış politikamızın bağımsızlığı kuşku doğurmamaktadır. Bu dış politikanın temelini pragmatizm, ekonomik verimlilik ve ulusal sorunların önceliği

⁴²⁹ Shevtsova, a.g.y. 2005, s. 242.

⁴³⁰ Bacon, a.g.y., 2010, ss. 213-241.

⁴³¹ A.g.y., s. 240.

⁴³² Sakwa, a.g.y., 2008, s. 36.

⁴³³ Vladimir Putin, 43. Güvenlik Zirvesi Konuşması, Münih, 10 Şubat 2007.

üzerine kurulmuştur”⁴³⁴. Bu söylemler ışığında, Rusya dış politikasında önemi defalarca ifade edilen pragmatizmi şöyle tanımlamak mümkündür. Uluslararası sistemde ideolojik ve tarihsel bağlardan ziyade ekonomik ve siyasi çıkarları ön planda tutarak çok yönlü ikili ve çok taraflı bir ilişkilerin kurulmasıdır⁴³⁵.

Pragmatizmin Rusya dış politikasında bu kadar önemsenmesinde Rusya’nın uluslararası sistemi ve aktörleri ele alış biçiminin etkili olduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki, Rusya için devletler uluslararası sistemin temel aktörleridir. Buna bağlı olarak uluslararası sistemde belirleyici olan da devletlerin çıkarlarıdır. Rusya’nın çıkarlarını koruması ve hedeflerine ulaşması için etkin bir biçimde kullanılan çok yönlü dış politika pragmatizm üzerine kurulduğundaysa RF, farklı merkezlerle dışlayıcı olmayacak biçimde ilişkilerin geliştirilme olanağına sahip olur. Pragmatizm ilkesinin Rusya dış politikasındaki uygulamalarına, silah satışı ve enerji alanında hemen hemen her devletle ilişki kurması örnek verilebilir⁴³⁶.

Ancak Rusya’nın devletleri önceleyen algısının özellikle devletlerarası örgütlerin reddedilmesi anlamına gelmediğini de belirtmek gerekir. Rusya, dış politikasındaki bu temel ilke üzerinden WTO, IMF, WB gibi örgütler ve G20, G8, BRICS oluşumlarda aktif bir pozisyona sahiptir. Kuşkusuz bu politika çıkar kavramının örgütler ve grupları ötelemeyecek şekilde tanımlandığını gösterir.

Son olarak, 2000’den sonra Rusya’nın dış politika atılımlarında hâkim belirleyici olan pragmatizm ilkesi, Rusya iç siyaseti açısından önemli bir göstergedir. Bu ilkenin uygulama alanları ve politikaları göz önüne alındığında Kremlin’in politika manevralarında Atlantikçi ya da Avrasyacı bloğun ön kabullerini ötelediği söylenebilir.

⁴³⁴ Fatih Akgül, “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları’nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, c. 3, s. 5, 2007, s. 133.

⁴³⁵ The Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2000, Haziran 2000. <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm> (20 Mart 2013).

⁴³⁶ A. Sait Sönmez, “Moskova’nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası”, *Avrasya Etüdleri*, s. 37, 2010, s. 40.

Küreselleşmenin Rusçası: Seçici Küreselleşme⁴³⁷

Rusya dış politikasına ilişkin tartışmaların zeminini oluşturan bu kavram, Rusya'nın küreselleşmenin tamamını reddetmeyip, ulusal çıkarı ve küresel dengeler çerçevesinde küreselleşmeyle büyük oranda kendi belirlediği biçiminde bağ kurması olarak tanımlanabilir. Kavramın uygulamadaki sonuçları dikkate alındığında seçici küreselleşmeye ilişkin üzerinde durulması gereken başka bir yön daha bulunmaktadır. Bu da, Rusya'nın seçici küreselleşmeyle klasik küreselleşme anlayışına ve onun dünya düzenine meydan okuma potansiyelidir.

Küresel ekonomiyle bütünleşmek isteyen Rusya, bu hedefini G8, DTÖ, IMF, WB gibi uluslararası örgütler ve oluşumlar içinde yer alarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Küreselleşmenin en önemli araçları sayılan bu kurumlara üyelikle Rusya, küresel ekonominin uygulamalarının bir parçası olmakla kalmayıp, ayrıca, kendisine yönelik küresel bir izolâsyondan da kaçınmıştır. Bu bağlamda Rusya eski Dışişleri Bakanı İgor İvanov, Rusya'nın küreselleşmeyle kurduğu bağı, oluşan yeni bir dünya düzeninde, Rusya'nın uluslararası örgütler aracılığıyla sürece seyirci kalmak istememesi olarak ifade etmiştir⁴³⁸.

Buna karşın, Rusya'nın bir taraftan G8, IMF, WB, DTÖ gibi neoliberalizmin disipline edici kurumlarının bir parçası olurken, BRICS ülkelerinin bir araya gelmesinde öncü rol üstlenmesi Rusya'nın dengeleyici bir politika yürüterek hem hali hazırda işleyen düzende söz sahibi olduğunu hem de kendisinin de içinde olduğu yükselen merkezlerle de bağı koparmamak istemediğini gösterir.

Rusya'nın küreselleşme bağlamında kullandığı ikinci strateji, kendi şirketleri üzerinden uluslararası alanda etkinliğini arttırmaya dayanmaktadır⁴³⁹. Şöyle ki, özellikle Putin dönemiyle birlikte Rusya dış politikasında ekonomik araçlar özellikle de enerji alanında faaliyet gösteren şirketler uluslararası alanda etkinliklerini

⁴³⁷ Rusya dış politikasının genel analizinde kullanılan bu kavram ve genel olarak küreselleşme tartışmaları, tez çalışmasının Giriş bölümünde ele alınmıştır.

⁴³⁸ İgor İvanov, *The New Russian Diplomacy*, Washington D.C., The Nixon Center and Brooking Press, 2002, s. 163.

⁴³⁹ Filippas Proedrou ve Christos A. Frangonikolopoulos, "Russia's Re-emergence in the Global System: Globalising or Anti-Globalising Force?", *Journal of Contemporary European Studies*, c.18, s. 1, Mart 2010, s. 84.

arttırmıştır⁴⁴⁰. Bu çerçevede enerji alanında devlet kontrolündeki yükselen şirketlerden ve yeni yedi kız kardeşten birisi sayılan Gazprom konuya elverişli bir örnektir. Gazprom'un uluslararası alanda desteklenmesi gerektiğinin altını çizen Putin, şirkete sadece ekonomik bir araç olarak değil, uluslararası alanda Rusya'nın etkisini arttıran bir süvari gözüyle de bakmaktadır. Bu çerçevede Gazprom, özellikle Avrupa ve Rusya arasındaki görüşmelerin temel başlığı olmuştur. BDT ile kurulan ilişkilerde şirketin uyguladığı fiyat politikası ve işbirliği anlaşmaları Rusya'nın bölgesel öncelikleriyle paralel gitmiştir. Şirketin son 5 yılda uluslararası ihalelere katılması ve Latin Amerika, Cezayir, Libya, Vietnam, Çin gibi pek çok ülke ve bölgede ihale kazanması, Rusya'nın çok yönlü dış politikası ve uluslararası alanda etkinliğini artırma istediğinden bağımsız ele alınamaz⁴⁴¹.

Buna karşın, Rusya açısından küreselleşmedeki seçiciliğini gösteren en önemli politikalardan birisi bölgeselleşmeyi merkeze alan örgütlenmedir. Moskova'nın özellikle yakın çevre olarak adlandırdığı bölgede bölgesel örgütlerle etkisini artırması Rusya için küreselleşmesinin sınırlarını da çizer. Bu anlamda Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan ve Tacikistan'dan oluşan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)⁴⁴² ve Rusya, Belarus, Kazakistan'dan oluşan Gümrük Birliği duruma örnek gösterilebilir⁴⁴³.

⁴⁴⁰ Thomas F. Remington, a.g.y., s. 253.

⁴⁴¹ Mert Bilgin, "Geo-Economics of European Gas Security: Trade, Geography and International Politics", *Insight Turkey*, c. 12, s. 4, 2010, s. 186.

⁴⁴² Kolektif Savunma Antlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) dair iki önemli konuya değinmek gerekir. Birincisi, KGAÖ'nün 4. Maddesi tıpkı NATO'da olduğu gibi üye ülkelerden birine yapılan saldırıyı, tüm üye devletlere yapılmış saymaktadır. İkincisi, üçüncü ülkelerin örgüt üyelerinin herhangi birinde askeri üs açması, KGAÖ'den uygun bulmasına bağlanmıştır. Erel Tellal, "Kolektif Güvenlik Örgütleri: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü", Çınar Özen ve Özgür Tonusj (Eds.), *Uluslararası Örgütler*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 78-84. Detaylı bilgi için bkz: http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm (28 Mayıs 2013).

⁴⁴³ Üç ülke arasında kurulan Gümrük Birliği'ne yakın zamanda Kırgızistan'ın da atılması beklenmektedir. http://english.pravda.ru/news/hotspots/14-04-2013/124265-kyrgyz_customs-0/ (18 Nisan 2013).

C. Rusya ve Diğer Ülkeler Arasındaki Politik İlişkiler

Rusya ve Yakın Çevresi

Rusya, SSCB'nin ardılı olarak hayat bulmuş bir devlettir. Ardılığın getirdiği bu bağ, aynı zamanda ESBC'le kurulacak ilişkileri önemli hatta hayatî hale getirmiştir. Bu çerçevede Rusya, özellikle 1993'te Yakın Çevre olarak adlandırdığı bu coğrafyayı dış politikada önceleyen politikalar izlemiştir. Özellikle Primakov dönemiyle hız kazanan bu politika, süreklilik kazanarak Putin döneminde de devam etmiştir. Putin yönetiminin Yakın Çevre politikası çerçevesinde adım attığı ilk adres BDT'dir. BDT ülkeleri bir topluluğun bütünsel politikalarından öte, bugüne kadar kendi aralarından ikili ilişkiler üzerinden hareket etmeyi tercih etmişlerdi. Buna bağlı olarak BDT'nin çok etkin çalışmadığı söylenebilir. Buna karşı Rusya için BDT çeşitli açılardan önemlidir. Birincisi, Rusya sınırlarında istikrarın sağlanması bu ülkelerle kurulan ilişkilerle yakından ilgilidir. İkincisi, BDT ülkeleriyle ilişkilerin iyi tutulması, Rusya'nın ekonomisi üzerinden olumlu etkiye sahiptir. Son olarak, bu ülkelerle kurulan iyi ilişkiler, Rusya'nın yakın çevresinde istikrar ve düzenin sağlanmasına katkı sunar. Böylece Rusya, dikkatini diğer ülkelere ve uluslararası sorunlara verebilecek olanağa kavuşur.

Rusya, değinilen bu gerekçeler çerçevesinde BDT ülkelerine yönelik, havuç-sopa politikası uygulamaktadır. Kendisiyle işbirliği yapan ülkelere politik ve ekonomik olarak destek vermektedir. Öte yandan kendisine karşı olan ülkelere politik ve ekonomik desteğini çekmiştir. Putin'in "Bize karşı olan ülkelerin bunu bizim desteğimizle yapmaları söz konusu olamaz" sözlerinin ardından Gazprom'un Gürcistan ve Ukrayna'da fiyat artışına gitmesi bu temelde verilebilecek örnekler arasındadır⁴⁴⁴.

BDT her ne kadar Rusya için yakın çevrede ilişkileri geliştirme zeminlerinden birisi sayılsa da BDT hem kurumsal olarak hem de üye sayısı bakımından ESBC'nin tamamını kapsamaz. Buna bağlı olarak Rusya'nın ESBC ilişkilerini ilişkilerin görünümü açısından sınıflandırmak daha açıklayıcıdır. Rusya

⁴⁴⁴ Steven Woehrel, "Russia's Energy Policy Toward Neighboring Countries", Martin T. Pohler (ed.), *Russia's Energy Assets: Security and Foreign Policy Issue*, New York, Nova Publishing, 2009, s. 78.

ile ilişkilerin seyri bağlamından ESBC'leri üç gruba ayırmak mümkündür. Baltık Devletleri ile Romanya, Bulgaristan ve Polonya Batı'yla uyumu seçen AB ve NATO'ya üye olan birinci gruptur. Bunun yanında Batıyla iyi ilişkiler kuran ancak Batıyla organik bağı olmayan Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna Rusya ile çeşitli alanlarda sorunları olan ikinci grubu oluşturmaktadırlar. Rusya ile yakın ilişkileri olan ve pek çok alanda Rusya'yla işbirliğine giden Ermenistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan üçüncü grubu oluşturmaktadır. Dahası, bu ülkeler özellikle askeri ve enerji alanında Rusya'nın önemli ortaklarıdır.

Rusya ile ortak bir Slav kökeninden gelmelerinin de etkisiyle Belarus ve Ukrayna Rusya ile özel ilişkilere sahip iki ülkedir. Bu çerçevede ilk olarak Belarus'a değinildiğinde, pek çok konuda Rusya'yla uyumlu politikalara sahip olduğu görülmektedir. Rusya ve Belarus, AB, ABD ve NATO genişlemesi gibi konularda ortak bir tutuma sahiptir. Buna karşın bu durum, Rusya ve Belarus arasında zaman zaman ekonomi temelli gerilimler yaşanmasına engel oluşturmamaktadır⁴⁴⁵.

Benzer biçimde Ukrayna da Rusya için pek çok açıdan vazgeçilmez bir devlettir. Ukrayna'nın Karadeniz'e kıyısının olması ve Rusya'nın burada bir üssünün bulunması, Sivastopol deniz üssünü kullanması ilk önemli başlıktır. Ukrayna'yı Rusya için önemli kılan ikinci konu Ukrayna'da %17 oranında bulunan Rus nüfusedir⁴⁴⁶.

Buna karşın iki ülke arasındaki sorunların üç başlık altında toplanabilmesi mümkündür. Birincisi, Ukrayna'nın özellikle 2000'lerden itibaren AB ve NATO'ya üye olmak için tüm kanalları zorlamasıdır. İki ülke arasında zaman zaman gerilim sebebi olan bu konu 2004'da yapılan olaylı Cumhurbaşkanlığı seçimiyle daha da alevlenmiştir. Yapılan seçimlerde Victor Yanukoviç'in seçimi kazanmasının ardından, seçimlerde hile olduğunu düşünen halk kitleleri sokaklara dökülmüş ve seçimi kaybeden Batı yanlısı Victor Yuşçenko lehinde gösteriler düzenlemiştir. Gelen itirazlar sonucunda seçimler tekrarlanmış ve 2005'te Yuşçenko

⁴⁴⁵ Maththew Frear, "Friends or Foes? Developments between Russia and Belarus", *Russian Analytical Digest*, n.87, 2010, s. 4.

⁴⁴⁶ Ukrayna'da nüfusu oluşturan etnik dağılım için bkz: State Statistics Committee of Ukraine, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/> (21 Nisan 2013).

Cumhurbaşkanı koltuğuna oturmuştur. Benzer biçimde Turuncu Devrimin Jan Dark'ı olarak anılan Yuliya Timoşenko ilk olarak 2005'te, ardından 2007–2010 arasında Başbakanlık koltuğuna oturmuştur. 2010'a kadar Yuşçenko'nun Cumhurbaşkanı, Timoşenko'nun Başbakan olduğu dönemde Kremlin, Kiev'le mesafeli ilişkiler kurmuştur. Rusya'nın Ukrayna ile arasına mesafe koymasında Yuşçenko'nun NATO konusundaki ısrarı kadar, seçilme şekline ilişkin duyulan kuşku da etkili olmuştur. 2003'te Gürcistan'daki gül devrimiyle başlayan ve ardından eski SSCB ülkelerinden Ukrayna ve Kırgızistan'a sıçrayan bu siyasi hareketler, Rusya için bir demokrasi hareketinden öte, ABD'nin sivil toplum örgütlerini kullanarak Rusya'nın yakın çevresini istikrarsızlaştırma ve en nihayetinde Yakın Çevre' de Rusya'yı etkisizleştirme politikası olarak görülmüştür. Bu anlamda 2012'de Putin'in son makalesinde “yasa dışı yumuşak güç” kavramıyla bu eylemleri ele alması Kremlin'in duruma bakış açısını yansıtır⁴⁴⁷.

İkinci olarak, Rusya ve Ukrayna arasındaki enerji gerilimidir. Gazprom'un fiyat politikası bu gerilimin tetiklenmesine neden olmuştur. Gazprom 2011'e kadar eski Sovyet Cumhuriyetlerine uyguladığı fiyat politikasını değiştireceğini ve gaz fiyatlarının Avrupa ülkeleriyle benzer oranlara yükselteceğini ilan etmiştir. 2006'da Gazprom'un Ukrayna'dan AB standartlarında ödeme yapmasını istemesi ve Ukrayna'nın bunu reddetmesi üzerine Gazprom Ukrayna'ya gaz akışına üç gün ara vermiştir. Buna karşı, Ukrayna, ülkesinden geçen transit gazı izinsiz kullanmış ve bu durum uluslararası bir kriz haline gelmiştir. Gazprom'u şantaj yapmakla ve siyasi davranmakla eleştiren Avrupa devletleri, Ukrayna ile yaşanan gerilime daha makul bir çözüm bulma konusunda Rusya'ya baskı yapmaya başlamıştır. 2006'dan sonra da Rusya ve Ukrayna arasındaki enerji sorunu devam etmiş, nihayetinde fiyatların aşamalı olarak arttırılmasına ve Ukrayna'nın gazın transit geçişinden aldığı ücretin arttırılmasına karar verilmiştir.

Ancak sorunu kökten çözmek isteyen Rusya, Ukrayna'yı devre dışı bırakan Kuzey ve Güney Akım projelerinin inşasına başlamıştır.

⁴⁴⁷ Vladimir Putin, “Russia and the Changing World”, *The Moscow News*, 27 Şubat 2012.

Rusya ve Ukrayna arasındaki sorunlardan üçüncüsü, Sivastopol limanında bulunan Rus Donanmasıdır. Ukrayna Rus Donanmasının limanı terk etmesini isterken, Rusya'nın donanmanın çekilmesini güvenliğini tehdit eden bir gelişme olarak görmektedir⁴⁴⁸.

Rusya ve Orta Asya

Bilindiği üzere Rusya Federasyonu SSCB'nin ardılı olarak ortaya çıkmış olup, 2000'lerden itibaren ivmeli bir toparlanmayla bölgenin amiral gemisi konumuna gelmiştir. Hal böyleyken, SSCB'den ayrılan tüm ESBC'leri ile iyi ilişkiler Rusya için başta güvenlik, ekonomi ve enerji olmak üzere Rusya'nın en temel önceliği olmuştur. Bu bağlam Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik politikalarında da bu temel parametrelerin kapsamında yer almaktadır. Büyük resim bir yana Rusya'nın genel anlamda Orta Asya'ya yönelik politikaları güvenlik ve enerji olmak üzere iki kanattan oluşmaktadır.

Güvenlik politikaları iri ufaklı her devletin en temel gündem maddesidir. Hele Rusya gibi dünyanın en büyük kara ülkesine sahip olan bir ülke için güvenlik ve istikrar, genel politikaların belirlenmesindeki en temel parametrelerdir. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek bölgelerden biri de Orta Asya'dır. Zira, Orta Asya Devletleriyle Rusya'nın sınırdışlıklar, bu bölgede yaşanan bir kaos'un dalga dalga Rusya'da karşılık bulabileceğine ilişkin kaygılar Rusya'yı bu bölgede istikrarın sağlanmasına yönlendirmektedir. Özetle denebilir ki, Orta Asya'da istikrarın sağlanması Rusya'nın kendini daha güvende hissetmesini sağlamaktadır. Bu çerçevede güvenlik kaygılarının Rusya'nın bu bölgeye yönelik politikalarında ilk önceliği taşıdığı söylenebilir⁴⁴⁹. Dahası, bölgede daha çok otoriter nitelikler taşıyan isimlerin ve rejimlerin desteklenmesinde de otoriterlikle istikrar arasında kurulan bağın etkili olduğunu belirtmek gerekir. Zira Rusya için Orta Asya'da istikrar Rusya yanlısı bir istikrar zemini, Moskova'nın bölgesel değil, küresel alanda etkisini arttırmasını kolaylaştırır.

⁴⁴⁸ Shiraev, a.g.y., s. 265.

⁴⁴⁹ Ag.y.

Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik ikinci öncelik enerji kaynakları ve Rusya'nın enerji politikasıyla ilişkilidir. Kazakistan'daki petrol, Türkmenistan'daki doğal gaz kaynakları Rusya'nın bu ülkelere yönelik politikalarına ciddi etki etmektedir. Rusya hem dış politikası hem de enerji politikasının öncelikleri çerçevesinde bu alanlarda söz sahibi olmayı ve kaynakların çıkarılması ve transferinde rol olmayı önemsemektedir. Bu bağlamda Moskova, bu ülkelere finansal ve siyasi olarak destek olmakta ve kendi enerji şirketlerini daha cazip ve tercih edilebilir kılmaya çalışmaktadır.

Ne Seninle Ne Sensiz: Rusya- ABD İlişkileri

I.Putin iktidarının başlarında, özellikle 2001'de, Rusya-ABD ilişkilerinde deyim yerindeyse bahar havası hâkimdi. Hatta bu dönemde Rusya-ABD ilişkilerinin Rusya Avrupa ilişkilerinden daha iyi olduğu söylenebilir. 2002'den itibaren iyi giden ilişkiler yatırım alanında da karşılık bulmuş, 2000–2002 arasında Rusya'ya ABD kaynaklı yatırım kayda artış göstermiştir. Bush yönetiminin Clinton döneminden aldığı Rusya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi politikasının bu yaklaşımda etkili olduğu açıktır. Dahası ABD'nin 1974'ten sonra Rusya'yla ticarete kısıtlar getiren Jackson-Vanik uygulamalarının⁴⁵⁰ sorgulanması dahi bu dönemde gündeme gelmiştir⁴⁵¹. Ne var ki, ilişkilere hâkim olan bu bahar havası, 2001'de nükleer silahlar konusunda yaşanan gerilim, 2003 Irak işgali ve her iki ülkenin iç dinamiklerinin ilişkilere yönelik takındığı eleştirel tutum sonucunda son bulmuştur⁴⁵². Rusya açısından Mayıs 2002'de gerçekleşen Bush-Putin zirvesi bu anlamda ilişkilerde kırılmanın başlangıcıdır. Bu zirvede ABD, Rusya'ya kısıtlar koyan Jackson Vanik uygulamalarına devam kararı almış, üstelik Rusya'ya serbest piyasa ekonomisi statüsü vermemiştir. 2003'te Irak'ın ABD tarafından işgal

⁴⁵⁰ Jackson Vanik Yasası, 1974'te SSCB'nin göç politikasına karşı ABD'nin tepkisini ortaya koymak için çıkarılmıştır. Her ne kadar gerilim göç konusunda yaşanmışsa da ABD, SSCB'ye baskıyı ekonomi alanında yapmış ve piyasa ekonomisi uygulanmayan ülkelerin ABD'yle ticaretine kısıtlama getirmiştir. Soğuk Savaş boyunca uygulanan bu yasayla SSCB-ABD ticaret durma noktasına gelmiştir. Buna karşın bir Soğuk Savaş klasiği olan Jackson Vanik Yasası, ABD'nin Rusya'yı piyasa ekonomisi olarak kabul etmesine rağmen hala yürürlüktedir. Rusya'nın ABD ile olan ticaretini sektöre uğratmasına karşın yasa, politik sebeplerle uygulanmaya devam etmektedir. Vladimir N. Pregelj, "The Jackson-Vanik Amendment: A Survey", *The Jackson-Vanik Amendment: A Survey, CRS Report for Congress*, The Library of Congress, 2005, ss.1-3, <http://www.fas.org/sfp/crs/row/98-545.pdf> (29 Nisan 2013).

⁴⁵¹ Shevtsova, a.g.y., s. 234.

⁴⁵² A.g.y., s. 235.

edilmesi, 2004 itibariyle Rusya'nın yaşamsal alanım dediği ülkelerde “Renkli Devrimler ”in tetiklenmesi, 2004’te NATO’nun son genişlemesi ve Ukrayna ve Gürcistan’ın üyeliklerini olumlu bulan yaklaşım iki ülke arasında ilişkilere ciddi hasar veren gelişmeler arasında yerini almıştır. Putin döneminde iki ülke arasındaki sorunlu konular şunlardır: NATO Genişlemesi, terörizmle mücadele, Irak’ın işgali, Çeçenistan Sorunu, nükleer silah görüşmeleridir

Böl – Parçala- Yönet: Rusya- Avrupa İlişkileri

Rusya’nın çok yönlü dış politikasının önemli örneklerinin yaşandığı bölgelerden bir diğeri Avrupa’dır. Avrupa, Rusya dış politikası için iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi Rusya’nın ekonomik ilişkileri açısından Avrupa’nın Rusya’nın ekonomik kalkınmasındaki payıdır. İkincisi, Avrupa’nın Rusya’nın çok yönlü dış politika aracılığıyla savunduğu çok kutuplu bir dünya düzeni için ABD hegemonyasının dengelenmesindeki rolüdür.

Rusya’nın modernizasyonu ve ekonomik kalkınmasının formülünü ticari ilişkilerin geliştirilmesinde arayan Putin yönetimi, bu çerçevede ilk olarak Avrupa ile olan ekonomik bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Putin yönetiminin 1997’de yürürlüğe giren “Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması” aktif olarak uygulanması, bu durumun adeta işaret fişeğidir⁴⁵³. Bunun yanında 2000’deki 7. AB-Rusya Zirvesinde AB- Rusya arasında “Ortak Ekonomik Alan” projesi için çalışmalar başlatılmıştır. Rusya’nın sahip olduğu enerji kaynaklarının en büyük alıcısı konumunda olan Avrupa, bu anlamda Rusya’nın ekonomik kalkınmasının da en önemli adreslerinden birisidir. Avrupa Birliği Komisyonu’nun konuya ilişkin verileri incelendiğinde Rusya, AB’nin ABD ve Çin’den sonraki en önemli ticari ortağıdır. Rusya, ayrıca 213 milyar Euro’yla Çin’den sonra AB’ye en yüksek ihracat yapan ülkedir⁴⁵⁴. Benzer biçimde AB Rusya’nın en önemli ticaret ortakları arasında ilk sırada yer almakta

⁴⁵³ Tellal, a.g.y., 2010, s. 212.

⁴⁵⁴ European Commusion, “Eu Bilateral Trade And Trade With The World” http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf (27 Nisan 2013).

olup, AB, 237 milyar Euro'luk işlem hacmiyle Rusya'nın temel ticaret ortakları arasında yer almaktadır⁴⁵⁵.

Rusya için AB'yi ekonomi ve enerji dışında önemli kılan bir diğer konu, ABD hegemonyasının AB ülkeleri üzerinden dengelenmesidir. Güvenlik politikalarının baskın olduğu bu politik manevrada Rusya Dış Politika Konsepti' ne uygun olarak hem AB ile ortak bir strateji yürütmeye çalışmakta hem de Almanya, İtalya, Fransa ile iki ilişkilere hız vermektedir⁴⁵⁶.

NATO'nun 2004'teki son genişlemesi karşısında rahatsızlığını gizlemeyen Rusya, NATO'nun Avrupa'da artan gücüne karşı Avrupa Kolektif Güvenlik Stratejisini önermektedir. Bunun için de NATO yerine AGİT'i işaret etmektedir.

Rusya'nın Avrupa'ya yönelik ikinci politikası bazı ülkelerle yürütülen ikili ilişkilidir. Rusya'nın bu hedefine ulaşmasını sağlayan en önemli etken ise enerji kaynaklarıdır. Bu çerçevede Almanya için oluşturulan ve Ukrayna ile Polonya'yı devre dışı bırakan Kuzey Akım Boru Hattı Projesi, Fransa'nın en önemli enerji şirketi Total ile yapılan enerji anlaşmaları ve son olarak İtalyan ENİ şirketinin Güney Sibirya'da petrol çıkarma faaliyetleri ve Gazprom' la kurduğu yakın işbirliği bu durumun örnekleridir.

Rusya özellikle enerji kaynakları üzerinden belirli ülkelerle kurduğu özel ilişkiler sayesinde ilk olarak AB'nin bir bütün olarak Rusya karşıtı bir pozisyon almasını engellemekte, böylece ABD'yi bir anlamda Rusya'ya karşı topyekûn bir AB desteğinden korumaktadır. İkincisi, Rusya'nın çıkarlarıyla örtüşmemesi sebebiyle imzalamaktan vazgeçtiği Enerji Şartı konusunda AB'nin kendisine bir bütün olarak müdahale etmesini önlemektedir. Özellikle Rusya'nın giderek ikili ilişkilere ağırlık vermesi, AB'nin kendi içinde ortak bir enerji politikası oluşturmasına da engel oluşturmaktadır⁴⁵⁷.

⁴⁵⁵ A.g.y.

⁴⁵⁶ Jeronim Perovic, "Russian Energy Power, Domestic and International Dimensions", Jeronim Perovic, Robert W. Ortung ve Andreas Wenger, *Russian Energy Power and Foreign Relations: Implications for conflict and Cooperation*, New York, London, Routledge, 2009, s. 7.

⁴⁵⁷ Tellal, a.g.y., 2010, s. 224.

Çok Kutupluluğa Doğru: Rusya ve Çin İlişkileri

21. yüzyıl küresel sistemine dair analizlerin büyük bir kısmı Güneş'in doğudan yükseldiğini işaret etmektedir. Üstelik müstakbel yeni gücün merkezi olarak da Pekin adres gösterilmektedir. Bununla birlikte, Çin'in en büyük ortağı olarak da Rusya gösterilmekte, dahası bu iki ülke çok kutuplu sistem arayışının “simbiyotik aksı” olarak işaretlenmiştir. Bununla beraber, Çin Rusya'nın Asya politikalarında iyi ilişkiler kurulmasına imtina edilen en önemli aktördür. Asya'nın Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ekonomilere sahip olması, önemli bir enerji tedarikçisi olan Rusya'nın, gelişmekte olan bu ülkelere enerji satma ve karşılığında işlenmiş ürünler alma politikasına yönelmesini sağlamıştır⁴⁵⁸. Bu çerçevede Rusya ve Çin arasındaki ekonomik işbirliği iki ülke için de önem taşımaktadır. Ayrıca, gerek Rusya'nın gerek Çin'in neoliberal reçetelere karşı geliştirdikleri farklı ekonomi politikaları ve devletin konumlanış biçimi iki ülkenin küreselleşme karşısında da ortak bir pozisyon almasına zemin yaratmıştır⁴⁵⁹.

Bunun yanında belirtmek gerekir ki, Rusya ve Çin arasındaki işbirliği sadece ekonomi alanıyla sınırlı değildir. İki ülke de Asya'da istikrarı desteklemektedir⁴⁶⁰. Rusya ve Çin karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüklerinin korunmasından yanadır. Şöyle ki, Moskova Tayvan sorununda tek Çin'i savunurken, Çin de Çeçenistan sorununda Rusya'nın yanında yer almıştır⁴⁶¹. Buna karşı her iki ülkenin en önemli önceliğinin güçlerini birleştirerek ABD öncülüğündeki Batı hegemonyasını dengeleme konusunda işbirliği yapmakta olduğu söylenebilir⁴⁶².

İki ülkenin de içinde olduğu ve 1996'da temelleri atılan Şanghay İşbirliği Örgütü, Rusya ve Çin ilişkileri çerçevesinde değinilmesi gereken önemli bir konudur. Özellikle 1996'daki oluşum sürecinde Çin'in ABD'nin Tayvan politikasına yönelik tutumu ve Rusya'nın Primakov döneminde çok kutuplu bir politika için

⁴⁵⁸ Vladimir Portyakov, “Russian-Chinese Relations: Current Trends and Future Prospects”, *Russian Analytical Digest*, n. 70, 23 February 2010.

⁴⁵⁹ Peter Ferdinand, “Russia and China: Converging Responses to Globalization”, *International Affairs*, c.83, n. 4, 2007, s. 657.

⁴⁶⁰ Rajan Menon, “The Limits of Chinese–Russian Partnership”, *Survival*, c. 51, n. 3, s. 105.

⁴⁶¹ A.g.y., 2009, s. 105.

⁴⁶² Andrew C. Kuchins, “Russia, the 360-Degree Regional Power”, *Current History*, s. 738, 2011, s. 267.

yönünü Asya'ya dönmüş olmasının ŞİÖ' nün ortaya çıkmasında etkisi vardır⁴⁶³. Son olarak örgüte 2010'da Özbekistan katılmış ve Şanghay Beşlisi Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) adını almıştır⁴⁶⁴. Örgüt hali hazırda Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'dan oluşmaktadır. Kuruluş aşamasında sınır uyuşmazlıklarının çözülmesi, bölgesel terörizmle mücadele, ülkeler arasında ilişkileri koordine etme amacı taşıyan ŞİÖ, son dönemler de ortak ekonomi politikası oluşturma, üye ülkelere destek sağlayan bir banka kurma gibi ekonomik faaliyetlere de yönelmiştir⁴⁶⁵. Bu yönelimin Rusya ve Çin'in ekonomik anlamda büyümeye ve uluslararası güç olmayı ekonomiyle ilişkilendirmelerinin bir adımı olarak da ele alınabilir. Şöyle ki, gerek Rusya'nın gerekse Çin'in ekonomiyi ön plana çıkaran politikaları gözönüne alındığında ŞİÖ'nün Asya'da ekonomik işbirliğini perçinleyecek olması uluslararası politikada Batı hegemonyasına karşı yeni bir zemin yaratabilir.

Rusya ve Çin'in büyük oranda ortaklaşmasına karşın iki ülkenin ilişkilerinin tamamen sorunsuz olduğu söylenemez⁴⁶⁶. Orta Asya'da her ne kadar işbirliğine dayalı bir politika izlense de iki ülkenin birine karşı şüpheleri, enerji fiyatı konusunda iki ülkenin uzlaşamaması, Çin'in Abhazya ve Osetya'yı tanımaması, Çin'den Rusya'ya yasadışı göç, Çin'in Rusya'da çalışan Çinli işçilerin çalışma koşullarına ilişkin eleştirileri iki ülke arasındaki sorunlu konulardır⁴⁶⁷. Görüldüğü üzere Rusya ve Çin arasındaki ilişkiler kusursuz ve sorunsuz değildir. Ancak, bu noktada şunu belirtmek gerekir, iki ülkenin ekonomi başta olmak üzere gerek ikili gerek örgütler ve BRICS gibi oluşumlar üzerinde sağladıkları örgütlenme, dünya

⁴⁶³ Selçuk Çolakoğlu, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, c. 1, n. 1, Bahar 2004, s. 178.

⁴⁶⁴ Şanghay İşbirliği Örgütü'ne ilişkin bilgiler örgütün resmi sitesinden alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz: <http://www.scosummit2012.org/english/index.htm> (20 Mart 2013).

⁴⁶⁵ Selçuk Çolakoğlu, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin"... 2004, s. 178.

⁴⁶⁶ Richard Weitz, "Super Power Sybiosis: The Russia- China Axis", *World Affairs*, c. 175, s. 4, Kasım-Aralık 2012, s. 78.

⁴⁶⁷ Zhao Huasheng, "Sino-Russian Relations 2009 to 2010: A Perspective from China", *Russian Analytical Digest*, n. 70, 2010, s. 8.

Richard Weitz, Superpower Symbiosis: The Russia-China Axis, *World Affairs*, November-December 2012, <http://www.worldaffairsjournal.org/article/superpower-symbiosis-russia-china-axis> (15 Mayıs 2013).

siyasetinde en çok gündeme taşınan konuların başında yer almaktadır. Üstelik, Batı hegemonyasına karşı dengeleyici yeni bir siyasal merkez olarak da belirmektedir⁴⁶⁸.

Kiminin Merkezi Kiminin Çevresi: Rusya- Latin Amerika İlişkileri

Rusya'nın çok yönlü dış politikasındaki en önemli atılımlardan son olarak ele alınacak olan Latin Amerika politikasıdır. Latin Amerika ülkeleriyle ilişkilere bakıldığında Rusya'nın özellikle ABD karşıtı söyleminin Brezilya, Venezuela ve Bolivya ile ilişkilerinde etkili olduğu görülmektedir⁴⁶⁹. Venezuela eski Devlet Başkanı Hugo Chavez'in "Sadece Venezuela değil tüm Latin Amerika'nın ABD hegemonyasına son vermek için Rusya'ya ihtiyacı var"⁴⁷⁰ söylemi de Rusya'nın hem Venezuela hem de Latin Amerika'daki varlığının önemini ve nedenini ortaya koymaktadır.

Bunun yanında ilişkilerin temel özelliğinin ticaret üzerine kurulduğu söylenmelidir. Silah ticareti, nanoteknoloji ve enerji Rusya- Latin Amerika ilişkilerinin ana ticaret kanallarını oluşturmaktadır⁴⁷¹. Rusya'nın özellikle Putin'in ikinci dönemiyle birlikte bu ülkelerle ilişkilere hız vermiştir.

Rusya'nın Latin Amerika açılımı çerçevesinde ilk olarak bölgenin yükselen gücü Brezilya ile olan ilişkileri dikkat çekici boyuttadır. İlk olarak Brezilya'nın büyüyen ekonomisiyle Rusya'nın da içinde olduğu BRICS'in bir parçası olması iki ülke arasındaki ilişkilerin uluslararası dayanışmaya varmasına etki etmektedir. Bunun paralelinde Rusya- Brezilya ilişkileri 2000li yıllarda özellikle ekonomi alanında ciddi biçimde yol kat etmiştir. 2000–2008 arasında Brezilya'yla başta

⁴⁶⁸ Rusya ve Çin ilişkilerinin Batı Hegemonyasını dengelemekten öte, meydan okuduğuna ilişkin yorumlar da söz konusudur. Ancak, bu çalışmada daha ihtiyatlı bir tutumla iki ülkenin küresel pozisyonu dengeleme olarak ele alınmıştır. Zira 2013'ten 2050'lere yönelik politik okumalar, öngörü olmaktan ziyade, spekülasyon senaryo olmakla maluldür.

⁴⁶⁹ Elif Kutsal, "Arka Bahçe Oyunlarına Devam: Rusya'nın Latin Amerika Açılımı", Bilgesam, 2009, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1630:arka-bahce-oyunlarina-devam-rusyanin-latin-amerika-acilimi&catid=172:analizler-latinamerika (10 Nisan 2013).

⁴⁷⁰ Elif Kutsal, 2009, Bilgesam.

⁴⁷¹ W. Alejandro Sanchez, "Russia and Latin America at the Dawn of the Twenty-first Century", *Journal of Transatlantic Studies*, c. 8, s. 4, Aralık 2010, s. 376.

güvenlik, enerji ve ekonomi alanında pek çok anlaşma yapılmıştır. Dahası iki ülke arasında 2006'da Stratejik Ortaklık Anlaşması yapılmıştır⁴⁷².

Bunun yanında Venezuela Latin Amerika'da Rusya'nın en önemli ortaklarından bir diğeridir. Chavez dönemiyle birlikte iki ülke arasında enerji, silah sanayisi gibi alanlarda pek çok anlaşma yapılmıştır⁴⁷³. Bu anlamda Moskova ile Caracas arasında 2005–2007 yılları arasında Venezuela'nın sahip olduğu doğal gaz kaynaklarının geliştirilmesi alanında 15 milyon dolarlık, savunma alanında ise 4,5 milyar dolarlık anlaşma yapılmıştır⁴⁷⁴.

Rusya'nın Latin Amerika'da stratejik ilişkilere sahip olduğu bir diğer ülke Bolivya'dır. İki ülke arasındaki ilişkiler özellikle Evo Morales döneminde hız kazanmıştır. Morales'in enerji alanında yaptığı millileştirme hareketleri karşısında ABD'li ve Fransız enerji şirketlerinin sahadan çekilmesi sonrasında başta Gazprom olmak üzere Rusya'nın enerji şirketleri Bolivya'da enerji ihalelerine katılmaya başlamıştır⁴⁷⁵.

Kısacası Latin Amerika ülkeleriyle Rusya'nın 21. yüzyılda duruşları arasında farklar olmakla birlikte, ABD'nin hegemonyasına karşı çok kutuplu bir dünya düzeni söylemi, yakınlaşmanın temel zeminini oluşturmaktadır.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Rusya'nın Latin Amerika'daki varlığı şu ana kadar ABD'ye karşı bir askeri ittifakın kurulması ve meydan okuma boyutuna gelmemiştir. Kremlin, dış politikasında ısrarla vurguladığı üzere çok yönlü dış politika uygulamaktadır. Buna bağlı olarak da bölge ülkeleriyle genelde ekonomi üzerinden ilişki kurmaktadır. Ancak ticari ilişkilerde enerji ve savunma sanayisinin öncelikli olması yine de dikkat çekidir⁴⁷⁶. Rusya, her ne kadar Latin Amerika

⁴⁷² Aleksandra Koval, "Contemporary Perspectives and Trends in Russian–Brazilian Relations", *Russian Analytical Digest*, s. 91, 2011, s. 8.

⁴⁷³ Mark N. Katz, "The Putin-Chavez Partnership", *Problems of Post-Communism*, c.1. 53, s. 4, Temmuz- Ağustos 2006, s. 6.

⁴⁷⁴ Paulo Telman Sanchez Ramirez, "Is a New Climate of Confrontation Between Russia and the United States Possible in Latin America?", *Latin American Policy*, c. 1, s.2, 2010, s. 234.

⁴⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz: Gazprom International: Bolivia, <http://gazprominternational.com/en/operations/country/bolivia> (10 Mayıs 2013).

⁴⁷⁶ Ramirez, a.g.y, s. 236.

devletleriyle ekonomi ve karşılıklı çıkar üzerinden ilişkiler geliştiriyorsa da, bölgedeki varlığını ve dahası enerji alanında varlığını daim kılmaya yönelik attığı adımların, Beyaz Saray’a bir mesaj olduğu da göz önüne alınmalıdır.

4. Vana Diplomasisi: Putin Dönemi Enerji Politikası

Rusya sahip olduğu üretim miktarı dikkate alındığında Suudi Arabistan’dan sonra dünyanın en büyük ikinci petrol üreticisidir⁴⁷⁷. Üstelik sahip olduğu rezervler bakımından dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi ve tedarikçisidir⁴⁷⁸. Buna bağlı olarak iç politika olduğu gibi Rusya dış politikasında da enerjinin önemli bir yer vardır.

2000’lerde Rusya’nın dış politikasında görülen en önemli değişikliklerden birisi ülke ekonomisinde ve küresel sistemle ekonomik bütünleşmede, enerjiye kolaylaştırıcı rol yüklenmesidir⁴⁷⁹. Bu duruma bağlı olarak hem 2000 hem de 2008 dış politika konseptlerinde enerjiye geniş biçimde yer verdiği düşünülürse, Moskova’nın enerji kaynakları ile küresel ekonomiyle bütünleşme arasında bir ilişki kurduğu açıktır. Bu anlamda ilki 2000’de yayınlanan “Rusya Enerji Strateji Belgesi 2020” ve 2003’te revize edilerek kamuoyuyla paylaşılan “Rusya Enerji Strateji Belgesi 2030” ışığında Rusya için enerjinin iki özelliğine vurgu yapılmıştır. Birincisi, Rusya bir enerji devi olarak küresel düzlemde bu pozisyonunu korumaya çalışmaktadır⁴⁸⁰. İkincisi, başta Avrupa olmak üzere, dünyanın pek çok yerine

lamp_

⁴⁷⁷ International Energy Agency, *World Energy Outlook 2010*, 2010, s. 6, http://www.worldenergyoutlook.org/media/weowebiste/2010/WEO2010_es_english.pdf (12 Şubat 2013)

⁴⁷⁸ Peter Rutland, “Russia as an Energy Super Power”, *New Political Economy*, c. 13, s. 2, Haziran 2008, s. 203.

⁴⁷⁹ John Lough, “Russia’s Energy Diplomacy”, *Chatham House Briefing Paper*, Chatham House, Mayıs 2011, s. 1.

⁴⁸⁰ Ministry of Energy of the Russian Federation, *Energy Strategy of Russia for the Period up to 2030*, Moskova, 2003, s. 10 [http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_\(Eng\).pdf](http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_(Eng).pdf) (10 Mart 2013).

Ministry of Energy of the Russian Federation, *The Summary of the Energy Strategy of Russia for the Period of up to 2020*, 2003, s. 12,

http://ec.europa.eu/energy/russia/events/doc/2003_strategy_2020_en.pdf (10 Mart 2013).

ekonomi politikalarının güvenliğini dikkate alarak enerji ihracatına devam etmesidir. Rusya Enerji Strateji Belgelerinde bu iki hedef yedi maddede özetlenmiştir⁴⁸¹.

- Enerji İhracatı
- Diğer ülkelerde enerji kaynaklarının keşfi çalışmalarına katılma
- Ülke içinde ve dışında enerji piyasasına katılımın arttırılması ve yabancı ülkelerde enerji yapısı içinde rol alma
- Rusya enerji sektörüne yabancı yatırımın teşvik edilmesi
- Komşu ülkelerin enerji şirketleriyle ortaklık kurma
- Enerji transitinde rol üstlenme
- Teknik ve hukuki alanlarda uluslararası işbirliğini teşvik etme ve uluslararası enerji piyasasıyla bütünleşme

Dış Politika Konseptleri ve Enerji Stratejisi Belgeleri bütünlüklü bir biçimde ele alındığındaysa Rusya için enerjinin dört temel anlamı olduğu söylenebilir. İlk olarak enerji, 2000'den sonra ulusal ekonomide değişmez pozisyona sahiptir. Şöyle ki, Putin döneminde ülkenin ekonomik toparlanmasında enerjinin azımsanmayacak bir rolü vardır. Enerjinin Rusya ekonomisindeki rolüne bakıldığında, ihracatın %50'si enerji kaynakları oluşturmaktadır. Dahası, Rusya ekonomisine ihracatın katkısına bakıldığında enerji yine çok önemli bir kalemi oluşturmaktadır. Şöyle ki, federal bütçenin %50'si, döviz gelirinin %70 ve Rezerv Fonu'nun %100'ü ihracat üzerinden sağlanmaktadır⁴⁸².

İkincisi, enerji politikaları Rusya için yakın çevresiyle kurduğu bağların ana eksenlerinden birisidir. Özellikle Orta Asya ve Kafkasya'da kaynakların kontrolü ve geçiş güzergâhı Rusya'nın jeopolitik çıkarıyla yakından ilişkilidir. Üçüncüsü, Orta Asya özelinde enerji kaynaklarının kontrolü Rusya ve başta ABD olmak üzere bölgesel bir nüfuza mücadelesinin prototipidir. Son olarak Rusya'nın dünyadaki en

⁴⁸¹ Ministry of Energy of the Russian Federation, *Energy Strategy of Russia for the Period up to 2030*, Moskova, 2003, ss.12-15.

⁴⁸² Primakov, *a.g.y.* s. 126.

önemli enerji tedarikçilerden birisi oluşu, küresel ekonomiyle bütünleşme ve çok kutuplu dış politikanın pratik kanadını oluşturmaktadır.

Başka bir anlatımla, Rusya başta AB olmak üzere pek çok ülkeye doğal gaz ve petrol sağlayan önemli bir tedarikçidir. Bunun yanında özellikle 2000'lerin ortalarından itibaren, enerji tedariki sağlanan bölgelerde çok yönlü bir politika izlenmiş ve çeşitlendirilmeye gidilmiştir. Üstelik Rusya'nın pozisyonu bununla sınırlı kalınmayıp, Enerji Stratejisi Belgesinde belirtildiği gibi kaynak çıkararak, boru hatları ihaleleri alan bir ülke haline gelmiştir. Venezuela, Bolivya, Küba, Vietnam, Hindistan, Pakistan, Irak, İran, Cezayir, Libya ve Mısır'da Rus enerji şirketlerinin aldığı ihaleler, bu duruma örnek verilebilir⁴⁸³.

Marshall I. Goldman, Adam N. Stulberg ve Mitat Çelikpala'ya göre Rusya, enerji kaynaklarını ön plana tutan bir diplomasiyle yakın çevredekiler başta olmak üzere pek çok ülkeyle işbirliği zemini yaratmaktadır⁴⁸⁴. Bunun yanında, Rusya bu kaynaklar üzerinden uluslararası sistemde söz söyleme alanını genişletmektedir⁴⁸⁵. Kaynakların kontrolü, çıkarılması, transit geçişi ve güzergâhı bu anlamda mücadele yaşanan başlıklar içinde bulunmaktadır. Bu çerçevede Rusya için enerji, sadece ekonomik anlamda kendisine gelir sağladığı bir alan olmanın ötesinde küresel sistemin rekabetçi koşullarında Rusya'ya güvenlik, işbirliği ve nüfuz mücadelesinde avantaj sağlayan bir alandır⁴⁸⁶.

Rusya dış politikası ve enerji ilişkisi incelendiğinde enerjinin ekonomiyle olan yakın bağı çerçevesinde dört hedef için hayati önemde olduğu söylenebilir. Bu amaçlardan ilki olan ulusal ekonominin kalkınmasında enerjinin üstlendiği rol ve

⁴⁸³ Gazprom'un ihale aldığı ve ticari ilişkiler kurduğu bölge ve ülkeler için bkz: <http://www.gazprom.com/about/production/projects/deposits/> (29 Mart 2013).

Rosneft'in ihale aldığı ve ticari ilişkiler kurduğu bölge ve ülkeler için bkz: <http://www.rosneft.com/about/Glance/> (29 Mart 2013).

⁴⁸⁴ Marshall I. Goldman, *Petrostate: Putin, Power and the New Russia*, New York, Oxford University Press, 2008. Adam N. Stulberg, *Well-Oiled Diplomacy*, New York, State University of New York Press, 2007. Mitat Çelikpala, "Rusya Federasyonu'yla İlişkiler, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Cilt 3: 2001-2012*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, ss. 532-533.

⁴⁸⁵ Mitat Çelikpala, "Rusya Federasyonu'yla İlişkiler, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Cilt 3: 2001-2012*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, ss. 532-533.

⁴⁸⁶ Barcelona Center for International Affairs (CIDOB), "Country profile, Russian Federation", *International Yearbook CIDOB 2010*, 2010, s. 228. http://www.cidob.org/en/publications/yearbooks/cidob_international_yearbook/international_yearbook_k_cidob_2010_country_profile_russian_federation (15 Mart 2013).

çerçevesi ortaya konulmuştur. Bu noktada geriye kalan üç hedefi şöyle özetlemek mümkündür. Birincisi, enerji politikaları Rusya için yakın çevresiyle kurduğu bağların ana eksenlerinden birisidir. Özellikle Orta Asya ve Kafkasya’da kaynakların kontrolü ve geçiş güzergâhı Rusya’nın jeopolitik çıkarıyla yakından ilişkilidir. İkincisi, Orta Asya özelinde enerji kaynaklarının kontrolü Rusya ve başta ABD olmak üzere bölgesel bir nüfuz mücadelesinin prototipidir. Rusya’da Afganistan operasyonu sonrasında ABD’nin bölge rejimlerini kontrol etmeye yönelik politikalarına karşı enerji üzerinden kurulan karşılıklı bağımlılık, ABD’nin faaliyetlerinin sonuçsuz kalması açısından önemlidir. Son olarak Rusya’nın dünyadaki en önemli enerji tedarikçilerden birisi oluşu, küresel ekonomiyle bütünleşme ve çok kutuplu dış politikanın pratik kanadını oluşturmaktadır.

Putin dönemi Rusya dış politikasının temel özellikleri dikkate alındığında, devletin dış politikadaki en önemli aktörü olduğu söylenebilir. Ancak bu durum, devletin dış politikada farklı araçlar kullanmasına engel değildir. Bu bağlamda enerjinin devlet tarafından etkin kullanımı duruma örnek verilebilir. Dahası Rusya, enerji alanında da tek bir aktör yerine petrol, doğal gaz, elektrik gibi başlıca alanları, farklı şirketlerin kontrolüne vermiştir. Ancak iş bölümüne dayalı bu sistemde şirketler devlet politikalarıyla etkileşim içinde politika belirlemektedirler. Rusya’nın dış politikasıyla etkileşimli enerji atılımları dikkate alındığında bu politikaların yürütücülüğünü Gazprom, Rosneft, Transneft, Lukoil ve Rusya Birleşik Elektrik Sistemi şirketlerinin üstlendiği görülmektedir.

Gazprom doğal gaz alanında Rosneft petrol alanında Rusya’nın adeta dış politika süvarisi gibi hareket etmektedirler. Her iki şirketin enerji sağladığı ülkeler ve özellikle Gazprom’un fiyat politikası Rusya’nın çok yönlü dış politikasıyla yakından ilgilidir. Ayrıca, özellikle Gazprom’un Avrupa ülkeleri başta olmak üzere enerji tedarikinde bulunduğu ülkelerdeki enerji firmalarını ele geçirme stratejisi ve bunun devletin ikili ilişkilerde önem verdiği ülkeleri konu alması (Almanya, İtalya, Fransa,

İngiltere, Ukrayna, Bulgaristan...) dış politikasındaki Gazprom'un yumuşak gücün uygulayıcılarından birisi olduğu yönündeki yorumlara neden olmuştur⁴⁸⁷.

Rosneft de tıpkı Gazprom gibi enerji politikalarında devletle yakın bir ilişki içindedir. Rosneft'in, bir devlet şirketi olması göz önüne alındığında, şirketin uluslararası şirketlerle kurduğu ilişki enerji alanında uluslararası petrol şirketleri ve devlet şirketleri arasındaki ilişkide Rusya'nın pragmatist duruşunu göstermesi açısından kritiktir. Şirketin yakın dönemde BP'ye hisselerinin %19'unu satması durumun en önemli örneğini sunmaktadır.

Gazprom ve Rosneft'ten sonra Rusya açısından enerji güvenliği ve dış politikayı enerji üzerinden yürütme politikasında öne çıkan bir diğer aktör, devasa bir ulaşım ağına sahip olan Transneft'tir.

Transneft, Rusya'daki 16 boru hattını kontrol etmesi sonucunda Rusya'daki enerji akışının %93'üne sahiptir⁴⁸⁸. Her ne kadar şirketin %80'i Gazprom'a aitse de devletin şirket üzerindeki etkisi sadece Gazprom'la sınırlı değildir⁴⁸⁹. Transneft, özellikle enerji kaynaklarına sahip olan ancak, bunu dünyaya taşıyacak sisteme sahip olmayan Orta Asya devletlerine karşı Rusya'nın elini güçlendiren en önemli araçtır.

Rusya Birleşik Enerji Sistemleri Şirketi(BES) elektrik alanındaki konumuyla dikkat çekmektedir. Şirketin %54.99'u devlete ait olup⁴⁹⁰, BES, hem Rusya'ya hem de BDT, Norveç, Çin, Finlandiya, Baltık Ülkeleri, Moğolistan'ın aralarında olduğu pek çok ülkeye elektrik sağlamaktadır⁴⁹¹.

Rusya enerji politikası açısından dikkat çeken bir diğer şirketse Lukoil'dir. Putin döneminde büyük bir kısmı özelleştirilen şirket, Rusya dış politikasında devlet

⁴⁸⁷ Mert Bilgin, "Energy Security and Russia's Gas Strategy: The Sybiotic Relationship between the State and Firms", *Communist and Post-Communist Studies*, s.44, 2011, ss. 119-127.

⁴⁸⁸ Transneft resmi internet sitesi, <http://eng.transneft.ru/information/241/> (10 Nisan 2013). Saygın ve Çelik, Jeo Enerjik Bakış... 2011, s. 46.

⁴⁸⁹ Kenan Şahin, "Rusya Federasyonu Enerji Sektörünün Yapısı, Sektörde Yaşanan Gelişmeler ve Rusya Federasyonu'nun G-8 Başkanlığı", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, s. 20, 2006. http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-enerji-sektorunun-yapisi_-sektorde-yasanan-gelismeler-ve-rusya-federasyonu_nun-g-8-baskanligi-.tr.mfa (10 Nisan 2013).

⁴⁹⁰ Rusya Birleşik Enerji Sistemleri Şirketi resmi sitesi için bkz: <http://www.raoee.ru/en/info/history/show.cgi?history.htm> (12 Nisan 2013).

⁴⁹¹ Rusya Birleşik Enerji Sistemleri Şirketinin elektrik ihraç ettiği ülkeler için bkz: <http://www.raoee.ru/en/info/about/international/show.cgi?export.htm> (12 Nisan 2013).

şirketleri ve Rusya'nın politik manevraları çerçevesinde hareket etmektedir. Başta Hazar bölgesi olmak üzere yaklaşık 30 ülkede Rusya'yı temsil eden şirket, Rusya'daki en büyük özel petrol şirketi olmak vasfına da sahiptir⁴⁹². Lukoil'i Rusya enerji politikasında önemli kılan bir diğer özelliği hem iç piyasada ve Hazar kıyısında kontrol ettiği alanlar konusunda hem devletle hem de Gazprom'la işbirliğine gitmesidir⁴⁹³. Kısacası Lukoil özel bir enerji şirketi olmasına karşılık, devletle olan ilişkisi dikkate alındığında bir devlet şirketi gibi davrandığı söylenebilir.

Rusya enerji politikasında enerji şirketleri üzerinden yürütülen politikalar dış politikada hedeflere ulaşılmasında devletin elini güçlendiren araçlardır. Bu durum, adeta 21. yüzyıl uluslararası düzeninde enerji şirketleri ile devletler arasındaki ilişkileri yansıtan bir aynadır. Bu noktadan hareketle, Rusya özelinde enerji şirketlerine mercek tutulduğunda Gazprom, devlet-şirket ilişkisinin politik etkileşimi ortaya koyması açısından bir adım öne çıkmaktadır. Dahası Gazprom, Rusya için sadece dış politika açısından değil, küçük bir Rusya panoraması sunması açısından da önemlidir. Denebilir ki, Gazprom ile Kremlin pek çok açıdan bir paranın iki yüzü kadar yakın bir ilişkiye sahiptir. Bir başka anlatımla bu enerji şirketinin hikâyesi, Rusya'nın politik, ekonomik ve dış politikasındaki dönüşümünde devletin biyografisine dönüşmektedir. Bu çerçevede Gazprom'a yönelik detaylı bir çalışma şu ana kadar değinilen faktörler açısından Rusya'nın anatomisini sunacaktır.

⁴⁹² Lukoil'in resmi internet sitesi: <http://www.lukoil.com/static.asp?id=97> (12 Nisan 2013).

⁴⁹³ Jonathan P. Stern, *The Future of Russian Gas and Gazprom*, New York, Oxford University Press, 2005, s. 30.

IV. BÖLÜM

RUSYA DIŞ POLİTİKASINDA GAZPROM

Tez çalışmasının dördüncü bölümü, Rusya dış politikasında enerjinin rolünü ve bunun Gazprom'un stratejisine ve uluslararası faaliyetlerine etkisini ele alacaktır. Rusya dış politikasının 2000lerdeki görünümü dikkate alındığında ekonominin ve ekonomik çıkarın ön planda tutulduğu bir yol haritası dikkat çeker. Bu durum, ekonomi alanında Rusya'nın küresel düzeyde elini güçlendiren ve gelişmiş ekonomiler sıralamasında üst sıralara tırmanmasını sağlayan faktörleri mercek altına almaya iter. Ekonomi öncelikli bir analiz yapıldığında ise hiç kuşkusuz enerji kaynakları ve bu kaynakların ekonomide oynadıkları rol dikkat çeker. Rusya'nın enerji politikası küresel jeopolitik gerçeklerle harmanlanmakta ve ortaya enerji merkezli bir dış politika çıkmaktadır. Enerjinin dış politikada bu kadar etkin bir rol üstlenmesi gerçeği, enerji politikalarının aktörlerini inceleme zemini yaratmaktadır. Rusya içinde "devlet içinde devlet" diye tanımlanan Gazprom'un dış politikadaki simetrisinin "Gazprom yararına olan Rusya'nın yararınadır" söylemi Rusya enerji politikalarının özetini sunar. Ancak bu söylem bağlamından koparıldığında Gazprom'un Rusya'nın dış politikasını belirlediğine ilişkin bir okumanın kapısı aralanır. Buna karşın Gazprom'un Putin döneminde Kremlin koridorlarında adeta baştan yaratıldığı göz önüne alındığında Gazprom'un atılımlarının, genişleme ve çok boyutlu stratejilerinin dış politikanın yeni süvarisini işaret ettiğini ve bu süvarinin Kremlin'in yol haritasına sadık olduğu dikkat çekmektedir.

Bu çerçevede bu bölümde ilk olarak Putin dönemiyle birlikte Rusya'daki en önemli enerji şirketlerinden olan Gazprom'un 21. yüzyılda dış ticarete yöneldiği yeniliklere yer verilecektir. Ardından şirketin bu strateji değişiminin Rusya dış politikasıyla kurduğu bağ ele alınacaktır.

İkinci olarak Gazprom'un Rusya dış politikasındaki ilkeleri sahiplenmesi üzerinden bölge ve ülkelerle kurduğu ilişkiler mercek altına alınacaktır. Bu bağlamda ilk olarak SSCB döneminde gaz ilişkilerinin kurulduğu Avrupa ülkelerinde

Gazprom'un konumu ve bunun genel anlamda Rusya için ifade ettiği anlama odaklanılacaktır.

Üçüncü olarak SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri (ESBC) ile kurulan ilişkiler analiz edilecektir. Gazprom'un AB ile çeşitli defalar karşı karşıya kalmasına neden olan transit ülkeler ve Rusya'nın 21. yüzyılda sorunlu alanları olmakla birlikte Orta Asya Cumhuriyetleriyle Gazprom'un kurduğu ilişkiler ele alınacaktır.

Son olarak, Rusya'nın çok kutupluluk arayışı çerçevesinde yüzünü döndüğu ülkelerle enerji ilişkisi ve bunun küresel siyasetteki anlamı ele alınacak diğer önemli bir başlık olacaktır. Asya başlığı altında Çin, Japonya, Hindistan ile Gazprom arasındaki bağ üzerinde durulması gereken önemli adresler olacaktır. Rusya'nın 21. yüzyılda çok yönlü ilişkiler bağlamında etkinliğini arttırmayı istediği bir diğer bölgenin Amerika kıtası olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ilk olarak Gazprom'un başta Venezüella ve Bolivya olmak üzere Latin Amerika'daki etkinlikleri ve enerji ilişkileri ele alınacaktır. Sahip oldukları enerji kaynaklarıyla 19. yüzyılın sonlarından bu yana dünya gündeminde enerji kaynakları zenginliğiyle dikkatleri üzerinde toplayan Afrika'da Gazprom'un ilişkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. Gazprom'un Yeni Stratejisi ve Rusya Dış Politikası İlişkisi

Gazprom, dünyadaki gaz rezervlerinin %17,6'ni ⁴⁹⁴ dünya gaz üretiminin %14,8'ini tek başına gerçekleştirerek sadece Rusya'nın değil, dünyanın da en büyük gaz şirketi konumuna yükselmiştir⁴⁹⁵. Ayrıca Fortune'un dünya şirketleri

⁴⁹⁴ Gazprom in Figures 2004–2008 Factbook,2009,
<http://www.gazprom.com/f/posts/71/879403/3se.pdf>, Gazprom'un resmi web sitesi:
<http://www.gazprom.com/f/posts/71/879403/3se.pdf> (10 Mayıs 2013).

⁴⁹⁵ Gazprom, Gazprom in Figures 2006–2010 Factbook, 2011, s.3
<http://www.gazprom.com/f/posts/55/477129/gazprom-reference-figures-2006-2010-en.pdf> (11 Mayıs 2013).

sırlamasında Gazprom, 157,831 milyon dolarlık geliri ve 44, 460 milyon dolar kârıyla 15. sırada yer almaktadır⁴⁹⁶.

Bunun yanında şirket, Avrupa, BDT, Baltık ülkelerine gaz sağlayan bir işletme özelliği taşır. Bugüne kadar gaz piyasasında Gazprom'un hâkimiyeti üzerine pek çok metin kaleme alınmıştır. Bununla birlikte değişen 21. yüzyıl dünya ihtiyaçları ve Rusya'nın ekonomiyi önceleyen bir dış politika gündemi karşısında Gazprom da stratejisinde bir dizi değişikliğe gitmiştir. Gazprom'un söz konusu stratejisi, şirketi Rusya ölçeğinde başarılı kılarken, uluslararası alanda BP, Chevron, Exxonmobil gibi şirketlerle rekabet edebilecek uluslararası ölçekte stratejiler geliştirmesini sağlamıştır. Bu çerçevede şirketin, devasa boru hatları inşa eden ve kontrolündeki rezervlerle pazar payını artırma üzerine kurulu stratejisi eski strateji olarak ele alınabilir⁴⁹⁷. Gazprom'un uluslararası piyasada etkinliği ve rekabet gücünü arttırmaya yönelik yeni stratejisi ise kendi içinde beş maddede özetlenebilir. Kısaca bu politikalar; ürün yelpazesini genişletme, taşımacılık alanında hem LNG taşımacılığı gibi yeni yöntemleri kullanma hem Rusya'da hem de dünyanın farklı bölgelerinde boru hattı inşasına devam etme, pazar stratejisi, benzer sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerle ortaklıklar yapma, reklamın yapılan işler kadar önemli olduğu 21. yüzyıl vitrin toplumunda PR'a ağırlık vererek tanınırlığını arttırmadır.

Gazprom'un ürün yelpazesini genişletme politikası, şirketin ana üretim hattının aynı kalmasına karşın benzer sektörlerde etkin olması üzerine kurulmuştur. Bilindiği üzere Gazprom, doğal gaz alanında faaliyet gösteren şirketler içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte şirket, özellikle 2005'te Sibneft'i aldıktan sonra Gazprom Oil üzerinden petrol çıkarma faaliyetlerine başlamıştır. Dahası, Gazprom sahip olduğu doğal gaz ve petrol kaynaklarını etkili bir biçimde kullanarak elektrik üretimine de başlamıştır⁴⁹⁸.

Taşımacılık alınandaki gelişmeleri göz önünde bulunduran şirket bu konuda iki yeni adım atmıştır. Bu adımların ilki, son dönemlerde özellikle uzak coğrafyalara

⁴⁹⁶ Fortune Magazine, List of Fortune Global 500 2012,

http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2006/full_list/ (10 Haziran 2013).

⁴⁹⁷ Tatiana Mitrova, "Gazprom Perspective on International Markets", *Russian Analytical Digest*, n. 41, s. 2008, s. 2.

⁴⁹⁸ Gazprom Export, *Fact and Figures Book 2012*, St. Peterburg, 2013, s. 27.

gaz sağlamakta kullanılan LNG için gemi alımı ve LNG terminallerinin kurulmasıdır⁴⁹⁹. İkincisi, şirketin boru hattı inşa tecrübesini ihraç etmeye başlamasıdır. Başka bir deyişle, yaklaşık 50 yıldır boru hattı inşa eden Gazprom, bu tecrübesini dünyanın farklı ülkelerinde boru hatları inşa ederek kullanmaya başlamıştır. Şirketin bu adımı, Gazprom'un ürün sektörünün yanın da hizmet sektöründeki kapasitesini geliştirdiği göstermesi açısından da önemlidir.

Pazar politikası olarak anılan stratejisi de iki dinamiğe sahiptir. İlk olarak, var olan pazarın korunması ve transit ülkelerin sayısının azaltılmasıdır. İkincisi ise farklı pazarlara açılarak pazar çeşitlendirilmesine dayanmaktadır. Gazprom'un, yakın döneme kadarki pazar alanı Avrupa, BDT, Baltık ülkeleridir. Bu coğrafyanın tamamına gaz akışı SSCB döneminden kalan boru hatları üzerinden sağlanmaktaydı. Rusya Federasyon'u kurulduktan sonra Gazprom'un SSCB'nin mirasının üzerine eklediği iki hat, Mavi Akım Boru Hattı (Rusya-Türkiye) ve Yamal- Avrupa Boru Hattı (Rusya – Belarus – Polonya – Almanya) olmuş ve bu hatla Türkiye'ye doğal gaz satışı başlamıştır⁵⁰⁰. Ayrıca Gazprom, Kuzey Akım ve Güney Akım Boru Hattı projeleriyle Avrupa pazarındaki payını arttırmayı ve transit sorunlarını en aza indirmeyi hedeflemektedir⁵⁰¹.

Gazprom'un pazar stratejisinin ikinci ayağını yeni ülke ve bölgelere gaz tedarik edilmesine dayanır. Bu konuda şirketin yöneldiği ilk bölge ise Asya kıtası olmuştur. Gazprom, Asya'nın yükselen ekonomilerinin (Çin, ve Hindistan gibi) enerji taleplerini göz önüne alarak bu coğrafyaya enerji sağlama projelerine hız vermiştir ve pazardaki etkinliğini arttırmaya çalışmıştır.⁵⁰² Bunun yanında özellikle LNG'nin şirket tarafından kullanılmaya başlanmasıyla birlikte Meksika, ABD ve Vietnam da gaz satışına başlamıştır⁵⁰³.

⁴⁹⁹ Gazprom, Gazprom in Qustions and Answers: Production, <http://eng.gazpromquestions.ru/index.php?id=7> (20 Haziran 2013).

⁵⁰⁰ Gazprom.com

⁵⁰¹ <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/south-stream/>
<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/blue-stream/>
<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/nord-stream/>

⁵⁰² Gazprom'un hali hazırda projeler yürüttüğü ve ihaleler kazandığı ülkelerin tam listesi için, Gazprom International'ın resmi interne adresi kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz:<http://gazprom-international.com/en/operations/countries> (13 Haziran 2013). Mitrova, a.g.y., s. 4..

⁵⁰³ Goldman, a.g.y., s. 5. Stern, a.g.y., s.

Enerji şirketleriyle ortaklıklar kurma ve projelere katılma stratejisi de Gazprom'un hedef ve amaçları çerçevesinde çeşitli ihtiyaçlara cevap vermektedir. Bu politikanın ardındaki nedenler üç maddede ele alınabilir. İlk olarak Gazprom enerji alanında faaliyet gösteren devasa bir işletme olmasına karşın teknolojik alt yapı ve rezervlere ulaşma konusunda bazı sıkıntılar yaşamaktadır. Bu çerçevede Total, BP, Statoil gibi enerji şirketleriyle ortaklıklar yaparak kaynaklara ulaşmada daha hızlı ve etkili çalışabilme fırsatı yakalamış olacaktır⁵⁰⁴. İkincisi, şirketin özellikle Avrupa pazarında ENİ, E.ON, Gas de France başta olmak üzere çeşitli şirketlerle işbirliği yapması⁵⁰⁵ ve Kuzey Akım gibi projelerin birlikte gerçekleştirilmesi hem Gazprom'un etkinliğini arttırmakta hem de şirketin Avrupa pazarında daha verimli politikalar yürütmesini sağlamaktadır⁵⁰⁶. Bununla beraber, Gazprom'un faaliyetler yürüttüğü ülkelerde devlet şirketleriyle çalışması, son dönemde özellikle Afrika ve Latin Amerika'daki enerji kaynaklarının devlet şirketleriyle idare edilmesi ve benzer biçimde diğer ülkelerin devlet şirketleriyle işbirliği yapılması politikasını güçlendirmektedir. Üçüncüsü, şirketin maliye politikalarından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki Gazprom'un küreselleşme ve yabancı ortaklarla çalışma eğilimi şirketin maliye politikası açısından yararlı bir duruştur. Yani, Rusya içinde gerek uluslararası pazarda yabancı ortaklarla çalışma şirketin masraf kalemlerinde düşüş yarattığı için uzun vadede Gazprom'un projelerden elde ettiği kârı arttırmaktadır⁵⁰⁷.

Son olarak küresel sistem içinde şirketlerinin tanınırlığını artırma stratejisi küresel bir şirket olan Gazprom beşinci ve son stratejisidir. Bu çerçevede şirketin tanıtım kanallarından en önemlisi önemli spor ve kültürel etkinliklere sponsor olmasıyla gerçekleşmiştir. Bu anlamda şirketin Zenit St., Schalke 04, Chelsea, UEFA Şampiyonlar Ligi resmi sponsoru olması Gazprom'un tanınırlığını artırma isteğinin ürünüdür⁵⁰⁸. Bunun yanında özellikle Rusya dış politikasında Rusya'ya dair olan önyargıların yıkılması için Rusya'nın geniş ölçekli tanıtımı politikası ve Gazprom'un

⁵⁰⁴ Rosner, a.g.y., s. 340.

⁵⁰⁵ Sergei Afontsev, "Outlook for Foreign Energy Companies in the Arctic Region", *Russian International Affairs Council*, 2012, http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=304#top (20 Mayıs 2013).

⁵⁰⁶ Mert Bilgin, "Energy Security and Russia's Gas Strategy: The Symbiotic Relationship between the State and Firms", *Communist and Post-Communist Studies*, n. 44, 2011, s. 125.

⁵⁰⁷ A.g.y., s. 126.

⁵⁰⁸ Aleksey Miller, Football Sponsoring, Gazpromfootball, <http://www.gazpromfootball.com/en/GAZPROM/1.htm> (15 Haziran 2013).

stratejisi uyum içinde görünmektedir. Özetle, şirket her ne kadar kendi tanıtımını yapıyorsa da gerek tanıtımların içeriği gerekse şirketin devlet kontrolünde olması örtülü bir biçimde Rusya'nın tanıtımı olarak ele alınabilir. Böylece şirket, 21. yüzyılda tanıtım ve reklamın ülkelerin uluslararası etkisinin öneminin farkında olan Moskova'nın politikalarıyla örtüşen bir yol izlemektedir.

Açıktır ki Gazprom'un stratejileri Rusya'nın dış politikadaki yönelimlerini ve eylem planlarını güçlendirmektedir. 1990'ların Rusya ekonomisi üzerinde yarattığı tahribat sebebiyle ekonomik toparlanma için şirket, 2000–2004 yılları arasında büyük oranda sahip olduğu gaz rezervlerinin çıkarılması ve satışı üzerinden bir strateji uygulamıştır. Buna karşın özellikle 2005'ten itibaren, Orta Asya'dan gaz ithalatını arttırarak, transit yolların sahipliğinden kâr elde etmeye yönelmiştir⁵⁰⁹. Bununla birlikte, Gazprom'un stratejisindeki en büyük dönüşüm, şirketin küresel rekabette elini kuvvetlendirme istediğinde kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede Gazprom, sadece gaz tedariki değil, gaz ve petrolün çıkarılması, depolanması, rafinajı ve pazara dağıtımında da söz sahibi olmaya başlamıştır. Söz konusu bu strateji sadece Gazprom için değil, Rusya için de kritik bir eşik olma özelliği taşır. Şöyle ki Gazprom ve Rusya enerji politikasına ilişkin literatürün büyük bir kısmı hem Rusya'yı hem de Gazprom'u sadece enerji rezervlerine sahip olduğu için şanslı saymakta ve Gazprom'un kötü yönetildiğine ilişkin eleştiriler sıralanmaktadır. Ancak şirketin 2000'lerin ortasından itibaren Orta Asya'da üretim faaliyetlerini arttırmak için ihaleler alması, Avrupa pazarında yabancı ortaklar edinerek dağıtımda söz sahibi olması, enerji kaynaklarına sahip Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde kaynaklara ulaşma ve boru hattı inşası alanlarında ihaleler alması şirketin enerji alanındaki varlığını güçlendirmektedir. Dahası, Gazprom'un bu manevrası, rekabet halinde olduğu enerji şirketlerine kendi yöntemleriyle karşılık vermesine zemin hazırlar. Zira Gazprom, özellikle aldığı ihalelerin sayısını attırır ve söz konusu projelerinde başarılı olursa, gaz tedarikinden ziyade farklı coğrafyalarda kaynakların işletilmesi alanında başarı kazanır.

⁵⁰⁹ Kevin Rosner, "Struggle for a Gazprom Strategy", Kevin Rosner (Ed.), *Russian Foreign Energy Policy: An Analytical Compendium*, GMB Publishing, 2007, s. 340.

Son olarak Gazprom'un söz konusu stratejilerinin Rusya'nın 21. yüzyıl uluslararası düzende söz söyleme alanına ve çok yönlü dış politikasına yaptığı katkıdan söz etmek gerekir. Rusya'nın 2000'lerden bu yana dış politikasında hız verdiği çok yönlülük çerçevesinde dünyadaki pek çok ülkeyle ikili ilişkiler geliştirmektedir. Bu çerçevede Gazprom'un Latin Amerika, Çin, Hindistan, Libya, Cezayir gibi ülke ve bölgelerde ihaleler kazanması ve projelere hız vermesi, Rusya'nın çok yönlü politikasının çok boyutluluğunu gösterir. Ayrıca özellikle Çin, Hindistan ve Latin Amerika ülkelerinin tek kutuplu dünya düzeninden duydukları rahatsızlığın Rusya üzerinden dengeleme eğilimi ve bu çerçevede Gazprom'la ortak projeler yürütmeleri, hem bu ülkelerle Rusya arasındaki bağı güçlendirmekte, hem de Rusya'nın çok kutuplu sistem arayışını desteklemektedir.

2. Gazprom - Avrupa İlişkiler

A) SSCB Dönemi Batı Avrupa- SSCB Enerji İlişkisi

Rusya bugün Avrupa'daki gaz ihtiyacının % 26'sını tek başına karşılamaktadır⁵¹⁰. Bunu yanı sıra pek çok Avrupa ülkesinin gaz ihtiyacının tamamı Gazprom tarafından karşılanmaktadır. Rusya'nın Avrupa pazarında bu kadar etkili olması ve Gazprom'un yeni stratejisi çerçevesinde ortak projeler yürüttüğü şirketler mercek altına alındığında, Rusya'nın SSCB'den kalan enerji ilişkilerini kullandığı dikkat çekmektedir. Bu çerçevede SSCB'nin 1970'lerin başlarından itibaren Avrupa'ya yönelik enerji ihracatına mercek tutmak Gazprom'un hem Avrupa'daki konumunu hem de özel politikalar yürüttüğü ülkelerin seçilme nedenlerini ortaya koyacaktır.

Soğuk Savaş'ın ortalarında Doğu ve Batı Bloğu arasında enerji ilişkilerinin başlamasına neden olan faktörler söz konusu aktörler ve uluslararası sistemdeki gelişmeler ışığında üç boyutta ele alınabilir. SSCB'nin Batı bloğuna gaz satışına onay vermesinin sebeplerine bakıldığında bunun üç temel gerekçesi vardır. Birincisi, Hruşov döneminden başlayarak Brejnev döneminde belirginleşen ekonomik

⁵¹⁰ Gazprom in Questions, www.gazprom.com.

durgunluktur⁵¹¹. İkincisi, SSCB'nin yıkılmasında da ciddi rol oynayan bilimsel ve teknolojik alanda giderek gerileme ve bu sebebe bağlı olarak Batılı ülkelerden teknoloji ihraç etme ihtiyacı için enerjinin önemli bir kanal olabileceği inancıdır⁵¹². Son faktör ise; Küba Füze Krizi'yle Soğuk Savaş'ta geline "dehşet dengesi" sonrasında başlayan yumuşama (*detente*) dönemiyle SSCB'nin Avrupa'ya yakınlaşması ve ekonomik kaygılarla Batı Avrupa'ya enerji arzını bu doğrultuda koridor olarak görmesidir⁵¹³.

Avrupalı devletlerin SSCB ile enerji ilişkisine sıcak bakmasının sebepleri üç madde altında toplanabilir. İlk olarak Avrupa genelinde petrole olan bağımlılığın sorgulanması ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ihtiyacı Avrupa'yı doğal gaz alımına yönlendirmiştir. İkincisi, Avrupa'nın Soğuk Savaş'ta taraf olmasına karşın, SSCB ile ticari ilişkileri çıkarlarına uygun bulması. Son olarak coğrafi olarak boru hatlarının inşasıyla neredeyse sınırlarından geçen doğal gazdan almanın Cezayir ve Libya'dan gaz alınmasına nazaran daha kolay ve tercih edilebilir olmasıdır.

Soğuk Savaşın yumuşama (*detente*) dönemine girmesinden sonra SSCB ile Avrupa ilişkilerinde bir kırılma yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde Batı Avrupa ülkeleri için *detente* SSCB'ye yönelik tüm blok ülkelerinin ortak ticari çıkarlarının olması ve SSCB ile olan ticaretin artırılarak tehdit ihtimalinin bağımlılıkla düşürülmesine dayanmıştır⁵¹⁴. Avrupa'nın Batı bloğu ülkeleri, enerji ihtiyaçlarını petrol dışında kaynaklara özellikle de doğal gaz alanında yönlendirme istediği içinde olduklarından kendileri için en uygun aktör, Soğuk Savaşın diğer süper gücü SSCB olmuştur⁵¹⁵.

⁵¹¹ Robin Edmons, *Soviet Foreign Policy 1962–1973: The Paradox of Super Power*, London, Oxford University Press, 1975, s.

⁵¹² Vladislav Zubok, "The Soviet Union and detente of the 1970s", *Cold War History*, c. 8, n. 4, 2008, s. 429,

Erel Tellal, "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 62, n. 3, 2007, s. 359.

⁵¹³ Nadejda M. Victor ve David G. Victor, "Bypassing Ukraine: Exporting Russian Gas to Poland and Germany", David G. Victor, Amy M. Jaffe, Mark H. Hayes (Eds.), *Natural Gas and Geopolitics: from 1970 to 2040*, New York, Cambridge University Press, 2006, s. 131.

⁵¹⁴ Nadejda Victor, David Victor, a.g.y., s. 133.

⁵¹⁵ Stacy Closson, "Russia's Key Customer: Europe", Jeronim Perovic, Robert W. Orttung ve Andreas Wenger (Eds.), *Russian Energy Power and Foreign Relations*, New York, Routledge, 2009, s. 89.

SSCB'nin enerji alanında Batı Avrupa'yla kurduğu ilişkilere bakıldığında müzakere sürecinin 1960ların sonunda başladığı görülmektedir⁵¹⁶. SSCB'nin *Druzhiba* (dostluk) Petrol Boru Hattı üzerinden kamusallaşan COMECON'la işbirliğini, 1967'de Çekoslovakya'ya gaz sağlayacak “*Bratstvo* (Kardeşlik) Doğal Gaz Hattı” ile taçlandırma girişimi, aynı zamanda Batı Avrupa ile enerji müzakerelerine zemin hazırlamıştır⁵¹⁷. Bu dönemde Batı Avrupa'nın petrol dışında kaynaklarla enerji ihtiyacını karşılama arayışı dönem içerisinde SSCB'nin Doğu Avrupa ülkelerine yönelik gaz aktarımını arttırmasıyla birleşmiş ve SSCB ile Batı Avrupa ülkeleri arasında görüşmeler başlamıştır⁵¹⁸. Çekoslovakya'ya gaz arzının artmasının paralelinde öncelikle Avusturya, ardından Federal Almanya Cumhuriyeti gaz akışının kendilerine de sağlanması için görüşmelere başlayan ilk Batı bloğu ülkeleri olmuşlardır⁵¹⁹. SSCB'nin Batı bloğundan gelen bu teklife olumlu bakması sonucunda Avusturya, 1970'te Çekoslovakya üzerinden SSCB'den gaz alan Batı bloğu ülkesi olmuştur⁵²⁰. Avusturya'nın ardından Batı Almanya 1973'te, İtalya 1974'te ve Fransa 1976'da SSCB'den gaz almaya başlayan ülkeler arasında yerini almıştır⁵²¹.

SSCB'nin 1968'den itibaren Batı Avrupa'ya gaz satışını düzenleyen anlaşmalar konusunda bir noktayı belirtmek gerekir. SSCB, bu dönemde gaz satış işlemlerini büyük oranda söz konusu ülkelerin enerji şirketleriyle kurduğu işbirliği üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede 1968'de Avusturya'da OVM, 1972'de Almanya'daki Ruhrgas (bugün E.ON), İtalya'dan ENİ ve Fransa'dan Gas de France⁵²² dönem içinde SSCB'nin en önemli muhatapları ve ortakları olmuşlardır.

⁵¹⁶ A.g.y.

⁵¹⁷ Hörgselius, Kaijser ve Åberg, a.g.y., s. 5.

⁵¹⁸ Jonathan P. Stern, *Gas Pipeline Co-operation between Political Adversaires: Example from Europe Report*, Royal Institute of International Affairs (Chatham House), 2005, s. 2. Avusturya, 1968'de SSCB ile gaz alımını düzenleyen uzun dönemli enerji anlaşmasını imzalayan ilk Batı Bloğu ülkesidir. Gazpromexport, Foreign Partners: Avustria, <http://www.gazpromexport.ru/en/partners/austria/> (10 Haziran 2013).

⁵¹⁹ A.g.y.

⁵²⁰ Per Hörgselius, Arne Kaijser ve Anna Åberg, *Natural Gas in Cold War Europe: The Making of Critical Transnational Infrastructure*, *Eurocript*, 2010, s. 9.

⁵²¹ A.g. y.

⁵²² Stern, a.g.y, s. 2. Hörgselius, Kaijser, Åberg, a.g.y., s. 12. Bu şirket içinden özellikle İtalya'nın ENİ şirketi, SSCB ile dönem içinde en iyi ilişkilere sahip olma özelliğine sahiptir. ENİ, gaz anlaşmasının yanında SSCB'ye teknik asistanlık yapmış, alt kuruluşu SNAM 1960'ların sonunda SSCB'ye doğal gaz rafinerisi satmıştır. ENİ resmi internet adresi, <http://enistoria.eni.com/en/inizia-il-viaggio/1969.html> (28 Haziran 2013). Hörgselius, Kaijser, Åberg, a.g.y., 29.

Bununla beraber söz konusu ülkelerin SSCB ile enerji ilişkileri sadece gaz alımıyla sınırlı kalmamıştır. Özellikle 1973 Petrol Krizi'nin etkisiyle Batı Avrupa ülkeleri OPEC üyesi ülkeler dışında farklı tedarikçilere yönelmiş ve gaz alanında olduğu gibi petrol alanında da SSCB ile ticarete hız vermişlerdir⁵²³. Petrol krizi SSCB'den petrol alımını sağlamanın yanında Avrupa'da petrol dışı enerji kaynaklarına yönelme fikrini pekiştirmiştir⁵²⁴.

Batı Avrupa'da Sovyet gazına olan talebin gittikçe artması sonucunda Avrupalı devletler doğal gaz alacakları yeni tedarikçilere yönelmişlerdir. Hali hazırda Kafkas Cumhuriyetleri'ne gaz tedarik eden İran bu politikanın en cazip alternatif olarak görülmüştür. Batı Almanya'nın en büyük enerji şirketi Ruhrgas proje için çalışmalara başladığında SSCB, Ruhrgas'a transit ülke olarak projede yer almayı önermiş ve Ruhrgas bu teklifi kabul ederek 1975'te projeyi ilan etmiştir⁵²⁵. Proje hazırlıkları devam ederken, 1979'da İran'da İslam Devrimi gerçekleşmiş ve proje iptal edilmiştir⁵²⁶.

İran projesinin rafa kalmasıyla birlikte, 1979'da Sibirya'dan Batı Avrupa'ya uzanan yeni bir hattın inşası gündeme gelmiştir. Batı Avrupa Boru Hattı olarak bilinen bu hattın yapımı için gerçekleşen müzakerelerde, SSCB Batı Almanya ve Avusturya'dan hattın inşası için gaz karşılığında teknik destek ve malzeme yardımı talep etmiştir⁵²⁷. Batı Avrupa ülkelerinin SSCB'nin taleplerine olumlu cevap vermesi sonucunda ABD'nin itirazlarına rağmen hattın inşası başlamıştır. Reagan yönetiminin rahatsızlığına rağmen Avusturya'nın OVM ve Batı Almanya'nın Ruhrgas, İtalya'nın ENİ şirketi projenin hayata geçmesi için SSCB'ye gerekli olan malzemeleri göndermişlerdir⁵²⁸. Batı Avrupa Boru Hattı için gerekli malzemelerin iletilmesinin ardından 1983'te boru hattından ilk gaz akışı gerçekleşmiştir⁵²⁹. Bununla birlikte doğrudan ABD'yi karşılarına almak istemeyen Avrupa ülkeleri bir

⁵²³ Michael J. Economides ve Dona Marie D'aleo, *From Soviet to Putin and Back: the Dominance of Energy Today's Russia*, Houston, ET Publishing, 2008, s. 300.

⁵²⁴ Nadejda Victor, David Victor, a.g.y., s. 131.

⁵²⁵ Thane Gustafson, *Crisis Amid Plenty: the Politics Soviet Energy under Brezhnev and Gorbachev*, Princeton, Princeton University Press, 1989, s. 265.

⁵²⁶ A.g.y.

⁵²⁷ A.g.y., s. 133. Högselius, Kaijser, Åberg, a.g.y., s. 11.

⁵²⁸ Closson, a.g.y., s. 91.

⁵²⁹ Bruce Jentleson, *Pipeline Politics, the Complex Political Economy of East-West Trade*, Cornell University Press, 1986, s. 201.

orta yol formülü bularak SSCB’den alınacak gazı kota koymuşlardır. Avrupa ülkeleri SSCB ile boru hattının inşasının tamamlanmasıyla SSCB’den alınacak gazın en fazla % 30 olacağına karar vermişlerdir⁵³⁰. Stocy Closson’a göre Avrupa ülkelerinin bu kararı almasında ABD’nin Avrupa üzerinde yarattığı baskı kadar, SSCB’nin Batı Avrupa ülkelerinin ABD ile enerji alanında kurduğu yakın ilişkiye yönelik tepkisinin de etkisi olmuştur⁵³¹.

Tablo 3. 1982 Batı Avrupa Gaz İthalatı (milyon metreküp)

Ülke	Batı Avrupa	SSCB	Cezayir	Libya
Avusturya	40	2,961	-	-
Belçika	9,153	-	376	-
Federal Almanya	32, 579	10,889	-	-
Fransa	9, 990	3,650	6680	-
İtalya	4,851	8,611	-	26
Finlandiya	-	694	-	-
İspanya	-	-	1290	954
Hollanda	3,578	-	-	-
İsviçre	1,192	-	-	-
İngiltere	10, 682	-	-	-
Toplam	72, 065	26,805	8,362	980

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı, *IEA Annual Oil and Gas Statistic 1981/1982*, (Paris, OECD), 1984.

Tablo incelendiğinde Batı Avrupa için 1982’de doğal gazın önemli bir enerji çeşidi haline geldiği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte dikkat çeken bir diğer nokta, Avrupa içi gaz ticaretinin toplam gaz ticaretinin % 67’sini oluşturmasıdır. Bununla birlikte Sovyetler Birliği’nin de yükselen biçimde pazardaki payının

⁵³⁰ Gustafson, a.g.y., s. 293. Avrupa devletleri için bu dönemde SSCB’den gaz alımı iç piyasada petrole bağımlılığı azaltan bir etkenken, Reagan Yönetimi bu durumu farklı yorumlamıştır. ABD, bu dönemde özellikle Batı Almanya ve Fransa’nın SSCB’den gaz almasını ve enerji ilişkilerini geliştirmesini, SSCB’ye bağımlılık ve SSCB’nin pazarlık gücünü arttıran bir faktör olarak ele almıştır. Buna karşın her ne kadar ABD eleştirilerini yüksek perdeden dile getirse de Avrupa ülkeleri SSCB ile olan enerji ilişkilerini devam ettirmiştir. Ne var ki ilişkiler devam etse de ABD’nin tavsiyesiyle SSCB’den alınacak gazı, Avrupa genelinde %30’lık bir sınır konulmuştur. T. Gustafson, “Energy and Soviet Bloc”, *International Security*, c. 6, n. 3, 1981, s. 72.

⁵³¹ Closson, a.g.y., s. 91.

artmasıdır. SSCB, 26, 805 milyon metreküp gaz satışıyla Avrupa pazarının % 24'ünü elinde tutmuştur⁵³². Diplomatik anlaşmazlıklara rağmen SSCB'nin Avrupa'ya gaz akışı devam etmiş olup bu rakam 1986'da % 44,3'ye yükselmiştir. Ayrıca 1990'da SSCB'nin Batı Avrupa'ya gaz akışı % 30–36 arasında değişiklik göstermiştir⁵³³.

B) Avrupa'nın Gözde Tedarikçisi: Gazprom

SSCB henüz dağılmamışken 1989'da Gaz Bakanlığı Gazprom ismi altında devlet işletmesine dönüştürülmüş ve Gaz Bakanlığı'nın yürüttüğü tüm faaliyetleri Gazprom tarafından sürdürülmeye devam etmiştir⁵³⁴. 1991'de SSCB'nin yıkılması sonrasında kurulan Rusya Federasyonu, serbest piyasa koşullarını ülkede uygulamaya koyarken Gazprom'u özelleştirmiş, ancak gaz piyasası küçük istisnalar dışında Gazprom'un kontrolünde kalmıştır. Şirket her ne kadar özelleştirilmişse de kendisine hasredilen yetkiler çerçevesinde hem iç piyasada hem de dış piyasa da zımnen enerji bakanlığı gibi çalışmaya devam etmiştir. SSCB Gaz Bakanlığı'nın gaz tedarik ettiği Avrupa pazarı da bundan sonra devletle değil, Gazprom ile muhatap olmuştur. Dolayısıyla Avrupa ülkeleri SSCB'nin yıkılmasının ardından enerji alanında yaşanan anlaşmazlıklarda Rusya Federasyonu ile gerçekleştirmelerine karşın, gaz alanında işaret edilen aktörün Gazprom olduğu açıktır⁵³⁵.

Rusya Federasyonu kurulduktan sonra doğal gazın tek muhatabı haline gelen Gazprom, SSCB'nin dağılma döneminde Avrupa'ya 110 milyar metreküp gaz satarken 2012'de bu rakam 138,8 milyar metreküp olmuştur⁵³⁶.

⁵³² IEA, *IEA Annual Oil and Gas Statistics 1981/1982*, Paris, OECD, 1984, s. 21.

⁵³³ Yegor Gaidar, *Collapse of an Empire*, Washington D.C., Brookings, 2007, s. 107.

⁵³⁴ Jonathan P. Stern, *The Future of Russian Gas and Gazprom*, Oxford University Press, 2005, s. 171.

⁵³⁵ Gazprom'un 1991'den bu yana devam eden ayrıcalıklı konumu, 2000'lerle birlikte şirketin devletle kurduğu yakın ilişki ve eş güdümlü politikalar göz önünde bulundurulduğunda AB'nin Rusya'ya yönelik gaz temelli eleştirilerinin Gazprom'a yönelik olduğu söylenebilir.

⁵³⁶ Gazprom Export Resmi internet adresi, <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/> (2 Temmuz 2013). İstatistikler incelendiğinde Gazprom'un en yüksek satışı 2005'te 154,3 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir. Gazprom'un gaz satışında artış yaşanmasının önemli nedenlerin biri de dünyada doğal gaz tüketiminin gittikçe artış göstermesidir. 1973'te doğal gazın dünyada kullanılma oranı %16'ken bu oran 2010'da %21,4'e yükselmiştir. International Energy Agency, *Key World Energy Statistics 2012*, Paris, OECD/IEA, 2012, s. 6.

Tablo 4. Rusya'nın 2012 Avrupa Gaz İhracatı (milyar metreküp)

Ülke	Satılan Gaz Miktarı	Ülke	Satılan Gaz Miktarı
Almanya	34,0	Hollanda	2,9
Türkiye	27,0	Romanya	2,5
İtalya	15,1	Bulgaristan	2,5
Polonya	13,1	Danimarka	0,3
İngiltere	11,7	Yunanistan	2,5
Çek Cumhuriyeti	8,3	Sırbistan	1,9
Fransa	8,2	Slovenya	0,5
Avusturya	5,4	İsviçre	0,3
Macaristan	5,3	Bosna Hersek	0,3
Slovakya	4,3	Makedonya	0,1
Finlandiya	3,7		
Toplam	149,9		

Kaynak: Gazprom, <http://eng.gazpromquestions.ru/?id=4#c649>

2012'de Gazprom yaklaşık 30 Avrupa ülkesine gaz sağlamış olup bu miktar 138,8 milyar metreküp olarak kayıtlarda yerini almıştır. Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere bugün Rusya'dan en gazla gaz ithal eden ülkeler, % 22,68 ile Almanya, % 17,2 ile Türkiye ve % 11,38 ile İtalya'dır⁵³⁷.

Bahse konu olan veriler dışında AB ve Rusya arasında enerji merkezli tartışmaların ve sorunların yaşandığını belirtmek gerekir. Gazprom gaz satışının % 50'den fazlasını Avrupa'ya gerçekleştirmektedir. 150 milyar metreküpü bulan satışlar çerçevesinde Gazprom'un Avrupa pazarından aldığı pay % 30 civarındadır⁵³⁸. Bu kadar büyük alımların yapıldığı Avrupa pazarında AB ve Rusya arasında gaz alanında Gazprom özelinde karşılaşılan sorunlar üç alt başlıkta ele alınabilir. Birincisi, transit ülkelerden kaynaklanan sorunlar ve Gazprom'un bu

⁵³⁷ Gazprom, Gazprom in Foreign Markets, <http://eng.gazpromquestions.ru/?id=4#c527> (20 Haziran 2013).

Gazprom Export, <http://www.gazpromexport.ru/en/> (20 Haziran 2013).

⁵³⁸ Gazprom'un resmi web sitesi, <http://www.gazprom.com/about/marketing/europe/> (20 Haziran 2013).

çerçevede aldığı önlemler. İkincisi, Avrupa Enerji Belgeleri çerçevesinde piyasanın serbestleştirilmesi planı ve Gazprom'un Avrupa içindeki konumu. Son olarak, Gazprom'un fiyat politikası ve ikili fiyat sistemidir.

SSCB, Batı Avrupa'ya gaz aktarımını ilk olarak Ukrayna üzerinden *Druzhba* Hattı'yla sağlamıştır. Söz konusu hat, 1994'e kadar Avrupa'ya gaz aktaran tek hat olmuştur⁵³⁹. 1994'te ise Rusya artan talebi karşılamak ve Ukrayna ile karşılaştığı sorunların Avrupa'ya gaz akışını sekteye uğratmaması için AB'nin de teşvikiyle Belarus üzerinden Yamal-Avrupa Hattı'nın inşasına başlamış ve hat 1997'de faaliyete geçmiştir⁵⁴⁰. Ancak transit hatlarda sorunların ortaya çıkması ilk olarak 2006'da Ukrayna ile Rusya arasındaki anlaşmazlıkla tetiklenmiştir. Gazprom'un 2006'dan sübvansé edilmiş fiyat politikasına son vererek Ukrayna'ya Avrupa fiyatlarını bir teklif sunmasıyla kriz tetiklenmiştir⁵⁴¹. Ukrayna Gazprom'un önerisini reddetmiş ve Gazprom Ukrayna'ya gaz akışını durdurmuştur. Buna karşın Ukrayna'nın Avrupa'ya giden hattan izinsiz gaz kullanmasıyla kriz daha da büyümüş ve Avrupa'daki bazı ülkelere gaz akışının düşüşüne neden olmuştur. Bunun üzerine AB, Rusya'ya Ukrayna ile sorununu daha makul bir yoldan çözmesi için çağrı yapmıştır. Gazprom ve transit ülke arasında yaşanan bu kriz Avrupa'nın bir tek ülkeden yüksek oranlarda gaz almanın sakıncalarına yönelik endişelerini arttırmış ve arz da çeşitlilik arayışı genel bir politika haline gelmiştir⁵⁴². Benzer bir krizin 2009'da yinelenmesi ve Avrupa'daki bazı ülkelere iki hafta boyunca gaz aktarılamaması Gazprom'a olan güvenin sarsılmasına neden olmakla kalmamış, bunun yanında Rusya enerjiyi politik silah olarak kullanmakla suçlanmıştır⁵⁴³. Avrupa'ya aktarılan gazın % 80'nin Ukrayna'dan geçmesinin yarattığı tehlike karşısında oluşturulan Belarus aktarmalı Yamal- Avrupa Hattı'nda da zaman zaman Belarus'la yaşanan gerimler karşısında Gazprom farklı alternatiflere yönelmiştir⁵⁴⁴. Gazprom, bu bağlamda iki strateji uygulamaya koymuştur. İlk olarak geleneksek

⁵³⁹ Robert W. Orttung ve Indra Overland, "A Limited Toolbox: Explaining the Constraints on Russia's Foreign Energy Policy", *Journal of Eurasian Studies*, n. 2, 2011, s. 80.

⁵⁴⁰ A.g.y.

⁵⁴¹ Aldo Spanjer, "Russian Gas Price Reform and EU-Russia Gas Relationship: Incentives, Consequences and European Security of Supply", *Energy Policy*, n. 35, 2007, s. 2889.

⁵⁴² Andreas Heinrich, "Gazprom's Strategy in Europe and the Liberalization of EU Energy Markets", *Russian Analytical Digest*, n. 34, 2008, s. 10.

⁵⁴³ Orttung ve Overland, a.g.y., s. 83.

⁵⁴⁴ A.g.y.

denebilecek yöntemle, alternatif boru hatlarından gaz aktarımının sürdürülmesi, ikinci olarak sıvılaştırılmış doğal gazın (LNG) gemilerle Avrupa'ya taşınmasıdır. Geleneksek yolla, yani boru hatlarıyla aktarımı sürdürmek çerçevesinde iki yeni hattın yapımına başlanmıştır⁵⁴⁵. Baltık Denizi üzerinden Almanya'ya gaz aktarımı yapan ve transit ülkeleri aradan çıkaran Kuzey Akım Boru Hattı ve Mavi Akımın devamı olarak nitelendirilebilecek olan Karadeniz'in altından ve Bulgaristan üzerinden aktarımı sağlayacak olan Güney Akım Boru Hattı projeleridir⁵⁴⁶.

Avrupa'nın enerji piyasasını liberalleştirme politikası çerçevesinde Avrupa ve Gazprom'u karşı karşıya gelmesi ise Gazprom'un artan bir biçimde çeşitli enerji şirketlerinde hisse oranlarını arttırmasından kaynaklanmaktadır. Bu çevrede AB'nin piyasa serbestleştirme politikasına bakmak ve Gazprom'un piyasadaki durumunu şirketin uluslararasılaşma stratejisiyle ele almak durumun ve sorunların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Avrupa gaz piyasasının serbestleştirilmesi politikası 1998'deki AB Gaz Yönergesi ile başlamıştır. Belge AB'deki her kullanıcının tedarikçi seçebilme serbestisine dayanmaktadır. 2003'te kabul edilen Avrupa Komisyonu İkinci Gaz Yönergesi ile eski yönergenin iç piyasaya ilişkin düzenlemelerinin bir bölümünün kapsamını genişletilmiş, bazı kurallar da rafa kalkmıştır. Bu belgede Komisyonun ulaşmaya çalıştığı hedef kısaca sayılı enerji şirketinin hem enerji üretimini hem de dağıtımını üstlenmesini ayrıştırmaya dayanır⁵⁴⁷. Bunun yanında 2003'teki yönerge, hane dışındaki tüm kullanıcılara 2004'ten itibaren serbestçe tedarikçi seçme hakkı tanımaktadır⁵⁴⁸. Benzer biçimde 2011'de yürürlüğe giren Üçüncü Yönerge 'de büyük enerji şirketlerinin hem tedarik hem de dağıtım hem de ulaştırmada yer alamayacağını ve hizmetlerinin ayrıştırılmasının zorunluluğunu açıkça ifade etmektedir⁵⁴⁹.

⁵⁴⁵ Gazprom in Qustions and Answers, <http://www.gazprom.com/about/marketing/europe/> (2 Temmuz 2013).

<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/nord-stream/> (2 Temmuz 2013).

<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/south-stream/> (2 Temmuz 2013).

⁵⁴⁶ Orttung ve Overland, a.g.y., s. 83.

⁵⁴⁷ Heinrich, a.g.y., s. 8.

⁵⁴⁸ A.g.y.

⁵⁴⁹ European Commusion, *The Entry into Force of the EU Third Energy Package*, 2011, ss. 3-5.

Gazprom'un Avrupa'da atılımını başlatan hareketlenme de bu yönergelerin sağladığı zeminle gerçekleşmiştir. Rusya dış politikasındaki ilkeler içinde yer alan seçici küreselleşme kavramıyla daha önce de ifade edildiği şekilde, Rusyalı pek çok şirket devletin desteklemesi ile Rusya dışındaki pazarlarda pek çok şirketle ortaklık ilişkisi üzerinden pazar alanlarını genişletmektedir⁵⁵⁰. Bunun yanında bu örnekler içinde sivrilan Gazprom'un devletle olan ilişkisi dikkate alındığında şirketin özellikle Avrupa pazarında son liberalleşme politikaları çerçevesinde üretim, transit ve dağıtımını birbirinden ayırma politikası Gazprom gibi üretim, transit ve dağıtımda tekel olan şirketler için riskler taşımaktadır⁵⁵¹. Gazprom, bu konuda iki önemli adım atmıştır. Birincisi, AB'nin enerji belgelerinde sıklıkla dile getirdiği üzere, enerji alanında farklı ülkelerden tedarikçi bulma stratejisi, Gazprom'u uzun vadede zora sokacak bir gelişmedir. Şirket bu riski bertaraf etmek için E.ON, ENİ ve Gaz de France ile dağıtım ve üretim alanlarında işbirliğine gitmiştir⁵⁵². Böylece, AB ülkelerinde dağıtımını sağlayacak alt şirketler kurması, ileride tedarikçi değişse bile Gazprom'un AB pazarının farklı kanallarında kalıcı olmasını sağlanacaktır⁵⁵³. İkincisi, AB içinde hem enerji sektörüyle temas halinde olan alanlarda hem de finans, medya gibi kendi sektörünün dışındaki alanlara eğilim göstermektir⁵⁵⁴. Bu strateji, şirkete enerji alanında yaptırım uygulansa bile diğer sektörler üzerinden Avrupa'da kalıcı olmasını sağlar. Ayrıca, küreselleşme ekseninde Gazprom'un etki alanını arttırdığı gibi Rusya'nın tanıtımına ve jeopolitik alanının genişlemesine yardımcı olmaktadır⁵⁵⁵.

Gazprom hali hazırda Almanya'da Wintershall gas, Wingas başta olmak üzere 9 şirketin ya doğrudan sahibi ya da ortağıdır. Farnsa'da FRAGas ve Sofrasi isimli iki şirket; İtalya'da Volta ve Pormgaz, İngiltere de Wingas, Sibur International gibi beş şirketin ortağıdır. Bunun dışında yaklaşık 25 Avrupa ülkesinde şirketin

⁵⁵⁰ Filippou Proedrou ve Christos A. Frangonikolopoulos, "Russia's Re-emergence in the Global System: Globalising or Anti-Globalising Force?", *Journal of Contemporary European Studies*, c. 18, s. 1, 2010, s. 85

⁵⁵¹ Sijbren de JONG, *The EU's External Natural Gas Policy: Caught Between National Priorities and Supranationalism*, Instituut voor Internationaal en Europees beleid, Leuven, 2013, s.10.

⁵⁵² A.g.y., 59.

⁵⁵³ Sergey Filippov, "Russia's Emerging Multinationals: Trends and Issues", *Unu Merit Working Papers 2008-062*, United Nation University, 2008, s.

⁵⁵⁴ Heinrich, a.g.y., s. 9.

⁵⁵⁵ Bilgin, a.g.y., s. 125.

medyadan finansa kadar 80'den fazla alt şirketi ve ortaklığı bulunmaktadır⁵⁵⁶ Gazprom'un ortak olduğu şirketleri aracılığıyla İngiltere başta olmak üzere farklı ülkelerdeki dağıtım şirketlerini ve enerji sektöründeki etkinliğini gittikçe arttırması, hali hazırda AB ile Gazprom'u karşı karşıya getirmektedir⁵⁵⁷. AB, yayınladığı enerji belgelerindeki duruşunu korumuş ve Gazprom'u hem dağıtım hem tedarik hem de transit alanında tekel olmakla suçlamıştır. AB, Gazprom ve onun yan kuruluşlarının AB pazarını domine ederek rekabet koşullarını ortadan kaldırdıkları suçlamasını ifade etmiştir⁵⁵⁸. AB'nin Üçüncü Enerji Paketinde önerdiği Bağımsız Sistem Operatörü önerisiyle Gazprom'un da AB pazarında tek alanda faaliyet göstereceğini ifade etmiştir. Ancak komisyondan geçen belgenin uygulanıp uygulanmayacağı hala belirsizliğini korumaktadır. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki Gazprom, özellikle Almanya ve Fransa ile kurduğu yakın ilişkiler ve ortaklıklar üzerinden AB'nin bütünlüklü bir biçimde hareket etmesini ve ortak bir enerji politikası oluşturmasını geciktirme konusunda başarılı bir diplomasi yürütmektedir. Bu bağlamda Rusya dışişleri ve Gazprom iki kollu bir diplomatik atılım içindedir. Rusya ekonomisinin Gazprom'a olan bağımlılığı çerçevesinde Rusya'nın devlet olarak Almanya ve Fransa ile devletler düzeyinde Gazprom ve enerji konusunda yaptığı lobi, Gazprom ise ortağı olduğu şirketler aracılığıyla devletlere baskı yapma stratejisi uyguladığı söylenebilir. Almanya ve Fransa'nın Komisyon kararına yönelik eleştirileri ve ayrıştırılmış tedarik karşısında pazarlık güçlerinin azaldığı yönünde AB Komisyonuna yaptığı baskı sonucunda AB ortak bir enerji gündemi oluşturmakta etkisiz kalmıştır. Bu durum hem Rusya'nın hem de Gazprom'un kısmen de olsa stratejilerinde başarılı olduklarını göstermektedir⁵⁵⁹.

Gazprom ile AB'nin karşı karşıya gelmesine neden olan bir diğer konu şirketin çift fiyat uygulamasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda Avrupa'nın eleştirileri iki başlık altında ele alınabilir. Birincisi iç piyasada Gazprom'un uyguladığı düşük fiyat politikası, ikincisi ESBC'lerde uygulanan fiyatlandırmadır. Fiyatlandırma politikasının anlaşılabilmesi için ilk olarak doğal gaz fiyatlarının

⁵⁵⁶ Gazprom'un ortaklıkları ve sahip olduğu şirketlerin tam listesi için bkz: <http://www.gazprom.com/about/subsidiaries/list-items/> (20 Haziran 2013).

⁵⁵⁷ Bilgin, a.g.y., s. 125.

⁵⁵⁸ Heinrich, a.g.y., s. 8.

⁵⁵⁹ Heinrich, a.g.y, s. 9.

belirlenmesi sistemine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere doğal gaz fiyatları 6 aylık periyotlarda petrol fiyatlarına göre belirlenmektedir. Petrol fiyatlarındaki aşırı bir yükselme ya da düşüş karşısında bugüne kadar taraf devletlerin müzakere etmesi öngörülmektedir. Hali hazırda Gazprom, Avrupa'ya gaz satarken, petrol fiyatlarındaki seyrin yanında, taşıma ve transit masrafları ve vergileri de ekleyerek fiyatlandırmaya gitmektedir⁵⁶⁰. Bununla birlikte Gazprom'un Batı Avrupa için uyguladığı fiyatlar iç piyasanın 3,4 katı, Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri'nde (ESBC) uyguladığı fiyat politikası ise iç piyasanın 3,1 katıdır⁵⁶¹. Bu çerçevede Gazprom hem iç piyasada fiyatları düşük tuttuğu için hem de ESBC'ye düzenlenmiş fiyatlarla gaz satışı yaptığı için eleştirilmiştir.

Gazprom iç piyasada enerji fiyatlarını düşük tutmasını, Rusya'nın kalkınması ve toplumun içinde bulunduğu ekonomi koşullarıyla açıklamış olmakla birlikte, Rusya Enerji Strateji Belgesi 2020'de kademeli bir biçimde iç piyasada fiyat artışı öngörülmüştür. Enerji Stratejisi Belgesi'ne göre iç piyasada doğal gaz ücretlerinin 2006'de 2002'deki fiyatların iki katına çıkması, 2010'da üç katına çıkarılması planlanmıştır⁵⁶². Gazprom'un 2012'de açıkladığı veriler incelendiğinde 2002'de 23 dolar olan 1000 metreküp gazın fiyatı 2012'de 87 dolara yükselmiştir⁵⁶³. Bununla birlikte endüstriyel üretimin büyük bir kısmının gaz ile yapılması, tüketicilerin gelir durumları dikkate alındığında Gazprom, fiyatları sürekli arttırarak bir eşitlemeye gidememe durumuyla karşı kaşıya kalmıştır. Fiyatların bir anda Avrupa fiyatlarına çekilmesi, ilk olarak sanayiye etkileyecek ve kalkınmanın durma noktasına gelebileceği bilinmektedir. Ayrıca, Gazprom 1990lardan deneyimlediği üzere tüketicilerin gelir düzeylerinin çok üzerinde bir fiyat politikası, şirketin iç piyasadan borçlarını tahsil edememesi tecrübesinden de beslenmektedir⁵⁶⁴. Sorunun ikinci bölümü ise ESBC'ye yönelik fiyatlandırma politikasından kaynaklanmıştır. ESCB konusunda ise durum şöyle izah edilebilir; SSCB dağıldıktan sonra Rusya, gerek kendisinin gerek bu ülkelerin geçiş sürecinde olduğunu göz önüne alarak sübvans

⁵⁶⁰ Gazprom, *Gazprom in Questions Book*, Moscow, 2012, s. 57.

⁵⁶¹ A.g.y.

⁵⁶² Ministry of Energy of the Russian Federation, *The Summary of the Energy Strategy of Russia for the Period of up to 2020*, 2003, http://ec.europa.eu/energy/russia/events/doc/2003_strategy_2020_en.pdf (10 Mart 2013).

⁵⁶³ Gazprom, *Gazprom in Questions and Answers*, Moscow, 2012, s. 50.

⁵⁶⁴ Spanjer, a.g.y., s. 2892.

edilmiş fiyatlar satışı yapmaktaydı. Bunun yanında petrol fiyatlarının 1990'ların sonuna kadar düşük bir seviyede olması da Gazprom'un bu politikasının gerekçeleri arasında gösterilebilir. Son olarak şirketin hem Yeltsin dönemi hem de Putin dönemi içinde iktidarla kurduğu ilişki biçimi ve iktidarın Gazprom üzerinde sahip olduğu nüfuz dikkate alındığında Gazprom'un sübvansiyon edilmiş fiyatlarla ESBC'ye gaz satması, Rusya'nın önem verdiği ve öncelikleri içinde üst sıralarda yer alan bu ülkeleri kendi yanında görme istediğinden de kaynaklanmıştır. Ancak 2000'ler de Rusya'da enerji kaynaklarının ekonomi için giderek önem kazanması, petrol fiyatlarındaki yukarı yönlü seyir ve başta Ukrayna olmak üzere bazı ESBC'nin yönlerini Batı'ya dönmeleri, yeni bir fiyatlandırma politikasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede Gazprom, 2006'dan itibaren fiyat politikasını yeniden düzenlemiş ve ESBC'ye Avrupa fiyatlarında satış yapacağını ilan etmiştir. Buna göre ESBC'inde fiyatların yavaş yavaş artırıldığı ve Ukrayna ve Belarus'un transit ülkeler olması sebebiyle, diğer ülkelerden farklı bir biçimde ele alındıkları ve anlaşmaların ülkenin gaz endüstrisindeki konumunun belirleyiciliğine vurgu yapılmıştır⁵⁶⁵.

3. Gazprom-ESBC İlişkisi

SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan bu devletlerin "ESBC" şeklinde genel bir adlandırmayla ele alınabilmesinde, hepsinin doğal gaz konusunda Rusya'ya bağımlı olmaları ve sahip oldukları ekonomik benzerlikler de etkili olmuştur. Söz konusu devletlerin Rusya ile aralarındaki gaz bağımlılığı sadece gaz alımı ele alınamayacak çeşitli boyutlar(transit ülke, gaz tedarikçisi... vb.) içerir. ESBC'lere mercek tutulduğunda, bazı ülkelerin gaz alımından %100'e varacak oranlarda

⁵⁶⁵ Gazprom'un ESBC'indeki fiyat uygulaması çerçevesinde Ukrayna ile 2010'da yapılan anlaşma bu politikanın en önemli örneğidir. Gazprom ve Ukrayna arasında gerçekleştirilen müzakereler sonucunda Ukrayna'ya Avrupa fiyatlarının %30 altında fiyat önerilmiştir. Yapılan anlaşmada transit ücretinin yanında Sivastopol Limanı'ndaki Rus Donanması için de ücretlendirme enerji fiyatları üzerinden yapılmış ve Gazprom 2019'a kadar anlaşmada Ukrayna'ya %30 indirimli fiyattan gaz satışını kabul etmiştir. Simon Pirani'ye göre devletin söz konusu indirimi Gazprom'a karşılaması için baskı yapmayıp, Moskova'nın anlaşmanın politik içeriği sebebiyle zararı üstlenmesi kayda değer bir adım olup, şirkete yönelik uluslararası kamuoyu baskısını önlemiştir. Simon Pirani, Jonathan Stern ve K. Yafimava, *The April 2010 Russo-Ukrainian Gas Agreement and Its Implications for Europe*, The Oxford Institute for Energy Studies, 2010, s. 22.

Rusya'ya bağımlıyken, bazı ülkelerin transit ülke olarak, bazıları tedarikçi olarak da bağımlılık ilişkisi içinde oldukları görülür⁵⁶⁶.

ESCB'de Gazprom'un yürüttüğü faaliyetler dikkate alındığında genelde fiyat politikası, gaz kesintileri ve transit ülkelerle yaşanan sorunlar ışığında Gazprom'un siyasi davrandığı iddiası akıllarda yer etmiştir. Bu argüman tamamen yabana atılmadan konuya ilişkin daha derinlikli bir analiz, durumun daha sağlıklı yorumlanmasını sağlayacaktır. Rusya Putin dönemi ile birlikte hızlı bir kalkınma hamlesi gerçekleştirmiş ve kayıtlara geçen bir başarı elde etmiştir. Buna karşın ülkenin ekonomik kalkınmasının büyük oranda enerji fiyatlarının artışı ve enerji kaynaklarının doğru kullanımı ile sağlandığı söylenebilir. Özellikle "pragmatizm" olarak kavramsallaştırılan ilke, Rusya'nın, müttefik olma, aynı gelenekten gelme, ideolojik bağlar bulunma gibi etkenleri büyük oranda öteleyerek daha çok çıkar odaklı ilişkiler kurma-eğilimini açığa çıkarmıştır. Bu çerçevede gerek Ukrayna, gerek Belarus gibi ülkelerle yaşanan enerji anlaşmazlıklarında, Rusya'daki bu dönüşümün izlerini aramak gerçeğe daha yakın görünmektedir. Gazprom'un ESBC ile ilişkileri, ortaklıkları ve anlaşmazlıkları Rusya'nın genel dönüşümünü görebilmek açısından oldukça öğretici ve yol göstericidir.

Gazprom'un ESBC ile kurduğu ilişkiler dikkate alındığında söz konusu devletlerin kendi içinde transit ülkeler, enerji tedarik edilen ülkeler ve enerji ihraç edilen ülkeler olmak üzere üç gruba ayrılabilceğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte her ne kadar bu ülkeler alt gruplara ayrılabiliriyorsa da fiyat politikasındaki değişim tüm ülkeleri kapsadığı için söz konusu bu politika ESBC'nin genelini kapsayacak şekilde ele alınabilir.

2006 itibariyle bir kısım ESBC ülkesiyle fiyat krizi olarak hafızalarda yer eden sorunun nedeni Gazprom'un 2006'da fiyat politikasında değişikliğe gitmesiyle yaşanmıştır. Şöyle ki, Gazprom, SSCB'nin dağılmasının ardından hem ülkenin içinde bulunduğu geçiş sürecini hem de ESBC halinin de bu dönemde benzer bir süreçten geçtiğini göz önüne alarak, bu ülkelere 2006'ya kadar yapılandırılmış

⁵⁶⁶ Simon Pirani, *Elusive Potential: Natural Gas Consumptions in the CIS and Quest for Efficiency*, Oxford, Oxford Institute for Energy, 2011, s. 16.

fiyatlardan gaz arzı sağlamıştır⁵⁶⁷. Bu noktada belirtmek gerekir ki şirketin 1990larda devletle olan yakın ilişki içinde bulunduğu ve Rusya'nın yakın çevre olarak adlandırdığı bu bölgede etkisini kaybetmek istememesi şirketin fiyat politikasında etkili olmuştur. Ayrıca 1990ların sonuna kadar petrol fiyatlarının düşük seyri de Gazprom'un bu politikasında etkili olmuştur. Ancak özellikle 2000'lerden itibaren petrol fiyatlarındaki yükseliş, şirketin ülke ekonomisindeki konumu ve gaz arzın pazara yetmeme ihtimali gibi nedenlerle Gazprom 2006 itibariyle ESBC'ye piyasa fiyatlarından gaz satışı yapacağını ilan etmiştir. Açıklanan bu karar kimi ülkelerde kabul görürken, bazı ülkelerde ise gaz savaşları olarak anılan boyutlara ulaşmıştır.

Bu noktaya kadar genel özelliklerine değinilen Gazprom-ESCB ilişkisi, geliştirilen politikalar bölgelere göre değişiklik gösterdiği için, ülkelerin belli başlıklar altında ele alınmasıyla daha iyi anlaşılabilecektir.

A) Yükselen İşbirliği: Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan

Kafkasya ve Orta Asya devletleri olarak anılan bu ülkelerle iyi ilişkiler içinde olmak, hem Gazprom hem de Rusya için pek çok sebepten ötürü önemlidir. Şöyle ki, ESBC'nin önemli bir kısmını oluşturan bu ülkeler sadece enerji alanında değil, ekonomik, siyasi ve güvenlik açısından da yakın bir etkileşim içindedirler. Bölgede istikrarın sağlanması, terörizmle mücadele, ekonomik kalkınma ve işbirliği Rusya ve söz konusu ülkeler arasındaki çok boyutlu ilişkilerin ana başlıklarını oluşturmaktadır⁵⁶⁸. Rusya için bu ülkelerle işbirliği alanlarını genişletmek, sadece bölgesel değil, küresel siyasette de pozisyonun güçlenmesine yardımcı olur. Ayrıca ABD, Çin ve AB gibi aktörlerin de bölgede etkili olma çabaları Rusya için işbirliğine nüfuz mücadelesi boyutu da ekler⁵⁶⁹. Enerji alanındaki ilişkiler ise hem Rusya'nın enerji ihtiyacına cevap verilecek, hem de söz konusu ülkelerin Rusya ile ortak hareket ederek nüfuz mücadelesinde Rusya'nın duruşunu güçlendirecek bir boyut

⁵⁶⁷ Gazprom, *Gazprom in Questions and Answers*, <http://www.gazpromquestions.ru/index.php?id=4> (10 Haziran 2013).

⁵⁶⁸ Leonid Grigoriev, "Russi, Gazprom and the CAC", Adrian Delleck, Thomas Gomart (Eds.), *Russian Energy Security and Foreign Policy*, Routledge, New York, 2011, s. 168.

⁵⁶⁹ Nanay, a.g.y, s. 110.

taşıır. Bu bağlamda Gazprom'un söz konusu ülkelerle kurduğu ilişkilerin Rusya'nın bölgeye yönelik enerji politikasını daha net ortaya koyar.

Gazprom her ne kadar dünyadaki doğal gaz rezervlerinin büyük bir bölümünü elinde bulunduruyorsa da şirketin hali hazırda üretilen, talebi karşılayamama noktasına gelmiştir. Konuya ilişkin veriler incelendiğinde 2012'deki toplam üretiminin 487 milyar metreküp olduğu, Rusya iç piyasasına aynı yıl içinde 249,7 milyar metreküp gaz sağlandığı, yaklaşık 200 milyar metreküp gazın ise Avrupa (138 milyar metreküp) ve BDT'ye (64 milyar metreküp) gaz tedarik edildiği görülmektedir⁵⁷⁰. Rakamsal veriler dikkate alındığında Gazprom'un üretiminin tüketimi hali hazırda zor olsa da karşılayabildiğini göstermektedir. Bununla birlikte 40 yıldan uzun süredir gaz tedarik edilen Avrupa ve BDT pazarında şirketin yaşayabileceği en ufak bir arz sorunu Gazprom'un güvenilirliğine gölge düşürebilir. Ayrıca şirketin, yakın dönemde Asya pazarına açılma planları da dikkate alındığında başta Avrupalı devletler açısından olmak üzere, uluslararası kamuoyunda Gazprom'un arz güvenilirliğine ilişkin ciddi soru işaretleri olduğu görülmektedir. Dahası, Gazprom'un dünyadaki en önemli enerji şirketleri arasında yer alma çabası ve politikası dikkate alındığında şirketin arz konusunda üretimi arttırmanın yanında çözüm sunması adeta zorunluluk haline gelmiştir. Tam da bu noktada Gazprom, Yamal Peninsula'da kaynak arama çalışmalarını hızlandırdığı gibi, arzı garanti altına almak için de Orta Asya ülkelerinden gaz alımına başlamış, transit hatlarını söz konusu ülkelerin kullanımına sunarak Ukrayna ve Avrupa'ya gaz akışının bir bölümünü bu gazla sağlamıştır.

Gazprom, Orta Asya ülkeleriyle gaz alanında işbirliği görüşmelerine 2001'de başlamıştır⁵⁷¹. Gazprom'un ilan ettiğı verilere bakıldığında şirket, 2012'de Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'dan toplam 35,86 milyar metreküp gaz almıştır⁵⁷². Hali hazırda Gazprom ile bu üç ülkenin ilişkileri iyi görünmesine karşın 2009'a kadar Gazprom ve söz konusu ülkeler arasında fiyat ve anlaşmaların süreleri iki büyük sorun haline gelmiştir. Gazprom, fiyat konusunda özellikle

⁵⁷⁰ Gazprom, a.g.y., 2012, ss.50- 55.

⁵⁷¹ Julia Nanay, Russia's Role in the Eurasia Energy Market, Jeronim Perovic, Robert W. Orttung ve Andreas Wenger (Eds.), *Russian Energy Power and Foreign Relations*, New York, Routledge, 2009, s. 110.

⁵⁷² <http://www.gazpromquestions.ru/index.php?id=2> (20 Haziran 2013).

Türkmenistan'ın Çin ile anlaşma yapması karşısında piyasada pazarlık gücünün azatlığını dikkate alarak, daha önceki düşük alımlı politika yerine dünya fiyatlarını dikkate alarak gaz alımına başlamıştır⁵⁷³. Uzun süreli anlaşmalar sorununa ise şöyle bir çözüm bulunmuştur. Fiyatların gelişmeler ışığında güncellenmesi ve ülkelerin taleplerinin dikkate alınacağı vurgusuyla 20–25 yılı kapsayacak biçimde yapılmıştır⁵⁷⁴. Ancak ilişkilerin boyutları dikkate alındığında Gazprom'un genel stratejisi içinde bölgedeki şirketlere ortak olma ve boru hatlarını lehine kullanma politikasını bu ülkelerle olan ilişkilerinde de başarıyla yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Bu noktada söz konusu üç ülkeyi ve Gazprom ile ilişkilerini alt başlıklar altında ele almak ufuk açıcı olacaktır.

Harita 1. Gazprom'un Orta Asya'daki Boru Hattları

Kaynak: <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/central-asia/>

Kazakistan kanıtlanmış 1,9 milyar metreküp gazı ve 39 milyar varil petrol rezerviyle dünyada 10. sırada bulunmaktadır⁵⁷⁵. Gazprom'un sahip olduğu boru hatlarının Orta Asya'daki devletleri Rusya'ya bağlayan olması Kazakistan-Rusya ilişkilerinin görünür bağı olduğu söylenebilir. 2002'de Transneft ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmayla ilk olarak, Kazak petrol ve gazının Rusya'nın boru hatlarıyla Batı'ya taşınması sağlanmıştır. Transneft dışında Gazprom'un Kazakistan'daki güçlü varlığı ise 2001'de yapılan Gazprom ve devlet şirketi

⁵⁷³ Nanay, a.g.y., s. 109.

⁵⁷⁴ A.g.y.

⁵⁷⁵ BP, *BP Statistical Review of World Energy 2012*, 2012, s. 19. Bilgin, a.g.y., 195.

Kazmunaigaz arasında yapılan gaz alanında işbirliği anlaşmasıyla başlamıştır⁵⁷⁶. İki şirket daha sonra 2002’de doğal gaz alımı ve pazarlaması için KazRosGaz ortak girişimini kurmuştur⁵⁷⁷. Ayrıca, 2006’da Gazprom ve Intergas (Kazmunaigaz’a bağlı) arasında 2015’e kadar Orta Asya ve Rus gazının Kazakistan üzerinden taşınması anlaşması yapılmıştır⁵⁷⁸. Bunun dışında Gazprom, Tsentrlnaya’da Kazakistan’a ait yeni bir rezerv bölgesi keşfetmiştir. Ayrıca 2010’da Gazprom ve Kazakistan arasında kaynak araştırma ve çıkarma konusunda yeni ortaklıklar kurulmuştur⁵⁷⁹. Özetlemek gerekirse, Rusya dağılma sonrasında Kazakistan’da çok uluslu şirketlere kaptırdığı pozisyonunu Gazprom aracılığıyla güçlendirmeye başlamıştır⁵⁸⁰. Gazprom için Kazakistan gaz tedarik edilen bir ülke olmanın yanında, üzerinde transit geçiş hatları olan, kaynak arama ve çıkarma çalışmaları yapılan ve ortak şirketlerin kurulduğu yeni bir pazar halini almıştır.

Gazprom’un işbirliği yaptığı bir diğer ülke, son döneme kadar Nabucco projesinde adı geçen ve AB tarafından Gazprom’a alternatif olarak işaretlenen Türkmenistan’dır. Türkmenistan da Kazakistan gibi 24,3 milyar metreküp gaz rezerviyle Avrupa’ya gaz ihraç etme potansiyeli taşımaktadır, ancak Aşkabat şimdilik sadece İran ve Rusya’ya gaz ihraç etmektedir⁵⁸¹. Gazprom ve Türkmenistan’ın birlikte çalışmaya başlaması 2003’te Rusya ve Türkmenistan arasında yapılan ve 2004–2008 arasında geçerli olan işbirliği anlaşmasıyla başlamıştır⁵⁸². Ayrıca, 2007’de yapılan bir başka anlaşma ile de Gazprom, Türkmenistan’ın enerji alanındaki projelerinin geliştirilmesi ve Türkmenistan’ın ulusal enerji dağıtımında, dağıtımın yapısında ve transitinde ana ortak haline gelmiştir⁵⁸³. Gazprom ve Türkmenistan arasında 2008’de fiyat politikasını

⁵⁷⁶ Marta Brill Olcott, “Kazakhstan ‘s Oil and Gas Development Views from Russia and Kazakhstan”, Adrian Dellecker ve Thomas Gomart (Eds.), *Russian Energy and Security Policy*, London, New York, Routledge, 2011, s. 113.

⁵⁷⁷ A.g.y.

⁵⁷⁸ Gazprom, <http://eng.gazpromquestions.ru/index.php?id=2> (10 Temmuz 2013).

⁵⁷⁹ A.g.y.

⁵⁸⁰ Grigoriev, a.g.y., s. 165.

⁵⁸¹ BP, *BP Statistical Review of World Energy 2012*, 2012, s. 19.

⁵⁸² Bilgin, a.g.y, s. 192.

⁵⁸³ M.K, Bhadrakumar, “Russia Takes Control of Turkmenistan (World)Gas”, *Asia Times*, 30 July 2008, (25 Haziran 2013).

düzenleyen yeni bir anlaşma yürürlüğe girmiş olup bu anlaşmayla aynı zamanda Türkmen gazının Ukrayna'ya satışı da düzenlemiştir⁵⁸⁴.

Gazprom'un gaz ithal ettiği bir diğer ülke olan Özbekistan 16 milyar metreküp doğal gaz rezervine sahiptir⁵⁸⁵. Özbekistan'ın Gazprom için iki açıdan önemli olduğu söylenebilir. İlki, Özbekistan'ın konumundan kaynaklanmaktadır. Özbekistan Orta Asya- Merkez Hattı ve Buhara- Ural Hattı olmak üzere iki boru hattının merkezinde yer almaktadır.⁵⁸⁶ Bu çerçevede Türkmenistan'dan da gaz alan Gazprom için Özbekistan transit ülke olduğu için önemlidir. Bu bağlamda Gazprom'un Özbekistan ile enerji alanında geliştirdiği işbirliği, hem transitten kaynaklanabilecek sorunları önlemekte hem de kendisini devre dışı bırakabilecek bir ihtimalin ötelenmesi anlamına gelmektedir⁵⁸⁷. Özbekistan'ı önemli kılan ikinci neden, sahip olunan gaz rezervleriyle ilişkilidir. Bununla beraber, Özbekistan gaz rezervlerine sahip olmasına karşın, iç tüketime öncelik verdiği için sınırlı bir ihracat profili vardır. Kendisi için üretime ağırlık veren Özbekistan alternatif gaz üreticilerinin bölgeye girişini ertelemektedir. Bunun yanında Taşkent'in üretime ağırlık verme çabası, Gazprom için üretim konusunda Özbekistan'a asistanlık yapmak hem finansal ve jeopolitik açıdan etkinlik alanını genişletmesi hem de Rusya'nın gaz ihtiyacını karşılayacak müstakbel bir tedarikçi demektir⁵⁸⁸.

Gazprom ve Özbekistan arasındaki ilişkiler, 2002'de Gazprom ve Uzbekneftegaz şirketiyle 10 yıllık gaz alım anlaşmasıyla başlamıştır. 2005'te Gazprom ve Uztransgaz (Uzbekneftegaz'ın alt kuruluşu) arasında ilk olarak 2010'a kadar, ardından 2 yıllık uzatmayla 2012'ye kadar Türkmen gazının Özbekistan topraklarından geçmesi konusunda anlaşma yapılmıştır⁵⁸⁹. Böylece Gazprom, Türkmenistan'dan gelecek gazı garanti altına almıştır. Özbekistan'da gaz üretimini arttırmaya yönelik gerçekleştirilen pilot projeler ise daha önce vurgulandığı üzere hem Özbekistan iç tüketimine hem de Gazprom'un ihtiyaç duyduğu gazın

⁵⁸⁴ A.g.y.

⁵⁸⁵ Andrew Monaghan, "Uzbekistan: Central Asia Key", Adrian Dellecker ve Thomas Gomart (Eds.), *Russian Energy and Security Policy*, London, New York, Routledge, 2011, s. 127.

⁵⁸⁶ A.g.y., 126.

⁵⁸⁷ A.g.y., s. 121.

⁵⁸⁸ A.g.y.

⁵⁸⁹ <http://eng.gazpromquestions.ru/index.php?id=2> (28 Haziran 2013).

sağlanmasına katkı sunmaktadır. Dahası Gazprom'un projenin ortağı olması, ayrıca şirketin üretimden pay almasını da sağlamaktadır. Son olarak Ustyurt bölgesinde keşif ve üretim çalışmalarının yapılması, Mayıs 2009'da Dzhele bölgesinde yeni bir doğal gaz rezervinin Gazprom'un asistanlığında bulunması, keşif tamamlandıktan sonra Özbekistan'da gerçekleştirilecek yeni keşiflerin müzakerelerinde Gazprom'un da müzakerelere katılmasını ve paylaşım anlaşması uyarınca Gazprom'un üretimden pay almasını sağlamıştır⁵⁹⁰.

SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın dış ilişkileri ele alındığında ne net bir Batı yanlısı ne de Rusya yanlısı olduğu iddia edilebilir⁵⁹¹. Bununla birlikte Azerbaycan, Türkiye'ye Gürcistan üzerinden petrol ve doğal gaz satışı için alternatif boru hatları inşası gibi projeleri gerçekleştirmesi, Bakü'nün enerji alanında Rusya'ya alternatifler araması olarak yorumlanmıştır. Azerbaycan'ın farklı güzergahlara yönelmesi karşısında Kremlin sessiz kalmayı tercih etmiştir. Dahası, özellikle geçiş döneminde Azerbaycan'ın petrol ve gazını geliştiren projelerde yer almamayı tercih etmiştir. Hatta söz konusu dönemde gündeme gelen BTC projesinde yer alamaya da sıcak bakmamıştır⁵⁹². Rusya'nın BTC projesinde yer almamasının temel nedeni projenin geleceğine ilişkin duyduğu kuşkudur. Moskova ilk etapta BTC faaliyete geçse dahi hattın kendi masraflarını karşılayamayacağını düşünmüştür. Üstelik Rusya, bu ihtimal karşısında Azerbaycan'ın yeniden Rusya üzerinden petrol aktaracağını düşünerek Baku-Novorossiisk Hattı'nı kısaltan bir rotalandırmaya gitmiştir⁵⁹³. Buna karşın 2006'da faaliyete giren BTC'nin genel petrol piyasasına etkisi sınırlı olmuşsa da yüksek petrol fiyatlarının Azerbaycan'ın ulusal bütçesine katkısı büyük olmuştur. Moskova'nın bu tahmininde yanılmasına karşın Azerbaycan'ın Azeri-Çıralı-Güneşli bölgesindeki petrol miktarının tam olarak bilinmemesi BTC'ye ve benzer projelere Kazakistan ya da Türkmenistan'ın takviye kuvvet alımını zorunlu kılmıştır. Moskova bu noktada enerji şirketleriyle bölge ülkelerinin Azerbaycan odaklı projelere katılımını engelleyecek cazip proje önerileriyle söz konusu projeleri etkisiz

⁵⁹⁰ A.g.y.

⁵⁹¹ Salvatore Freni, *Azerbaijan- Russia Relations: An Analysis of Russian Hegemony*, 2011, s. 18

⁵⁹² Baev, a.g.y., 2011, s. 133.

⁵⁹³ A.g.y.

kılmıştır⁵⁹⁴. Gazprom'un Azerbaycan ile kurduğu ilişkiler ele alındığında ise şirketin bölge ülkelerini Azerbaycan odaklı projelerden uzak tumanın yanında Azerbaycan'ı da memnun edecek alternatifler sunduğu dikkat çeker.

Gazprom 2006'ya kadar düzenlenmiş fiyatlarla gaz sağladı ülkeler içerisinde Azerbaycan da yer almaktadır. Ancak 2006'daki fiyat politikasındaki değişim Azerbaycan'ı da etkilemiş ve Azerbaycan Devlet Başkanı İlhan Aliev bu gelişme karşısında, Gazprom'dan gaz almayacaklarını ve Gürcistan'a düzenlenmiş fiyatlarla gaz satacaklarını ilan etmiştir⁵⁹⁵. Gazprom bu duruma sessiz kalmayı tercih etmiştir. Azerbaycan ise Türkiye ve Gürcistan'a gaz sağladığı için Avrupa'ya tedarik edecek gaz konusunda sıkıntıya düşmüştür⁵⁹⁶.

Gazprom-Azerbaycan ilişkilerinin 2006'da 2008'e durgun olduğu söylenebilir⁵⁹⁷. 2008'de bu durgunluğa Gazprom tarafından son verilmiştir. Gazprom Genel Müdürü Aleksey Miller, Azerbaycan'dan Avrupa fiyatlarından gaz alımı yapmak istediklerini ifade etmiş ve Azerbaycan'dan 2010'da sembolik olarak 1 bcm gaz alınmıştır⁵⁹⁸. Gaz akışından kısa süre sonra Gazprom, yapılan anlaşmada bir üst sınırın konulmadığı ifade ederek Azerbaycan'ın satmak istediği tüm gazı alabileceğini ilan etmiştir⁵⁹⁹. Gazprom söz konusu iki stratejiyle ilk olarak Azerbaycan'ın kısa vadede Avrupa'ya açılmasını engellemiştir. İkincisi, Azerbaycan'dan gaz alım politikası ise hem Gazprom'un ihtiyaç duyduğu gazı tedarik etmesini hem de iki ülke arasında işbirliği zeminini güçlendirerek, Azerbaycan'ın farklı pazarlara açılmasının ardındaki fiyat politikası gerekçesini ortadan kaldırmıştır.

⁵⁹⁴ Moskova'nın Azerbaycan ve Batılı devletlerin ortaklığında Rusya'yı aradan çıkaran alternatif projelere Türkmenistan ve Kazakistan'ın katılımı önlemeye yönelik en akılda kalan örneği Nabucco projesidir. Azerbaycan gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya satılmasını öngören bu proje, transit ülkelerin Güney Akım Projesine sıcak bakması sebebiyle iptal olmuştur.

⁵⁹⁵ Baev, a.g.y., 2011, s. 134.

⁵⁹⁶ A.g.y.

⁵⁹⁷ Anar Valiyev, "Finlandization or Strategy of Keeping the Balance: Azerbaijan's Foreign Policy Since The Russian-Georgian War", *Ponars Eurasia Policy Memo No. 112*, 2010, s. 4.

⁵⁹⁸ Stanislav Pritchkin, "Azerbaijan's New Gas Strategy", *Turkish Policy Quarterly*, c. 9, s. 2, 2010, 125.

⁵⁹⁹ Enerji Port, "Gazprom, Azerbaycan'dan aldığı gazı artırdı", 4 Ağustos 2010, [http://www.enerjiport.com/2010/09/04/gazprom-azerbaycandan-aldigi-gaz-miktarini-artirdi/\(28](http://www.enerjiport.com/2010/09/04/gazprom-azerbaycandan-aldigi-gaz-miktarini-artirdi/(28) Haziran 2013).

Her ne kadar alt bölüm başlığı dört ülkeyle sınırlı tutulmuşsa da Gazprom'un Kırgızistan ve Tacikistan ile de 2003'ten 2028'e kadar gaz alanında işbirliği anlaşmaları yaptığı ve bu ülkelerde de çeşitli ortaklıklar ve gaz arama çalışmaları gerçekleştirdiğini söylemek gerekir⁶⁰⁰.

B) Batı Yakası: Baltık Devletleri

SSCB'nin dağılmasıyla yeniden bağımsızlıklarını kazanan Baltık Devletleri (Estonya, Letonya, Litvanya) 2004'te AB ve NATO üyesi olmalarıyla dikkat çeker. Batı ile kurumsal anlamda tam bir uyum yakalayan bu ülkeler, enerji alanında tamamen Rusya'ya bağımlıdır. Öte yandan Gazprom'un bu ülkelerdeki varlığının sadece tedarikçilikle sınırlı kalmaması Rusya'nın Gazprom aracılığıyla bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışması olarak yorumlanmıştır. Baltık Devletleri ile Gazprom ilişkisine yakından bakmak bu argümanın zeminini işaret etmesi bakımından önemlidir.

İlk olarak Baltık Devletlerinin doğal gaz alanında %100 oranında Gazprom'a bağımlı olduklarını belirtmek gerekir⁶⁰¹. Yüksek derecede Gazprom'dan sağlanan gaza bağımlı olan Baltık devletleri Ukrayna ve Belarus'un aksine 1991'den bu yana Gazprom'la herhangi bir enerji savaşı yaşamamışlardır. Bu durumun sebepleri ise şöyle sıralanabilir. İlk olarak Gazprom Baltık devletlerinde çift pozisyona sahibidir. Gazprom, Baltık devletlerine sadece gaz tedarikçi olarak değil, aynı zamanda her üç ülkede dağıtım ve gaz aktarım işlerini yürüten şirketlerin (Eesti Gaas, Latvijās Gaze ve Lietuvos Dujos) de ortağıdır⁶⁰². İkincisi, Baltık devletleri, Gazprom'un kâr payının en yüksek olduğu pazarların başında gelir. Gazprom ile yaptıkları görüşmeler gereği bu devletler 2008'e kadar sübvansede edilmiş fiyatlarla gaz alırken 2008'den itibaren diğer AB ülkeleri gibi fiyatlandırılan gaz alımını sorunsuzca kabul etmişlerdir. Son olarak, Rusya'nın Avrupa'da kalan tek toprak parçası Kaliningrand'a giden boru hatlarının Litvanya ve Letonya topraklarından geçmesi, ayrıca Baltık Devletleri ve Rusya'nın Pskov bölgesi için oluşturan doğal gaz

⁶⁰⁰ A.g.y.

⁶⁰¹ Ania Grigas, *The Gas Relationship Between Baltic States and Russia: Politics and Commercial Realities*, Oxford, 2012, Oxford Institute for Energy Studies, 2012, s.33.

⁶⁰² Ania Grigas, "Legacies, Coercion and Soft Power: Russian Influence in the Baltic States", *Chatham House Briefing Paper*, 2012, s.

deposunun Litvanya’da bulunması Gazprom için Baltık Devletleri’nin önemine işaret eden diğer faktörlerdir⁶⁰³.

C) Sorunlu Yolcuk: Ukrayna, Polonya, Belarus

Gazprom’un Avrupa pazarına ulaştırdığı gazın ana arterlerini oluşturan Ukrayna, Polonya ve Belarus, aynı zamanda Gazprom’un ikili ilişkilerinde en fazla sorun yaşadığı ülkelerdir. Her üç ülke de Rusya ile farklı boyutlarda ilişkilere sahip olsa da, Gazprom’un fiyat politikasında değişime gitmesinin ardından transit geçişte Gazprom ile yaşadıkları sorunlarda ortak zeminde buluşmuşlardır. Bu üç ülkeden Ukrayna, fiyat artışı konusunda Gazprom’a en fazla sorun çıkaran ülke olma özelliği taşır. “Gaz Savaşları” olarak anılan bu sorunlar karşısında transit ülkelerin güvenilirliğin mercek altına alınmasının en önemli tetikleyicisi Kiev’in ülkesinden geçen Avrupa gazını izinsiz kullanması olmuştur. Öte yandan diğer bir transit ülke olan Polonya, AB üyesi olarak transit geçiş ve fiyat politikasına yönelik tepkisini AB’yi Gazprom’a yönelik yaptırımlar teşvik etmesiyle dikkat çeker. Transit ülkelerden sonuncusu Belarus ise Rusya ile en iyi ilişkilere ülkeler arasında yer alır. Moskova ile Gümrük Birliği ve ortak savunma örgütü başta olmak üzere pek çok alanda ortaklaşan Minsk, Gazprom ile yaşadığı sorunlar ve bu sorunların sonuçları açısından incelenmeye değerdir. Bu nokta şunu belirtmek gerekir ki, her biri Rusya ile ilişkilerinde farklı dinamiklere sahip olan bu ülkelerin Gazprom ile ilişkilerinin seyrini incelemek Gazprom’un alternatif yollarla Avrupa pazarına ulaşmasının nedenlerini ortaya koyar.

Transit ülkelerin ilki Ukrayna, % 80 oranında Rusya’dan aldığı doğal gaza bağımlı olup, Orta Asya’dan gelen Türkmen gazını da Rusya üzerinden almaktadır. Bununla birlikte Ukrayna’yı Gazprom için kritik kılan en önemli faktör, Gazprom’un Avrupa aktardığı gazın % 87’sinin Ukrayna üzerinden aktarılmasıdır⁶⁰⁴. Ukrayna ile Gazprom arasındaki sorunların tarihçesine bakıldığında ise 1991’den bu yana Ukrayna’nın ödemediği borçları yüzünden zaman zaman gaz kesintilerinin yaşandığı gözlemlenmiştir. Ancak 2000’lerde Ukrayna ve Gazprom arasında yaşanan ses

⁶⁰³ A.g.y.

⁶⁰⁴ Steven Woehrel, “Russia’s Energy Policy Toward Neighboring Countries”, Martin T. Pohler (ed.), *Russia’s Energy Assets: Security and Foreign Policy Issue*, New York, Nova Publishing, 2009, s. 76.

getiren ilk kriz 2005'te Gazprom'un fiyat artırımına gideceğini ilan etmesiyle başlamıştır. Gazprom, 2006'da ESBC'ye sübvans edilmiş fiyatlarla gaz satışının karını azalttığını belirtmiş ve piyasa fiyatlarıyla gaz satışına başlanacağını ilan etmiştir⁶⁰⁵. Bu çerçevede Ukrayna'dan daha önce 1000 tcm için ödediği 50 dolar yerine 230 dolar ödemesini talep etmiştir. Ukrayna'nın bu talebi geri çevirmesi üzerine Gazprom, 31Aralık 2006'da Ukrayna'ya gaz akışını durdurmuştur. Ukrayna'nın yaklaşık 2 gün süren kesinti süresince Avrupa'ya giden gazdan izinsiz olarak faydalanması ve Gazprom'un bu durumda karşısında Avrupa'ya gaz akışını azaltmasıyla kriz uluslararası bir boyut kazanmıştır. AB'den gelen yoğun tepkilerin de etkisiyle Rusya Devlet Temsilcisi, Gazprom ve Ukrayna arasındaki görüşmeler sonucunda RosUkrEnergo isimde bir aracı firma üzerinden Orta Asya'dan düşük fiyata alınan gaz ile Rusya'dan piyasa fiyatlarından alınan gazın birleştirilmesinin sağlanmasına karar verilmiştir. Böylece Ukrayna'nın, 1000 tcm gaz için 230 dolar yerine 95 dolarda kalmıştır⁶⁰⁶.

Ancak 2008'de Gazprom ve Ukrayna arasında yapılan görüşmelerde fiyatların 2008'de 179,50 dolara çıkması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında Gazprom Orta Asya'dan gaz tedarikini piyasa fiyatları üzerinden yapmaya başlayacağını buna bağlı olarak Ukrayna'nın da piyasa fiyatlarında ödeme yapmasını talep etmiştir. Ukrayna'nın fiyata itiraz etmesiyle birlikte Rusya ve Ukrayna arasında yeni bir gaz savaşı başlamıştır. Dahası Ukrayna'nın Gazprom'a olan ödemelerini geciktirmesiyle kriz daha da büyümüştür. Gazprom Ukrayna'ya borçlarını ödemediği takdirde gazı keseceğini iletmiş, Ukrayna'da Avrupa'ya giden gazı kullanacağını söylemiştir. Bunun üzerine Gazprom, tüm Avrupa'yı etkileyecek bir karara imza atarak Avrupa hattındaki gaz arzını düşürmüş, bazı bölgelere gaz akışını 2 hafta süreyle durdurmuştur⁶⁰⁷.

Gazprom için Avrupa'nın önemli bir pazar olmasına karşın şirketin böyle bir karar alması konusunda şunu söylemek mümkündür: Gazprom'un böyle bir karara varmasında şirketin 2008'de yaşadığı ekonomik krizin ciddi etkisi vardır. 2008 küresel krizin alevleri önce ABD'yi ardından tüm dünyayı sarmıştır. 2008 Krizinden

⁶⁰⁵ Gazprom.com

⁶⁰⁶ Woehrel, a.g.y., s. 77.

⁶⁰⁷ Pirani, a.g.y., 2010, s. 86.

Gazprom da nasibini almış ve ciddi anlamda zarara uğramıştır⁶⁰⁸. Şirketin zarar etmesiyle paralel olarak Ukrayna'nın borçlarını ödememesi hali hazırda Gazprom'un siyasi değil, ekonomik bir karar olarak kesintiye gitmesi olarak ele alınabilir. Dolayısıyla Rusya'nın bu davranışı, kapitalizme geçmeye ve dünya piyasalarıyla bütünleşmeye çalışan bir devletin davranışları olarak ele alınabilir⁶⁰⁹.

Bununla birlikte Ukrayna, Gazprom ve Rusya Devlet Temsilcisinin katılımıyla 2010'da gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Ukrayna'ya transit ücretinin nakit olarak ödenmesi, piyasa fiyatları üzerinden satış yapılması ve Sivastopol limanının kira bedeli olarak gaz fiyatlandırmasında % 30 indirim yapılması, söz konusu % 30'luk indirimin Rusya Federasyonu tarafından karşılanması konusunda 25 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır⁶¹⁰.

Polonya ile Gazprom arasındaki ilişkiler dikkate alındığında benzer biçimde sorunlu ilişkilerin devam ettiğini söylemek mümkündür. Polonya'nın gazının % 95'ni petrol'ünün % 45'ni Rusya'dan alıyor olması Polonya'nın Rusya'ya bağımlılığının boyutları hakkında fikir verebilir⁶¹¹. Ancak Polonya ile Gazprom arasındaki transit ülke ilişkisi, Polonya'nın Gazprom ile pazarlıkta elini kuvvetlendirmiştir. Buna karşın Varşova Paketi'ne adını veren Polonya, AB içinde hem Rusya hem de Gazprom'a yönelik muhalifler arasında başı çekmektedir. Bunun yanında Polonya'nın ABD ile yakın ilişkilere sahip olması, son olarak NATO'nun füze kalkanlarına ev sahipliği yapma istediği Rusya ve Polonya arasında soğuk rüzgarların esmesine neden olmuştur⁶¹². Polonya'nın Yamal-Avrupa hattında Gazprom'un en önemli müşterisi Almanya ile sınırdaş olması Polonya'yı Gazprom için vazgeçilmez kılmışsa da Kuzey Akım Hattı'nın belirlenen kapasitesine ulaşmasıyla Polonya büyük oradan devre dışı kalacaktır.

⁶⁰⁸ A.g.y.

⁶⁰⁹ Pirani, a.g.y., 2010, s. 83.

⁶¹⁰ Orttung ve Overland, a.g.y., s.81.

⁶¹¹“Adam Kopysc, “Polond’s Energy Security: Dealing with Russia”, *Energy Security*,2008. <http://www.iags.org/n022908.htm> (5 Temmuz 2013).

⁶¹² Ewa Błaszczńska, “Energy and Weapons Key to Polish-Russian Relations”, *Warsaw Business Journal*, 6 Haziran 2013, <http://www.wbj.pl/blog/CEEPolicyWatch/post-268-energy-and-weapons-key-to-polish-russian-relations.htm> (5 Temmuz 2013).

Transit ülkelerden üçüncüsü Belarus ile Gazprom'un ilişkileri mercek altına alındığında iki taraf arasında sorunsuz bir ilişki biçiminden bahsetmek olanaklı değildir. Her ne kadar SSCB yıkıldıktan sonra Belarus, Moskova ile yakın ilişkilere sahip olsa da Rusya'nın 2000'den sonra enerjiyi merkeze alan ekonomik kalkınma politikası ve bu çerçevede 2006'da Gazprom'un ESBC'de piyasa fiyatlarına geçeceğini ilan etmesi Ukrayna ile olduğu gibi Belarus ile de sorun yaşanmasına neden olmuştur. Ancak Belarus'u Ukrayna'dan ayıran nokta, Gazprom ilişkin yorumların olmazsa olmazı, "fiyat politikasında siyasi davranma" eleştirisinin boşa çıkarılmasıdır. Zira eleştirilerin temel dinamiği olan Batı yanlısı ESBC'lere yönelik fiyat arttırma politikasının, Rusya'nın hali hazırda iyi ilişkiler içinde olduğu Belarus'a da uygulanması, bu eleştirinin altını boşaltmıştır. Bu çerçevede ilk olarak 2006'da Gazprom, Belarus'un daha önce 1000 tcm gaz için ödediği 48,48 dolar yerine 2007'de 105 dolar ödemesini sağlamıştır. Dahası Gazprom, Belarus'a aşamalı biçimde 2011'de piyasa fiyatlarına geçişi kabul ettirmiş ve Belarus'taki boru hatlarını ve diğer alt yapı çalışmalarını yapan Beltransgaz'ın %50'lik hissesini de elde etmiştir. Buna karşın Belarus, 2008 için fiyat konusunda, Kremlin ile gerçekleştirdiği başarılı diplomasi atağı sayesinde 2007'de Gazprom'un 165 dolar fiyat önerisini 2008'in ilk 6 ayı için 119 dolar, ikinci yarısı için de 128 dolarda tutmayı başarmıştır.

Her ne kadar Belarus ile Rusya ilişkileri fiyat politikası ve Belarus iç piyasası hatları konusunda sorunlu bir nitelik taşıyor olsa da krizin boyutunun gaz kesintilerine kadar varmamasında iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin Gümrük Birliği kurulması aşamasında bulunmasının ve güvenlik alanında karşılıklı işbirliğinin etkili olduğunu belirtmek gerekir.

4. Küreselleşen Dünya Küreselleşen Gazprom: Asya, Afrika, Latin Amerika

Rusya, 21. yüzyılda adeta kendini yeniden tanımlayacak bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. Ülkenin içsel dönüşümün yanında dış politika alanında ekonomi temelli politikalar alanının gittikçe genişlemesi, eski müttefik ya da yeni ülkeler fark etmeksizin ekonomik ilişkilerin seyrinin değişmesi, Moskova'nın

uluslararası alanda tutumunu da değiştirmiştir. Bu değişimin etkisiyle sadece Moskova değil, dış politikada Moskova ile dirsek teması içindeki şirketler de, Rusya'nın jeoekonomik alanını genişleterek benzer bir yönelim içinde hareket etmeye başlamıştır. Bu noktada Gazprom'un devletleştiği iddia edilmesine karşın Rusya'nın şirketleştiğini söylemek daha doğrudur. Bu çerçevede Gazprom'un yeni pazarlara açılması mercek altına alındığında bu politikaların Rusya'nın çok yönlü dış politika söyleminin pratik ayaklarından birisi olduğu söylemek mümkündür. Bu noktada Gazprom Pazar çeşitlenmesi stratejisi uygulayarak Rusya'nın bu politikasının taşıyıcılarından birisi olmuştur. Şirketin başta Asya'da Çin, Hindistan ve Japonya ile kurduğu bağlar, hem şirketin yeni pazar stratejisi hem de faaliyet alanının genişletme stratejisinin pratikteki örneklerini sunmaktadır. Ayrıca, Gazprom, bu enerji atılımlarıyla, Rusya'nın etkinlik alanını genişletmekte, uluslararası alanda pek çok devletle etkileşim içinde olmasına katkı sunmaktadır. Son olarak şirketin bu uygulamalarının Rusya'nın küreselleşmeyi lehine kullanmasına örnek sunması bakımından kayda değerdir. Rusya'nın 21. yüzyıl ekonominin başat rol üstlendiği küresel siyasette Gazprom üzerinden pozisyonunu güçlendirerek, uluslararası düzende etkin bir aktör olma çabasını da yansıtır.

A) Gazprom Asya'da (Çin, Japonya, Hindistan)

Asya'da Gazprom'un ilişki kurduğu ülkeler ele alındığında 21. yüzyılda dünyadaki en büyük ekonomilerden birisi olan, buna bağlı olarak enerji tüketimi de yüksek olan Çin'i ele almak gerekir. Çin, hali hazırda sadece Asya'nın değil, dünyanın en önemli ekonomilerinden birisine sahiptir. Pek çok analizde yeni hegemon güç olarak işaretlenen Çin, bununla beraber Rusya ile sahip olduğu iyi ilişkileriyle de dikkat çekmektedir. Öyle ki Moskova-Pekin hattındaki iyi ilişkiler kurumsallaşma boyutuna ulaşmıştır. İki ülkenin Şanghay İşbirliği Örgütü'nün aktif katılımcısı olması güvenlik ve ekonomi alanında ilişkileri örgütsel dayanakla daha hızlı perçinlemektedir⁶¹³. Benzer biçimde her ne kadar resmen bir uluslararası örgüt olmasa da dünyanın yükselen ekonomilerini bir araya getiren BRICS de iki ülke için önemli bir işbirliği platformudur. Rusya için Çin ile ilişkilerin geliştirilmesi pek çok

⁶¹³ Susan Turner, "Russia, China and a Multipolar World Order: The Danger in the Undefined", *Asian Perspective*, c. 33, n. 1, s. 170

açından önem taşır. İlk olarak; Rusya'nın arayışında olduğu çok kutuplu dünya düzeni arayışının en önemli akslarından birisi Çin'dir. Çin ile işbirliği alanlarının geliştirilmesi, uluslararası sistemde ABD'nin dengelenmesini kolaylaştırır. İkincisi, Rusya'nın pragmatizm ve ekonomiyi önde tutan politikası dikkate alındığında Çin hem nüfusu hem iş gücü hem de ekonomik ilişkiler açısından Rusya için önemli bir pazar ve mamul ithal edilen tedarikçidir. Bu bağlamda Çin'in büyüyen ekonomisi, sanayiye dayalı kalkınması dikkate alındığında Pekin yoğun biçimde enerji ihtiyacı ve bu ihtiyaca cevap verecek güvenilir tedarikçi arayışı içindedir⁶¹⁴. Tam bu noktada Rusya'nın dünyadaki en önemli enerji üreticilerinden birisi olması, bunun yanı sıra Çin ile sınırdaş olması, iki ülkeyi enerji alanında işbirliğine götürmektedir. Enerji alanında iki ülkeyi yakınlaştıran nedenler ışığında Gazprom'un Çin ile kurduğu ilişkiler, Rusya ve Çin arasındaki bağların güçlenmesini sağladığı gibi, Gazprom'un Avrupa dışında yüksek oranlarda gaz satışı yapabileceği bir pazara kavuşmasını sağlamaktadır.

Çin'e dair enerji verileri incelendiğinde 2006–2010 arasında Çin'in enerji tüketimi %39'luk bir artış göstermiş, dahası 2020'de Çin'in günlük petrol üretimin 3,9 milyon varil ve gaz üretiminin 98 bcm olmasına karşın günlük tüketiminin 13,3 milyon varil petrol ve 206,11 bcm gaz olacağı tahmin edilmektedir⁶¹⁵. Rusya'dan Çin'e ilk enerji akışının 2011'de Rusya'nın Skorovodino bölgesinden Çin'in Daqing bölgesine petrol akışıyla yapılmıştır. 2011 başlarında 300 000 bpd olan petrol akışının 2014'te 1,6 milyon varile ulaşacağı tahmin edilmektedir⁶¹⁶. Rusya bugün Çin'in enerji ihraç eden ülkeler arasında %9'luk payla 4. sırada yer almaktadır⁶¹⁷. Rusya hem petrol ihracatına hız vererek hem de doğal gaz sevkiyatını başlatarak Çin enerji piyasasındaki statüsünü güçlendirmeye çalışmaktadır.

Gazprom ve Çin ilişkilerine mercek tutulduğunda ise tarafların durumu şöyle özetlenebilir. Gazprom hali hazırda Avrupa pazarında etkili bir aktör olmakla birlikte Avrupa'nın tedarikçi çeşitliliği arayışı karşısında o da pazar çeşitlendirmesiyle

⁶¹⁴ Henrik Bergsager, *China, Russia and Central Asia: The Energy Dilemma FNI Report 16/2012*, Fridtjof Nansen Institute, 2012, s. 8.

⁶¹⁵ Business Monitor International, 2011, ss. 124–128.

⁶¹⁶ Michal Thim, "Sino-Russian Energy Relationship", Lian Hong-yi *National Development Policy in the Asia-Pacific Region*, National Chengchi University Press, 2011, s. 3.

⁶¹⁷ A.g.y.

hareket etmektedir. Buna bağılı olarak şirket için Çin enerji tüketimiyle cazip bir pazar alanırken aynı zamanda Çin'i de kapsayacak boru hattı inşası Gazprom'a Japonya ve diğeri Asya ülkelerine gaz satma olanağı tanıyacaktı⁶¹⁸. Çin ise ihtiyacı olan enerjiyi elindeki kömür yatakları ve sadece petrolle karşılamayacağını farkında olup, enerji kaynaklarında çeşitliliğe gitme çabası içindedir. Bu çerçevede Gazprom'dan gaz almak önem taşımaktadır. Bununla beraber Gazprom ve Çin'i temsil eden CNPC arasında iki sorun sebebiyle doğal gaz alanında petrolde olduğu gibi hızlı ilerlenememektedir. Birincisi, başta Çin olmak üzere Asya'ya ayrılan kaynakların Çin'e çok uzak olması ve buna bağılı olarak boru hattı inşasının hem maliyetinin hem de inşasının fazla zaman almasıdır. İkincisi, fiyat konusunda taraflar arasında uzlaşmanın sağlanamamasında kaynaklanmaktadır. Şöyle ki Gazprom, Pekin'den Avrupa'da uygulamış olduğu fiyat politikasının benzerini talep etmekte bu çerçevede fiyat aralığı olarak 300–350 doları işaret etmektedir⁶¹⁹. Buna karşın Çin ise 200–250 arasında fiyat önerisinde ısrar etmektedir⁶²⁰. Taraflar arasında kolay çözüme ulaşacak gibi görünen bu sorun yaklaşık iki yıldır görüşmelerin kilitlenmesine neden olmuştur⁶²¹. Ancak gaz sevkiyatına 2018'de başlanacağına ilişkin tahmin de görüşmelerin zamana yayılmasına olanak tanımıştır⁶²².

Rusya'nın Asya'da ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı bir diğeri ülke Japonya'dır. İki ülke arasında 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana devam eden Kuril Adaları sorunu hala çözümsüzlüğünü korumaktadır. Bununla birlikte 2000lerde her iki ülkenin karşılıklı adımlar atmasıyla Moskova-Tokyo Hattında olumlu bir hava olmuştur. Ancak Çin ile kurulan ittifak zeminin bir benzerinin Japonya ile kurulması ihtimali şimdilik ufukta görünmemektedir. Öte yandan son dönemdeki gelişmeler ışığında enerji ilişkileri iki ülkenin yakınlaşma zemini olmuştur. Rusya için Japonya ile enerji ilişkilerinin geliştirilmesi, Asya'da güç dengesinin sağlanması açısından

⁶¹⁸ A.g.y., s. 5.

⁶¹⁹ Bergsager, a.g.y., s. 9.

⁶²⁰ A.g.y.

⁶²¹ Rosner, a.g.y.

⁶²² Son olarak Moskova'da Mart 2013'te Çin Başkanı Xi Jinping ve Putin arasında gerçekleştirilen görüşmede, Çin'in Gazprom'a uzun vadeli kredi vermesi formülü üzerinde durulmuş, fiyatların bu çerçevede yeniden yapılandırılabilceği konusunda fikir birliğine varılmıştır. Ancak taraflar arasındaki bu görüşme resmi bir metne dönüşmediği için şuan formülü için masadaki uzlaşma yolları içinde yer almaktadır. Erica S. Downs, "Money Talks: China-Russia Energy Relations after Xi Jinping's Visit to Moscow, Brookings Institute", <http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2013/04/01-china-russia-energy-relations-downs> (7 Temmuz 2013).

önem taşımaktadır. Şöyle ki Rusya inşa etmeyi düşündüğü boru hatlarını Japonya ya da Çin üzerinden geliştirmeyi planlamaktadır. Japonya'nın varlığı Çin'i bu anlamda daha uyumlu ilişkilere iterken, benzer bir durum Japonya için de geçerliliğini korumaktadır. Gazprom'un Japonya ve Japon şirketlerle kurduğu ikili ilişkilerin Çin örneğinde olduğu gibi iki ülke arasındaki ilişkileri kuvvetlendirdiğini söylemek mümkündür.

Gazprom için Japonya'yı cazip kılan unsurlar, dünya petrol tüketiminde 3. sırada yer almasının yanı sıra, doğal gaz alanında tamamen ithalata bağlı olmasıdır⁶²³. Japonya aynı zamanda bulunduğu coğrafi koşullar nedeniyle dünyada en fazla LNG ithal eden (% 40) ülkedir⁶²⁴. 2011'de Fukuşima Nükleer Santralinde depremin etkisiyle yaşanan patlamanın ardından Japonya nükleer dışında alternatif enerji kaynağı arayışına hız vermiştir. Bu bağlamda doğal gaz ve petrol Tokyo için iki önemli alternatif haline gelmiştir. Rusya'nın doğal gaz üretiminde birinci, petrol üretiminde ikinci sırada bulunması ve 2003'ten bu yana iki ülke arasında Kuril Adaları sorunu dışında ekonomik ilişkilere ağırlık verme çabası, ekonomi ve enerji alanında ilişkilerin ilerlemesine olanak tanımıştır. Hali hazırda Japonya, Gazprom'un LNG'deki en önemli alıcısıdır. Japonya Sahalin 1 bölgesinden % 39 oranında LNG almaktadır. Ayrıca, Japonya'nın doğal gaz ihtiyacının % 9'unu Gazprom karşılamaktadır⁶²⁵. Gaz aktarımının artması muhtemel görünmekle birlikte, Rusya için Japonya ile kurulan enerji ilişkileri petrol ve gaz tedariki ile sınırlı değildir.

Japonya'nın iki enerji şirketi, Sahalin 1 ve Sahalin 2 de Rosneft ve Gazprom ile birlikte kaynak arama, çıkarma ve geliştirme alanında çalışmaktadır. Sakhalin 1'deki petrol arama ve işleminde Sodako şirketi (% 30), Sahalin 2'de Mitsui (12,5) ve Mitsubishi (% 10) şirketleri Gazprom ile birlikte gaz arama üretme ve LNG çalışması yapmaktadırlar⁶²⁶. Bununla birlikte Gazprom'un Japonya ile işbirliği içinde olması, hem şirket açısından hem de Rusya dış politikası için bazı açılardan önem taşımaktadır. Birincisi, Gazprom'un, Japonya'ya yönelik gaz ihracatını arttırması şirketin yeni pazarlara erişimini ve güçlenmesini sağlar. Ayrıca

⁶²³Svetlana Vassiliouk, "Japanese-Russia Energy Cooperation: Problems and Perspectives", The Institute of Energy Economic Japan(IEEJ), 2008, s. 5.

⁶²⁴A.g.y., s. 6.

⁶²⁵A.g.y.

⁶²⁶EIA, *Country Report: Russia*, 2012.

Japonya'nın bulunduğu konum, Gazproma başta Kore ve ABD olmak farklı pazarlara kolaylıkla girmesini sağlar. Şöyle ki Gazprom, Japonya için Pasifikte gaz depolama sistemi, LNG terminalleri ve henüz rotası netleşmemekle birlikte boru hattı inşası projelerine başlamıştır. Şirketin bu atılımları ve boru hattı rotası, Japonya'ya yakın ülkelere enerji aktarımını da kolaylaştıracaktır. İkincisi, Gazprom'un Sakhalin 1 ve Sakhalin 2'de yüksek teknolojiye sahip Japon şirketleriyle çalışması, hem Gazprom'un kaynaklara erişimine ve teknolojik açığını kapatmasına önemli bir katkı sunmakta, hem de bu şirketlerle Rusya dışında çalışma olanağına sahip olmaktadır.

Asya'da yükselen yeni ekonomiler arasında gösterilen Hindistan ile Rusya ilişkilerine kısaca değinerek Gazprom'un bu ülkedeki pozisyonuna bakmak, Gazprom'un Hindistan'daki varlığının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Moskova'nın hem küresel hem de bölgesel politikaları ele alındığında Hindistan'ın her iki boyutta da önemli bir aktör olduğunu belirtmek gerekir. İki ülke arasında 2001'de imzalanan stratejik ortaklık anlaşması, Hindistan'ın BRICS'in bir parçası olması, dahası ŞİÖ'de gözlemci üye statüsünde yer alması bu durumun önemli göstergeleridir⁶²⁷. Dahası, 1990ların sonunda Çin-Hindistan-Rusya arasında bir örgütün kurulma ihtimalinin ertelenmekle birlikte hala her üç ülkenin gündeminde olması yine üzerinden durulması gereken unsurlar içindedir⁶²⁸. Hindistan'ın bölgesel olarak Kaşmir sorunu karşısında Rusya ile ortak bir tutum içinde olması, Hazar Denizi'ne Rusya aracılığıyla girme projesi bölgesel olarak iki ülkeyi yakınlaştırmaktadır. Ayrıca, küresel olarak Rusya'nın çok kutupluluk arayışında adres gösterdiği merkezlerden birisi de Hindistan'dır. Bunun yanında Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Hindistan'a karşı Pakistan'ın yanında yer alması, buna karşın SSCB'nin Hindistan'ı desteklemesi ve Moskova'nın günümüzde de bu politikasını sürdürmesi küresel siyasette iki ülkeyi yakınlaştırmaktadır⁶²⁹. Moskova- Yeni Delhi arasında işbirliğinin geliştiği üç ana kanaldan söz etmek mümkündür. Birincisi iki ülke arasındaki silah ticaretidir. Öyle ki, Rusya'nın silah ticaretinde silah ihraç ettiği ülkeler sıralamasında Çin'den sonra Hindistan yer alır, Hindistan'ın silah tedarikçileri arasında Rusya ise

⁶²⁷ Gulshan Sachdeva, "India's relations with Russia", David Scott (Ed), *Handbook of India's International Relations*, New York ve London, Routledge, 2011, s. 214.

⁶²⁸ Remington, a.g.y., s. 234.

⁶²⁹ Anuradha M. Chenoy, "India and Russia: Allies in the International Political System", P. Stobdan(ed.), *India-Russia Strategic Partnership: Common Perspectives*, New Delhi, Institute for Defence Studies and Analyses New Delhi, 2010, s. 138.

ilk sırada bulunmaktadır. İkincisi bölgesel terörizm alanında gelişen işbirliğidir. Üçüncüsü, özellikle enerji alanındaki atılımlar çerçevesinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin pozitif seyridir⁶³⁰. Veriler analiz edildiğinde 2010'da Rusya'nın Hindistan'a ticareti 10 milyar dolarken, her iki ülke de 2015'te bu rakamının 20 milyar dolara çıkabileceğini ifade etmiştir⁶³¹.

Asya piyasasında Gazprom'un yakın işbirliği içinde olduğu Hindistan'ın hali hazırda kanıtlanmış doğal gaz rezervi, 850 bcm olup yıllık üretimi yaklaşık 30 bcm civarındadır⁶³². Hindistan'ın petrol ve doğal gaz üretiminin ve satışının %95'i ONGC ve GAIL isimli iki devlet şirketine aittir. Daha çok gaz alanıyla ilgilenen GAIL şirketiyle Gazprom 2005'te stratejik işbirliği anlaşması imzalamış, benzer biçimde ONGC ile de enerji alanında işbirliği anlaşmaları yapılmıştır. Bu çerçevede Gazprom, Hindistan'ın gaz üretiminde Block 26 olarak anılan bölgede söz konusu şirketlerle birlikte çalışmaktadır. Ancak Gazprom'un Hindistan'daki faaliyetleri bununla sınırlı değildir. Gazprom ile ONGC ve GAIL gaz depolama, LNG ve Petro-kimya ürünlerinin Pasifik ve Güney Asya pazarında satış yapmaktadırlar. Ayrıca Ekim 2012'den itibaren Gazprom, GAIL şirketiyle 20 yıllık 2,5 milyon ton LNG satış anlaşması imzalamıştır⁶³³. Bununla birlikte Gazprom'u ayrıcalıklı kılan bir diğer konu, İran doğal gazının Hindistan ve Pakistan'a sağlanması için yakın dönemde çalışmalara başlamıştır. Sonuç itibarıyla Gazprom'un bu noktada değinilen atılımları ve işbirliği anlaşmaları, büyük resimde şirketin pazar gücünü ve tanınırlığını arttırmanın yanında Kremlin'in bölgesel ve küresel siyasette elini güçlendiren yeni işbirliği alanlarının kapısını aralamaktadır.

B) Amerikan Kıtasında Yükselen İşbirliği: Gazprom Latin Amerika'da

Rusya dış politikasında ekonominin belirleyiciliğinin artmasına paralel olarak, pazar payını arttırılmaya çalışıldığı bölgeler içinde Latin Amerika'nın yer

⁶³⁰ A.g.y., s. 139.

⁶³¹ Sina Kısacık, 2000'li Yıllarda Hidrokarbon ve Silah Satışları Temelinde Gelişen Rus Ekonomisi, Uluslararası Politika Akademisi, 2012, <http://politikaakademisi.org/2000li-yillarda-hidrokarbon-ve-silah-satirlari-temelinde-gelisen-rus-ekonomisi/> (7 Temmuz 2013).

⁶³² Gazprom International, Countries, India, <http://gazprom-international.com/en/operations/country/india?overlay=true> (4 Temmuz 2013).

⁶³³ Energy Asia, India: Russia's Gazprom Seal 20-year Deal to supply LNG to GAIL at Oil-linked Pricing Formula, 3 Ekim 2012, <http://energyasia.com/public-stories/india-russias-gazprom-seal-20-year-deal-to-supply-lng-to-gail-at-oil-linked-pricing-formula/> (5 Temmuz 2013).

aldığı görülmektedir. Bu çerçevede özellikle devlet başkanı nezdinde gerçekleştirilen görüşmeler, Rusya ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ekonomik ve ticari bağları sıkılaştırmıştır. Dahası ekonomi alanında ilişkilerin hız kazanması ile Moskova bu süreçte birkaç ülkeyle stratejik ortaklık anlaşması da gerçekleştirmiştir⁶³⁴. Ekonomi alanında yükselen işbirliği neticesinde Rusya, küresel ekonomideki pozisyonuyla da bağlantılı biçimde, özellikle rekabet ettiği, silah endüstrisi, enerji ve nanoteknoloji alanındaki faaliyetleriyle de bölgede yer alamaya çalışmaktadır⁶³⁵. Rusya, Latin Amerika'da ekonomik gündemi önelemekle birlikte, dış politikasındaki en temel ilke olan çok kutuplu bir dünya düzeninin alt yapısını da bölge ülkeleriyle çok yönlü ve çok boyutlu işbirliği anlaşmalarıyla oluşturmaya çalışmaktadır. Ayrıca, Latin Amerika ülkelerinin ABD'ye yönelik tutumları ve coğrafi konumları dikkate alındığında bu bölgede ilişki ağını sıkılaştırmak ABD'nin bölge üzerindeki etkisini sınırlandırma potansiyelini artırır. Dahası, ABD'nin yakın çevresi olarak anılan bu bölgede 21. yüzyıl gerçekleri çerçevesinde Rusya'nın şirketleri, yatırımları ve işbirliği anlaşmaları Beyaz Saray'a güvenlik alanında da net bir mesaj vermektedir.

Bu bağlamda Gazprom'un bölgedeki faaliyetleri mercek altına alındığında şirketin Venezüella, Bolivya, Peru ve Brezilya'da aktif olduğu görülmektedir⁶³⁶. Gazprom, Venezüella'da Chaves iktidarıyla enerji şirketlerinin kamulaştırılması sonucunda, ABD'li pek çok enerji şirketini sahanın dışına itmiştir. Ancak, teknolojik yetersizlikler, kaynak arama ve üretim konusunda Caracas'ın elini zayıflatan faktörler olarak gündemdeki yerini korumuştur. Bu noktada Venezüella söz konusu sorunların çözümünü Gazprom ve diğer Rus şirketleriyle anlaşmalarda aramıştır. Benzer biçimde Eva Morales döneminde Bolivya da Gazprom ile ortak yatırım projelerine imza atmıştır. Nitekim anlaşmanın ardından Gazprom Bolivya'nın YPFB şirketiyle gaz çıkarma ve işleme işbirliği anlaşmaları yapmış, gaz arama ve üretim

⁶³⁴Stephen Blank, *Russia in Latin America: Geopolitical Games in the US's Neighborhood*, IFRI Russia/Nice Center, Paris, 2009, s. 6.

⁶³⁵A.g.y., s. 12.

⁶³⁶Her ne kadar tezin kapsamı bağlamında Latin Amerika'da Gazprom'un faaliyetlerine odaklanılmışsa da bu bölgede Rusneft, Lukoil, Gazpromneft, TNK-BP petrol arama çıkarmada bölgede etkin bir konuma üstlenmeye başlamışlardır. Ayrıca Nükleer, Hidroelektrik enerji santralleri yapımı ve enerji araç gereçlerinin satışı da Rus enerji firmalarının faaliyet alanı içinde yer almaktadır. SELA, *Economic relations between the Russian Federation and Latin America and the Caribbean: Current situation and Prospects*, 2009, ss. 18–19.

işlemlerine başlamıştır⁶³⁷. Bununla birlikte, Gazprom'un Bolivya'daki varlığı sadece gaz üretimiyle olmadığını belirtmek gerekir. Dağıtım alanında da uzman olan Gazprom, Bolivya ile Arjantin arasında yapılacak olan ve 3 milyar dolara mâl olacak boru hattı inşa projesini de kazanmıştır⁶³⁸.

Gazprom'un Latin Amerika'daki faaliyetlerinin geneline projeksiyon tutulduğunda şirketin varlığını daim kılacak projelere imza attığı dikkat çeker. Bu durumun en dikkat çeken örneği, Gazprom'un Andean'da Güney Amerika Gaz Araştırmaları Merkezi kurma çalışmalarına başlamasıdır. Bölgedeki en büyük eğitim ve araştırma merkezi olması planlan bu merkezin, doğal gaz arama, keşif, üretim ve taşımacılık alanında eğitim vermesi ve Rus şirketlerine yatırım yapılacak bölgeler konusunda danışmanlık yapması planlanmaktadır⁶³⁹. Böylece Gazprom, Latin Amerika'da sadece kendisinin değil, kendisi ile benzer faaliyetlerde bulunan Rus enerji şirketlerine de işbirliği zemini yaratmaktadır.

Gazprom'un bölgedeki faaliyetleri dikkate alındığında özellikle Bolivya ve Venezüella'da ABD'li enerji şirketlerini dengelemeye çalıştığı dikkat çeker. Şirketin 2007'de Gazprom Latin Amerika'yı, 2008'de ise Gazprom Venezüella ve Gazprom Bolivya'yı kurarak bölgede kurumsallaşması bu durumun önemli göstergeleri içinde yer alır⁶⁴⁰.

C) Afrika: Libya, Cezayir, Nijerya

Afrika kıtası Rusya'nın 2000'lerin başından bu yana etkinliğini arttırmaya çalıştığı bölgeler arasında yer almaktadır. Afrika'nın sahip olduğu yer altı zenginlikleri ve büyüyen ekonomisi Rusya'nın bölgede etkin olmasının sebepleri arasında gösterilebilir. Rusya dış politikasında ön plana çıkan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve pragmatizm ilkeleri Rusya'nın Afrika'da varlık bulma çabasının temel dinamiğini oluşturur⁶⁴¹. Afrika'nın sahip olduğu yer altı zenginlikleri, hidrokarbon yatakları ve büyük bir pazar olması da Rusya'nın burada var olma

⁶³⁷ Gazprom International, Countries: Bolivia,

⁶³⁸ Gazprom, *Gazprom in Questions and Answer Book*, 2012, Moscow, s.

⁶³⁹ SELA, a.g.y., s. 19.

⁶⁴⁰ SELA, a.g.y., s. 19.

⁶⁴¹ Pamela A. Jordan, "A Bridge Between the Global North and Africa? Putin's Russia and G8 Development Commitments", *African Studies Quarterly*, c. 11, n. 4, 2010, s. 83.

nedenini güçlendirmektedir⁶⁴². Bununla birlikte başta ABD ve Çin gibi küresel güçlerin Afrika'da etki alanlarını giderek arttırması karşısında uluslararası sistemin köşe taşlarından birisi olmaya çalışan Rusya için bu coğrafyada var olmanın önemine işaret eder. Küresel siyasetten öte Rusya'nın Afrika'da enerji alanında yatırım içinde olması Rusya'nın enerjiye ilişkin planlamasıyla da ilişkilidir⁶⁴³. Bilindiği üzere Rusya ekonomik olarak hızlı bir kalkınma süreci yaşamaktadır. Ülke içinde harcanan enerji miktarı neredeyse toplam üretimin yarısına denk gelmektedir. Bu çerçevede Rusya'nın Avrupa başta olmak üzere diğer pazarlara güvenli biçimde enerji ihracatına devam etmesi iç ihtiyacın planlı bir şekilde karşılanmasıyla sağlanabilir⁶⁴⁴. Bu bağlamda Rusya ilk olarak gelecekte iç talebi karşılama yollarından birisi olarak Afrika'da bulunmaktadır. Bunun yanında Gazprom'un sahip olduğu Transneft gibi dağıtım ve ulaştırma alanında uzmanlaşmış şirketlerin bölgedeki varlığı, Afrika ülkelerindeki enerji kaynaklarının taşınmasında bu şirketlerin rol üstelenmesine ve dolayısıyla Rusya'nın jeopolitik ve jeoekonomik alanını genişletir⁶⁴⁵. Şu noktada Gazprom'un bölgedeki faaliyetlerini ele almak ve bunun etkilerini ortaya koymak şirket ve devlet arasındaki simbiyotik ilişkiyi daha berrak bir biçimde ortaya koyacaktır.

Gazprom'un yatırım yaptığı Afrika ülkeleri şu an için Libya, Cezayir ve Nijerya'dır. Libya'da ilk anlaşma 2007'de Libya'nın ulusal enerji şirketi EPSA-IV (PSA IV) ile yapılmıştır. Söz konusu anlaşma uyarınca Gazprom Libya'da çeşitli bölgelerde arama yapma hakkı kazanmıştır. Bunun yanı sıra, Gazprom 2008, 2009 ve 2010'da Libya devleti ile yaptığı anlaşmalar çerçevesinde Wintershall ile birlikte Libya'da üç bölgede doğal gaz ve petrol arama ve üretim faaliyetleri izni almıştır⁶⁴⁶. Dahası Gazprom buradaki üretimden pay aldığı gibi, arama ve üretim için gerekli olan donanımı Libya'ya satma hakkına da sahiptir.

⁶⁴² Habiba Ben Barka, "Russia's Economic Engagement with Africa", *Africa Economic Brief*, c. 2, n. 7, 2011, s. 4.

⁶⁴³ John Lough, "Russia's Energy Diplomacy", *Chatham House Brief Papering Paper*, n. 2, 2011, ss.5-8.

⁶⁴⁴ Jordan, a.g.y., s. 88.

⁶⁴⁵ Lough, a.g.y., s. 8.

⁶⁴⁶ Gazprom International, Countries, Libya, <http://gazprominternational.com/en/operations/country/libya?overlay=true> (10 Temmuz 2013).

Gazprom'un Afrika boyunca çalışma yaptığı diğer bir ülke Cezayir'dir. Avrupa'da Gazprom'a alternatif bir doğal gaz tedarikçisi olarak görünen Cezayir, Gazprom için uluslararası alanda yeni pazarlara açılma ve faaliyet etkinliğini artırma alanı olarak konumundadır. Ayrıca Gazprom ve Cezayir arasında kurulan ortaklık Avrupa'nın Gazprom'a alternatif olarak Cezayir'i sunma ve Gazprom'u sınırlandırma stratejisini zayıflatmaktadır.

Gazprom'un Cezayir'deki faaliyetleri 2008'de Cezayir'in Berkin Havzasının El Assel alanında hidrokarbon arama ve üretim hakkı ihalesini kazanmasıyla başlamıştır⁶⁴⁷. Cezayir'in devlet petrol ve doğal gaz şirketi Sonatrach ile ortak yürütülen bu projede Gazprom projenin % 49'luk hisseyi elinde tutmaktadır⁶⁴⁸. Mart 2010'da El Assar alanın Rhourde Sayah-2 noktasında ilk doğal gaz üretimi başlamıştır⁶⁴⁹. Son olarak Sonatrach ile Gazprom, işbirliği alanlarını maksimum seviyeye taşıyarak LNG alanında işbirliği anlaşması yapmıştır. Bununla birlikte Gazprom'un Cezayir gazının farklı pazarlara satışı için boru hattı inşa projesi için görüşmeler yaptığı da bilinmektedir⁶⁵⁰.

Gazprom'un Afrika'daki faaliyetleri çerçevesinde değinilmesi gereken son adres Nijerya'dır. Gazprom 2009'da Nijerya devlet şirketi Gas Nigeria and the Nigeria National Oil Corporation ile NiGaz isimli bir ortak şirket kurmuş olup doğal gaz istasyonu ve Enerji kaynaklarının yoğun olduğu güney bölgesinden kaynak sıkıntısı yaşanan kuzey bölgesine Calabar-Adzhaokuta arasında 491 km'lik boru hattı inşasına başlamışlardır.

Gazprom'un her üç ülkedeki faaliyetleri dikkate alındığında şirket stratejisinin başarıyla uygulandığı söylenebilir. Şirketin hali hazırda Afrika'daki faaliyetleri dikkate alındığında genel anlamda kendi uzmanlık alanında çalıştığı görülmektedir. Bunun yanında özellikle Cezayir örneğinde baskın bir biçimde görüldüğü gibi, şirketin uluslararası alanda bölge ülkelerinin enerji şirketleriyle yaptığı ortaklık ve işbirliği anlaşmaları, uzun vadede Gazprom'un başta Avrupa

⁶⁴⁷ Gazprom, Gazprom in Questions and Answer Book, Moscow, 2012, s. 56.

⁶⁴⁸ A.g.y.

⁶⁴⁹ Gazprom International, Countries, Algeria, <http://gazprom-international.com/en/operations/country/algeria>.

⁶⁵⁰ A.g.y.

olmak üzere büyük pazarlardan dışlanma ihtimalini azaltır. Kısacası Avrupa'nın tedarikçi çeşitliliği kapsamında başta Cezayir olmak üzere farklı kıtalara yönelmesi, küreselleşme stratejisiyle ötelenmeye çalışılmakta, Gazprom böylece tedarikçi olarak değil, proje ortağı olarak pazarlık masasındaki yerini sağlamlaştırmaktadır. Şirketin bu faaliyetleri, büyük resim dikkate alındığında Rusya'nın şirketleri üzerinden etki alanını genişletmesine katkı sunmaktadır. Rusya ve Gazprom daha önce değinildiği üzere simbiyotik bir bağ kurarak kazan kazan stratejisiyle hem devletin etki alanını hem de şirketin uzun ve orta vadeli kalıcılığını ve karını arttırmaktadır.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında Rusya'nın Putin döneminde küreselleşmeyle kurduğu özgün ilişkide Gazprom'un devlet kontrolünde bir şirket olarak hangi zemine oturduğu ve şirketin işgal ettiği zeminin 21. yüzyıl dünya düzeninde Rusya'ya dair araladığı okuma analiz edilmiştir. Bu dönüşüm dinamiklerinin anlaşılması için siyaset, ekonomi ve dış politika alanında uygulanan politikalar detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Söz konusu her üç alanın kesişiminde yer alan Gazprom'un pozisyona bu alanlar çerçevesinde ışık tutulmuştur.

Siyasi alandaki dönüşüm ve Gazprom'un siyasal dönüşümdeki pozisyonunun ele alındığı ilk bölümde Yeltsin döneminden siyasal alana bırakılan miras çerçevesinde devletin dönüşümü analiz edilmiştir. Putin yönetimi tarafından, merkezi devletin güçlendirilmesi, sadakat bağı üzerinden örgütlenmiş dikey iktidarın ülkenin her alanına nüfuz edecek şekilde yayılmasıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Dikey iktidarın özneleri olarak anılan Kremlin Klanları bu dönemde merkezi otoritenin tepeden tabana yayılması için Devlet Başkanı ile etkileşim içinde çeşitli stratejileri uygulamaya koymuşlardır. Oligarkların tasfiye edilmesi veya itaate zorlanması, daha önce seçimle gelen valilerin merkezden atanması, ülkenin yedi bölgeye ayrılarak bizzat Başkan tarafından atanan Başkanlık Temsilcileri'nin yetkileri, medya'nın kontrol altına alınması gibi görünür faktörler ışığında Moskova'nın iktidarın merkezi haline geldiği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, Rusya siyasal yaşamında devletin güçlenmesi sadece yerelden merkeze güç aktarımıyla sınırlı kalmamıştır. Rusya anayasası incelendiğinde hali hazırda Başkan'ın ülke siyasetindeki belirleyiciliği dikkat çeker. Bunun yanında Moskova siyasetinde Federal Konsey üyelerinin atanma şeklinin değiştirilmesi, Seçim Kanunu'nda siyasi parti kurma şartlarının değiştirilmesi yasama alanında iktidarın yeniden Başkan'a bağlanmasına ve Kremlin'in ülke siyasetindeki etkisinin artmasına neden olmuştur. Ayrıca BRP'nin ülke siyasetinde giderek güçlenmesi, 2003 seçimi sonrasında Duma'daki sandalye sayısının 300'e çıkması ve söz konusu seçim kanunu değişikliklerinin BRP döneminde hızla hayata geçmesi BRP'nin de incelenmesini zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede BRP'nin Başkan'la olan yakın ilişkisi, partinin bir anda devlet partisi gibi davranması, yerelde gittikçe güçlenmesi, baskın parti stratejisinin Rusya'da hayata

geçtiğine ilişkin bir izlenim yaratmıştır. Özetle Putin dönemi Rusya siyasal yaşamında iktidar dönüşümü mercek altına alındığında iki açıdan Kremlin'in iktidarın tek sahibi haline geldiği söylenebilir. Birincisi, yerelden merkeze yetki ve güç aktarımıdır. İkincisi Merkez siyasete yönelik, partiler yasası, seçim yasası, Federal Konsey'e üyelik ve çalışma şeklindeki değişim ve son olarak BRP'nin ülke siyasetinde hem Duma'da hem de yerel parlamentolarda Kremlin'in partisi olarak hareket etmesidir. Bu veriler ışığında Rusya'nın devletin egemenliğini pekiştirerek neoliberal küreselleşmeye cevap verdiği söylenebilir.

Gazprom'un söz konusu dönüşüm süreci içindeki tutumu dikkate alındığında şirketin hem merkez hem de yerel siyasette Kremlin'e üç açıdan destek olduğu görülmüştür. İlk olarak Gazprom yönetiminde yapılan değişikliklerle iktidarla organik bağı olan Kremlin Klanlarından St. Petersburg grubuna teslim edilmiştir. Bunun yanında 2000–2008 arasında şirketin yönetim kurulu başkanı Dimitri Medvedev'in 2005 itibarıyla başkan yardımcısı olması ve Gazprom'daki görevine devam etmesi, Gazprom'u adeta Kremlin'in kalesi haline getirmiştir. İkincisi, şirket yönetimine Kremlin ile sıkı ilişkilere sahip isimlerin gelmesiyle birlikte devletin Gazprom Medya Grup aracılığıyla medyayı kontrol altına alması kolaylaşmıştır. Üçüncüsü, merkeze güç aktarımının sağlanması sürecinde Gazprom'un yereldeki yöneticilerinin bölge meclislerinde bağımsız adaylar olarak yer almasına karşın BRP ile bağımlı politikalar izlemeleri Moskova'nın yerel karşısında farklı araçlar kullanarak güçlenmesini sağlamıştır. Kremlin'in bir süre sonra şirket politikalarına yön vermeye kadar varan hamleleri sonucunda şirketin devletin güdümüne girmesinin resmi olmuştur.

Neoliberal küreselleşmenin devletlerin yetkilerini yeniden tasarlayan ve yerele yetki aktarımını öngören düsturunun Putin döneminde merkezi iktidarın tepeden inşasıyla dışlandığı söylenebilir. Dahası Gazprom'un siyasi iktidarla kurduğu bağ ışığında neoliberalizmin devlet karşısında şirket çıkarını önceleyen politik duruşunun Rusya'da aşındığı görülmektedir. Öyle ki, devlet, Gazprom'u Kremlin A.Ş. haline getirerek devlet güdümünde şirket kavramıyla şirket kavramını yeniden tanımlayarak neoliberalizme cevap vermiştir. Böylece, şirketlerin ve yerel örgütlerin siyasi yaşamda merkezi rol oynaması beklenirken Kremlin bu düsturu ters

yüz etmiştir. Bunun sonucunda Gazprom, sahip olduğu medya ağı, yerel örgütlenmesi ve enerjideki egemen konumu korunarak Kremlin'in güçlenmesine hizmet edecek bir araca dönüştürülmüştür.

Tez kapsamında analiz edilen ikinci alan ekonomi olmuştur. Rusya'nın belirli bir süreklilik ve kopuşlarla ilerleyen kapitalistleşmenin temellerinin doğru işaretlenmesi için sürece Gorbaçov dönemindeki reform hareketlerinin incelenmesiyle başlanmıştır. Bu bağlamda, Perestroyka politikalarının kapitalistleşme ve kapitalist sınıfın oluşumuna sunduğu katkıya ışık tutulmuştur. Bunun sonucunda, Yeltsin döneminde Rusya gerçekliği haline gelecek olan oligarklar ya da nomenklatura üyelerinde kapitalist bir sınıf yaratım sürecinin izlerinin Perestroyka politikalarının yan etkileri olduğu görülmüştür. Putin dönemindeki ekonominin yönelim ve karakterinin doğru anlaşılmasının temel uğrağının Yeltsin döneminde dayatılan ekonomi politikaları olduğu tarihsel süreklilik açısından esastır. Bu çerçevede tezin bu bölümünde merkezi ekonomiden kapitalistleşmeye giden süreç neoliberal reçetelere yönelik tartışmaları da kapsayacak şekilde geniş bir biçimde ele alınmıştır. Uygulanan ekonomi politikalarının Rusya'da yarattığı yıkım, hem toplumsal boyutları hem ekonomik veriler ışığında incelenmiştir. Kapitalist restorasyon süreciyle birlikte, ekonomik alanda kâr eden pek çok devlet işletmesi politik ortamın ayrıcalıklar sunduğu oligarklar arasında pay edilmiş, neoliberal deregulasyon politikalarının ürünü olarak devletin kurumsal yetkinliğini kaybettiği görülmüştür. Öyle ki, Moskova, bu dönemde hem siyasi hem de ekonomik olarak mafyatik ilişkilerle örülen imtiyazın her kapıyı açtığı bir politik sürüklenmeyle oligarkların boyunduruğu altına girmiştir. Her ne kadar bu dönemde Batı medyası Yeltsin'i demokrasi kahramanı ilan etmişse de Rusya'da yaşanan demokrasi şöleninden ziyade, oligarkların devleti vesayet altına alması ve devletin iş dünyası karşısında özerkliğini kaybetmesidir. Yerelde ise neoliberal politikaların ve devletin aciziyetinin etkisiyle kapitalistleşen her bölge lideri adeta bir feodal beye dönüşmüş ve Rusya'dan ayrılma sesleri yankılanmaya başlamıştır.

Toplumsal anlamda ise, Rusya'da şanslı bir azınlığın yeni bir ekonomik sınıf olarak yükselmesi karşısında devlet gittikçe acizleşmiş ve milyonlarca insan

ekonomik koşulların zorluklarını sırtlanmak zorunda kalmıştır. O kadar ki, ekonomi politikalarının toplumda yarattığı tahribat milyonlarca insanın yetersiz beslenme, alkolizm ve intihar gibi nedenlerle ölümüne neden olmakla kalmamış, Rusya gündemindeki nüfus sorunun tohumlarını atmıştır. Rusya'nın ekonomik ve toplumsal açıdan çöküşüyle noktalanın bu süreç detaylı biçimde ele alındıktan sonra Putin döneminde ülkenin ekonomi alanındaki dönüşümüne geçilmiştir. 1990'lar boyunca ülkenin neoliberal reçetelerle sürüklendiği kaos ve ekonomideki negatif yönlü seyir, Putin iktidarının başladığı dönemde yükselen petrol fiyatlarının da etkisiyle istikrarlı bir biçimde olumlu yöne evrilmiştir.

Bununla birlikte Rusya ekonomisindeki bu olumlu tablo, sadece yükselen petrol fiyatlarıyla açıklanamaz. Ekonomideki toparlanmada devletin hayata geçirdiği bir dizi reformun ve yasal düzenlemenin payı büyüktür. Reformlarla, ilk olarak iç piyasada vergi kanunu başta olmak üzere bir dizi değişiklik yapılmış, ardından stratejik sektörlerde devlet, hem ulusal hem de uluslararası piyasada yükselen bir aktör konumuna gelmiştir. Daha yerinde bir özetlemeyle Rusya'dan neoliberalizmin reçetelendirdiği ekonomi modeli, devletin müdahalesiyle, devlet öncülüğünde kapitalizme (*state led-capitalism*) yerini bıraktığı görülmüştür.

Rusya ekonomisindeki enerji kaynaklarının rolü tez kapsamında ele alınan veriler çerçevesinde netleştirilmiştir. Bununla birlikte enerji kaynaklarının Rusya ekonomisindeki önemi 1999'da Vladimir Putin'in akademik metinlerinde temellendirilmiştir. Rusya için enerji kaynaklarının vazgeçilmezliğine değinen söz konusu metinler, enerji sektörünün sadece piyasa aktörlerine bırakılmaması gerektiğinin altını çizer. Devletin toplumsal çıkarın koruyucusu olduğu ön kabulünden hareket eden Putin, enerji şirketlerinde devletin sahipliği veya sıkı denetimini öngören "*national champion*" kavramını ortaya atar. Rusya enerji politikalarının özetini sunan bu metinler, ekonominin kalkınma motorunu da işaret eder. Putin iktidarının büyük ölçüde söz konusu metinlerin yol göstericiliğinde yeniden tasarladığı enerji piyasasında Gazprom, "*national champion*"ların en kutsalı" ve ilk örneği olmuştur. Putin'in kavramsallaştırması çerçevesinde Gazprom, Rusya ekonomisi ve toplumsal sınıflar açılarından incelenmeye değerdir. Ekonomi alanında şirketin Kremlin koridorlarında yeniden vücut bulması ve devletin şirketteki

hisse oranını arttırması devletin şirket gelirlerini kontrolünü kolaylaştırmıştır. Böylece, şirketin ihracat başarıları, federal bütçeye katkısı ve ulusal fonun en büyük finansörü olması Gazprom'un ekonomiyi sırtlayan en önemli aktörlerden birisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca iç piyasa uzun süre devam ettirilen düşük fiyatlı enerji tedariki; ülke sanayisinin enerji kaynağı olarak doğal gaz ve ondan üretilen elektriği kullanması gerçeğiyle birleştirildiğinde Gazprom'un sadece maddi açıdan değil, enerji politikalarıyla da sanayi hamlesini desteklediği sonucuna varılmıştır. Son olarak, dağılma sonrası ekonomi politikalarıyla iyice yoksullaşan halk, düşük fiyatlı enerji tedariki sayesinde tüketim kalemlerinde çeşitliliğe gidebilmiştir.

Bunun yanı sıra, ekonomik alanda Gazprom bağlamında dikkat çeken bir diğer unsur, şirketin kapitalist sınıf oluşumuna katkısıdır. Her iktidarın kendi sınıfını yarattığı varsayımı paralelinde, Putin iktidarı da büyük kısmı bürokratlardan oluşan bir sınıf yaratmıştır. Gazprom'un yönetim kadrosunda yapılan değişiklik ve ardından gelen enerji operasyonları (Yukos gibi) dikkatli bir biçimde incelendiğinde devletin enerji şirketleri üzerinden oligarklarla arasına mesafe koyduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, söz konusu şirketlerin yönetimine Kremlin'e yakın isimlerin getirilmesiyle yeni bir toplumsal sınıfın yükselmesine zemin hazırlamıştır. Geneli bürokrat olduğu için bu isimle anılan söz konusu yeni sınıfın görüldüğü ilk yer Gazprom yönetimidir. Böylece şirket, toplumsal olarak tasfiye edilen sınıfla, yükselen yeni sınıfın kesişimde yer almıştır. Ayrıca, Gazprom'un bünyesinde toplandığı yüzlerce şirketin özelleştirme sürecinde iktidara yakın isimlerin söz konusu şirketleri alması bürokratlar dışında yeni sınıfların ortaya çıkış adreslerinden birisinin Gazprom olduğunu gösterir.

Rusya'nın ekonomik dönüşümü ve Gazprom'un bu süreçteki konumu neoliberal küreselleşme ekseninde ele alındığında ekonominin devletin liderliğinde yeniden yapılandırıldığı dikkat çeker. Başta enerji alanı olmak üzere metaller, ulaştırma, maden sektöründe devlet özel sektörle rekabet eden bir piyasa aktörü haline gelmiştir. Bununla birlikte neoliberalizmin Rusya içinde tamamen tasfiye edildiği iddia edilemez. Devletin stratejik olarak tanımladığı alanlar dışında piyasadan geri çekildiği dikkat çeker. Otomotiv sektörü bu bağlamdaki en önemli örneklerden birisidir. Genel olarak Rusya'nın neoliberalizmle çelişen bazı

uygulamaları olmakla birlikte, bu uygulamaların kapitalizme meydan okuduğu da iddia edilemez. Şayet bir tanımlama yapılacaksa, hibrit ekonomi modeli, gerek neoliberalizmden kopuşları taşıması gerekse süreklilik göstermesi bakımından neoliberal küreselleşmeyi seçici bir perspektiften ele aldığını gösterir. Devlet ve şirket ilişkisi bağlamında neoliberal politikaların yeniden ele alınması bu dönemde dikkat çeken bir diğer noktadır. Piyasaların ekonomide belirleyiciliğinin artacağı, buna bağlı olarak şirket çıkarlarının devlet politikaların yön vereceği yönündeki iddia Rusya’da yıkılmış, devlet neoliberal politikaları reddetmekle birlikte, stratejik şirketleri ele geçirmiş ve devletin şirketler üzerindeki belirleyiciliği artmıştır. Bu çerçevede Gazprom bunun en önemli örneği ve Rusya’nın neoliberalizme verdiği cevap olma niteliği taşır.

Rusya’da dış politika dönüşümün ve bunun enerji politikasıyla ilişkisinin ele alındığı üçüncü bölüm, dış politikadaki kopuş ve süreklilikleri tespit etmek için Yeltsin döneminde başlatılmıştır. Yeltsin dönemi dış politikasındaki politik yönelimler tarihsel bağlamlarıyla irdelendikten sonra aynı dönemde izlenen enerji politikası mercek altına alınmıştır. Putin dönemine gelindiğinde ise dış politikada temel duruşun yeniden tanımlandığı görülmüştür. Devletin dış politikada belirleyiciliğinin arttığı bu dönemde, dış politikanın dört ilke üzerinden temellendirildiği görülmektedir. Rusya’nın dünya sistemine bakış açısını gösteren ve farklı merkezlerin küresel politikada belirleyiciliğinin artmasını savunan “çok kutupluluk” bu ilkelerin ilkidir. İkinci ilke “çok yönlülük”, Rusya’nın yönünü tek bir bölge ya da ülkeye dönmeden çıkar ve öncelikleri çerçevesinde küresel ölçekte ikili ya da çok taraflı ilişkiler kurmasıdır. Rusya dış politikasında çok yönlülüğü etkin bir form halini almasını sağlayan “pragmatizm”, dış politikadaki üçüncü ilkedir. Pragmatizmin ideolojik ve tarihsel bağlardan ziyade ekonomik ve siyasi çıkarları ön planda tutularak ilişkilerin geliştirilmesini açıkladığı söylenebilir. Dış politikadaki son ilke Rusya’nın neoliberal küreselleşme ile kurduğu bağın özetini de sunan “seçici küreselleşme”dir. Seçici küreselleşme, Rusya’nın neoliberal küreselleşmenin tamamını reddetmeyip, ulusal çıkarı ve küresel dengeler çerçevesinde küreselleşmeyle büyük oranda kendi belirlediği biçiminde bağ kurması olarak açıklanabilir. Bu ilke, aynı zamanda Rusya’nın 21. yüzyılda küreselleşmenin başat aktörlerinden birisi olarak ele alınmasının temel açıklayıcısıdır. Şöyle ki, bu ilkenin

Rusya'nın dış politikada hedeflerine ulaşmasında kullanacağı araçları ve rotaları tayin ettiği söylenebilir. Rusya dış politikası ve enerji ilişkisi ele alındığında ise, enerji kaynaklarının ihracat gelirini arttırmasının yanında, söz konusu sektörde faaliyet gösteren şirketlerin Rusya dış politikasının yeni araçları haline geldiği söylenebilir. Açıklamak gerekirse, enerji şirketlerinin ülke içinde ve yurtdışında projeler, ortaklıklar yapması, pazar alanını genişletmesi, daha önce bulunulan pazarlarda varlıklarını daim kılacak farklı stratejiler uygulamaları, Rusya'nın küresel sistemde pek çok devletle yakın ve geniş bir işbirliği zemini yakalamasını sağlamaktadır. Dahası, bu şirketler devletin jeo-ekonomik olarak etki alanını genişletmesine imkân sağlamaktadırlar.

Tezin dördüncü bölümünde, dış politikadaki yönelimler ve enerji politikası arasındaki ilişki, Gazprom'un faaliyetleri ve şirket stratejisi çerçevesinde ele alınmıştır. Gazprom'un 1990'ların Rusya ekonomisi üzerinde yarattığı tahribatın giderilmesi için 2000–2004 yılları arasında büyük oranda sahip olduğu gaz rezervlerinin çıkarılması ve satışı üzerinden bir strateji uygulamıştır. Buna karşın özellikle 2005'ten itibaren şirketin küresel rekabette elini kuvvetlendirme isteğiyle stratejisinde dönüşümüne gittiği söylenebilir. Bu çerçevede Gazprom, sadece gaz tedariki değil, gaz ve petrolün çıkarılması, depolanması, rafinajı ve pazara dağıtımında da söz sahibi olmaya başlamıştır. Söz konusu bu strateji sadece Gazprom için değil, Rusya için de kritik bir eşik olma özelliği taşır.

Gazprom'un bölgeler bağlamında yürüttüğü faaliyetleri, Rusya'nın dış politikasının çok boyutluluğunun resmidir. Şöyle ki, 2000'lerin ortasından itibaren Orta Asya'da üretim faaliyetlerini arttırmak için ihaleler alması, sahip olduğu boru hatlarıyla Rusya'yı transit ülke olmasını sağlamıştır. Avrupa pazarında tedarike devam etmenin yanında yabancı ortaklar edinerek dağıtımda söz sahibi olunmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra, Çin, Japonya ve Hindistan'a gaz tedarik etmesi, söz konusu ülkelerde enerji kaynakları arama çalışmalarına başlaması Gazprom'un Avrupa pazarına sıkışıp kalmasını önlemiştir. Son olarak, enerji kaynaklarına sahip Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde kaynaklara ulaşma ve boru hattı inşası alanlarında ihaleler alması şirketin enerji alanındaki varlığını güçlendirmektedir. Dahası, Gazprom'un bu manevrası, rekabet halinde olduğu enerji şirketlerine kendi

yöntemleriyle karşılık vermesine zemin hazırlamıştır. Zira Gazprom, özellikle aldığı ihalelerin sayısını attırır ve söz konusu projelerinde başarılı olursa, gaz tedarikinden ziyade farklı coğrafyalarda kaynakların işletilmesi alanında başarı kazanmasının önünü açabilir.

Son olarak Gazprom'un söz konusu stratejilerinin Rusya'nın 21. yüzyıl uluslararası düzende söz söyleme alanına ve dış politikasındaki hedeflere ulaşmasına yaptığı katkıdan söz etmek gerekir. Rusya'nın 2000'lerden bu yana dış politikasında hız verdiği ilkeler çerçevesinde dünyadaki pek çok ülkeyle ikili ilişkiler geliştirmekte, bazı ülkelerle ilişkilerine yeni bir biçim kazandırmaya çalışmaktadır. Gazprom, ESBC ile ilişkilerde pragmatizm ilkesinin yerleşmesini sağlarken, Avrupa'da SSCB'nin işbirliği yaptığı enerji şirketleriyle beraberliğine devam ederek başta Almanya, İtalya ve Fransa ile Rusya'nın şirket çıkarlarıyla yakınlaşmasını sağlamıştır. Gazprom, söz konusu ülkelerin şirketleriyle yürüttüğü ortak faaliyetlerle AB'nin bütüncül bir biçimde Rusya'ya yönelik boykotunun önünün kesmeye yardımcı olmaktadır. Son olarak, Gazprom'un Latin Amerika, Çin, Hindistan, Libya, Nijerya, Cezayir gibi ülke ve bölgelerde ihaleler kazanması ve projelere hız vermesi, Rusya'nın çok yönlü politikasının önemli örneklerini sunar. Ayrıca özellikle Çin, Hindistan ve Latin Amerika ülkelerinin tek kutuplu dünya düzeninden duydukları rahatsızlığın Rusya üzerinden dengeleme eğilimi ve bu çerçevede Gazprom'la ortak projeler yürütmeleri, hem bu ülkelerle Rusya arasındaki bağı güçlendirmekte, hem de Rusya'nın çok kutuplu sistem arayışını desteklemektedir. Özetle, Rusya ve Gazprom arasındaki simbiyotik ilişki, kazan kazan formülüyle hem Rusya dış politikasının etkinliğini arttırırken hem de şirketin uzun vadede karını artırmasına ve küresel rekabette elinin güçlenmesine katkı sunar.

Sonuç itibariyle, Rusya'nın Putin dönemindeki dönüşümünü Gazprom ekseninde inceleme altına alan bu tezde Rusya'nın neoliberal küreselleşmeyle örtüşen ve örtüşmeyen politikaları incelenmiştir. Dahası, bu politikaların oturtulabileceği zemin siyasal, ekonomi ve dış politika alanını kucaklayacak şekilde 21. yüzyıldaki küresel eğilimler ışığında ele alınmıştır. Görülmüştür ki, Gazprom ayna olarak kabul edildiğinde Putin Rusya'sında 2000'lerde başlayan değişim

rüzgârı, neoliberal küreselleşmeyle özgün bir ilişki kurarak Rusya'nın kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Afontsev, Sergei, “ Outlook for Foreign Energy Companies in the Arctic Region”, *Russian International Affairs Council*, 2012, http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=304#top (20 Mayıs 2013).
- Ahmed Mehdi, “Putin's Gazprom Problem”, *Foreign Affairs*, 6 Mayıs 2012, <http://www.foreignaffairs.com/articles/137615/ahmed-mehdi/putins-gazprom-problem?> (20 Şubat 2013).
- Akgül, Fatih, “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikalarının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, c. 3, n. 5, 2007, ss. 129-155.
- Akın, Ebru K. ve Bayram, Çağdaş, “Rusya’da Seçim Rüzgârları ile Yüzeye Çıkan İç Çekişmeler”, *Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz ve Kafasya Araştırmaları Merkezi Karadeniz Bülteni*, Aralık 2007, n. 8.
- Alkan Özcan, Sevinç “İdeolojiden Pragmatizme Rus Dış politikasının Yeni Parametreleri”, *Anlayış Dergisi*, Nisan 2004, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=11&makaleid=3397> (20 Mart 2013).
- Andrei Tsgankov, “Russia’s Power and Alliances in the 21st Century”, *Politics*, c. 30, n. 1, 2010, ss. 43–51.
- Andrei Tsgankov, *Russian Foreign Policy*, London, Rowman ve Littlefield Publishers, 2010.
- Arbatov, Alexei G. “Russia’a Foreign Policy Alternatives”, *International Security*, c. 18, n. 2, Sonbahar 1993, ss. 5–43.
- Aslund, Anders “Comperative Oligarchy: Russia, Ukraine and the United States”, *Case Conferences: Europe After the Enlargment*, 8-9 Nisan 2005.

- Aslund, Anders, “*Russia Energy and the European Union: Perspectives on Gazprom*”, Speech in European Parliament, Peterson Institutional Economics, Mayıs 2008.
- Aslund, Anders, *Russia’s Capitalist Revolution: Why Market Reform Succeeded and Democracy Failed*, Massachusetts, Peterson Institute for International Economy, 2007.
- Bacon, Edwin, *Contemporary Russia*, London, Palgrave Macmillan, 2. Baskı, 2010.
- Baev, Pavel, *Russian Arm in a Time of Trouble*, London, Sage, 1996.
- Balzer, Harley, ‘The Putin Thesis and Russian Energy Policy’, *Post-Soviet Affairs*, c. 21, n. 3, Temmuz 2005, ss. 210–225.
- Balzer, Harley, “Vladimir Putin’s Academic Writings and Russian Natural Resources Policy”, *Problems of Post-Communism*, c. 53, n. 1, 2006, ss. 48–54.
- Barcelona Center for International Affairs (CIDOB), “*Country Profile, Russian Federation*”, *International Yearbook CIDOB*, 2010, http://www.cidob.org/en/publications/yearbooks/cidob_international_yearbook/international_yearbook_cidob_2010_country_profile_russian_federation (15 Mart 2013).
- Barka, Habiba Ben, “Russia’s Economic Engagement with Africa”, *Africa Economic Brief*, c. 2, n. 7, 2011. http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Russia's_Economic_Engagement_with_Africa.pdf.
- BBC World, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/10/121022_bp_rosneft_update.shtml ¶(10 Şubat 2013).
- Bedirhanoglu, Pinar, “The Nomenklatura’s Passive Revolution in Russia in the Neoliberal Era”, Leo Mccann(Ed.), *Russian Transformation’s: Challenging the Global Narrative*, New York, Routledge Cruzon, 2004, ss. 19–42.

- Belin, Laura, "Politics and the Mass Media under Putin", Cameron Ross (Ed.), *Russian Politics under Putin*, Manchester University Press, 2004, ss.133–154.
- Berezinskaya, Olga, *Development Trends and Prospects of Russian Automotive Industry*, INDEUNIS Papers, 2006, http://dcenter.ru/science/Berezinskaya_Indeunis-2006-09.pdf (19 Şubat 2013).
- Bergsager, Henrik, *China, Russia and Central Asia: The Energy Dilemma FNI Report 16/2012*, Fridtjof Nansen Insitute, 2012.
- Berstom, Michael, Alvin Rabushka, "Russia's Economic Contradiction and Recovery 1992–2004", Michael Ellman(ed), *Russia's Oil and Natural Gas: Bonanza or Course*, London, Anthem Press, 2006, ss. 55-102.
- Bhadrakumar, M.K, "Russia Takes Control of Turkmenistan (World)Gas", *Asia Times*, 30 Temmuz 2008, (25 Haziran 2013).
- Bilgin, Mert, "Energy Security and Russia's Gas Strategy: The Sybiotic Relationship between the State and Firms", *Communist and Post-Communist Studies*, c. 44, n. 2, 2011, ss. 119–127.
- Blanchardo O., Dobrawski, M. ve diğerleri, *Post Communist Reform: Pain and Progress*, Cambridge, Mitt Press, 1996.
- Błaszczczyńska, Ewa, "Energy and Weapons Key to Polish-Russian Relations", *Warsaw Business Journal*, 6 Haziran 2013, <http://www.wbj.pl/blog/CEEPolicyWatch/post-268-energy-and-weapons-key-to-polish-russian-relations.htm> (5 Temmuz 2013).
- BP, *BP Statistical Review of World Energy 2012*, 2012.
- Bremmer, Ian ve Charap, Samuel, "The Siloviki in Putin's Russia: Who They are and What They Want", *The Washington Quarterly*, Kış 2007, ss. 83-92.

- Broadman, G.H., "Competition and Business Entry in Russia", *IMF Finance and Development Journal*, Haziran 2001, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/06/broadman.htm> (4 Şubat 2013).
- Browder, William, "Gazprom Investors are Sold Short", *Hermitage Capital Management*, http://hermitagefund.com/newsandmedia/index.php?ELEMENT_ID=65 (20 Şubat 2013).
- Brune, M. Lane, "Taming 'Wild' Capitalism", *Discourse & Society*, c. 13, n. 2, 2002, s. 167–184.
- Businessweek, "When Powers Collide: Putin vs. Khodorkovsky", *Businessweek*, 30 Mayıs 2004, <http://www.businessweek.com/stories/2004-05-30/when-powers-collide-putin-vs-dot-khodorkovsky> (29 Aralık 2012).
- Chafetz, Glenn, "The Struggle for a National Identity in Post-Soviet Russia", *Political Science Quarterly*, c. 111, n. 4, Kış 1996–1997, ss. 661–688.
- Charap, Samuel, "Siloviki faction secondary and tertiary members," <http://users.ox.ac.uk/~magd1944/members.pdf> (15 Ekim 2012).
- Chenoy, Anuradha M., "India and Russia: Allies in the International Political System", P. Stobdan(ed.), *India-Russia Strategic Partnership: Common Perspectives*, New Delhi, Institute for Defence Studies and Analyses New Delhi, 2010, ss. 131-148.
- Chernykh, Lucy, "Profit or Politics? Understanding Renationalizations in Russia", *Journal of Corporate Finance*, n. 17, 2011, ss. 1237–1253.
- Clarke, Simon ve Kabalina, Veronika, "Privatization and the Struggle for Control of the Enterprise", Lane, David (Ed.), *Russia in Transition*, London, Logman Group, 1995, ss. 142–158.

- Clarke, Simon, “Privatisation and the Development of Capitalism in Russia”, S. Clarke, P. Fairbrother, M. Buraway ve P. Krotov (Eds.), *What about the Workers? Workers and the Transition to Capitalism in Russia*, London, New York, Verso, 1993, ss. 199- 241.
- Clarke, Simon, Globalization and the Development of Capitalism in Russia, 2000, http://www.nodo50.org/cubasigloXXI/congreso/clarke_10abr03.pdf (10 Ocak 2013).
- Clarke, Simon, Privatization and the Development of Capitalism in Russia, *New Left Review*, 1992, c. 1, n. 196, ss.3–27.
- Closson, Stocy, “Russia’s Key Customer: Europe”, Jeronim Perovic, Robert W. Orttung ve Andreas Wenger (Eds.), *Russian Energy Power and Foreign Relations*, New York, Routledge, 2009, ss. 89–108.
- Cristian Collina, “Cooperating with a Vertical Partner: Central Power and Regional Governors in Putin’s Russia”, *Russia on the Eve of Elections*, EU-Russia Centre Press, Brussels, 2011, ss. 14–28.
- Cuthbertson, Peter, “Understanding Russia’s Post-Cold War Foreign Policy Towards the EU and USA”, 2008, <http://www.e-ir.info/2008/07/17/post-cold-war-russian-foreign-policy-towards-the-eu-and-usa/> (15 Mayıs 2013).
- Czarny, ElŜbieta, Menkes, Jerzy, Toporowski, Patryk “Dominance of A State-Owned Transnational Corporation from the Failing State on A Strategic Market (Case Study of Gazprom)”, *European Trade Study Group Paper*, 2010, <http://www.etsg.org/ETSG2009/papers/czarny.pdf> (10 Ekim 2010).
- Çelikpala, Mitat, “Rusya Federasyonu’yla İlişkiler, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası*, Cilt 3: 2001–2012, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Çolakoğlu, Selçuk, “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, c. 1, n. 1, Bahar 2004, ss. 173–197.

- Dicken,,Peter, *Global Shift: The Internationalization of Economic Activity*, London, Guilford Press,1992.
- Downs, Erica S., “Money Talks: China-Russia Energy Relations after Xi Jinping’s Visit to Moscow, Brooking Institute”, <http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2013/04/01-china-russia-energy-relations-downs> (7 Temmuz 2013).
- Dugin, Aleksandr, *Rus Jeopolitiği*, (Çev.) Vigar İvanov, 6. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2010.
- Duncan, Peter J.S., ““Oligarchs’, Business and Russian Foreign Policy: From Yel’tsin to Putin”, *SSEES UCL Centre for the Study of Economic and Social Change in Europe: Economics Working Paper*, Ocak 2007.
- Edmons, Robin, *Soviet Foreign Policy 1962–1973: The Paradox of Super Power*, London, Oxford University Press, 1975.
- Energy Asia, India: Russia’s Gazprom Seal 20-year Deal to supply LNG to GAIL at Oil-linked Pricing Formula, 3 Ekim 2012, <http://energyasia.com/public-stories/india-russias-gazprom-seal-20-year-deal-to-supply-lng-to-gail-at-oil-linked-pricing-formula/> (5 Temmuz 2013).
- Enerji Port, “Gazprom, Azerbaycan’dan aldığı gazı artırdı”, 4 Ağustos 2010, <http://www.enerjiport.com/2010/09/04/gazprom-azerbaycandan-aldigi-gaz-miktarini-artirdi/> (28 Haziran 2013).
- ERST & YOUNG, *An overview of the Russian and CIS Automotive Industry*, Şubat 2012.
- European Commission for Democracy Thorough Law (Venice Commusion), *Opinion on the Law on Political Parties of the Russian Federation*, Strazburg, Mart 2012, s. 8. www.venice.coe.int (15 Kasım 2012).

- European Commission, “Eu Bilateral Trade And Trade With The World”
http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf
 (27 Nisan 2013).
- European Commission, *The Entry into Force of the EU Third Energy Package*, 2011.
- Federov, Boris, “Macro-economic Policy and Stabilization in Russia”, Ander Aslund (ed.), *Russia’s Economic Transformation in the 1990’s*, London, Pinter, 1997, 174–177.
- Feifer, Gregory, “Russia’s Real Rulers”, *World Policy Journal*, c. 17, n. 3, Güz 2000, ss. 79–90.
- Feigenbaum, Harvey B. ve Henig, Jeffrey R., “Privatization: Political and Economic Challenges”, *Journal of International Affairs*, c. 50, n. 2, Kış 1997, ss. 338–356.
- Ferdinand, Peter, “Russia and China: Converging Responses to Globalization”, *International Affairs*, c.83, n. 4, 2007, ss. 655–680.
- Filippov, Sergey, “Russia’s Emerging Multinationals: Trends and Issues”, *Unu Merit Working Papers 2008–062*, United Nation University, 2008.
- Fish, M.S., *Democracy Derailed in Russia: The Failure of Open Politics*, Cambridge University Press, 2005.
- Fortune Magazine, List of Fortune Global 500 2012,
http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2006/full_list/ (10 Haziran 2013).
- Frear, Maththew, “Friends or Foes? Developments between Russia and Belarus”, *Russian Analytical Digest*, n. 87, 2010, ss. 2–4.
- Fredholm, Michael, *The Russian Energy Strategy & Energy Policy: Pipeline Diplomacy or Mutual Dependence?*, Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Centre, 2005.

- Gaidar, Yegor, *Collapse of an Empire*, Washington D.C., Brookings, 2007.
- Gazprom Export, *Fact and Figures Book 2012*, St. Petersburg, 2013.
- Gazprom in Figures 2004–2008 Factbook, 2009,
<http://www.gazprom.com/f/posts/71/879403/3se.pdf>, Gazprom’un resmi web sitesi: <http://www.gazprom.com/f/posts/71/879403/3se.pdf> (10 Mayıs 2013).
- Gazprom, <http://www.globalenergyprize.org/en/menu/108/text> (20 Şubat 2013).
- Gazprom, *2002 Gazprom Annual Report*, 2003
- Gazprom, *2008 Gazprom Annual Report*, 2008,
http://www.gazprom.com/f/posts/71/879403/1fr_eng_2008.pdf (12 Şubat 2013).
- Gazprom, *Gazprom in Figures 2004–2008 Factbook*, Moscow 2009.
- Gazprom, *Gazprom in Figures 2006–2010 Factbook*, 2011, s.3
<http://www.gazprom.com/f/posts/55/477129/gazprom-reference-figures-2006-2010-en.pdf> (11 Mayıs 2013).
- Gazprom, Gazprom in Foreign Markets, <http://eng.gazpromquestions.ru/?id=4#c527>.
- Gazprom, *Gazprom in Questions and Answers*, 2012.
- Gazpromexport, Foreign Partners: Austria,
<http://www.gazpromexport.ru/en/partners/austria/>
- Gehlbach, Scott, “Reflections on Putin and the Media”, *Post-Soviet Affairs*, c. 26, n. 1, 2010, ss.77–87.
- George, Susan, “Neoliberalizmin Kısa Tarihi”, (Der.) Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın, *Neoliberal İktisatın Marksist Eleştirisi*, İstanbul, Kalkedon, 2009.
- Giddens, Antony, *Beyond Left and Right*, London, Politiy Publication, 1994.

- Goldman, Marshall I. "Render Unto Caesar: Putin and the Oligarchs", *Current History*, c. 102, n. 666, 2003, ss. 320–326.
- Goldman, Marshall I., *Petrostate: Putin, Power, and the New Russia*, New York, Oxford University Press, 2008.
- Goldman, Marshall I., *The Piratization of Russia: Russian Reforms Goes Awry*, London, New York, Routledge, 2003.
- Gorbachev, Mihail, *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World*, New York, Harper and Row Publishers, 1987.
- Göksel, Nilüfer Karacasulu, "Globalisation and the State", <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/1.-NiluferKaracasuluGoksel.pdf> (10 Temmuz 2013).
- Greene, Kenneth F., "Dominant Party Strategy and Democratization", *American Journal of Political Science*, c. 52, n. 1, Ocak 2008, ss. 16–31.
- Gregory, P. ve Stuart, R., *Russian and Soviet Economic Performance and Structure*, Addison-Wesley: Educational Publishers, 1998.
- Grigas, Agnia, "Legacies, Coercion and Soft Power: Russian Influence in the Baltic States", *Chatham House Briefing Paper*, 2012.
- Grigas, Ania, *The Gas Relationship Between Baltic States and Russia: Politics and Commercial Realities*, Oxford, 2012, Oxford Institute for Energy Studies, 2012.
- Grigoriev, Leonid, "Russia, Gazprom and the CAC", Adrian Delleck, Thomas Gomart (Eds.), *Russian Energy Security and Foreign Policy*, Routledge, New York, 2011, ss. 147-169.
- Gurvich, Yevsei "Russian Fiscal Policy: Challenges Ahead", *World Bank Newsletter about Reforming Economies*, 2011.

Gustafson, Thane *Capitalism Russian-Style*, New York, Cambridge University Press, 1999.

Gustafson, Thane, *Crisis Amid Plenty: The Politics of Soviet Energy under Brezhnev and Gorbachev*, Princeton, Princeton University Press, 1989.

Gustafson, Thane, "Energy and Soviet Bloc", *International Security*, c. 6, n. 3, ss. 65-89.

Güler, Esra, "Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Rusya: Nasıl Bir Kapitalizm?", *Business and Economics Research Journal*, c. 3, n. 3, 2012, ss. 93 – 120.

H.E. Hale., T. Taagepera, "Russia: Consolidation or Collapse?", *Europe-Asia Studies*, c. 54, n. 7, 2002, ss. 1101–1125.

Hann, Gordon M., "Putin's Federal Reforms", *Demokratizatsiya*, c. 9, n. 4, 2001, ss. 498–530.

Hanson, Philip, "The Russian Economic Puzzle: Going Forwards, Backwards or Sideways", *International Affairs*, c. 83, n. 5, Eylül 2007, ss. 869–889.

Harding, Luke, "Twilight of Oligarchs", *Guardian*, 25 Ekim 2008, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/oct/25/russian-oligarchs-oleg-deripaska> (25 Kasım 2012).

Harman, Chris, "Neoliberalizmi Yorumlamak", (Der) Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın, *Neoliberal İktisatın Marksist Eleştirisi*, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009.

Harris, Jerry, "Statist Globalization in China, Russia and the Gulf States", *Perspectives on Global Development and Technology* 8, 2009, ss. 139–163.

Harris, Jerry, *The Dialectics of Globalization, Economic and Political Conflict in a Transnational World*, New Castle, Cambridge Scholar Publishing, 2008.

Harvey, David, *Bref History of Neoliberalizm*, New York, Oxford Universtiy Press, 2005.

Harvey, David, *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Blackwell, 1989.

Hedlund, Stefan, “Rents, Rights, and Service: Boyar Economics and the Putin Transition”, *Problems of Post-Communism*, c. 55, n. 4, Temmuz-Ağustos 2008, ss. 29–41.

Heinrich, Andreas, “Gazprom’s Strategy in Europe and the Liberalization of EU Energy Markets”, *Russian Analytical Digest*, n. 34, 2008, ss. 8–11.

Heywood, Andrew, *Political Ideologies*, New York, Palgrave McMillan, 2003.

Hill, Fiona, *Energy Empire: Oil, Gas and Russia’s Revival*, The Foreign Policy Center, <http://fpc.org.uk/fsblob/307.pdf> (10 Kasım 2010).

Hoffman, David E. *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia*, New York, Public Affairs, 2003.

Hoffman, Stephen, *The Power Vertical and Its Chilling Effect on Democracy*, Mart 2012 <http://www.rightsinrussia.info/archive/blog/hoffman/power-vertical> (15 Aralık 2012).

Hoyos, Carola, “The New Seven Sisters: Oil and Gas Giants Dwarf Western Rivals”, *Financial Times*, 12 Mart 2007, <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/471ae1b8-d001-11db-94cb-000b5df10621.html#axzz2KtXez6lf> (10 Ekim 2012).

Högselius, Per, Kaijser, Arne ve Åberg, Anna, “Natural Gas in Cold War Europe: The Making of Critical Transnational Insfrastructure”, *Eurocript*, 2010.

<http://oxforddictionaries.com/definition/english/oligarchy?q=oligarchy> (15 Kasım 2012).

<http://prutland.web.wesleyan.edu/Documents/Wegren%20chapter.pdf> (12 Ekim 2012).

<http://www.amergeog.org/newsrelease/AGS-OpEd-putin.pdf>, (23 Kasım 2012).

<http://www.businessweek.com/stories/2004-05-30/when-powers-collide-putin-vs-dot-khodorkovsky> (20 Kasım 2012).

http://www.deripaska.com/about/Deripaska_Oleg/ (12 Şubat 2013)

<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=RS> (8 Temmuz 2013).

[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Russian_and_CIS_automotive_industry/\\$FILE/Russia%20Automotive_2012.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Russian_and_CIS_automotive_industry/$FILE/Russia%20Automotive_2012.pdf) (14 Şubat 2013).

<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/blue-stream/>

<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/nord-stream/>

<http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/south-stream/>

<http://www.gazprom.com/f/posts/71/879403/3se.pdf> (10 Mayıs 2013).

http://www.gazprom.com/f/posts/78/329698/2ias_2002_eng_final.03.06.03_last.pdf (12 Şubat 2013).

<http://www.gazpromquestions.ru/?id=5>,

<http://www.gazprom.com/f/posts/55/477129/gazprom-reference-figures-2007-2011-eng.pdf>, <http://www.gazprom.com/f/posts/55/477129/gazprom-reference-figures-2006-2010-en.pdf> (10 Haziran 2013).

<http://www.mid.ru/bdomp/ns->

[osndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/2deaa9ee15ddd24bc32575d9002c442b!OpenDocument](http://www.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/2deaa9ee15ddd24bc32575d9002c442b!OpenDocument) (2 Ocak 2013).

http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm (28 Mayıs 2013).

<http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/1004111ec002.pdf?expires=1361391363&id=id&accname=ocid43023559&checksum=483D77BDDD2247D03AA7CF29DAB79F98> (17 Şubat 2013).

<http://www.rusya.ru/IcveDisPolitika.htm> (7 Kasım 2012).

<http://www.turkishweekly.net/news/142151/will-russia-remain-europe%C3%ADs-largest-auto-market-or-is-it-just-a-fleeting-trend-.html> (13 Şubat 2013).

Huasheng, Zhao, “Sino-Russian Relations 2009 to 2010: A Perspective from China”, *Russian Analytical Digest*, n. 70, 2010.

IEA, *IEA Annual Oil and Gas Statistics 1981/1982*, Paris, OECD, 1984.

IEA, *Key World Energy Statistics 2012*, Paris, OECD/IEA, 2012.

IMF, *Economic Review 1993: Russian Federation*.

IMF, *Economic Review 1994: Russian Federation*.

IMF, *Economic Review 1995: Russian Federation*.

IMF, *Economic Review: Russian Federation 1992*

IMF, *IMF Country Report: 09/246*, 2009, s. 4,

IMF, Russian Federation –Statistical Appendix, *IMF Country Studies Report 95/107*, 1995.

International Energy Agency, *World Energy Outlook 2010*, 2010, s. 6,
http://www.worldenergyoutlook.org/media/weowebiste/2010/WEO2010_es_english.pdf (12 Şubat 2013)

Igor Ivanov, *The New Russian Diplomacy*, Washington D.C., Nixon Center ve Brooking Institution Press, 2002.

Jaffe, Amy Myers, “The Changing Rol of National Oil Companies in International Oil Markets”, *Baker Institute Policy Report no: 35*, Houston, Baker Institute, 2007.

Jentleson, Bruce, *Pipeline Politics, the Complex Political Economy of East-West Trade*, Cornell University Press, 1986.

- Jessop, Bob, *Hegemony, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, Betül Yapar, Alev Özkazanç (Der.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Jong, Sijbren, *The EU's External Natural Gas Policy: Caught Between National Priorities and Supranationalism*, Instituut voor Internationaal en Europees beleid, Leuven, 2013.
- Kagarlitski, Boris, *Bugünkü Rusya: Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon*, (Çev.) Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İstanbul, İthaki, 2008.
- Kagarlitski, Boris, *Çevrenin İmparatorluğu: Rusya ve Dünya Sistemi*, (Çev.) Esin Soğancılar, Ankara, Phoenix, 2007.
- Karaganov, Sergey, "Dangerous Relapses", *Russia in Global Affairs*, c. 4, n. 2, 2006, ss. 82–85.
- Kassianova, Alla, "Russia: Still Open to the West? Evolution of the State Identity in the Foreign Policy and Security Discourse", *Europe-Asia Studies*, c. 53, n. 6, Eylül 2001, ss. 821–839.
- Katz, Mark N., "The Putin-Chavez Partnership", *Problems of Post-Communism*, c. 1, n. 4, Temmuz- Ağustos 2006, ss. 3–9.
- Keeling, David J., "Putin's Reality is Russia's Geography", <http://www.amergeog.org/newsrelease/AGS-OpEd-putin.pdf> (20 Mart 2013).
- Keohan, Robert, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, London and New York, Routledge, 2002.
- Keohane, Robert ve Nye, Joseph, *Power and Interdependence*, New York, Harper Collins, 1989.

- Khripunov Igor and Matthews Mary M., “Russia’s Oil and Gas Interest Group and Its Foreign Policy Agenda”, *Problems of Post-Communism*, c. 43, n. 3, 1996, ss. 38–48.
- Kısacık, Sina, 2000’li Yıllarda Hidrokarbon ve Silah Satışları Temelinde Gelişen Rus Ekonomisi, Uluslararası Politika Akademisi, 2012, <http://politikaakademisi.org/2000li-yillarda-hidrokarbon-ve-silah-satislari-temelinde-gelisen-rus-ekonomisi/> (7 Temmuz 2013).
- Koolae, Elaheh, “Russian Federalism, Changes and Developments”, *International Politics*, c. 3, n. 4, Yaz-Sonbahar 2010, ss. 7–30.
- Kopysci Adam, “Poland’s Energy Security: Dealing with Russia”, *Energy Security*, 2008. <http://www.iags.org/n022908.htm> (5 Temmuz 2013).
- Kotkin, Stephen, *Armageddon Averted: The Soviet Collapse: 1970–2000*, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Kotz, David ve Weir, Fred, *Gorbaçov’dan Putin’e Rusya’nın Yolu: Sovyet Sisteminin Çöküşü ve Yeni Rusya*, (Çev.) Cemile Çakır, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012.
- Kotz, David ve Weir, Fred, *Revolution from Above: The Demise of the Soviet System*, Londra, Routledge, 1997.
- Koval, Aleksandra, “Contemporary Perspectives and Trends in Russian–Brazilian Relations”, *Russian Analytical Digest*, n. 91, 2011.
- Kozirev, Andrei, Partnership or Cold Peace, *Foreign Policy*, n. 99, 1995, ss. 3–14.
- Krkoska, Libor ve Spencer, Alan, “Automotive Industry in Russia: Impact of Foreign Investments in Car Assembly Plants on Suppliers’ Entry”, *EBRD*, 2008. <http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/auto.pdf>
- Kryshtanovskaya, Ol’ga ve White, Stephen “Inside the Putin Court: A Research Note”, *Europe-Asia Studies*, c. 57, n. 7, Kasım 2005, ss. 1065–1075.

Kryshtanovskaya, Ol'ga ve White, Stephen “Putin’s Militocracy,” *Post-Soviet Affairs*, c. 19, n. 4, Ekim 2003, ss. 289–306.

Kryshtanovskaya, Olga ve White, Stephen, “The Rise of the Russian Business Elite”, *Communist and Post-Communist Studies*, c. 38, n. 3, Eylül 2005, ss. 293–307.

Kubicek, Paul, “Russian Energy Policy in the Caspian Basin”, *World Affairs*, c.166, n. 4, 2004, ss. 207–217.

Kuchins, Andrew C. “Russia, the 360-Degree Regional Power”, *Current History*, n. 738, 2011, ss. 266–271.

Kusznir, Julia, “Gazprom’s Role in Regional Politics: Th e Case of the Yamalo-Nenets Autonomous Okrug”, *Russian Analytical Digest*, n.1, Hazira 2006, ss. 10–12.

Kutsal, Elif, “Arka Bahçe Oyunlarına Devam: Rusya'nın Latin Amerika Açılımı”, Bilgesam, 2009, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1630:arka-bahce-oyunlarina-devam-rusyanin-latin-amerika-acilimi&catid=172:analizler-latinamerika (10 Nisan 2013).

Küçük, Yalçın, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1991.

Lane, David, “Global Capitalism and the Transformation of State Socialism”, *Studies in Comparative International Development*, c. 44, n. 2, 2009, ss. 97–117.

Lane, David, “From the Caotic to State-led Capitalism”, *New Political Economy*, c. 13, n. 2, Haziran 2008, ss. 177–184.

Lane, David, “Revolution, Class and Globalisation in the Transition from State Socialism”, *European Societies*, c. 7, n. 1, 2005, ss. 131–155.

- Lane, David, "What Kind of Capitalism for Russia?, A Comparative Analysis", *Communist and Post-Communist Studies*, n. 33, n. 4, 2000, ss. 485–504.
- Lane, David, *Elites and Class in the Transformation of State Socialism*, New Brunswick, London, Transaction Publishers, 2011.
- Laura Supjeva, "Russian Television under Putin", <http://www.globalpolitics.cz/clanky/russian-television-under-putin> (15 Aralık 2012).
- Lavrov, Sergey, "Russia in the 21st-Century World of Power", Dış Politika ve Güvenlik Konseyi 20. Yıl Toplantısı Konuşma Metni, Moskova, 2 Aralık 2012. <http://eng.globalaffairs.ru/number/Russia-in-the-21st-Century-World-of-Power-15809> (10 Mart 2013).
- Lee, Pak K., "China's Quest for Oil Security: Oil (Wars) in the Pipeline", *The Pacific Review*, c. 18, n. 2, 2005, ss. 265–301.
- Li, Xin, "Redefining Beijing Consensus: Ten Economic Principles", *China Economic Journal*, c. 2, n. 3, 2009, ss. 297–311.
- Libman Alexander, "Russian Federalism and Post- Soviet Integration: Divergence of Development Paths", *MPRA Papers*, No.12944, 2010, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/12944/> (12 Aralık 2012).
- Light, Margot, "Foreign Policy Thinking", Neil Malcolm, Alex Pravda, Roy Allison ve Margot Light (Eds.), *Internal Factors of Russian Foreign Policy*, Oxford, Oxford University Press, 1996, ss.101–165.
- Lipman, Maria ve McFaul, Michael, " The Media and Political Development", Stephan Wegren ve Dale R. Herspring (Eds.), *After Putin's Russia: Past Imperfect Future Uncertain*, Rowman & Littlefield Publisher, New York, 2010, ss. 109–133.

- Lipton, David and Sach, Jeffrey, “Prospect for Russian Economic Reforms”, William C. Brainard ve George L. Perry (eds.), *Brookings Papers on Economic Activity* 2, Washington D.C., Brookings Institution, 1993, ss. 213–283.
- Lough, John, “Russia’s Energy Diplomacy”, *Chatham House Briefing Paper*, Chatham House, Mayıs 2011.
- Lukin, Alexander, “Putin’s Regime: Restoration or Revolution?”, *Problems of Post-Communism*, c. 48, n. 4, Temmuz- Ağustos 2001, ss. 38–48.
- Makarychev, Andrev ve Morozov, Viatcheslav, “Multilateralism, Multipolarity, and beyond: A Menu of Russia’s Policy Strategy”, *Global Governance*, n. 17, 2011, ss. 353–373.
- Mankoff, Jeffrey, “Vladimir Putin and Re-emerge of Russian Foreign Policy”, *International Security Studies Certificate Paper Series 06–02*, 2006.
- Marx, Karl, *Louis Bonapart’ın 18 Brumaire’i*, (Çev.) Erkin Özalp, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2009.
- McFaul Michael ve Goldgeier, James M. “Russians as Joiners: Realist and Liberal Conceptions of Post Communist Europe”, Michael McFaul and Kathryn Stoner-Weiss (Eds), *After the Collapse of Communism: Comparative Lessons of Transition*, New York, Cambridge University Press, 2004, ss. 232–56.
- Mehdi, Ahmed, “Putin's Gazprom Problem”, *Foreign Affairs*, 6 Mayıs 2012, <http://www.foreignaffairs.com/articles/137615/ahmed-mehdi/putins-gazprom-problem?> (20 Şubat 2013).
- Menon, Rajan, “The Limits of Chinese–Russian Partnership”, *Survival*, c. 51, n. 3, ss. 99–130.
- Menshikov, Stanislav, *The Anatomy of Russian Capitalism*, Washington D.C., EIR News Service, 2007.

Menshikov, Stanislav, “ Our Capitalism”, *Russian Politics and Law*, c. 46, n. 6, Kasım- Aralık 2005.

Michael J. ve D’aleo, Dona Marie, *From Soviet to Putin and Back: the Dominance of Energy Today’s Russia*, Houston, ET Publishing, 2008.

Miller, Aleksei, Football Sponsoring, Gazpromfotball, <http://www.gazpromfootball.com/en/GAZPROM/1.htm> (15 Haziran 2013).

Ministry of Energy of the Russian Federation, The Summary of the Energy Strategy of Russia for the Period of up to 2020, 2003, http://ec.europa.eu/energy/russia/events/doc/2003_strategy_2020_en.pdf (10 Mart 2013).

Mitrova, Tatiana, “Gazprom Perspective on International Markets”, *Russian Analytical Digest*, n. 41, 2008, ss. 2–7.

Monaghan, Andrew, “The Vertikal: Power and Authority in Russia”, *International Affairs*, c. 88, n. 1, 2012, ss.1–16,

Monaghan, Andrew, “Uzbekistan: Central Asia Key”, Adrian Dellecker ve Thomas Gomart (Eds.), *Russian Energy Security and Foreign Policy*, London, New York, Routledge, 2011, ss. 121–132.

Murrel, Peter, “What is Shock Therapy? What Did it Do in Poland and Russia”, *Post-Soviet Affairs*, c. 9, n. 2, 1993, ss. 111–140.

Nanay, Julia, Russia’s Role in the Eurasia Energy Market, Jeronim Perovic, Robert W. Ortung ve Andreas Wenger (Eds.), *Russian Energy Power and Foreign Relations*, New York, Routledge, 2009, ss.109–132.

Nemtsov, Boris ve Milov, Vladimir, *Putin and Gazprom: An Independent Expert Report*, (Çev.) Dave Essel, Moskova, 2008.

- O'Loughlin, John, Tuathail, Gearoid O. ve Kolossov, Vladimir, "Russian Geopolitical Culture and Public Opinion: the Masks of Proteus Revisited", *Transactions of the Institute of British Geographers*, c. 30, n. 3, Eylül 2005, ss. 322–335.
- OECD, *Economic Survey of Russian Federation 2004*, Temmuz 2004.
- Oğan, Sinan, *Rusya'da Siyaset ve Oligarşi*, Ankara, ASAM Yayınları, 2003.
- Ohmae, Kenichi, *The Borderless World: Power and Strategy in the Global Market Place*, London, HarperCollins, 1992.
- Okara, Andrei, "Sovereign Democracy: A New Russian Idea or a PR Project?", *Russia in Global Affairs*, c. 5, n. 3, 2007, ss.8–20,
- Olcott, Marta Brill, "Kazakhstan 's Oil and Gas Development Views from Russia and Kazakhstan", Adrian Dellecker ve Thomas Gomart (Eds.), *Russian Energy Security and Foreign Policy*, London, New York, Routledge, 2011, ss. 107–121.
- Orttung, Robert W. ve Overland, Indra, "A Limited Toolbox: Explaining the Constraints on Russia's Foreign Energy Policy", *Journal of Eurasian Studies*, c. 2, n. 1, 2011, ss.74–85.
- Orttung, Robert, "Centralized Power and the Prospects for Sustainability in the Russian Arctic", http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/Orttung_TheArcticinCenterPeripheryIssues.pdf (8 Haziran 2013).
- Özügürü, Hilmiye Yasemin," Eski Merkezi Planlı Ekonomilerde Özelleştirme: Rusya Örneği", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, c. 2, n. 2. 2004, ss. 149–160.
- Pak K. Lee, Pak K. "China's Quest for Oil Security: Oil (Wars) in the Pipeline", *The Pasific Review*, c. 18, n. 2, Haziran 2005, ss. 265–301.

- Pamela A. Jordan, "A Bridge Between the Global North and Africa? Putin's Russia and G8 Development Commitments", *African Studies Quarterly*, c. 11, n. 4, 2010, ss 83- 115.
- Panfilov, Oleg, *Putin and the Press: The Revival of Soviet-style Propaganda*, London, Foreign Policy Center Press, 2005.
- Paulo Telman Sanchez Ramirez, "Is a New Climate of Confrontation Between Russia and the United States Possible in Latin America?", *Latin American Policy*, c. 1, n. 1, 2010, ss. 230–243.
- Perovic, Jeronim, "Russian Energy Power, Domestic and International Dimensions", Jeronim Perovic, Rovert W. Orttung ve Andreas Wenger(Eds.), *Russian Energy Power and Foreign Relations: Implications for conflict and Cooperation*, New York, London, Routledge, 2009, ss.1–20.
- Pietersen, Jan Nederveen "Twenty-First Century Globalization: A New Development Era", *Forum for Development Studies*, c. 39, n. 1, 2012, ss. 67–385.
- Pietersen, Jan Nederveen, "Dyanamics of Tweenty-first Century Galobalization: New Trends in Global Economy", Berch Berberoglu (Ed.), *Globalization in the 21st Century*, New Yok, Palgravemacmillan, 2010, ss. 9–32.
- Pirani, Simon, *Change in Putin's Russia: Power, Money and People*, New York, Pluto Press, 2010.
- Pirani, Simon, *Elusive Potential: Natural Gas Consumptions in the CIS and Quest for Efficiency*, Oxford, Oxford Institute for Energy, 2011.
- Pirani, Simon, Stern, Jonathan ve Yafimava, K., *The April 2010 Russo-Ukrainian Gas Agreement and Its Implications for Europe*, The Oxford Institute for Energy Studies, 2010.
- Pokorny, Dusan "Economy and Society in Russian Reforms, *International Journal of Political Economy*, c. 24, n. 1, Sonbahar 1994, ss. 76–95.

- Portyakov, Vladimir, “ Russian-Chinese Relations: Current Trends and Future Prospects ”, *Russian Analytical Digest*, n. 70, 23 February 2010, ss.6–8.
- Poulantzas, Nicos, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, (Çev.) Turhan Ilgaz, İstanbul, Epos Yayınları, 2004.
- Pregelj, Vladimir N., “The Jackson-Vanik Amendment: A Survey”, The Jackson-Vanik Amendment: A Survey, CRS Report for Congress, The Library of Congress, 2005, ss.1-3, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/98-545.pdf> (29 Nisan 2013).
- Primakov, Yevgeni, *Politikanın Mayınlı Tarlası*, (Çev.) Fatma Arıkan, İstanbul, Selis Kitaplar, 2008.
- Primakov, Yevgeni, *Rusyasız Dünya*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Primakov, Yevgeni, “Russia in World Politics: A Lecture Honor of Chancellor Gorchakov”, *International Affair (Moskova)*, c. 44, n. 3, ss. 7–12.
- Pritchins, Stanislav, “Azerbaijan’s New Gas Strategy”, *Turkish Policy Quarterly*, c. 9, n. 2, 2010, ss. 123–127.
- Proedrou, Filippou ve Frangonikolopoulos, Christos A., “Russia's Re-emergence in the Global System: Globalising or Anti-Globalising Force?”, *Journal of Contemporary European Studies*, c. 18, n. 1, 2010, ss. 79–90.
- Proedrou, Filippou, “Russia’s re-emergence in the global capitalist system: globalizing or anti-globalizing force?”, Third Pan-Hellenic Conference on International Political Economy: The International Economy in the 21st Century, Athen, 2008, <http://idec.gr/iier/new/3rd%20Panhellenic%20Conference/PROEDROU-%20RUSSIA'S%20REEMERGENCE%20IN%20THE%20GLOBAL%20CAPITALIST%20SYSTEM-GLOBALIZING%20OR%20ANTIGLOBALIZING%20FORCE.pdf> (21 Nisan 2013).

- Putin, Vladimir, Vladimiroviç, “Mineral Natural Resources in the Strategy for Development of the Russian Economy”, *Problems of Post-Communism*, c. 53, n.1, 2006, ss. 48-54.
- Putin, Vladimir, Vladimiroviç, “ Russia and the Changing World”, *The Moscow News*, 27 Şubat 2012.
- Putin, Vladimir, Vladimiroviç, “Russia at the Turn of the Millennium”, www.government.gov.ru/english/statVP_engl_1.html (10 Nisan 2010).
- Putin, Vladimir, Vladimiroviç, 43. Güvenlik Zirvesi Konuşması, Münih, 10 Şubat 2007, <http://www.diplomaticobserver.com/EN/belge/2-504/putins-speech-at-the-43rd-munich-conference-on-security.html> (30 Nisan 2013).
- Quast, Oliver ve Locatelli, Catherine, “Russian Natural Gas Policy and Its Possible Effects on European Gas Market”, *Energy Policy*, c. 25, n. 2, Şubat 1997, ss. 125–133.
- Remington, Thomas F. *Politics in Russia*, U.S.A, Longman, 2012.
- Renz, Bettina, “Putin’s Militocracy? An Alternative Interpretation of Siloviki in Contemporary Russian Politics”, *Europe-Asia Studies*, c. 58, n. 6, Eylül 2006, ss. 903–924.
- Reuter, Ora John ve Remington, Thomas F., “Dominant Party Regimes and the Commitment Problem the Case of United Russia”, *Comparative Political Studies*, Aralık 2009, ss. 501–526.
- Reuter, Ora John, “The Politics of Dominant Party Formation: United Russia and Russia’s Governors”, *Europe-Asia Studies*, c. 62, n. 2, Mart 2010, ss. 293–326.
- Reuters, “Russia Sells Control of World's Top Titanium Firm”, 27 Kasım 2012, <http://www.reuters.com/article/2012/11/27/russia-vsmppo-idUSL5E8MR2EM20121127> (10 Şubat 2013).

- Rickards, Robert C., “ Putin ‘s New Strategic Tools: Gazprom and Rosneft ”, Ulric R Nichol (Ed.), *Focus on Politics and Economics of Russia and Eastern Europe*, New York, Nova Science Publishers, 2007, ss. 29–57.
- Robertson, R. *Globalization*, London, New Bury, Sage Publications, 1992.
- Robinson, William I., *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*, New York, Johns Hopkins University Press, 2004.
- Rodrik, Dani, “Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A review of the World Bank’s Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform”, *Journal of Economic Literature*, c. 44, n. 4, 2006, ss. 973–987.
- Rose, Richard, Mishler, William ve Munro, Neil, *Popular Support for an Undemocratic Regime*, New York, Cambridge University Press, 2011.
- Rosner, Kevin, “Struggle for a Gazprom Strategy”, Kevin Rosner (Ed.), *Russian Foreign Energy Policy: An Analytical Compendium*, GMB Publishing, 2007.
- Ross, Cameron (der.), *Russian Politics under Putin*, Manchester, Manchester University Press, 2004.
- Ross, Cameron, *Federalism and Democratisation in Russia*, Manchester, Manchester University Press, 2002.
- Rusya Federasyonu Partiler Kanunu hakkında detaylı bilgi için bkz: [http://www.venice.coe.int/docs/2012/CDL-REF\(2012\)001-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2012/CDL-REF(2012)001-e.pdf) (12 Aralık 2012).
- Rusya Federasyonu Partiler Kanunu, [http://www.venice.coe.int/docs/2012/CDL-REF\(2012\)001-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2012/CDL-REF(2012)001-e.pdf) (29 Kasım 2012).
- Rutland, Peter, “Russia as an Energy Super Power”, *New Political Economy*, c. 13, n. 2, Haziran 2008, ss. 203–210.

- Rutland, Peter, "Still out in the Cold? Russia's Place in a Globalizing World", *Communist and Post-Communist Studies*, c. 45, n.1–2, ss. 343–354.
- Rutland, Peter, "The Oligarchs and Economic Development", Stephen K. Wegren, Dale R. Herspring (eds), *After Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, Maryland, Rowman & Littlefield, 2010, ss. 159–182.
- Ryabov, Andrei, "The Mass Media", Michael McFaul, Nikolai Petrov ve Andrei Ryabov (Eds.), *Between Dictatorship and Democracy: Russian Post-Communist Political Reforms*, Washington D.C., Carnegie Endowment for International Peace, 2004, ss. 174–194.
- Sachdeva, Gulshan, "India's relations with Russia", David Scott (Ed), *Handbook of India's International Relations*, New York ve London, Routledge, 2011, ss. 213–222.
- Sakwa, Richar, *Putin: Russia's Choice*, Routledge, London and New York, 2008.
- Sakwa, Richard, *The Crisis of Russian Democracy*, New York, Cambridge University Press, 2011.
- Sakwa, Richard, "New Cold War' or Twenty Years' Crisis? Russia and International Politics", *International Affairs*, c.84, n. 2, 2008, ss. 241–267.
- Sakwa, Richard, "Putin and the Oligarchs", *New Political Economy*, c. 13, n. 2, Haziran 2008, ss. 185–191.
- Sakwa, Richard, *Russian Politics and Society*, 4. Baskı, New York, Routledge, 2008.
- Sanchez, W. Alejandro, "Russia and Latin America at the Dawn of the Twenty-first Century", *Journal of Transatlantic Studies*, c. 8, n. 4, Aralık 2010, ss. 362–384.
- Schedler, A., "Authoritarianism's Last line of Defense", *Journal of Democracy*, c. 21, n. 1, 2010, ss 69-80.

- Schneider, Eberhard, "The Russian Federal Security Services under Putin", Stephen White (ed.), *Politics and Ruling Groups in Putin's Russia*, New York, Palgrave MacMillan, 2008, ss. 42–62.
- Scholte, Jan Art, *Globalization: A Critical Introduction*, 2. Edition, New York, PalgraveMacmillan, 2005.
- SELA, *Economic relations between the Russian Federation and Latin America and the Caribbean: Current situation and Prospects*, 2009.
- Sharlet, Robert, "Resisting Putin's Federal Reforms on the Legal Front", *Demokratizatsiya*, c. 11, n. 3, Yaz 2003, ss. 335–342.
- Shirayev, Eric, *Russian Government and Politics*, New York, Palgrave Macmillan, 2010.
- Shlapentokh, Dmitry, "Russia's Foreign Policy and Eurasianism", *Eurasianet*, Eylül 2005,
<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav080205a.shtml>
(13 Mart 2013).
- Smale, Will "Profile: Alexey Mordashov", *BBC News*, 14 Haziran 2006,
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/5019588.stm> (13 Şubat 2013).
- Smith, Martin A. "Russia and Multipolarity since end of the Cold War", *East European Politics*, c. 29, n. 1, 2013, ss.36–51.
- Sönmez, A. Sait, "Moskova'nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası", *Avrasya Etüdleri*, 2010.
- Spanjer, Aldo, " Russian Gas Price Reform and EU-Russia Gas Relationship: Incentives, Consequences and European Security of Supply", *Energy Policy*, c. 35, n. 5, 2007, ss.2889–2898.

Spector, Alan J., “Neoliberal Globalization and Capitalist Crises in the Age of Imperialism”, Berch Berberoglu (Ed.), *Globalization in the 21st Century*, New York, Palgrave Macmillan, 2010, ss. 33–56.

Stephen Blank, *Russia in Latin America: Geopolitical Games in the US's Neighborhood*, IFRI Russia/Nice Center, Paris, 2009.

Stephen White, Oates, Sarah ve McAllister, Ian, “Media Effects and Russian Elections, 1999–2000”, *British Journal of Political Sciences*, c. 35, n. 2, Nisan 2005, ss. 191-208

Stern, Jonathan P., *Gas Pipeline Co-operation between Political Adversaires: Example from Europe Report*, Royal Institute of International Affairs (Chatham House), 2005.

Stern, Jonathan P., *The Future of Russian Gas and Gazprom*, New York, Oxford University Press, 2005.

Strange, Susan, “The Erosion of the State”, *Current History*, c. 96, n. 613, 1996, ss. 365–370.

Strange, Susan, *The Retreat of the State: Diffusion of Power in the World Economy*, New York, Cambridge University Press, 1996.

Stulberg, Adam N., *Well-Oiled Diplomacy*, New York, State University of New York Press, 2007.

Şahin, Kenan, “Rusya Federasyonu Enerji Sektörünün Yapısı, Sektörde Yaşanan Gelişmeler ve Rusya Federasyonu’nun G-8 Başkanlığı”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, s. 20, 2006. http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-enerji-sektorunun-yapisi_-sektorde-yasanan-gelismeler-ve-rusya-federasyonu_nun-g-8-baskanligi-.tr.mfa (10 Nisan 2013).

Şanghay İşbirliği Örgütü resmi sitesi:
<http://www.scosummit2012.org/english/index.htm> (20 Mart 2013).

- Tellal, Erel, “Kolektif Güvenlik Örgütleri: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü”, Çınar Özen ve Özgür Tonus (Eds.), *Uluslararası Örgütler*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 78–84
- Tellal, Erel, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 65, n. 3, 2010, ss. 189–236.
- Tellal, Erel, “Sovyet Dış Politikası ve Gromiko”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 62, n. 3, 2007, ss. 349–377.
- The Economic Times, “Russian State Takes Control of Diamond Giant Alrosa”, 23 Haziran 2008, http://articles.economictimes.indiatimes.com/2008-06-23/news/27702212_1_alrosa-diamond-producer-state-control (10 Şubat 2013).
- The Foreign Policy Concept of Russian Federation 28 Haziran 2000. <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm> (10 Mart 2013).
- The Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2000, Haziran 2000. <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm> (20 Mart 2013).
- Thim, Michal, “Sino-Russian Energy Relationship”, Lian Hong-yi(Ed.), *National Development Policy in the Asia-Pacific Region*, National Chengchi University Press, 2011.
- Tompson, William, “Putin and the Oligarchs: A Two-Sided Commitment Problem?”, Pravda, Alex (Ed.), *Leading Russia: Putin in Perspective: Essays in Honour of Archie Brown*, Oxford University Press, 2005, ss.179–202.
- Tsygankov, Andrei P, “From International Institutionalism to Revolutionary Expansionism: the Foreign Policy Discourse of Contemporary Russia”, *Mershon International Studies Review*, c. 41, n. 2, Kasım 1997,ss. 247–268

- Tsygankov, Andrei P, “New Challenges for Putin’s Foreign Policy”, *Foreign Policy Reseach Institute*, Kış 2007, ss. 153–165
- Turan, Menaf, “SSCB’de Toprak Mülkiyeti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 66, n. 3, 2011, ss. 307–332.
- Turkish Weekly, “Will Russia Remain Europe ’s Largest Auto Market or is It just a Fleeting Trend?”, 12 Eylül 2012, <http://www.turkishweekly.net/news/142151/will-russia-remain-europe-s-largest-auto-market-or-is-it-just-a-fleeting-trend.html> (18 Şubat 2013).
- Turner, Susan, “Russia, China and a Multipoler World Order: The Danger in the Undefined”, *Asian Perspective*, c. 33, n. 1, ss. 159–181.
- U.S. EIA, *Country Report: Russia*, 2012.
- Ulyukaev, Alesksei, *Reforming the Russian Economy 1991–1995*, The Center for Research into Post-Communist Economies, London, 1997.
- UNDP, *Human Developlemt Report* 2005. http://hdr.undp.org/en/media/HDR05_complete.pdf (28 Ocak 2013).
- UNDP, *Human Developlemt Report* 2002, Oxford University Press, 2002.
- Uzgel, İlhan, *Dış Politika ve Ulusal Çıkar*, Ankara, İmge Yayınevi, 2006.
- V. Chuprova ve V. Staroverov (Eds.), *Russian Society in Transition*, Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1996.
- Valiyev, Anar,” Finlandization or Strategy of Keeping the Balance: Azerbaijan’s Foreign Policy Since The Russian-Georgian War”, *Ponars Eurasia Policy Memo No. 112*, 2010.
- Vassiliouk, Svetlana, “Japanese-Russia Energy Cooperation: Problems and Perspectives”, The Institute of Energy Economic Japan(IEEJ), 2008.

- Victor, Nadejda M. ve Victor, David G., “Bypassing Ukraine: Exporting Russian Gas to Poland and Germany”, David G. Victor, Amy M. Jaffe, Mark H. Hayes (Eds.), *Natural Gas and Geopolitics: from 1970 to 2040*, New York, Cambridge University Press, 2008, ss. 122–168.
- Waller, Michael, *Russian Politics Today*, Manchester University Press, New York, 2005,
- Wallerstein, Immanuel “Entering Global Anarchy”, *New Left Review*, n. 22, 2003, ss. 27–36.
- Wayenberge, Elisa Van, “Washington Mütebakatın’dan Washington Sonrası Mütebakata: Kalkınma Yanılsamaları”, Fikret Şenses(Der.), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar*, (Çev.) Elif Karaçimen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Wegren, Stephan ve Dale R. Herspring, *After Putin’s Russia: Past Imperfect Future Uncertain*, Rowma & Littlefield Publisher, New York, 2010.
- Weitz, Richard, “Super Power Sybiosis: The Russia- China Axis”, *World Affairs*, c. 175, n. 4, Kasım-Aralık 2012, ss. 71–78. <http://www.worldaffairsjournal.org/article/superpower-symbiosis-russia-china-axis> (15 Mayıs 2013).
- Whelan, Carolyn, “Developing Countries’s Economic Clout Grows”, *International Herald Tribune*, 10–11 Temmuz 2004, http://www.carolyn-whelan.com/Developing_Countries/text.html (15 Temmuz 2013).
- White, Stephen, *Understanding Russian Politics*, Cambridge University Press, New York, 2011.
- White, Stephen, “Elite Opinion and Foreign Policy in Post-Communist Russia”, *Perspectives on European Politics and Society*, c. 8, n. 2, Haziran 2007, ss. 147–167.

- Wieclawski, Jacek “Contemporary Realism and the Foreign Policy of the Russian Federation”, *International Journal of Business and Social Science*, c. 2, n. 1, Ocak 2011, ss. 170–179.
- Williams, James L. “Oil Price History and Analysis”, <http://www.wtrg.com/prices.htm> (10 Nisan 2013).
- Williamson, John, “A Short History of the Washington Consensus”, *“From the Washington Consensus towards a new Global Governance (CIDOB for a conference paper)”*, Eylül 2004 ss. 24–25
- Woehrel, Steven, “Russia’s Energy Policy Toward Neighboring Countries”, Martin T. Pohler (Ed.), *Russia’s Energy Assets: Security and Foreign Policy Issue*, New York, Nova Publishing, 2009, ss. 1–20.
- World Bank, *Gini Index Data 2008*, <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI> (15 Şubat 2013).
- World Bank, *Russia Economic Report 16*, Haziran 2008. http://siteresources.worldbank.org/INTRUSSIANFEDERATION/Resources/rer16_eng.pdf (10 Şubat 2013)
- Yapıcı, Merve İrem, *Rusya Dış Politikasını Belirleyen İç Etkenler*, İstanbul, Usak Yayınları, 2010.
- Yesdauletova, Ardak, “Kazakhstan’s Energy Policy: Its Evolution and Tendencies”, *Journal of US-China Public Administration*, c. 6, n. 4, 2009, ss. 31–39.
- Young and Professional in Energy (YPE), *New and Old Leaders in the Upstream Oil Industry*, <http://www.ypenenergy.org/history/> (10 Ekim 2012).
- Ziegler, Charles E. “Conceptualizing Sovereignty in Russian Foreign Policy: Realist and Constructivist Perspectives”, *International Politics*, n. 49, 2012, ss. 400–417.

Zubok, Vladislav, “The Soviet Union and detente of the 1970s”, *Cold War History*, c. 8, n. 4, 2008, ss. 427–477.

Zueva, Olga, “Q&A With Aleksey Rahmanov, Deputy Minister of Industry and Trade”, *AEB Bussiness Quarterly*, Yaz 2012, ss. 10–13, <http://www.aeprus.ru/en/information/business%20quarterly.pdf> (15 Şubat 2013).

ÖZET

Vladimir Putin'in iktidara geldiği 2000 yılı Rusya için 1990'larda başlayan dönüşümün farklı bir yöne evrildiği bir dönemin başlangıcıdır. Putin dönemi ile birlikte Rusya, siyaset, ekonomi ve dış politika alanında önemli bir dönüşümden geçmiştir. Rusya'da Putin döneminde merkezi iktidarın güçlenmesi, medyanın kontrol altına alınması, oligark olarak anılan ve Rusya siyasi yaşamında devleti vesayet altına alan grupla yapılan savaşım, Birleşik Rusya Partisi'nin baskın parti haline gelişi söz konusu dönemin siyaset sahnesine yansıyan önemli gelişmeleridir. Ekonomi alanında ise Rusya, daha önce ortaya konan neoliberal reçetelerden farklı olarak, kendi içinde bir dönüşüm yaşamıştır. İlk olarak ekonomide iç piyasaya yönelik reformlar yapılmıştır. Ardından siyasi alanda da etkin rol üstelenen ve devletin önemli farklılıklarını usulsüz biçimde ele geçiren oligarklar başta enerji alanı olmak üzere sahanın dışına itilmiş veya kontrol altına alınmıştır. Bununla birlikte, Rusya ekonomisinin bu hızlı toparlanması enerjideki fiyatlarındaki artış çerçevesinde ekonomisini enerjiye dayandırmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bunun yanında Rusya, küresel siyasette de 2000'lerden itibaren daha aktif hale gelmiştir. Kendi ayakları üzerinde duran Rusya küreselleşme ekseninde yeni dış politika yaklaşımlarıyla küresel siyasetteki etkinliğini arttırmıştır. Ayrıca, benzer bir biçimde Rusya dış politikasındaki bu toparlanma da Rusya'nın enerji politikalarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu tez çalışması kapsamında sadece Rusya'da değil, dünya genelinde enerji alanında etkin olarak çalışan Gazprom şirketi üzerinden Rusya'nın dönüşümü mercek altına alınacaktır. Özellikle Gazprom'un yurt dışında aldığı ihaleler ve faaliyetlerinin Rusya dış politikasıyla olan etkileşimi devletin dönüşümü ve Gazprom ilişkisi üzerinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Putin, Rusya, Gazprom, Neoliberalizm, Dış Politika

ABSTRACT

Vladimir Putin's coming to power in 2000 is also the beginning of the era which the transformation in Russia that started in the 1990's evolved into a different path. Russias has strengtened its standing through political, economic and foreign affairs spheres. The main characteristics of Russias transformation with the Putin era are the strenghtening of central authority, tightened state control on media, outright hostility towards the group of people known as the Oligarchs, who have taken thr Russian politics under their thumb and the dominancy of the United Russia Party as a dominant force in Russian politics. In economics, apart from the Shock Therapies which were initially implemented, Russia has gone under a transformation of its own. Firstly, reforms have been implemented in the energy sector towards the domestic market. Next, the Oligarchs who have been influential in politics and who have usurped the important positions of the state apparatus have been taken out of the energy field. With this the rapid recovery of the Russian economy has been associated with Russias leaning on its vast natural resources in accordance with the increase in the energy prices. Along with this, the Russian foreign policy has taken a more active role since the 2000's. Russia who can stand on its own feet has reformed its own foreign policy in accordingly with the axis of globalization thus increasing its efficiency in global politics. Similarly, the improvement Russia's foreign policy has also been affiliated with its energy politics. In the scope of this thesis, Russia's transformation over the Gazprom company which is influential over the energy field not only in Russia but over the world. Especially, the interaction between Gazprom's overseas contracts and activities and Russia's foreign policy with the Gazprom effect in state transformation is going to be assesed altogether.

Key Words: Putin, Russia, Gazprom, Neoliberalism, Foreing Policy